

conditionem, genus, nomen, officium commissum, fortunam, si dici audeat, ipsam, tortorem ipsum quibusdam indiciis scriptitans meum Quæ cum omnia quasi sub personis aliorum, ne facile valeant expiscari, videantur prolata, mihi tamen ita sunt aptata, ut mox fiant aperta, cum obtutibus fuerint præsentata. » Cum vero non solum adversariorum, sed aliorum, etiam, et multorum, et maximæ quoque tum sæcularis, tum ecclesiasticæ dignitatis hominum vitia carpat, ne quem tamen offenderet, propriis ipsorum nominibus pepercit. « Cauto, » inquit in præmio libri tertii, « gradientes vestigio, sic tangamus dignitatis chordam, ut citharædi taceamus personam; sic alloquamur ordinem, ut ordinati omittamus nomen. » Hinc etiam quædam gesta leviter tantum innuit, aliaque vix indicata abrumpit. Quo respiciens libro quinto num. 42. ait: « Sermonem quidem hinc texere satis possumus longum, sed multo magis hic eum censemus devorandum propter illud quod in præfatione nos superioris libelli meminisse recordamur periculum, ne quod videlicet pariat nobis ipsa veritas odium. Supprimantur hic ergo tam infanda talium acta, ne si fortuito insolenti relatu præducta proferri cogantur agentium vocabula, maximam discordiæ turbam (sint) factura. » Multa idcirco perobscura et explicatu difficilia occurrunt: cumque documenta hujus ætatis, quæ lucem afferant, perpauca supersint; magno licet studio adhibito, nihil quandoque certi producere licuit, solisque conjecturis indulgendum fuit. Non modicum etiam laborem attulit textus, qui cum luxatus alicubi, ac non paucis, nec levibus vocum mendis, et depravata quoque interpunctione vitiosissimus esset, nullum identidem et obscurissimum frequenter sensum reddebat. Meliorem interpunctionem, et quæ tute emendari poterunt, in textum inserere non dubitavimus. Cæteras emendationes non ita certas, et voces quasdam, quæ supplendæ visæ sunt, vel in marginem, vel in notationes rejecimus.

RATHERII

EPISCOPI VERONENSIS

PRÆLOQUIORUM

LIBRI SEX.

(7*) *Meditationes cordis in exsilio cujusdam Ratherii Veronensis quidem Ecclesiæ episcopi, sed Lobiensis monachi, quas in sex digestas libellos volumen censuit appellari Præloquiorum, eo quod ejusdem quoddam præloquantur opusculum, quod vocatur Agonisticum*

INCIPIIT PRÆFATIO.

Vacanti (8) mihi, et congruentia temporis, (9) A situs et causa pariter arridente, visum est pauca in nomine Domini, ex innumerabilibus divinæ auctoritatis medicaminibus, in isto libello congerere, quibus athleta Dei in hoc sæculi (10) schemate cum adversario luctaturus, viribus jam exertis, lacertis excussis, quotidie perungatur, quo certans legitime, coronam mereatur victoriæ. Quod ut perspicacius cuilibet 10 forsitan minus libenter hæc ita

cupienti expropriem, conabor inquam, quantum Deus dederit, piæ verba supplicationis unde unde colligere, quibus agonitheta noster, (11) imperatorem palæstritam, editiores spectatores, suæque partis fautores alloquens, sibi ut favcant, inimicum ut formidine, ictibus, pariterque clamore perterrefaciant exoret. Noverit autem lector, sive quilibet decursor ejus [subaudi libelli], illi potissimum eundem congruere, qui omnibus sollicitudinibus sæculi præ-

(7*) Hunc titulum ipse Ratherius præfixit, quem Fulcuinus de Gestis abbatum Lobiensium c. 20, tom. II Spicil. Acheriani, col. 736, novissimæ editionis Parisiensis paulo aliter recitat sic: *Meditationes cordis cujusdam Ratherii Veronensis quidem episcopi, sed Laubiensis monachi: quamvis ex digestis schedulis volumen censuit appellari Præloquiorum, B quod vocatur Agonisticum.*

(8) Mihi scilicet vacanti ab episcopatus curis; unde Fulcuinus loco laudato ait: *In illo sane quo se Ratherius positum dixit exsilio, vacans episcopio, edidit librum, quem appellavit Agonisticum.*

(9) Id est et causa situs pariter arridente, nimirum quia Papiensis carcer, in quo omni terrenarum rerum cura ac sollicitudine vacabat, pariter favebat.

(10) Vox schemate sumpta videtur a Ratherio ex

illo Pauli I Cor VII 31, *πράξει γὰρ τὸ σχῆμα κόσμου τούτου, præterit schema hujus mundi*; ubi *schema* figuram seu speciem apparentem significat. Quare in hoc sæculi schemate idem est ac in hoc sæculo, cujus figura seu species brevi apparet, et præterit.

(11) Insistit allegoriæ luctarum, in quibus alius alium prosternere et vincere nitébatur. *Imperator palæstrita* hic intelligitur Deus, qui Christianis cum diabolo luctantibus opem præstans, una cum iisdem luctatur. *Editiores spectatores* angeli et sancti indicantur. Concinnunt illa libri sexti num. 23, ubi ait: *His piæ voluntatis conatibus si te in campo prius exercueris operationis, invictum, fateor, athletam imperatori palæstritæ, editioribus spectatoribusque exhibes cunctis.*

sentis exutus, cunctisque rerum transeuntium, quæ A
speculam mentis obtenebrant, curis ¶¶ penitus
exoccupatus, sive ob veram philosophiam sectandam,
seu pro justitiæ veritatisque defensione, quod proprie
beatorum est (*Matth.* v, 40) ipso Domino teste, vel,
ut sæpe assolet, (12) pro suæ alicujus culpæ emenda-
tione aliquo recluditur sua sponte, aut alterius
jussione. Quem [*scilicet* libellum] mei quidem causa
descriptum, plurimis vero si dignentur necessarium,
si quis in aliquo sibi expertus fuerit utilem, mecum
precor, ut vocitet Agonisticum sive medicinale.
Nempe et ad pugnam suasorium, et ad medicinam
utillimum invenire poterit, si ea quæ continet, ut
sunt, judicare velit. Nam ex uno latere te ad pu-
gnam provocat; ex altero inflictas ab adversario
plagas, fotu mirificæ artis medetur et curat. Hinc B
fortem et robustum incitat ad prælium, illinc fra-
ctum et enervem reformat, et reparat elisum. Nunc
humilem et timidum ut audeat erigit, nunc elatum
et de suis viribus præsumptum arguendo humiliat,
et de cujus viribus debeat præsumere monstrat. Modo
tollit securitatem segniter vacantium, modo pandit
remunerationem fortiter dimicantium. Nunc prædi-
citantium pugnam, nunc promittit victoriæ pal-
mam. Age itaque nunc, aggredere cursum regendo,
et cuncta hæc an ita se habeant, per te ipsum
explorato; nil pene meum, quod fastidium gignere
debeat, invenies; cuncta ex sanctorum Patrum
dictis deflorata reperies. Primitus istam, si libet,
admonitionem præfationis, senis distinctam prælo-
quiorum libellis, brevem satis quidem, quantum ad
rem, æstimatione vero paulo verbosiorum releges. C

(12) Duo hominum genera distinguit, qui pro
emendatione alicujus culpæ alicubi recludebantur.
Alii enim recludebantur *sua sponte*, alii vero *alterius
jussione*. Primi erant ii, qui pœnitentiæ causa, aut
timore solitudinis in monasteria secedebant, et di-
cebantur *inclusi*, seu *reclusi*, de quibus vide in his
vocibus Cangium: alii, qui aliqua le causa detrude-
bantur in carcerem. Inter hos fuit ipse Ratherius;
re enim ab Hugone rege in Papiensi turricula non
sine aliqua sua culpa inclusum fuisse testatur in
epist. 5, ad Joannem pontificem num. 4, quia nimi-

Foritsan enim istic aliquid capies emolumentum,
quod tuum ad sequentia accedat desiderium, imo
demonstret ad liquidum, cujus rei gratia nobis edere
libuerit istum. Obsæcro præterea, et obtestor te,
lector, sive scriptor operis istius, per viventem
in sæcula, et ejus tremendum examen, perque illam
charitatem, qua « Deus dilexit nos, et tradidit semet-
ipsum pro nobis oblationem et hostiam Domino in
odorem suavitatis (*Ephes.* v, 2), ut hoc quod hic
cautelæ gratia præmitto, nequaquam omiseris, si
quando aut ad legendum, aut ad describendum idem
operam dederis. Quædam in istis opusculis inveniu-
tur, quæ nec auctor ipse penitus approbat, ut sunt
(verbi gratia) ea, quæ de cujusdam (13) Origenis
gestis, vel passionibus in libris tertio et quarto com-
memorat; sed quia occasione horum, magis divinæ
auctoritatis testimoniis idem est opus suffultum, da
veniam, quæso, lector, partim visa, partim audita,
partim ambigua, partim comperta narranti, non
curans de gestorum (14) continentia, vera, falsa
sit, aut dubia, ¶¶ dummodo veritatem, sanamque
doctrinam sermonum tanto libentius percipias,
quanto minus a tramite rectitudinis deviare consi-
deras.

Continet istud vero Præloquium I [*id est* sequens
Præloquium] Privatum quemlibet, II. Militem,
III. Artificem, IV. Medicum, V. Negotiatorem, VI.
Causidicum, VII. Judicem, VIII. Testem, IX. Procu-
ratorem, X. Patronum, XI. Mercenarium. XII. Con-
siliarium, XIII. Dominum, XIV. Servum, XV. Magi-
strum, XVI. Discipulum, XVII. Divitem. XVIII. Me-
diocrem, XIX. Mendicum.

rum Arnaldo Bajoariorum duci contra Hugonem
favisse videri potuit, de quo plura disseruimus in
auctoris Vita § 4.

(13) *Origenis cujusdam* nomine Ratherius se
ipsum significare videtur; is enim ille est, cujus
*gesta vel passionibus in libris tertio et quarto com-
memorat*. Vide librum tertium num. 43 et seqq., ac
in eundem not. 10, et librum quartum sere to-
tum.

(14) *De continentia gestorum*, id est de iis gestis
quæ in his Præloquiorum libris continentur.

INCIPIIT LIBER PRIMUS.

1. Dominica præcepta cum omni generaliter
Ecclesiæ congruant omnia, quædam tamen specia-
liter singulis pro temporum, ordinum, conditionum,
ætatum, morum, affectuum, sexuum, sive causarum
diversitate conveniunt singula. In pace etenim dari
præcipitur tunica (*Matth.* v, 40,) cum in persecutio-
ne poni jubeatur ipsa etiam pro fratre anima (*I Joan.*
iii, 16). Dicente autem Domino: « Vende omnia quæ
habes, et da pauperibus, et veni sequere me (*Matth.*
xix, 21), si omnes istud statim implerent, quis ter-
ram excoleret? Rursum si omnes uxores relinque-

(15) Hoc loco Ratherius, qui libris carebat, me-
moriam lapsus Matthæum allegavit pro Luca, apud

rent, unde propago subsisteret? Dicente autem:
« Date eleemosynam (*Luc.* xii, 33), » quid dabit, qui
nihil sibi retinuit? Dicens vero: « Omni petenti te
tribue, » ut (15) Matthæo videtur, omnibus conve-
nit, cunctis suasit, nullum dimisit. Si enim habes
quod des, da, ne moreris; si non habes, da te-
ipsum, præbe benignum munificæ mentis affectum.
« Gloria enim in excelsis Deo, et in terra pax homi-
nibus bonæ voluntatis (*Luc.* ii, 14); » et Psalmista:
« In me sunt, » inquit, « Dens, vota tua (*Psal.* lv,
42). » Rursum dicendo: « Diliges Dominum Deum
quem c. vii, vers. 30, recitatum testimonium le-
gitur.

tuum ex toto corde tuo, et ex tota mente tua, et ex omnibus viribus tuis, et proximum tuum sicut te ipsum, et non furaberis, et non occides, non mæchaberis, non falsum testimonium dices, non concupisces rem aut uxorem proximi tui (*Luc. x, 17*); » omnes alloquitur, juvenes et senes, mares et feminas, servos et liberos, divites et pauperes, clericos et laicos, nulli parcat, neminem excludit, omnes comprehendit. Nullus his prævaricatis innocens, nemo ista committere valet sine crimine. Videtur itaque hujusmodi (16) esse distantia.

TIT. I. — *Christiani officia.*

2. Vis esse Christianus, bonus Christianus de multis Christianis, de populo, de cœtu, de concione, de plebe, de circumforaneis, de agrestibus? Esto laborator non solum justus, sed et assiduus, tuis contentus, nullum fraudans, neminem lædens, neminem vituperans, non aliquem calumnians. Time Deum, sanctos precare, ecclesiam frequenta, sacerdotes honora, decimas et primitias laborum tuorum Deo offer, eleemosynas pro viribus facito, uxorem dilige, præter ipsam nullam cognosce, ab ipsa etiam certis, id est festis et jejuniis diebus, cum ipsius consensu pro Deo timore te contine, filios in Dei timore educa, infirmos visita, mortuos sepeli; quod tibi vis, alii impende; quod vero tibi fieri non vis, ne alieno feceris.

TIT. II. — *De militibus.*

3. Miles es; præter ista, audi quid dicit Joannes Baptista: « Neminem, » inquiens, « conculcatis, neque calumniam faciatis alicui, et contenti estote stipendiis vestris (*Luc. III, 14*). » Quod si non vales militando acquirere stipendium, laborando manibus sectare victum, et fuge prædam, cave homicidium, evita sacrilegium. Quod, inquis, sacrilegium? Illud nimirum, illud quod quam terribiliter Psalmista commemorat, audi: « Qui dixerant: Hæreditate possideamus sanctuarium Dei et Deus meus, pone illos ut rotam, et sicut stipulam ante faciem venti; sicut ignis qui comburit silvam, et sicut flamma comburens montes, ita persequeris illos in virtute tua, et in ira tua turbabis eos, etc. » (*Psal. LXXXII, 13*) Sanctuarium autem Domini est (17), quidquid Domino oblatum, ad ejus pertinet domum. Sic enim habes, Moyse dicente: « Omne quod offertur Domino sanctum, sanctorum est Domini, et ad jus pertinet sacerdotum (*Lev. XVIII, 23*). » Præda vero quantum Deo displiccat, audi: « Propter miseriam inopum et gemitum pauperum nunc exurgam, dicit Dominus (*Psal. II, 6*). » Exurgens vero, id est, ad vindictam se præparans, quid ipse agat, manifestat dicens: Dominus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se, et patientiam habebit in illis amen dico vobis, quia cito faciet

(16) Locus corruptus, vel hiulcus: sensus autem hic esse videtur: Itaque in rebus hujusmodi nulla videtur inter homines esse distantia, seu nullum discrimen. Non absimili sensu inferius num. 17, ex Deuteronomii cap. 1, vers. 16: *Nulla sit distantia personarum.*

A vindictam illorum (*Luc. XVIII, 8*). » Vindicta autem hujusmodi quæ sit, audi: « Vindicta, » inquit, « carnis impii ignis et vermes (*Eccli. VII, 19*). » Ac tunc erit, inquit, ignis, sed exstinguibilis, vermes, sed mortales. Propheta e contra: « Vermis, ait, eorum non morietur, et ignis non exstinguetur (*Isai. LXVI, 24*). » Carne autem totum hominem expressum accipe a parte minori, sicut sæpe in Scripturis per animam solam intelligitur a parte majori. Itemque: « Non accipiet Dominus personam in paupere, et deprecationem læsi exaudiet. Non despiciet preces pupilli, nec viduam, si effundat loquelam gemitus. Nonne lacrymæ viduæ ad maxillam ejus ascendunt [*l, descendunt*], et exclamatio ejus super deducentem eas? A maxilla enim ascendunt usque ad cælum, et Dominus exauditor non delectabitur in illis (*Eccli. xxxv, 16*). » Denique panis egentium vita pauperis est; qui defraudat illum, homo sanguinis est; qui aufert in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum (*Eccli. xxxiv, 25, 26*). » Sanctus autem ait apostolus Joannes: « Quia omnis homicida non habet hæreditatem in regno Christi et Dei (*I Joan. III, 15*). »

4. Sed forte Domino dicente: *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis* (*Luc. XVI, 9*), putas te ex eadem rapina redimi posse. Audi eundem qui supra: *Immolantis, inquit, ex iniquo, oblatio est maculata, et non sunt beneplacitæ subsannationes iniquorum; itemque: Dona iniquorum non probat Altissimus, nec respicit in oblationibus iniquorum, nec in multitudine sacrificiorum eorum propitiabitur peccatis. Qui enim offert sacrificium ex substantia pauperis, quasi qui victimat filium in conspectu patris sui* (*Eccli. xxxiv, 21-24*). Unde et Maximus de jejuniis agens: « Quid prodest, inquit, proprium non edere panem, et victum diripere miserorum? » Itemque: « Recte, inquit denarium dabis pauperi, si illum alteri non abstulisti. » Rursus vero qui supra: *Noli offerre munera prava; non enim suscipiet illa Deus, quoniam Dominus judex est, et non est apud illum gloriatio personæ* (*Eccli. xxxv, 14*). Propheta quoque: *Vah, inquit, qui prædaris, nonne et ipse prædaberis?* (*Isai. xxxiii, 1*). Job etiam: *Anima, ait, vulneratorum clamabit, et Dominus inultum abire non patitur* (*Job. xiv, 12*). Et vere: *Tibi enim, dicit Psalmista, derelictus est pauper, pupillo tu eris adjutor* (*Psal. ix, 54*). Hæc pauca itaque cum infinitis divinæ legis testimoniis conferens, sic exerce temporaliter militiam, ut æternaliter viventem nequaquam perdas animam.

TIT. III. — *De artificibus.*

5. Artifex es? Audi: *Deprecatio artificum in operatione artis, accommodantes animam, et conquirites in lege Altissimi* (*Eccli. xxxviii, 39*) ut intelligas ipsis tuis operibus te posse Deo offerre acceptabilem laudem, orationum videlicet, si Deo accommo-

(17) Hoc loco abusus videtur perstringere, quo oblationes Dei ecclesiis factæ, militibus, seu nobilibus laicis in beneficium tradebantur. Ita in opusculo de sancto Metrone num. 3, loquens de Veronensi ecclesia S. Vitalis ejus redditibus milites donatos queritur. Confer ibidem not. 16.

dare animam, legem requirere studeas Altissimi in A custodiendo sermones ejus præcepti : quod fit, si ipsum artificium dum adest tibi ad corporis subsidium, satagas ut sit aliquod et animæ suffragium. Ex ipso denique fac eleemosynas, da Domino decimas. Memento quia ex omnibus quæ contulit, semper quod suum est exigit. Time, ne si illi tuleris partem suam, tibi potius adimas tuam, præsentem scilicet et futuram.

TIT. IV. — *De medicis.*

6. Et ut a genere, aliquem artificum commo-
nendo transeamus ad speciem, medicus es? Audi etiam juxta litteram tibi præcipientem Dominum: *Medice, cura te ipsum* (Luc. iv, 23), id est, dum in aliis curas ægritudinem corporum, satage in te valetudinem mederi morum. Quod fit, si ipso medendi ingenio servire studeas Creatori tuo; erga pauperes eo utens præcepto, quod Dominus dicit in Evangelio: *Gratis accepistis, gratis date* (Matth. x, 8); erga divites illo Apostoli (18): *Nemo circumveniat in negotio fratrem suum, quoniam vindex est Dominus de omnibus* (1 Thess. iv, 6) etc.; ut videlicet pauperibus gratis pro Dei amore misericorditer subvenias, divitibus vero pro mercede accepta medelam fideliter impendas, ne Deum vindicem eos circumveniens sentias. At tu, non gratis, inquis, accepi, ut dicis; quia et magistros mercede, et species medicaminum pretio emi, vigiliis quoque multisque laboribus, medicinæ infirmorumque causa, sæpissime afficior. Dominus contra: *Sine me, inquit, nihil potestis facere* (Joan. 15, 5). Apostolus quoque: *Quid habes, quod non accepisti?* (1 Cor. iv, 7.) iterumque: *Quis prior dedit ei et retribuetur ei?* (Rom. 11, 35.) Jacobus etiam: *Omne, ait, datum optimum, et omne donum perfectum desursum est* (Zach. 1, 17). Nam quasi te modo Deus conveniat, quis tibi, inquis, dedit. quam largitus es mercedem? nonne ego? Magistro tuo scientiam instruendi, tibi intellectum capiendi? nonne ego? An mente excedit: *Omnis sapientia a Domino Deo est?* (Eccli. 1, 1.) Voluntatem quoque, qua te saltem pro mercede doceret, si ego penitus avertissem, quis dare poterat? Pretium pro medicaminibus collatum quis

(18) Legebatur illius apostoli, mendose. Correctionem exigit contextus. Sicut in præcedentibus dixit, *eo utens præcepto* Evangelii, ita hic subauditur *utens præcepto* ante voces illo apostoli.

(19) *Pigmentum* pro potione medica ex diversis speciebus confecta accipitur.

(20) Erat in vulgatis *Marsorum*, corrupte; nam Marsi non in Africa, sed, ut vel ipse auctor paulo post subdit, in Italia extiterunt. Cum vero ante Marsos mox nominaverit mathematicos, *mathematicorum* correximus, quorum genus, seu species peculiaris in Africa hic describitur. Hos quidem proprio nomine non Marsos, sed *Psyllos* in Africa post pauca nominat; quibus sane Plinius lib. vii, c. 2, similia tribuit. Tradit enim Psyllos populos Africæ a Psyllo rege nuncupatos, in more habuisse natos obijcere serpentibus, ut uxorum pudicitiam experirentur.

(21) Psyllorum Africæ, et Marsorum Italiæ, qui

tibi ut dares concessit? Facultate, affectu, atque solamine in laboribus cujus ope frueris? Ad postremum te operante quis effectum tribuit operi? Nonne in multis expertus es tuum laborem nil valere, nisi ego salutem decreverim præstare? Cum e duobus alterum, id est in morbo consimili, medicamen recuperavit ad vitam, alterum destinavit ad sepulturam, omnia vero hæc tibi unde? quibus tuis meritis? qua prærogativa? quo præmio? quibus obsequiis? Me ergo, me munerum largitorem, me operum intelligens dispunctorem, ita hanc humiliter, charitative, prudenter atque cautissime exsequere artem, ut me utrique cogites præsentem, quatenus et hic effectu potiri operis proficuo, et illic remunerari pro labore merearis proprio.

7. Discretionem quoque inter lucem et tenebras, inter veritatem et falsitatem, inter opera diaboli et benignitatem Dei non modicam esse sentiens, quid ad medicinam, quid pertineat cogita ad maleficorum fallaciam. Pigmentis (19) enim herbis, diversisque creaturæ speciebus ea in nomine ejus exsequi, quæ peritissimorum ab eo inspirata invenit solertia, ad medicos; auguriis, præcantationibus, vel aliis sacrilegarum observationum superstitionibus uti pertinet ad mathematicos, vel Marsos (20). Mathematicorum henus est in Africa, cui non nocent serpentes; et quando volunt filios suos probare, utrum sui sint, an non, mittunt illos inter serpentes, et si sunt extranei generis, illos devorant serpentes. Aliter Psylli (21) in Africa, Marsi fuerunt in Italia incantatores serpentium, qui eos aut interficiebant, aut nocere non sinebant. Carbunculi enim, vel malæ pustulæ, quem malum vulgo dicunt *malampnum* (22) remedium est, ut dicunt, si herba, quæ specialiter franciloquo dicitur radix (23) sermone, optime trita, atque extorta, eidem superponatur, usque ad eandem qua posita fuerat horam super vulnus mansura, observato scilicet ut simul succus radicis eidem inhaustum ægro tribuatur, ne scilicet virus ad cor redeat introrsus, incessanterque usque ad horam qua positum est, paulatim, ne forsitan fastidium generet, in esum quantum potest, sumatur. Quiddam vero infandum, hic nec commemorandum, in schedula instar coronæ conscriptum, et vulneri

incantandis serpentibus erant celebres, nemini Plinius loco laudato. Illorum corporibus ingenitum tradebatur venenum, cujus odore sopiebantur serpentes. Marsi autem saliva serpentum morsibus medebantur. Hinc aliter Psylli, aliter Marsi fuisse dicuntur incantatores serpentium: quia Psylli serpentes odore interficiebant, Marsi autem saliva eos non sinebant nocere.

(22) In historia translationis S. Augustini et sociorum sæculo VI Benedictino a Mabillonio inserta part. II, pag. 738, hæc leguntur: *Carbunculus, quod malum Franci per antiphrasin bonum malampnum vocant.* Hinc apud Ratherium corrigendum videtur quod malum pro quem malum, nisi relativum quem ad carbunculum referendum, et malum non substantivo, sed adjectivi loco accipiendum, et cum substantivo malampnum copulandum existimes.

(23) Radix Italice radichio, Latine cichorium.

superpositum, licet idem videatur præstare, nullum confert remedium, quia est maleficium, sed animæ lethale nimium affert periculum. Sed quid, quod talia verum sæpe videntur corporis sanitatem afferre? Ego, imo ipsa ratio econtra. Quid quod diabolus, cum numquam in veritate Domino steterit teste, sæpe videtur verad dicere? Nunquid nam ob hoc verbum cassabitur Veritatis dicentis: *Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit unquam, quia non est veritas in eo?* (Joan. VIII, 44.)

8. Verum ne ex hoc te penitus ignarum errori relinquam, et aut mentiaris exsecranda ea cuilibet Christiano ut decipias, aut opineris ut decipiaris, profero non ex meis, sed ex illorum verbis, unde non possis omnino dubitare, quædam, quibus ex hoc capere possis satisfactionem omnimodam. Dicit enim augustæ recordationis Aurelius Augustinus in libro de Trinitate quarto (c. 17): «Potestates aeris, superbæ atque fallaces, etiam si quædam de societate et civitate sanctorum, et de vero mediatore, a sanctis prophetis vel angelis audita, per suos vates dixisse reperiuntur; id egerunt, ut per hæc aliena vera fideles etiam Dei ad sua traducerent falsa. Deus autem id egit per nescientes, ut veritas undique personaret fidelibus in adiutorium, impiis in testimonium.» Et istud quidem ad illud edocendum, cur plerumque [suppl. diabolus] videatur verad dicere. Cur autem salutem corporis videatur diabolus aliquando præstare, audi ex verbis Marci martyris, ut in passione sancti legitur Sebastiani: «Hæc, inquit, tota belli calliditas, hoc fraudis consilium diabolicæ, a suppliciis corpus eripere, et vitis animam subjugare. Nos econtra contendamus hosti non cedere, corpus contemnere, animæ subvenire.» Quod ita esse etiam ex ipsius mendacissimi, per Bartholomæum apostolum vi divina torti, patet confessione, sicut in ejusdem sancti legitur passione. Et hæc quidem (24) de voluntate fallendi verbis, et decipiendi commodis 17 diaboli semper iniqua, qua sæpe per falsa bona ad vera, Deo juste permittente, pertrahit mala. Nunc de potestate justa, qua sæpe, Deo miserante, nolens licet, fideles erudit ad bona, impios perducit ad debita: istos, dum per hanc flagellati corriguntur; illos, dum huic subacti puniuntur, cum scilicet et per hanc decepti, ipsi eam ascribunt deceptoris, aliqua, ut in supradicto ejusdem operis libro tertio ab eodem sunt posita Augustino, dicenda; quibus suadibilis aliquid si requiris, hominem excedere cupis, cum scriptum noveris: *Altiora te ne quæsieris* (Eccli. III, 22) [Aug., I. III de Trin. c. 7.] «Video, inquit quibusdam ex hac re antepositis, quid infirmæ cogitationi possit occurrere, cur scilicet ista miracula

(24) Construe sic: *Et hæc quidem de voluntate semper iniqua diaboli, voluntate, inquam, fallendi verbis, et decipiendi commodis, qua sæpe, Deo juste permittente, pertrahit ad vera mala per falsa bona. Nunc aliqua, ut posita sunt ab eodem Augustino in supradicto libro tertio operis ejusdem, aliqua, inquam, dicenda sunt de potestate diaboli justa, qua sæpe, Deo miserante, nolens licet, erudit fideles*

A etiam magicis artibus fiant: nam et magi Pharaonis similiter serpentes fecerunt, et alia similia (Exod. VII, 42). Sed illud est amplius admirandum, quomodo magorum illa potentia, quæ serpentes facere potuit ubi ad muscas minutissimas deventum est, omnino defecit; cinifes enim musculæ sunt brevissimæ, qua tertia plaga superlus Ægyptiorum populus cædebat. Ibi certe deficientes magi dixerunt: *Digitus Dei est hic* (Ibid., 49). Unde intelligi datur, ne ipsos quidem transgressores angelos et aereas potestates, in imam istam caliginem, tanquam in sui generis carcerem, ab illius sublimis ætheræ puritatis habitatione detrusas, per quas magicæ artes possunt, quidquid possunt, valere aliquid, nisi data desuper potestate. Datur autem vel ad fallendos fallaces, sicut in Ægyptios, et in ipsos etiam magos data est, ut in eorum spirituum seductionem viderentur admirandi, a quibus fiebant Dei veritate damnandi; vel ad admonendos fideles, ne tale quid facere pro magno desiderant, propter quod etiam nobis Scripturæ auctoritate sunt prodita; vel ad edocendam, probandam, manifestandamque fustorum patientiam. Neque enim, parva visibilium miraculorum potentia, Job cuncta quæ habebat amisit, et filios et ipsam corporis sanitatem. Nec ideo putandum est istis transgressoribus angelis ad nutum servire hanc visibilium rerum materiam, sed Deo potius, a quo hæc potestas datur, quantum in sublimi et spirituali sede incommutabilis judicat: nam et damnatis iniquis etiam in metallo servit aqua et ignis et terra, ut faciant inde quod volunt, sed quantum sinitur. Ne sane creatores illi mali angeli dicendi sunt, quia per illos magi resistentes famulo Dei, ranas et serpentes fecerunt. Non enim eas ipsi creaverunt. Omnium quippe rerum, quæ corporaliter visibiliterque nascuntur, occulta quædam semina in istis corporeis mundi hujus elementis latent. Alia sunt enim hæc jam conspicua oculis nostris ex fructibus et animantibus; alia vero illa occulta istorum seminum semina, unde 18 jubente Creatore produxit aqua prima natatilia et volatilia, terra autem prima germina et prima sui generis animalia. Neque enim tunc in hujusmodi fetus ita producta sunt, ut in eis, quæ producta sunt, vis illa consummata sit: sed plerumque desunt congruæ temperamentorum occasiones, quibus erumpant, et species suas peragant. Ecce enim brevissimus surculus semen est: nam convenienter mandatus terræ, arborem facit. Hujus autem surculi subtilius semen, aliquod ejusdem generis granum est, et hoc hujusque nobis visibile (25), Jam vero hujus etiam grani semen, quamvis oculis videre nequeamus, ratione tamen conjicere possumus; quia nisi talis vis

ad bona, perducit impios ad debita, istos, dum per hanc potestatem flagellati corriguntur; illos, dum huic subacti puniuntur, cum scilicet et decepti per hanc potestatem, eam ascribunt ipsi acceptori: quibus ex Augustinos dicendis si requiris aliquid suadibilis, cupis excedere hominem, etc.

(25) Melius plures Augustini codices. *Et hoc usque nobis.*

esset aliqua in istis elementis, non plerumque nascerentur ex terra, quæ ibi seminata non essent; nec animalia tam multa, nulla marium feminarumque commistione præcedente, sive in terra, sive in aqua, quæ tamen crescunt, et coeundo alia pariunt, cum illa nullis coeuntibus parentibus orta sint. Et certe apes semina filiorum non coeundo concipiunt, sed tanquam sparsa per terras ore colligunt. Invisibilium enim seminum creator, ipse creator est rerum omnium; quoniam quæcunque nascendo exeunt ad oculos nostros, ex occultis seminibus accipiunt progrediendi primordia, et incrementa debitæ magnitudinis, distinctionesque formarum ab originalibus tanquam regulis sumunt. Sicut ergo nec parentes dicimus creatores hominum, nec agricolas creatores frugum quamvis illorum extrinsecus adhibitis motibus, ista creanda Dei virtus interius operetur: ita non solum malos, sed nec bonos angelos fas est putari creatores, sed pro subtilitate (26) sui sensus et corporis, semina nobis istarum rerum occultiora noverunt, et ea per congruas temperationes elementorum latenter spargunt, atque ita gignendarum rerum et accelerandorum incrementorum præbent occasiones. Sed nec boni hæc, nisi quantum Deus jubet, nec mali hæc injuste faciunt, nisi quantum juste ipse permittit. Nam iniqui malitia voluntatem habet injustam, suam; potestatem autem non nisi juste accipit, sive ad suam pœnam, sive ad aliorum vel pœnam malorum, vel laudem honorum. »

9. Itemque post pauca: (c. 9) « Aliud est, inquit, ex intimo ac summo causarum cardine condere atque administrare creaturam: quod quid facit, solus creator est Deus; aliud autem pro distributis ab illo viribus et facultatibus aliquam operationem forinsecus admove, ut tunc vel tunc, sic vel sic exeat, quod creatur. Ista quippe originaliter ac primordialiter in quædam textura elementorum cuncta jam creata sunt, sed acceptis opportunitatibus prodeunt. **10** Nam sicut matres sunt gravidæ fetibus, sic ipse mundus gravidus est causis nascentium, quæ in illo non creantur, nisi ab illa summa essentia, ubi nec moritur, nec nascitur aliquid, nec incipit esse, nec desinit. Adhibere autem forinsecus causas accidentes, quæ tametsi non sunt naturales, tamen secundum naturam adhibentur, ut ea quæ secreto naturæ sinu abdita continentur, erumpunt quodammodo, et foris creentur, explicando mensuras, et numeros, et pondera sua quæ in occulto acceperunt ab illo, qui omnia in mensura et numero et pondere disposuit (cap. II, 21), non solum mali angeli, sed etiam mali homines possunt, sicut exemplo agriculturæ supra docui. Sed nec de animalibus quasi diversa ratio moveat, quod habeant spiritum vitæ cum sensu appetendi, quæ secundum naturam sunt, vitandique contraria; etiam hoc est videre quam multi homines noverint, ex quibus herbis aut carni-

(26) Hæc lectio videtur melior quam in vulgatis Augustini: *si pro subtilitate.*

(27) Melius apud Augustinum, *incrementorum.*

pus, aut quarumcunque rerum quibuslibet succis et humoribus, vel ita positis, vel ita obrutis, vel ita contritis vel ita commistis, quod [*l. quæ cum Aug.*] animalia nasci soleant, quorum se quis tam demens audeat dicere creatorem? Quid ergo mirum, si quemadmodum potest nosse quilibet nequissimus homo, unde illi vel illi vermes muscæque nascantur; ita mali angeli pro sublimitate sui sensus in occultioribus clementorum seminibus norint, unde ranæ serpentesque nascantur, et hæc per certas et notas temperationum opportunitates occultis motibus adhibendo faciunt creari, non creant? Sed illa homines quæ solent ab hominibus fieri non mirantur. Quod si quisquam celeritates elementorum (27) forte miratur quod illa animantia tam cito facta sunt; attendat, quemadmodum et ista, pro modulo facultatis humanæ, ab hominibus procurentur. Unde enim fit ut ea corpora (28) citius vermescant: æstate quam hieme; citius in calidioribus quam in frigidioribus locis? Sed hæc ab hominibus tanto difficilius adhibentur, quanto desunt sensuum subtilitates, et corporum mobilitates in membris terrenis et pigris. Unde qualibuscunque angelis vicinas causas ab elementis contrahere quanto facilius est, tanto mirabiliores in hujusmodi operibus eorum existunt celeritates. Sed non est creator, nisi qui principaliter ista format; nec quisquam hoc potest nisi ille penes quem primitus sunt, omnium quæ sunt mensuræ, numeri et pondera; et ipse est unus creator Deus, ex cuius ineffabili potentatu fit etiam, ut quod possent hi angeli, si permitterentur, ideo non possint, quia non permittuntur. Neque enim occurrit alia ratio, cur non potuerint facere munitissimas muscas, qui ranas serpentesque fecerunt, nisi quia major aderat dominatio prohibentis Dei per spiritum suum (29); quod etiam ipsi magi confessi sunt, dicentes: *Digitus Dei hic est* (Exod. VIII, 19). Quid autem possint per naturam, nec possint per prohibitionem, et quid per ipsius naturæ suæ conditionem facere non sinantur, homini explorare difficile est, imo vero impossibile, nisi per illud donum Dei, quod Apostolus commemorat dicens: *Alii dijudicatio spirituum* (I Cor. XII, 10). Novimus enim hominem posse ambulare, et neque hoc posse nisi permittatur; volare autem non posse etiam si permittatur. Sic et illi angeli quædam possunt facere, si permittantur ab angelis potentioribus ex imperio Dei; quædam vero non possunt, nec si ab eis permittantur, quia ille non permittit a quo illis est talis naturæ modus, qui etiam per angelos suos et illa plerumque non permittit, quæ concessit ut possint. Exceptis igitur illis quæ usitatissimo transcurso temporum in rerum naturæ ordine corporaliter fiunt, sicuti sunt ortus occasusque siderum, generationes et mortes animalium, seminum et germinum innumerabiles diversitates, nebulae et nubes, nives et pluviae, fulgura et

(28) Apud eundem Augustinum *eodem corpora.*

(29) Apud eundem *per Spiritum sanctum.*

rua, fulmina et grandines, venti et ignis, frigus et stus, et omnia talia; exceptis etiam illis, quæ in ordine naturæ raræ sunt, sicut defectus luminis et species inusitatæ siderum, et monstra, et motus, et similia: exceptis ergo istis omnium quorum quidem prima et summa causa non est voluntas Dei: unde et in psalmo cum quædam generis commemorata essent: *Ignis grando, glacies, spiritus tempestatis* (Psal. cXLVIII, 8); ut ea vel fortuito, vel causis tantummodo corporibus, vel etiam spiritualibus, tamen præter statum Dei existentibus agi crederet, continuo ait, *Quæ faciunt verbum ejus*. Sed his, ut dicere solemus; exceptis, alia sunt illa quæ, quamvis ex materia corporali, ad aliquid tamen divinitus adhibendum nostris sensibus admoventur, quæ **B** *ne miracula et signa dicuntur.* »

Habes hic tanti auctoritate doctoris, et multa demones per angelicam illam suam naturam, etiam non possunt per prohibitionem divinam; nec posse, nisi data desuper potestate, vel ad illos fallaces, sicut Ægyptios, quorum similes qui fallacias diaboli aut venerantur tanquam sancta, aut desiderant tanquam proficuas, cum tamen etiam illis sunt detestabiliores, qui eas exercent imo per quos exercentur, tanquam virtutes; et admonendos vel ad probandos fideles: admonentur; ne similia facere cupientes, eorum efficiantur imiles; probandos vero, ut his eruditi, exercentur; atque manifestati monstrent, quantum malo erecti [*f. erepti*], Deo vero sint subjecti. **C** *enim eorum, qui hodie in talibus usque traditionem animæ intantum decipiuntur, ut in eis* (30), quas ait Gen. Herodiam illam **B** *Christi interfetricem quasi reginam, imo etiam proponant, asserentes tertiam totius munitatem traditam, quasi hæc merces fuerit illi occisi; cum potius sint demones talium stigiis infelices mulierculas* (31), hisque mul-

D *Luxatum hunc locum credit Hieronymus Tar-* *ius in opere Dei congresso nocturno delle Lamie* cap. 5, et post relativum *quas* deesse putat *et voces*, quibus nocturnus Lamitarum congressus præsidem plures tradidit, quos diligenter collegit. Qui si pro *quas* quispiam legerit *quibus*? Quis porro sit Gen. hoc loco laudatus, *ire* non licuit. Illa, cui Herodes tertiam regni *partem* se daturum spondit, non Herodias, sed *Herodias* filia fuit. Cum vero in Evangelio filie *nomen* non legatur, auctor ille ignotus Gen. *o* **R** *atherius hæc sumpsit, idem matris ac filie nomen credidit.*

Construe: sint demones decipientes talibus stigiis mulierculas, etc.

Hic eorum error perstringitur, quibus cum *asum* esset quosdam homines emittendarum, *illendarum* tempestatum virtute pollere, *ipsum* largiebantur, ut easdem arcerent. Error *modi* sæculo præcedenti ita invaluerat, ut *etiam* Agobardus episcopus Lugdunensis *librum* scripserit, cui titulus: *Contra insulsam vul-* *tionem de grandine et tonitru*. Illi homines *librum* Agobardo et ab aliis ejusdem ævi au-

A *tum vituperabiliores viros, quia perditissimos, decipientes: quis, inquam, talium videns tanta miraculorum potentia (et hoc per demones) flagellari aliquem, sicut Job illum admirabilem, hortaretur dicere, imo crederet juste dici: « Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est (Job 1, 21) »: quin potius non solum malignis angelis, sed etiam quibusdam miserrimis hominibus illud ascribens, quemlibet immissorem (32), aut propulsorem, ut dicitur, tempestatum evocari (s3), donisque, ut hoc mederi dignaretur, placari; ut videlicet Mercurius socios Ulyssis tactu quondam caducei. Ne dicam enim de tanto tantæ gloriæ, ut beati Job fuit, damno, hoc non facerent de vilissima recula, hoc est, vel cultello vel corrigia; id sæpe vidimus fieri ab his, quibus in corde illud nostri istius jam sæpe fati non sonuit Augustini: « Gaudes quia res tuas invenisti, non es tristis quia tu peristi; multo magis periret tunica tua, quam anima tua. » Et illud Psalmistæ: « Confundantur omnes facientes vana (Psal. xxiv, 3) : » Apostoli etiam de culpa scilicet valde minori: « Dies, » inquit, « observatis et menses et annos, timeo ne sine causa laboraverim in vobis (Gal. iv, 10). » Et illud de Regum lib. iv: « Nunquid non est Deus in Israel, ut eatis ad consulendum Belsebutb Deum Acharon? » Quamobrem hæc dicit Dominus Ochoziæ regi: « De lectulo super quem ascendisti non descendes sed morte morieris (IV Reg. 1, 16). »*

11. Et ecce hoc exemplo, cum per talia sanari plerumque quidam videantur, Dei scilicet aut misericordia ad pœnitentiam expectati, aut justitia sibi ipsis derelicti, quid mereantur Dei judicio comprehensi. Si enim justus iudex cuncta in hoc sæculo vindicaret, illo ultimo judicio opus non esset; si autem nullas res humanas curaret (34), nullus pene crederet. Non convenire igitur scias juxta cujusdam sapientissimi sententiam, vilissimorum spirituum te præsidia captare, quem sapientia in hanc vult excel-

toribus, quos Baluzius in notis ad Agobardum laudat, *Tempestarii* vocabantur. Eundem errorem iterum refellit Ratherius serm. 1, de Ascensione num. 4.

(33) *Subaudi credit, vel aliquid simile. Construe autem, et explica: Quin potius ascribens illud* (id est flagellari aliquem, sicut Job flagellatus fuit) *ascribens, inquam, non solum malignis angelis, sed etiam miserrimis quibusdam hominibus, credit quemlibet immissorem, aut propulsorem, ut dicitur, tempestatum, evocari donis, ut hoc dignaretur* (*f. dignetur*) *mederi, ut videlicet Mercurius quondam sanavit socios Ulyssis tactu caducei. Etenim ne dicam de damno tanto gloriæ tantæ, ut fuit damnum B. Job, non facerent hoc de vilissima recula, hoc est vel cultello, vel corrigia, cum perduntur* (*non facerent hoc, inquit, id est ex præcedentibus non hortarentur dicere, nec crederent juste dici, Dominus dedit, Dominus abstulit, etc.*) *vidimus id sæpe fieri* (nimirum recurri ad superstitiones, ut inveniantur, quæ amissa fuerunt) *ab his quibus illud nostri istius jam sæpe fati Augustini non sonuit in corde: Gaudes quia res tuas invenisti, etc.*

(34) *Vulg. mendose eum curare. Exigente contextu et sensu emendavimus.*

lentiam componere, ut Deo similem, quantum scilicet ad ejus spectat concessionem, possit efficere; eamque mentium naturam esse, eodem ipso docente, perpende, ut quoties abjecerint veras, falsis opinionibus **22** induantur; et illud magis exerce, quod, ut in primordio locutionis suggesti, a Deo inspiratorum medicorum vera, quia probata invenit solertia, quam quod infelicitum meretricularum diabolo acta conjectavit dementia. Ita fit ut nulla infidelitatis caligo verum illum, quo videri quidpiam solet agendum, confundant intuitum; et propter sapientiae bonum, et medelae a Deo concessae subsidium a regibus, imo, ut legitur, a Rege utique regum omnium, tam temporale quam aeternum accipies donum (*Eccli. xxxviii. 2-8*); disciplina quoque exaltabit caput tuum, et collaudaberis in conspectu magnatorum; ad agnitionem hominum virtus tua erit, scientiam quoque tibi Altissimus honorari in mirabilibus suis dabit; in his curans mitigabis dolores et facies pigmenta suavitatis, et unctiones conficies sanitatis, et non consummentur opera tua, sed pax Dei semper erit super faciem terrae tuae.

TIT. V. — *De negotiatoribus.*

12. Negotiator es? Audi: *Propter inopiam multi deliquerunt, et qui quaerit locupletari, avertet oculum suum. Sicut in medio compaginis lapidum palus figitur, sic et inter medium venditionis et emptio- nis angustiabitur peccatum. Conteretur cum delinquente delictum. Si non in timore Domini tenueris te instanter, cito subvertetur domus tua* (*Eccli. xxvii, 1*); idemque: *Avaro nihil est scelestius. Nil iniquius quam amare pecuniam; hic enim animam suam venalem habet* (*Eccli. x, 9*). Dominus autem in Evangelio; *Intuemini, ait, et cavete ab omni avaritia; quia non in abundantia cujusquam vitu hominis est super terram ex his quae possidet* (*Luc. xii, 15*). Itemque qui supra; *Multos, inquit, perdidit aurum atque argentum* (*Eccli. viii, 3*); et: *Viro cupido et tenaci sine ratione est substantia, et qui acervat injuste, aliis congregat, et in bonis illius alius luxuriabitur* (*Eccli. xiv, 3*); rursumque: *Difficile, ait, exiit negotiator a negligentia, et non justificabitur caupo a peccatis laborum* (*Eccli. xxvi, 28*). His itaque sic se habentibus, perpende, quaeso, quam periculosum animae tuae sortitus sis officium; et scito te, paulo licet excusabilius, cum praedonibus appellari publicanum. Vitio enim te deservire, nec modico, id monstrat vocabulum, quo te a multis vocari audis cupidinarium (35) *Radix enim omnium malorum, Apostolo teste, cupiditas* (*I Tim. vi, 10*),

13. Attamen ne desperes, quia scriptum est: *Benedictio Domini supra caput vendentium* (*Prov. ii, 26*); sed considera quorum. Fac itaque, dum adhuc dies est, quod **23** tibi suggero: *Fenerare*

(35). *Logebatur cupidinarium.* Verum haec vox a contextus sententia abhorret. Nam cupidinarii Donato interpretante in Terentium *venditores esculentorum et poculentorum* appellantur, qui scilicet *cupidia*, id est, cibos lautiores et vina rariora ven-

A proximo in tempore necessitatis illius; quia facit misericordiam. qui feneratur proximo, et qui praevalet manu, mandata servat (*Eccli. xy, 2*). Voca igitur Christum ad domum tuam, praepara ei convivium et caenam, pedes lava, lacrymis riga, capillis terge, pasce eum, vesti, calefac, pota, hospitio suscipe, non dedignabitur ad donum tuum divertere; imo frontuose ingerit se; ipse quotidie ut suscipiatur rogat, cum tu deberes cogere; consulit non suae indigentiae, sed tuae avaritiae: tum demum ad domum ejus propera, discipulos ejus alloquere, munera, deprecare, ut tibi veniam; tibi consilium, tibi indulgentiam et ipsi praebent, ei a Deo exposcant. Perpende dum domi congeris lucrum, quantum animae comparas detrimentum. *Quid enim, ait Dominus, prodest homini, si universum mundum lucretur, animae vero suae detrimentum patiatur?* (*Matth. xvi, 25*.) Et Apostolus: *Mundus, inquit, transit, et concupiscentia ejus* (*I Joan. ii, 17*). Verere ergo, ne dum insatiabiliter inhias transitoriis, priveris mansuris. Esto potius tibi bonus medicus; de instrumento avaritiae subsidium confer animae; *Facite, inquit Dominus, amicos vobis de mammona iniquitatis* (*Luc. xvi, 9*). Nec hoc dicens hortatur ad fraudem, sed postquam fraudem fecisti, invitat ad emendationem. Verbi gratia, debuisti quidem nil rapere, nil malo ingenio congregare, neminem in aliquo negotio circumvenire, certus, praedicente et testificante Apostolo, vindicem super hoc omnipotentem Dominum esse (*I Thess. iv, 6*), diei victu contentus manere, a Deo omnia sperare, qui ipsa quoque volatilia pascit quotidie (*Matth. vi, 26*); quod ipse dedisset, cum gratiarum actione et ipse sumere, et aliis participare: quod dare nolisset, nec cupere, sed ipsius justitiam glorificare.

14. Sed quare haec transgressus rapuisti violenter congregasti fraudulenter, usuram et superabundantiam amasti, ingenio tuo te concessisti, Deo cuncta licet indigno danti ingratus exstitisti, alii secundum Domini praceptum non communicasti; quod dare illi non placuit, saepe quaesisti, nec adeptus multoties murmurasti? Post haec omnia, quae minime debuerant contingere, non adhuc te vult perdere, Monstrat tibi divitias bonitatis suae, et de ipso veneno avaritiae antidotum tibi conficit indulgentiae, *ut dum defeceritis, inquit, recipiam vos in aeterna tabernacula* (*Luc. xvi, 7*). His ergo male quaesitum, pejus inventum, pessime congregatum eroga, qui cum defecerit vita, tibi in caelis reddere tributa, cempensare collata, coadunare, imo centuplicare valeant dispersa. Observa tamen, ut, si fieri potest, id est, si praesentes sunt quibus aliquid tulisti, et copia favet, primitus secundum Zachaeum (*Ibid.*, 19), etsi non vales, aut voles quadruplum,

dunt. Correctionem cupidinarium Ratherii sensui congruentem induximus. Ugutionis enim codices laudati a Cangio habent: *Cupidenarius mercator cupidus denariorum.*

saltem restituas simplum. Memento etiam quot per. A
 jura in ipsa taxatione, quot mendacia in ipsa pro-
 tuleris auctione; et tibi super his consule, sciens
 veracissime patrem mendacii diabolum esse (Joan.
 viii, 44), ipso Domino testante, qui et per legem
 cognoscitur clamasse: *Non perjurabis in nomine Do-
 mini Dei tui (Levit. xix, 12)*; et per semetipsum:
*Ego autem dico vobis non jurare 24 omnino (Matth.
 v, 34)*; unde et idem sapiens qui supra: *Potius
 inquit, fur quam assiduitas viri mendacis; perditio-
 nem tamen utrique hæreditabunt (Eccli. xx, 17)*;
 itemque: *Jurationi non assuescas os tuum; multus
 est enim casus in illa. Nominatio vero Dei non sit
 assidua in ore tuo. et nominibus sanctorum non com-
 miscearis, quoniam non eris immunis ab eis (Eccli.
 xxiii, 9)*. Alibi quoque: *Loquela, ait, multum ju-
 rans, horripilationem capiti statuet (Eccli. xvii, 25)*.
 Horripilatio vero, id est horror pilorum, qui ex su-
 bito pavore, vel nimio rubore solet contingere, si vis
 nosse ubi contingat, maxime audi Apostolum:
*Horrendum est, inquit, incidere in manus Dei viven-
 tis (Hebr. x, 31)*. Et Job de locis pœnalibus: *Ubi
 nullus, ait, ordo, sed sempiternus horror inhabitat
 (Job. x, 31)*. Sed ne forsitan minus nostra auctori-
 tate, quæ nulla est, ductus, consilium a nobis capere
 nolis, audi quædam verba ipsius Spiritus sancti; ut
 et habentur in agiographis, tuæ saluti congruentia.
*In tota, inquit, anima tua time Deum, et sacerdotes
 illius sanctifica. In omni virtute tua dilige eum, qui
 te fecit, et ministros illius non derelinquas. Honora
 Deum ex tota anima tua, et honorifica sanerdoes, et
 propurga te cum brachiis: da illis partes primitiarum,
 sicut mandatnm est tibi, et de negligentia purga te
 cum paucis (Eccli. vii, 31). Porrige pauperi manum
 tuam, ut perficiatur propitiatio, et benedictio tua
 (Eccli. viii, 1). Non litiges cum homine potente, ne
 forte incidas in manus ejus: non contendas cum viro
 locuplete, ne forte econtra constituas litem tibi. Mor-
 tuo non prohibeas gratiam, nec desis plorantibus in
 consolatione, et cum lugentibus ambula (Eccli. vii.
 37-40). Non te pigeat visitare infirmum; ex his enim
 in dilectione firmaberis. Quid magis? In omnibus
 operibus tuis memorare novissimo tua, et in æternum
 non peccabis.*

Tit. VI. — De causidicis.

15. Causidicus vel advocatus es? Cogita cujus
 sortitus sit agnomen, et tam bonæ rei ministrum D
 te exhibe fidelem. De Domine enim dictum est, quia
 advocatum eum habemus apud Patrem. Dissimula
 quoque aliquando causationem ob conservandam
 dilectionem.

Tit. VII. — De iudicibus.

16. Lochetto (46), quem nos comitem dicimus
 palatii, præfectus aut iudex es? Considera quem et
 tu habiturus sis dispunctorem vel iudicem: perpen-
 de quam grave tuleris jugum, et puta quod non sit
 gravius ullum. Illius enim solius est, libere de alte-

(96) Vocem *Lochetto* Ratherius ex Græcis sumpsit, apud quos is λογόθετης, is est, qui rationem judi-
 cando decernit. In Langobardorum legibus loco positus, vel loci servator appellatur,

rius iudicare peccato, qui non habet unde iudicetur
 ex suo. Audi denique ipsum: *Nolite, inquit, iudicare,
 et non iudicabimini; nolite condemnare, et non con-
 demnabimini (Matth. vii, 1)*. Audi et alium, sed ta-
 men ab ipsius spiritu doctum: *Noli, ait, querere
 fieri iudex, nisi forte valeas virtutem irrumperere ini-
 quitatis. ne forte extimescas faciem potentis, et ponas
 scandalum in æquitate tua (Eccli. vii, 6)*. At tu, ita,
 inquis, hæc tua videntur verba sonare, quasi Deus
 iudices omnino nolit esse. Ubi ergo lex? Ubi fas?
 Ubi ipsa inter bonum malumque discretio? Omnibus
 licebit quælibet impune agere: furtum æque lauda-
 bitur, ut datum: vitia cum virtutibus pari corona
 gaudebunt. Quis inter fratres hæreditatem dividet?
 Quis viduam a calumniatore, virginem a raptore
 defendet? Quis inopem tuebitur? Non, inquit Deus,
 25 prohibeo in præsentis sæculo aliquod inter homi-
 nes esse iudicium; sed prædico periculum, ut caveas
 peccatum. Quod enim periculosum est uni, non de-
 bet passim a multis ambiri.

17. Denique considerans, vix unquam potui iudi-
 cem cernere sine cupiditia. Et certe ipsa non di-
 scernit justa, imo obcæcat iudicum corda. Volo ergo
 esse iudices, non prædones; volo iudices, non ra-
 ptores; volo iudices, non calumniatores; volo iudi-
 ces, sed veraces: volo iudices, sed non divitiis in-
 hiantes. Et enim quidam amicum suum de partiendo
 onere potestatis consiliaturus: *Constitu, ait, ju-
 dices qui oderint avaritiam (Exod. xviii, 21)*.
 Sapientiæ quoque liber ita incipit. *Diligite justi-
 tiam, qui iudicatis terram (Sap. i, 1)*. Jesus quoque
 filius Sirach ait. *In iudicando esto pupillis mise-
 ricors ut pater, et pro viro matri eorum, et eris tu
 veluti filius Altissimi obediens, et miserebitur tui
 magis quam mater (Eccli. iv, 10)*. Dominus quoque
 in Deuteronomio: *Maledictus qui pervertit iudicium
 advenæ, pupilli, et viduæ (Deut. xxvii, 19)*. Itemque
 qui supra: « Ne relinquant retro tibi maledicere;
 maledicentis enim tibi in amaritudine animæ exau-
 dictur precatio illius; exaudiet autem illum Deus,
 qui fecit illum (Eccli. iv, 5); » et rursus: « Noli amare
 mendacium adversus fratrem tuum; neque alliges
 tibi duplicia peccata; neque enim in uno eris im-
 munis (Eccli. vii, 13). » Psalmista quoque: *Usque-
 quo, inquit, iudicatis iniquitatem, et facies pec-
 catorum sumitis? Iudicate egeno et pupillo, humilem
 et pauperem justifyate; eripite pauperem, et egenum
 de manu peccatoris liberate (Psal. lxxxii, 2)*. Alius
 vero: *Non assumes inquit, personam pauperis in
 iudicio (Eccli. xxxv, 16)*. Quod tunc observan-
 dum scias, quando dives justam, pauper injustam,
 ut assolet, habet causam. Item idemque: « Audite,
 et quod justum est iudicate, sive civis sit ille, sive
 peregrinus: nulla distantia sui personarum. Ita par-
 vum audietis ut magnum, nec accipietis cujusdam
 personam in iudicio, quia Dei est iudicium (Deut.
 i, 16). » Iudex vero dicitur quasi jus dicens; jus

vero dicere, juste est judicare. Denique audi quemdam, de cujus auctoritate non dubites : « Bonus, inquit, judex nil debet arbitrio suo decernere, nec domesticæ voluntatis proposito aliquid judicare, nil paratum et mediatum *domi* proferre (37), sed juxta leges et jura cuncta pronuntiare, decretis obedire, nil propriæ voluntati indulgere. » Et, o quam bene ipsi hæc dicens voci concordat summi et solius sine mendacio judicis ita dicentis : *Sicut audio, judico* (*Jovn. v, 30*). Et tu itaque sicut audis, judica ; et sicut sese habet rerum natura, decerne. Cave tamen nec aliquem capias in verbo, Phariseorum exemplum aspernare, qui insidiantes observabant, quomodo Dominum caperent in sermone (*Matth. xxii, 13*). Memento te non solum in sermone, sed etiam in multis offendere quotidie, ipso omnium justissimo judice spectante. Juste etiam cum judicas, cave **26** præmium ne exigas, aut aliquod servitium, ne deo conqueri Dominus videatur dicens : *Populum meum exactores sui spoliaverunt* (*Isai. iii, 12*). Audi potius præcipientem ipsum : *Juste, ait, quod justum est exsequeris* (*Deut. xvi, 20*). Injuste enim quod justum est exsequitur, qui præmium pro justo opere expetens, ipsam justitiam vendere non veretur. Sed sufficiat istud modicum, nam si plenius vis instrui, lege libellum tibi congruentem Isidori.

TIT. VIII — *De testibus.*

18. Testis es? Cave illud dicentis : *Testis falsus non erit impunitus* (*Prov. xix, 5*). Nam cum juxta cujusdam carmen.

Vera tacens et falsa loquens utrique (*f. quoque*) nequiter
Hic quia non prodest, hic quod obesse cupit. (errent; C

Flagitium majus æstimo nullum quam falsum testimonium, quia et Domino, in quem perjurat, et judici, quem fallit, et omnem ejus culpam sibi congerit, et proximo quem lædit, et omnem ejus calamitatem animæ suæ infligit, reus tenetur. *Facilius est quoque, ut quidam ait, vitare discordem, quam declinare fallacem.*

TIT. IX. — *De ministris publicis.*

19. Procurator, exactor, quod gastaldus (38) usitato multis, Franciloquo vero major dicitur eloquio, sive thelonearius, vel cujuslibet alterius publicæ functionis minister es? Considera cujus rei ministerio fungeris, sciens veracissime dictum, *quia cui plus committitur, plus ab eo exigitur* (*Luc. xii, 48*), etiam cum usura pænarum. Ideo autem in principio monui considerari ministerium, quia diversa novi genera D ministeriorum, et leviora quidem alia, alia vero graviora ; inter quæ nullum scio ipso, quod curaturam (39) Italici dicunt, gravius. Ipsum enim, dum juxta

(37) Male in vulgati *dona proferre.*

(38) Vulg. *gestaldus*, mendose. Gastaldi apud Langobardos dicebantur locorum, villarum ac prædiorum præfecti, rerum dominicarum procuratores ; Francis autem *majores*, id est majorem domns. Qui exigebant tributa, *thelonearii* vocabantur. His aliqua jurisdictio competeat, ut ex sequentibus liquet. Hinc etiam Hinemarum opusc. 85, *judices sæculare* nominat *Helmigarium mercati palatii thelonearium, et Flotharium ac Ursionem villarum regiarum majores.*

(39) *Curatura* erat vectigal, quod e mercatis exi-

A suimet vocabulum incessanter rem urget curari terrenam, miseram miserrime negligi cogit animam. Ad illud enim, veiuti ad quoddam asylum, omnia confluunt genera vitiorum, et dum illius officii sit omnia vitia ulcisci, nullum invenitur, quo non constet reum illum teneri. Nam fures procuratoris tradere carceri, cum peno nil aliud videatur ipse quotidie, nisi rapinam et fraudem sectari, et in comparatione mali levius est, ut autumo, absque violentia quælibet furari, quam cum tormentis ab aliquo, quod detur, exigi ; levius penuriæ necessitate quævis latrocinia exercere, quam cupiditatis ardore fraudem aut seniori (40), aut alicui alteri, aut certe sibi ipsi inferre, in quo et perjurium incurrere, nec furtum videatur cavere; quod approbat Sapiens, qui dicit : « Potior fur quam assiduitas viri mendacis; perditionem tamen utrique hæreditabunt (*Eccli. xx, 27*) ; » itemque de mala perjurii : « Vir, ait, multum jurans replebitur iniquitate, et non discedet a domo illius plaga, et si frustaverit, delictum ejus super eum erit ; et si in vacuum juraverit non justificabitur: replebitur enim tribulatione domus ejus; **27** et si dissimulaverit, delinquet dupliciter (*Eccli. xxiii, 12, 13*). » Dissimulare vero perjurium, est arte jurare. Dupliciter vero delinquit, qui hoc agit, quia et Deo, cujus conspectum non abhorret, et proximo, quem fallere non timet, reus tenetur. Dupliciter delinquit, quia et fallaciæ et perjurii notam incurrit.

20. Procurator adulteros et meretrices pœnis deputat, cum tota ejus vita ebrietati cæterisque luxibus, quæ adulterii et fornicationum solent esse fomenta, spurcissime deserviens, eadem illum agere, quæ in aliis damnat, perspicacissime demonstrat. Ad cumulum vero perditionis, si forte aliquis talium, quod offerat, invenit, statim et ipsum criminis ultorem acquirit tutorem ; sicque in illo completur, quod in Psalmo legitur ita : *Si videbas furem, carrebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas* (*Psal. xlix, 18*). Quid magis? Breviter præstringentes dicamus tale esse hujusmodi negotium, ut quasi e multis militibus hominum unus videatur assumi, qui ob aliorum emendationem vel commodum æternæ tradi debeat perditioni. Sed quid facio, qui id ipsum genus officii video a quibusdam pretio captari? quid, inquam, inde? Nunquam ne vidisti ab aliquo resticulos erui, quibus funis, quo appenderetur, deberet fieri? Hujusmodi ergo vecordiæ technam et istius miserrimi ascribe (41).

21. Sed ne more Pharisæico, dum vehementer carpinus facinus, desperationem emendationis in-

gebatur. Hac de causa in privilegio Federici imperatoris, quod Thebaldo episcopo Veronensi concessum fuit anno 1154 ex originali legendum : *Medietatem tholonei mercati publici Brixiani, quod Curaturam dicunt* : ubi apud Ughellium tom. V Ital. sacr., col. 795, mendose legitur : *quod curaturæ dicitur.*

(40) *Senior* pro domino accipitur. Vide inferius not. 28. Mox vulgati perperam *Potius furem*. Emendationem vulgata versio suppeditavit.

(41) Construe et explica. *Ascribe ergo et technam* (seu dolum) *istius miserrimi* (qui ob pretium officii

cutere videamur, divitias bonitatis Dei monstrantes, etiam tu quomodo salvari possis pandemus. Ante omnia hoc tibi damus consilium, ut si aliquo modo vales, ab isto te mortifero excutias laqueo, et sic demum ad pœnitentiæ medicamina confugiens, pro modo criminis medelam quæras satisfactionis. Quod si non vales omnino, cum magno tremore quod præceptum est exsequens, cave ante omnia crudelitatem, inde fraudem, hinc cupiditatem et rapacitatem, non minusque ebrietatem, postremo illum Psalmi versiculum, quem protulimus, videlicet ne aliquo pretio illectus, aut veluti quadam misericordia deceptus, furtum aliquod tegas, aut quodlibet, quod insequi debeat, crimen defendas. In ulciscendis vero criminibus, ita quod ministerio congruit, exsequere, ut nunquam excidat memoria quod Dominus in parabola omnibus protulit, tibi maxime, cujus finis est iste: *Serve nequam, nonne oportuit et te misereri conservi tui, sicut et ego tui misertus sum? Tunc iratus tradidit eum tortoribus* (Matth. xviii, 32). Sed et illud quæso memineris sæpe: *Qui sine peccato est restrum, primus in illum lapidem mittat* (Job viii, 7): et inter agendum, suffragium tibi semper adhibere ne cesses eleemosynarum. His forsitan cum humilitate cordis pias omnipotentis aures pulsantibus, mereberis aliquando, ut ad te ipse venire, et per se sicut Zachæum et Matthæum visitare te atque curare; et his qui te olim salvum posse fieri desperaverant, dignetur respondere: *Quia non veni vocare justos, sed peccatores in pœnitentiam* (Matth. ix, 13).

Tit. X. — De nobilibus.

22. Patronus (42), sive, ut usitatius a multis dicitur, senior es? Audi: *Quæ vultis ut faciant vobis homines, et vos facite illis* (Matth. vii, 12). Similiter et Moyses: *Non morabitur opus mercenarii tui apud te usque mane* (Levit. xix, 13). Opus vero pro mercede operis positum intellige, uti per efficientem id, quod efficitur, et per continentem id quod continetur, quidlibet significari legis sæpissime. Alius vero: « Qui effundit, inquit, sanguinem innocentem, et qui fraudem facit mercenario, fratres sunt, unus destruens, et alter ædificans. Quid prodest illis nisi labor? Unus orans, et unus male dicens, cujus vocem exaudiet Deus? (Eccli. xxxiv, 47). » Et per Malachiam: *Ero, ait Dominus, testis velox maleficis, et adulteris et perjuris, et qui calumniantur mercedem mercenarii* (Malach. v, 5). Quem locum Hieronymus exponens adverte quid dixerit: « Nequaquam, ait, levia putemus esse peccata, perjurium et mercedem non reddere laboranti, et cætera his subnexa, quæ maleficio, veneficiis atque adulterio comparantur. » Apostolus quoque: *Qui suorum, inquit, et maxime domesticorum curam non gerit, fidem negavit, et est infideli deterior* (Gal. vi, 10). Attende Deum in principio creationis humanæ dixisse: *Crescite et multiplicati* ascribe, inquam, *vecordia*, id est insanix, hujusmodi, qua scilicet officium animæ perniciem allaturum pretio emitur.

(42) Patronus, unde Italice *Padrone*, hoc loco significat virum nobilem, cui servi erant et merce-

A *plicamini, et replete terram, et subjicite eam, et dominamini piscibus maris, et volatilibus cæli, et bestiis terræ* (Gen. i, 28). ut intelligat homines non hominibus, sed volatilibus, bestiis et piscibus esse prælatos, omnesque a Deo natura æquales conditos, sed inæqualitate morum faciente, aliis alios intantum suppositos, ut plerumque aliqui dominantur etiam melioribus. Unde et majores, eos, qui cæteris principabantur, patres patriæ, dictatores, et consules quam reges appellare maluerunt, invidiosum fore censentes, si dicerentur homines, veluti pecora, a quolibet regi. Meminisse autem, ut et Gregorius dicit tibi, oportet, sanctos Patres nostros non reges hominum, sed pastores fuisse pecorum. Augustinus quoque de æqualitate naturæ, et sociali vinculo amicitia (n. 1): « Quoniam, inquit, unusquisque homo humani generis pars est, et sociale quiddam est humana natura, magnumque habet et naturale bonum, vim quoque amicitia: ob hoc ex uno Deus voluit omnes homines condere, ut in sua societate, non sola similitudine generis, sed etiam cognationis vinculo tenerentur. » Beatus quoque Leo papa, id ipsum luculentissime exsequens: « Simul, inquit, cum servis habemus, quod ad imaginem Dei conditi sumus, nec carnali a nobis, nec spirituali nativitate divisi sunt. Eodem spiritu sanctificamur, eadem fide vivimus, ad eadem sacramenta concurrimus. » Severinus quoque Boetius disserens de eodem negotio plurima, quæ cæcis etiam valeant esse perspicua, concludit ita: « Si primordia vestra, inquit, auctoremque Deus spectes, nullus degener exstat, invitus pejora fovens, proprium ne deserat ortum. » Cui sententiæ concinit et alterius cujusdam, sermone, actu, et nomine Benedicti, quodam loco dicentis: « Sive servus, sive liber, omnes in Christo unum sumus, ut sub uno Domino æqualem servitutis militiam bajulamur, quia non est personarum apud Deum acceptio: solummodo in hac parte, apud ipsum discernimur, si meliores aliis operibus bonis, et humiles inveniamur. »

23. Nota vero te, quisquis es, qui de fastu alti gloriaris abusive sanguinis; cum omne hominum genus in terris simili surgat ab ortu, et non ex alia, sed ex eadem massa compositus, ex uno patre, ex eademque, qua servorum quilibet, sis matre creatus. Quia si omnes in Christo quoque unum sumus (Rom. xii, 5), uno scilicet pretio redempti, eodemque baptismo renati: quisquis eamdem fraternitatis unitatem cæteris se proponendo scindere nititur, paternitatem sine dubio illis, redemptionem et regenerationem quoque, qua ejus filii efficiuntur (43), quantum in se est, annullare, et, ut ita dicam, abnegare probatur. Verum si solummodo in hac a Deo parte discernimur, si meliores aliis in operibus bonis, et humiles inveniamur; convincitur melior esse qui tibi servit narii. Senioris titulus, Italice *signore*, regibus et principibus proprius tribuebatur. Sensim vero a patronis usurpatus, qui idcirco *usitatius senioris* nomen ambiisse traduntur.

(43) Vulg. *efficiuntur*, minus bene,

humiliter, quam tu, qui eum despicias arroganter; nobilior, qui tibi, quod promisit, exhibet fideliter, quam tu, qui eum decipis mendaciter; generosior, qui jura naturæ custodiens, proprium non deserit ortum, quam tu, qui vitiis vitia nutriens, vim amicitiae magnumque et naturale violas bonum. His igitur utpote verissima veracissimorum auctoritate suffultis, et nulla sui contrarietate nutantibus rectissime concessis, firmissima colligitur definitione, non natura, sed voluntate, homines a se invicem distare. Ad erudiendum vero stultorum inscitiam, ad confundendam arrogantium proterviam, ille qui in Evangelio dicit: *Pater meus usque modo operatur, et ego cooperor* (Job v, 17), quotidie nobis cernentibus hunc humiliat, et hunc exaltat quia suscitatur de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut collocet eum cum principibus (Psal. cxii, 6): videlicet ut cum quilibet de nobilitate gloriatur generis, perpendens quoscunque ex paupere et infimo genere, ad summos honores conscendere, advertat antecessoribus suis et id contingere potuisse, et studeat elationem reprimere. **Omne enim datum optimum, et omne donum perfectum desursum est** (Jac. i, 17), et: *Non est potestas nisi a Deo* (Rom. xv, 1): quod perspicacissime monstrant nobilium filii ad penuriam infamiam deducti; et servorum soboles summorum (44) obtinentes hereditates, quovis ordine easdem indeptæ, insignes. Ponamus namque ante oculos quemlibet præfecti filium, cujus avus iudex, ab avus tribunus, vel scoldascio (45), atavus cognoscatur miles fuisse: quis illius militis pater? ariolator, an pictor; aliptes, an auceps; cetarius, an singulus; sartor, an fartor; mulio, an sagmio (46) fuerit; postremo eques, in agricola; servus, an liber? Quis recordatur post omnia; nam

Servis regna dabunt, captivis fata triumphum.

ut quondam per quemdam cantatum est satirographum; quod tamen non fatis, sed disposito jure ascribitur cunctipotentis. Quid vero, si cui illorum contigerit quod cuidam tibicini contigisse Varro testis est, quod videlicet aliquando etiam ignobili

(44) *Summates classis Alexandrinæ* nominantur L 32 codicis Theod. *De Naviculariis*. Hic autem *summorum* idem est ac *nobiliorum et potentiorum*. Construe autem: *Et soboles servorum obtinentes insignes hereditates summorum, indeptæ easdem quovis ordine*.

(45) Frequentius legitur *sculdascio*, vel *sculdais*: quod nomen in Italia usurpatum, a Langobardis originem ducit. Comitatus, uti erat Veronensis, dividebatur in sculdascias, quarum iudex dicebatur *sculdascio*. Vide Muratorinum tom. I *Antiq. Italic.*, pag. 513. Sculdascium autem Ratherius distinguit a iudice; quia nomen scolasticum iudicibus pagorum vel castellorum attribuit; nomen vero iudicis iis largitur qui in civitate justitiam administrabant, et sculdascionibus antecellebant. Gradus nimirum nobilitatis auctor notat a majori exordium ducens, et inferiores subjiciens. Præfectus enim, a quo incipit, nobilioris gradus est quam iudex; præfecti siquidem voce comitem palatii, ducem et marchionem comprehendit. Iudices autem civitatis erant comes et vicecomes, qui sculdascionibus pagorum et castellorum præerant. Infimus autem gradus, qui a Ratherio affertur,

ministerio ad summum aliquem honorem provectus fuerit, sicut ille eadem arte tantum populum delectavit, ut rex fieri meruerit? (47) Nunquid enim tibicinem illum nobilitate potuit, dum extulit tibia, quod non valuit, dum protulit natura? Sed relinquamus istud ambiguum, et forte nec credendum ducamus ad medium.

24. Quid quod non vaftris gentilium, sed certis sacrarum Scripturarum assertionibus monstrare quimus ad liquidum? David, fratribus reprobatis, in regem a Deo electus, quia Dei munere eodem regno præcessit, nunquidnam et genere superavit, aut illius progenies propter regnum (35) alia, quam eadem, quam sine regnato protulit natura? Nobilis ille, quia rex; ignobiles fratres ejus, quia milites: an, quod verum est, hanc sibi virtute nobilitatem cum Dei gratia paravit, ut qui familia erat ignotus, claresceret moribus? Unde Cicero pulcherrime adversus Sallustium agens, « Velim, inquit, mihi respondeat: Nunquid hi, quos protulit Scipiones et Metellos, ante fuerint opinioni et gloriæ, quam eos res suæ gestæ, et vita innocentissime acta commendavit? Quod si hoc fuit illis initium nominis et dignitatis, cur non æque de nobis æstimabitur? » Itemque: « Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satius est enim me meis rebus gestis florere, quam majorum meorum opinione niti, et **ita vivere**, ut ego sim posteris meis nobilitate initium, et virtutis exemplum. » His contra hodie agitur. **Mavult enim quis avum laudari, quam se.** « Splendidum te, ait Boetius, si tuam non habes, aliena claritudo non efficit. » Cæterum ut ad id, quod usualiter quotidie

cernimus contingere, redeam, nonne vides multos hodie obsequio, aut quolibet ingenio non modo mereri libertatem; verum et ipsam dominorum nancisci hereditatem, nobilique quanquam impari interveniente connubio, servorum (49) dominicæ persæpe etiam præferri propaginem? Factum sit, infectum sit, narratum est quod refero. Cujusdam divitis filius gutta, quam cadivam (50) dicunt, laborabat. Medicorum omne probatissimorum erga eum ineff-

est simplicis militis, quo nomine quemcunque complectitur, qui ex proprio patrimonio vivens a plebeo distinguebatur: unde libro quarto num. 13, militem a plebeo secernens ait: *Vidistine unquam militem aut plebeium?* Miles autem vocabatur, qui ex patrimonio proprio alebatur, quia plerumque aliquo beneficio, vel feudo sive principis, sive Ecclesiæ gaudens, militare, cum opus esset, debebat.

(46) Vulg. *sagnio*, corrupte. Legendum *sagmio*, qui scilicet sagmarium, seu sarcinarium equum agit.

(47) Hæc apud Augustinum etiam leguntur: *De quantitate animæ*, c. 19: *Quidam tibicen, inquit, ut Varro auctor est, ita populum delectavit, ut rex fieret.*

(48) *Regnatus*, id est regnum, seu regni administratio. Construe: *aut illius progenies propter regnum alia fuit, quam eadem, quam natura protulit sine regnato.*

(49) Id est, *servorum propaginem persæpe etiam præferri propagini dominicæ.*

(50) *Gutta cadiva* est epilepsis, ut ex Glossis hi-

cax ingenium, ad desperationem salutis paternum atque maternum deduxerat animum: cum ecce unus servorum suggerit, ut flores arboris persici optime mundatos, primo Lunis die (51) Aprilis mensis in vase vitreo colligerent: quod sub radice ejusdem arboris, insciis omnibus, ab uno quo vellent suffoderetur, eodem die reversuro ipso, a quo positum est, anno vergente, si fieri posset, hora quoque eadem, et effosso vase, flores in oleum conversos, arborem siccitam inventuro: quod sub altare positum, presbytero quoque ignorante, novem missis super eo celebratis, sanctificaretur, et statim post accessum ejusdem morbi novem vicibus in haustum diatim scilicet ægro daretur, cum oratione Dominica, ita duntaxat, ut post *sed libera nos a malo*; a dante diceretur, libera Deus istum hominem nomine ill. a gutta cadiva 32 et quibus novem diebus missam quotidie audiret, azymum panem cibumque quadragesimalem post jejunium caperet, atque ita Deo miserante convalesceret. Factum est, si tamen factum est, ille convaluit, servus emancipatus est, etiam hæres ascriptus, medicina ab innumeris approbata, multis quoque salutis contulit remedia. Hoc ideo libuit referre, ut et legentes eandem exper-

blicis probat Cangius, in quibus legitur: *Epileptici dicuntur, qui guttam habent cadivam.*

(51) In membranæ sæpe occurrit *die Lunis* pro *die Lunæ*, id est feria secunda.

(52) Superstitiosa remedia Ratherius hoc ipso in libro antea damnavit de medicis disserens num. 7. Quid ergo cujusdam remedii experimentum hoc loco suadet, quod sane superstitiosissimum est?

(53) *Commendati* dicebantur, quicumque liberi homines sese patronis et senioribus commendantes, suam illis operam, aut servitium aliquod obligabant. Titulo enim sequenti *De mercenario, cliente, seu commendato* veluti patronum correlativis agit. Confer ibidem notas. Duo Ludovicii Pii diplomata a Petro Pitheo edita sunt in Annalibus Francorum tom. II, pag. 291 et 294, in quibus de Hispanis loquitur, qui ex Hispania a Saracenis occupata in finitimas Galliarum regiones aufugientes, sese comitibus, aut vassis regis commendantes, ab eis loca deserta habitanda et excolenda acceperant. Hi erant minores vassi eorum, qui id beneficium ipsis contulerant; ipsorumque obligatio his verbis designatur in primo diplomate: *Si beneficium aliquod quispiam eorum ab eo, cui se commendavit, fuerit consecutus; sciatur de illo tale obsequium seniori suo exhibere debere, quale nostrates homines de simili beneficio senioribus suis exhibere solent.* In secundo autem diplomate eos eorumque posteros terris, quas acceperunt privari non posse decernit.

(54) Explica: *Et sobolem ejus (tibi scilicet, ut antea dixit, maxime commendati) futuram gloriosiorum, si fortuna transiens, ut ita dicam, a te ad illum, reddiderit eam sobolem illius divitem, tuam vero reddiderit pauperem.*

(55) Concinnant cum his illa Eclesiastes c. x, vers. 7: *Vidi servos in equis, et principes ambulantes super terram quasis servos.*

(56) Casus adversus hoc loco descriptus, quem Ratherius in *semetipso* expertum affirmat, aliquis profecto casus est, in quo ipse implicitus fuit. Virum nobilem commemorat, qui omnibus pene rebus destitutus, et potentia ac dignitate privatus, dum contra hujusmodi calamitatem brachium erigere studuit, altum, qui quietus, copia arridente, aut in se subsistere, aut cum grandi quæstus emolumento alteri

arrentur (52), quo mea opera etiam in hoc aliquibus suffragium contra hujusmodi incommodum pararetur, et te, cum quo nihil sermo est, hujusmodi exemplis commonefaciam « ne te quæsiveris extra » neve stulte alicui tibi maxime commendato (53) veluti nobiliorem te velis præferre, certus te ejusdem conditionis, ejusdem mortalitatis, ejusdem pulveris esse, dignitatemque sæculi si enucleatim discutiatur, non in genere, sed in ipsa consistere possessione, in quantum videlicet non ipsos homines, sed ea, quæ circumstant hominibus, videmur pensare, gloriosiorumque (54) futuram ejus sobolem, si fortuna a te, ut ita dicam, ad illum transiens, eam divitem, tuam reddiderit pauperem; imo, ut absque ulla cunctatione quod verum est proferam, Omnipotentis dispositum illam sublimare, tuam voluerit humiliare; quæ omnia si ipse tibi non suades, visus suadeat, vel sapiens ille dicens de talibus: *Vidi servum sedentem in loco dominorum* (55); longeque licet impar alius, *Divitiis*, inquit, *servi claudit latus ingenuorum filius.*

25. Vidi autem quibusdam pessimum quoddam inesse vitium, quod tanto minus valeo intactum relinquere, quanto magis illud in memetipso (56)

valeret servire, ut se sequendum non dubitavit irritare, et a magno profectu ad immanem defectum deducere. Hæc, nisi fallimur, indicare videntur Hilduinum, qui dejectus a sede Leodicensi, in Italiam profecturus ad Hugonem regem consanguineum suum, sperans fore, ut ab eodem in aliqua Italici regni Ecclesia collocaretur, Ratherium, qui quietus copia arridente poterat aut in monasterio Lobiensi sibi metipsum vivere, aut magno cum emolumento servire alii, ex. gr. ei episcopo, qui in Leodicensi cathedra Hilduino fuerat subrogatus, Ratherium, inquam, induxit ad se sequendum in Italiam, ubi a magno profectu, quem visus est fecisse, cum eodem Hilduino agente fuit ad episcopatum Veronensem promotus, ad immanem defectum deductus est, cum ab Hugone captus, Papiensi carceri, in quo hæc scribebat, traditus fuit. Non alia quidem ratione (quod sciamus) ea, quæ in *semetipso* se expertum scripsit, ad Ratherium referri queunt. Hæc autem interpretatio, si vera sit, cætera quæ subjiciuntur de Hilduino et Ratherio intelligenda et explicanda erunt. Quatenus Hilduini gloria resurrexit cum pœna seu carcere Ratherii, ejusque creverint comoda cum istius detrimentis, ignoratur. Forte Hilduinus in Veronensium rebellionem Hugoni favens, contra ipsum Ratherium, cum ejusdem regis favorem sibi magis magisque conciliasset, præter archiepiscopatum Mediolanensem, quem jam antea fuerat consecutus, aliquid amplius ab eodem rege obtinuit, quod majorem ei gloriam et utilitatem peperit. Interim vero Ratherio, qui ipsum fuerat secutus, nunc in carcere posito nullam retributionis gratiam rependebat. Quod si quam compensationem ipsi tribuerat, dum eum ad Veronensem sedem promovendum curavit, post discordiam, quæ inter Hilduinum et Ratherium ob receptum Veronæ Arnoldum subinde exorta est, idem Hilduinus oblitus amicitie præteritæ et bonæ ejus voluntatis, qua Ratherius ipsi maluit etiam cum vitæ periculo succurrere, ut recuperaret gloriam aut amissam, aut potiorem in Italia, illa improperebat Ratherio, ad quæ jam deceptus sui causa decidit, nimirum ærumnas carceris Ticinensis. Cum autem se Hilduini causa deceptum indicet, ad eundem Hilduinum spectare videntur quæ tradit libro quinto num. 27, ubi inter traditores, a quibus

33 expertus, velut in quodam possum libro relegere. Invenies enim quemlibet nobilium omnibus pene rebus destitutum, potentia et dignitate (si quam forte adeptus est) (57) viduatum, penitusque quantum ad id quod cupiditia dictat, et nobilitas ex postulat dejectum, qui contra tam duram infortunii calamitatem brachium erigere nitens, nec per se (quia ita sese natura hujusmodi conatum habet) aliquid valens, quempiam, qui quietus, copia arridente, aut in se subsistere, aut cum grandi quæstus emolumento alteri valeret servire, dulcisonis blandiloquiorum illecebris ad se sequendum non dubitet irretire, et a magno profectu ad immanem defectum deducere. Sed dum istius pœna illius resurrexerit gloria, istius detrimentis illius creverint commoda; aut penitus nullam videtis referre condignæ retributionis gratiam, aut si qua fuerit compensatio attributa, parva sit aut magna, et aliqua discordiæ saltem vel levissima subreperint divortia, oblitum [*subaudi* invenies eum] amicitiae præteritæ, oblitum tam bonæ voluntatis, ut nullo munere quod solet oculos decipiendo allicere, sed sola ea, quæ fortis est ut mors (*Cant. viii, 6*), dilectione suadente, se penitus neglecto, illi maluerit etiam cum vitæ innumeris periculis succurrere, ut gloriam aut amissam aut potiolem valeret recuperare, quam suimet curam gerere, et sibi necessaria, cum adesse potuissent, ad vota captare, oblitum eorum, quæ tunc (58) utrisque inerant, et crescendo de die in diem adesse poterant, quibusque quando deceptus est pollebat, illa impropere, ad quæ jam deceptus sui causa decidit, qui commemorat (59); oblitum eorum quæ illum vidit habuisse, illa commemorare, quæ per se contigit non habere. **34** Reminiscens namque quod contulit, obliviscitur quæ abstulit; recitans ad quæ illum extulit, tacet a quibus deiecit; tacens decus ipsius nobilitatis (60), notam, quam ipse intulit, refert paupertatis. Hoc tantum nefas, cum ad describendum, ut est, locum alium, propriumque flagitet totum (61) sufficiat hic vero ex aliquantulo comme-

deceptus fuit, refert unum *ejusdem cujus es officii*, id est unum episcopum et n. 18, ubi hunc præcipuum suum deceptorem *summum* appellat, in quo *tota fiducia boni erat proventus* deceptionisque modum significat. Confer ibidem notas.

(57) *Forte*, inquit, quia Hilduinus episcopatum Leodicensem, quo fuerat viduatus, magna eligentium discordia obtinuerat, et brevi ab eodem dejectus fuit. Confer auctoris *Vitam*, num. 10.

(58) *Mendose in vulgatis qui tunc*. Deinde *quibusque, quando deceptus est, pollebat*, id est quibus Ratherius in episcopatu Veronensi pollebat, quando deceptus fuit. Deceptionis genus quod fuerit explicavimus in *Vita*, § 4.

(59) *Qui commemorat*, id est qui hæc scribit. Hinc se ipsum, qui hæc scripsit, eum esse significat, qui deceptus fuit, et eas in ærumnas decidit. Hilduinum vero, quem secutus fuerat, illum fuisse, qui prius Ratherio bona contulit, cum ipsum ad episcopatum extulit, postea vero eadem bona abstulit, cum deceptum coadduxit ut in carcerem conjiceretur.

(60) Hinc Ratherii nobilitas maxime comprobatur. *De Ratherio enim hic sermo est, cui laudatus Hil-*

Amoralum, ut exigas [f. erigas] animum ad cavendum, si Dominum vis habere propitium.

Trt. XI. — *De mercenario et cliente.*

26. Mercenarius, cliens, sive commendatus (62) cuilibet es? Audi præcipientem Dominum: *Quod tibi non vis fieri, alii ne feceris* (*Tob. iv, 16*); quod, ut quomodo ad te pertineat, demonstrum, hortor ut sicuti a patrono non vis debito servitii fraudari donativo, ita caveas ne quando ille a te debito fraudetur obsequio, ne de te conqueri videatur. Sapiens, qui dicit: *Multi quasi inventionem æstimaverunt fœnus, et præstiterunt molestiam his qui se adjuverant. Donec accipiant, osculantur manus dantis, et in promissionibus humiliant vocem suam, et in tempore redditionis postulabit tempus, et loquetur verba lædii et murmurationum, et tempus causabitur* (*Eccli. xxix, 4, 6*). Tempus autem redditionis, quam promisisti, tempus intellige servitutis, quando manus manibus junxisti senioris (63). Cave ergo, ne segniter, superbe, aut infideliter quod pollicitus es exsequens, illud beati Job tibi videaris applicare: *Vir, inquit, vanus in superbiam erigitur, et quasi pullum onagri se liberum natum esse putat* (*Job. xi, 12*). Liberum enim te nequaquam natum esse, sententia ejusdem vales advertere, cum hominem ad laborem ille nasci dicat apertissime: labor vero magis servituti quam libertati videtur congruere; unde et quidam sapiens *Cibaria*, inquit, *et onus asino, et panis et disciplina atque opus servo* (*Eccli. xxxiii, 25*). Hinc itaque Seneca: « Beneficium, ait, accipere, **35** libertatem est vendere. » Ne ergo hanc tibi arroges, quam lucri causa vendidisti libertatem, fac potius quod Salomon hortatur, nullum scilicet tibi te esse debere perpendens amiciolem: *Fili mi, si sponderis pro amico tuo, defixisti ad extraneum manum tuam. Fac ergo quod dico, fili mi, et temetipsum libera quia incidisti in manus proximi tui: discurre, festina, suscita amicum tuum, ne dederis somnum oculis tuis, et non dormitent palpebræ tuæ* (*Prov. vi, 1-4.*) Hæc omnia, cum, ut dixi, etiam juxta litteram, salvo

duinus notam intulit paupertatis, qua in Papiensi carcere afflictabatur. Hanc autem paupertatem is referebat, tacens decus nobilitatis, qua Ratherius ornabatur.

(61) Sicut quæ hic *proprium totum* flagitare ait, ita et quæ indicat libro v, num. 12, « sermonem satis longum » petere affirmat; adeo verum est utrumque locum eodem, seu ad ipsum Ratherium referri.

(62) *Cliens, et commendatus* sicut et *mercenarius* hoc loco ii sunt, qui qualibet ratione patronis operam aut servitium mercede, aut accepto beneficio obligabant, ut ex officiis eorum hoc titulo descriptis facile intelliges. Erant autem origine liberi, nec ex obligatione operis præstandi servitutem nisi late sumptam subibant. Cum vero patroni clientelæ, seu patrocini essent commendati, hoc clientis et commendati nomen sortiti sunt.

(63) Nota modum quo clientes et commendati patronis seu senioribus se obligabant. Hinc etiam vassalli cum hominum seu fidelitatem præstabant, manus suas in manus domini immittebant, seu jungebant. Vide Cangii additiones V. *Homagium*,

videlicet intellectu, qui rectoribus Ecclesiæ congruit mystico, etiam pro quovis agere debeas amico, multo magis agere congruit pro temetipso, duplici scilicet pro causa, ne et patronus juste causari possit, debitum te beneficiis non rependisse obsequium, et cuncta de cælo prospiciens Dominus vindex adsit secundum Apostolum (*I Thess. iv, 6*), dum in negotio dati et accepti te decipere viderit fratrem tuum. Memento itaque sæpissime illius dicentis : *Intellige proximum tuum ex temetipso (Eccli. xxxi, 18)*. Itemque : *Multi non nequitie causa non scenerati sunt, sed quia fraudari gratis timuerunt (Eccli. xxix, 10)*, ut ex temetipso colligas, quia non semper culpa est patronorum, quod aliquandiudetinent mercedem mercenariorum, vel quorumlibet sibi commendatorum, sed agit hoc multoties nequitia, desidia, vel superbia eorum. Unde qui supra (Seneca) *Malignos ait, fieri maxime ingrati docent*. Hoc itaque prudenter et sollicite cogitans, quo fidelius atque studiosius vales, ad serviendum præpara viriliter animam, certus quia pater ille familias, cujus uterque estis famuli, afflictionem et laborem tuum de cælis contemplantur. Si viderit te a patrono decipi, et arguet eum, statuens fraudem contra faciem ejus in tremendo die illius justis examinis. Tu vero si digne eandem mercedem non elaboraveris, in supplicio componere (64) exigeris, ubi scilicet deerit auxilium fidei jussoris, et pretium redemptionis,

TIT. XII. — *De consiliariis.*

27. Consiliarius es? Cave illud propheticum dicentis ; *Væ qui dicitis malum bonum, et bonum malum (Isa. v, 20)*. Nam ut vetus sese habet proverbium : *Si in clientelam felicitis hominis potentisque perveneris, aut veritas, aut amicitia perdenda est*. Cogita, quia dicimus Judæos Christum crucifixisse, cum non ipsi sed milites Romani eum crucifixerint, ut intelligas ei totum criminis pondus incumbere qui consilium super hoc non dubitavit dare. Unde amplius Caipham exsecramur, qui dixit : *Quia expedit unum hominem mori pro populo (Joan. xviii, 14)* quam Pilatum, qui dixit : *Accipite eum vos, et secundum legem vestram judicate eum (Ibid. 31)*. Unde et Apostolus : *Non solum qui faciunt, inquit, sed etiam qui consentiunt facientibus, digni sunt morte (Rom. i, 32)*. Et nota, quia non ait, qui jubent, aut consiliantur, sed, quod valde minus est, *qui consentiunt*, ut intelligas, quam mortiferum sit perditionis consilium, cum tam noxius sit etiam ipse consensus. Qui enim, ut ait Seneca, succurrere perituro potest, cum non succurrit, occidit. Contra hodie agitur; mavult enim quis aliquem invenire morigerum, quam amicum. Amicus 36 autem, ut ait Gregorius, dicitur animæ custos. Invenitur vero hodie major numerus eorum, qui dicunt videntibus, nolite videre et aspicientibus, nolite aspicere nobis ea, quæ recta sunt : loquimini

(64) *Componere* idem erat ac delictum aliquod transactione et pretio interveniente luere et expiare, seu pro pœna delicto debita pretium solvere; pro quo, si non statim solveretur, fidei jussores daban-

nobis placentia, videte nobis errores (Isa. xxx, 10). Non est autem huiusmodi amicitia, non est, inquam, imo maxima inimicitia. Qui enim ea parte, qua in perpetuum victurus est, quemlibet interficit, homicida pessimus est. Lex vero amicitie, Lelio teste, est ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus. Omnis vero suasio tria debet continere, honestum, utile, possibile; his si unum defuerit, receptibilis suasio non erit. *Sodalis vero amico, ut legitur in Sapientie libro, conjucundatur in oblectatione, et in tempore tribulationis adversarius erit (Eccli. xxxvii, 4)*. Quod agnoscens beatæ recordationis jam dictus papa Gregorius, cuidam scribit : *Consiliarios, inquit, tales tibi elige, qui te, non tua diligant*. Tu ergo quicumque unus de mille ad consilium cujuslibet elegeris, cogita cujus vice fueris; et amicum non propter sua, sed propter se diligens, honesta ei consiliare, illius causa honesta operare; ipsum enim Dominum, *magni consilii angelum (Isa. io? 6, sec. LXX)* vocatum legimus, cujus si imitatores esse volumus, consilium nemini, nisi sanum, nisi justum, nisi honestum demus, ne contra agentes, non consiliatores, sed amici judicemur proditores, nec bonitatis cooperatores, sed malitiæ vocemur inventores, et per hoc diaboli fautores.

TIT. XII. — *De dominis.*

28. Dominus es? Noli extolli : memento te servum, unum habere Dominum, et ideo te esse conservum. Quanquam enim sapientissime Sapiens quidam, servorum nequam considerans superbiam, dicat : *Panis et disciplina, et opus servo (Eccli. xxxiii, 25)*, etc., vide tamen ne superponas ei aliquod, quod ferre non possit, aut certe difficile poscat servitium. Noveris discretionem matrem omnium esse virtutum, cum et juxta beati Leonis papæ admonitionem, hoc ipsum te per omnia debeat facere mitionem, quod ejus uteris subjectione, cum quo uni Deo eadem subjiceris servitute. Hinc quidam pulcherrime : *Qui servis, inquit, crudelis est, ostendit in aliis non voluntatem sibi deesse, sed potestatem*. Terreat te itaque pœna Pharaonis; considera Deum afflictionem miserorum contemplari de cælis; da ei quotidie aliquid spatii, non quo vacare quieti, sed servire valeat Creatori. Si est, imo quia est disciplina necessaria, sit moderata. Quod si te forsitan læsit, si furatus est aliquid, si fraudem intulit, si aufugit, quidquid perperam egerit; omnia ita stude corrigere, ut non iræ satisfacere, sed negligenti prospicere; non exsequi vindictam sed videaris insequi culpam, salvare delinquentis animam : et in his omnibus ne excidat animo sententia illa terribilis, qua dicitur : *Serve nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me : nonne ergo oportuit et te misereri conservi tui, sicut et tui misertus sum?*

Hic autem delictum non pretio, sed in supplicio inferni luendum traditur, ubi nec fidei jussores aderunt, nec pretio redemptio locum habebit.

Tunc tratus Dominus ejus tradidit eum tortoribus **A** (*Matth.* xviii, 32-34), etc. Quod si morigerus et fidelis est. audi : *Si est tibi servus fidelis, 37 sit tibi sicut anima tua* (*Eccli.* xxxiii, 31); non fraudes illum libertate, neque inopem derelinquas illum.

Tit. XIV. — *De servis.*

29. Servus es? Noli tristari; si fideliter domino tuo servieris, libertus eris omnium Domini: omnes enim in Christo fratres sumus. Audi itaque apostolum dicentem: *Servi, subditi estote in omni timore dominis* (*Petr.* ii, 18.) Quo timore, et quid sibi vult quod dicit *omni*? Id est primum Dei, inde terreni domini, sive primum timore servili, quem charitas foras mittit (*I Joan.* iv, 18), videlicet ne flagelleris, ne vapules, ne constringaris, ad ultimum ne in ignem æternum pro contemptu ducaris: quia **B** *quisquis potestati resistit, Dei ordinationi resistit; non est enim potestas nisi a Deo* (*Rom.* xiii, 2). *Imposuisti quoque, ait Psalmista, homines super capita nostra* (*Psal.* lxxxii, 33): et juxta cujusdam sententiam: » Qui Deo conatur resistere, necesse est ut magno bono careat, et magnum malum incurrat. quia scilicet summo honore contraivit, et deteriori malo adhæsit. » Hinc demum timore casto [*subaudi subditus esto*], qui permanet in sæculum sæculi, videlicet ne, si piger vel desces fueris, perdas gloriam fortiter laborantibus in futuro promissam. Horas igitur si quas furaris domino tuo, redde Creatori tuo. Et ne fortuito, aut absque Dei providentia putes te servituti, quovis ordine acciderit, subjectum, audi Isidorum: « Propter peccatum, inquit, primi hominis, humano generi pœna divinitus illa est **C** servitutis, ita ut quibus aspicit non congruere libertatem, his misericorditer irroget servitutum; et licet hoc per peccatum contigerit originis, tamen æquus Deus ita discrevit hominibus vitam, alios, servos constituens, alios dominos, ut licentia male agendi servorum, potestate dominorum restringatur. Nam si omnes sine metu essent, quis esset qui a malis quempiam cohiberet? Unde et in gentibus reges principesque electi sunt, ut terrore suo populos a malo coercerent, atque ad recte vivendum legibus subderent. Quantum attinet ad rationem, *non est personarum acceptio apud Deum* (*Rom.* ii, 1f); *qui mundi eligit ignobilia et contemptibilia, et quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret, ne gloriatur omnis caro, hoc est carnalis potentia coram illo* (*I Cor.* i, 28): Unus enim Dominus æqualiter et dominis fert consilium et servis. Melior est subjectus servitus, quam elata libertas; multi enim inveniuntur Deo libere servientes, sub dominis constitui flagitiosis, qui etsi subjecti sunt illis corpore, prælati sunt tamen eis mente. » Hoc ergo tanti viri testimonio non tam deserto, quam vero consoletur, esto fidelis et bonus servus, semper habens consilium in

(65) Magistris aptat textum, *non dominantes in clero*, quia discipuli fere erant clerici, adeo ut qui ex nobilibus scholæ traderentur, clericali essent militiæ addicti, *quod utique hodie, ait Ratherius part. i*

corde, quod Agar ancillæ Sarai dedit angelus: *Revertere, inquit, ad dominam tuam, et humiliare sub monu ejus* (*Gen.* xvi, 9.)

Tit. XV. — *De magistris.*

30. Magister es? Memento te disciplinam cum dilectione discipulis debere, exemplo illius qui desuper magister est omnium, qui quos diligit flagellat et corripit (*Prov.* iii, 12), quique non servos, sed amicos suos vocare consuevit discipulos (*Joan.* xv, 15), et sic insequendo tam verbis quam verberibus eorum errata corrigere, ut personas delinquentium debeas et tu diligendo nutrire,

38 Tit. XVI. — *De discipulis.*

31. Discipulus es? Scito te obedientiam debere magistris, camque rem moralem existere, ut hoc quis exigit a subditis, quod se meminit exhibuisse prælati. Et ut mistum, et veluti concionale texam eloquium, discipulus es? Audi et tu, quæso, præcipientem Dominum: *Quæ vultis ut faciant vobis homines, et vos facite illis* (*Matth.* vii, 12). Similiter magister es? audi. *Nolite vocari Rabbi* (*Matth.* xxiii, 8). Discipulus es? audi. *Quæ dicunt facite, quæ autem faciunt, facere nolite* (*Ibid.* 3). Magister es? audi: *Qui scandalizaverit unum de pusillis istis, qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria ad collum ejus, et demergatur in profundum maris* (*Matth.* xviii, 6). Discipulus es? cave. *Erit, inquit Apostolus, tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt, sibi magistros etc.* (*II Tim.* iv, 3). Magister es? advertite: *Volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant* (*I Tim.* i, 7). Discipulus es? *Honore, inquit, invicem prævenientes* (*Rom.* xii, 10.) Magister? *Non dominantes* (65) *in clero, sed forma facti gregis* (*I Petr.* v, 3). Postremo magister es, aut diceris, aut diei vis? Cura magisterii jura servare, ne dicaria abusive. Desidera magis prodesse quam præesse. Discipulus es? Stude humiliter subesse, ut tibi et multis aliis quandoque valeas prodesse. Magister es? Doce humiliter quod nosti. Discipulus? Disce inbianter quæ adhuc minime nosti. Magister? Opta magis amari, quam timeri: avertit enim, ut dicit Augustinus, a se plurimos tristis et nimium severa crudelitas. Unde et Gregorius: Si quis, ait, ferinos mores habet, necesse est ut bestialiter solus vivat. Discipulus? **D** Contende obsequendo amorem adipisci magistri; canit enim tibi ita poeta: « Victrix sapientiæ fortuna: dicimus autem hos quoque felices, qui ferre incommoda vitæ, nec jactare jugum vita didicere magistra. » Magister es? Cura hac arte magisterium moderari tuum, ut instituendis magis quam hebetandis videaris præesse discipulis. Nam sunt nonnulli tam tardi atque obliviosi intellectus, ut ipsa prima difficile elementa litterarum, ne dum aliquid ex pro-

de Contemptu canonum num. 22, *magis fieri ambitu videtur episcopandi, quam cupiditate Domino militandi.*

fundioribus capere valeant generibus institutionum. Quidam vero, verbis ut id referam Aurelii Augustini, tantæ sunt fatuitatis, ut paulo minus differant a pecoribus. Sunt vero alii tam agilis intellectus et studii, ut sæpe proprio sensu et studio, etiam majora percipiant, quam a magistris didicerunt. Sunt etiam qui difficile capiunt, et facile perdunt. Sunt qui difficulter quidem capientes, capta fortiter retinent. Sunt qui facile capiunt, facilius amittunt. Sunt qui facillime capiunt, difficillime amittunt. His nihil aliud opus est insinuare, quam ut præpetem agilitatem sensus studii exercitio nutriant, ne non discendo quod valent, et auctorem ingratitude offendant, et sapientia vacui, pœnas pro contemptu quandoque exsolvant. Cæteris vero pro captu singulorum et varietate intellectuum moderari debere noveris et præcepta disciplinarum, ne, si incapibilia eis velis ingerere doctrinarum, profundius cæcitatibus incidant gurgustium. Lege librum Augustini Soliloquiorum, et ibi evidens, **39** huic tamen nostro non dissonans, invenies super isto consilium. Verum forsitan deest [scilicet liber Augustini] nec valet inveniri quæsitus? Dicimus tibi, sicuti in eo legimus, quia ordine quodam ad sapientiam pervenire, bonæ diciplinæ officium est; sine ordine autem vix credibilis felicitatis [f. felicitas]: quocirca suadeo illos superius expressos [id est discipulos] tanto doctrinæ ingenio tractari, ut more medicorum, qui lippientibus sopitus doctrina eis offeratur; deinde quid, non multum quidem, fortius tamen; tum demum aliquid, quod lem cupiunt visibilem reddere, primo levissimi caliquantula sui parte ab hoc remotum, quibusdam C veluti conjecturis ipsum aliquantulo aperire valeat visum; inde quodlibet ejus lucis vicinium, hinc ipsius sapientiæ levius, hinc mediocrius, hinc ipse, si tamen capi utcunque posset, ipsius fulgor monstrandus; sin alias, optatius est lippiente visu ipso mane tabernas circuire, et aliquid commodi referri domum, quam ipso splendore meridiani solis penitus obcæcato, ipsas cum quodam appetitu tenebras sine aliquo fructu captare.

52. Sicut autem in auditoribus diversæ inveniuntur distantia sensuum, ita et in doctoribus diversæ reperiuntur conspersiones affectuum. Nonnulli enim tam obstinata sunt voluntatis, ut cum magistri ambient vocari, nulla doctrinæ arte aliquos a se cupiant imbui; doctores dici desiderant qui invidia obtrusi, doceri omnimodis detrectant. Hi sunt nimirum, qui thesaurum sapientiæ cordis suffodientes antro, maledictionis spiculo terebrantur in iudicio, juxta illud: *Qui abscondit frumenta, maledicitur in populis* (Prov. xi, 26). Sunt contra alii, qui tantæ videntur largitatis, ut doctrinam magis videantur lundere, quam erogare, de quibus Gregorio teste dicitur in lege: *Vir qui fluxum patitur seminis, a sacerdotio repellatur*. Fluxum enim patitur seminis, qui ea, de quibus in auditorum cordibus bonarum

(66) Maie in vulg. qui nefaria cum sit divisio una, virtuti, etc. Contextus sequens, qui quinque divisiones præfert, emendationem approbat.

A virtutum generari debuerant soboles, inaniter effundens, ipsa sui superfluitate steriles reddere eosdem cernitur auditores. Horum quinifaria cum sit divisio, una virtuti (66) militare videtur solummodo; id est cum quilibet tam ardentis est charitatis, ut si fieri possit, totum se transfunderet in cor audientis, juxta illud Apostoli: *Volo omnes fieri sicut me ipsum* (I Cor. vii, 7); et: *Os nostrum pateat ad vos, o Corinthii, cor nostrum dilatatum est, non angustiamini in nobis, cum angustiamini in visceribus vestris* (II Cor. vi, 11, 12); quasi dixisset, licet angusta sit arca cordis vestri quæ capiat, non est angusta manus charitatis quæ fundat. Altera divisio servire videtur adulationi, dum quilibet sub specie docendi volens placere potentum alicui, introducit satyram, et violat doctrinam. Tertia avaritiæ deprehenditur militare; multi enim lucri ambitu, tegenda silentio vendunt loquendo. Quarta jactantiæ specialius obsequitur, nam ut multum quis scire videatur, aperit sæpissime quod debuerat celare, contra illud Psalmistæ: *In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem tibi* (Psal. cxviii, 11); unde et Augustinus eundem versiculum exponendo: *Qui arcana inquit, divulgat, imminuit Christi decorem*; quibus satis lepide illud concinit poetæ Persii: *Usque adeo ne, iniquiens, scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter*. **40** Quintam vero horum partem incauta solummodo loquacitas efficit; plerique enim, dum sine moderatione linguam incautius loquendo relaxant, inconsideranter emittunt, quod, licet desideranter vellnt, revocare non possunt. Ex his quinque divisionibus prima prædicanda est et tenenda; secunda cum quinta miseranda et corrigenda; tertia cum quarta penitus vitanda. Sunt post istos, qui quod ipsi minime didicerunt, præsumptius nimis alios audent docere. De quibus ait Apostolus: *Volentes fieri legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant* (I Tim. i, 7). Hi persæpe, dum dedignantur discipuli fieri veritatis, magistri efficiantur erroris. Sunt etiam quidam, secundum Apostolum, *semper discentes, et nunquam ad cognitionem veritatis venientes* (II Tim. iii, 7). Sunt quoque qui copiose dicunt quod non intelligunt. Sunt econtra, quibus intellectus abundat, sed eloquentia deficit. Prædicandus autem, quem et eloquentia et intellectus reddit illustrem, cum primus ille, quem dixi, de præsumptione culpandus, alter non vituperandus, sed sit amplectendus, nisi forte invidia vel avaritia plenus, benignitate vel charitate sit, ut assolet, vacuus, quem ut caveas precor obnixius.

TIT. XVII. — De divitibus.

33. Dives es? Cave divitem illum superbum, qui contempsit Lazarum; time ne, si denegas pauperi micam, desideres nec accipias aquæ guttam (Luc. xvi). Videris aliqua possidere? Disperge, ut possideas vere. Quomodo, inquis, veraciter possidebo? nunquid non et modo, cum fruar, veraciter possi-

deo? Hoc a me non indiges inquirere; te ipsum interroga, te conveni, tecum causamini. Dic, rogo, in quibus rebus constant divitiæ tuæ? In possessionibus, inquis, prædiorum, servorum, ancillarum, equorum, boum, cæterarumque pecudum; in obsecundatione obsequentium, delectatione canum et accipitrum, abundantia vestium, utensilium, frumenti, vini et olei, armorum, argenti, auri atque gemmarum. Optime. Modo te volo convenire. Dic, rogo, tempestas nunquam hæc tua eontigit prædia? Quomodo, inquis, aliter fieri potuit? Quomodo, inquam, dicis te unquam veraciter possedis, quod valuit tempestas auferre? Nulla enim ratione veraciter est tuum, quod alicujus invasione potest fieri non tuum: unde et illud sapientis: *Non proprium dicas, quod mutari potest.* Sed videamus cætera. Forsitan firmiter possides ea. Servi, ancillæ, equi, boves possuntne a prædonibus diripi, clade opprimi? Ad postremum nonne his æque ac tibi (67) sors est moriendi? Vestes nequeunt a tinæis demoliri? Scio, inquis, remedium inde. Bene. Aliquid nosti remedii, ut igne non possint absumi? Non, inquis, sed mitto eas illuc, ubi continetur et aurum. Est locus arcuatus, non valet igni esse accessus. Concedo. Semper ergo illic erunt? nunquamne foris prodibunt? Facient plane, Quid tunc? Si salvæ, salvæ; si perditæ, perditæ. Ubi ergo tanta diligentia, tanta custodia? Quid profuit tanto tempore custodisse, aliquando perdidisse? Esto nil horum contingat; quis tuas. cum hinc vadis, divitias tecum portat? Nonne te video ligatis pollicibus pene nudum agi in tumulum? Et si hoc tibi contingat, beatum te forsitan dixerim, nam audivi sæpe divitem a lupis comestum.

31. Quid ergo, inquis, agendum? An segnitæ vacandum, nil laborandum, omnibus mendicandum? Quis dat, si omnis mendicat? Non; non illud præcipio, dicit Dominus, imo omnimodis prohibeo; nam prædixi tibi, quod *in sudore vultus tui vesceris pane tuo* (Gen. III, 19). Cum illud prædixi, laborem indixi: tu econtra nil vis laborare, sed laborantibus auferre, et, cum tu vaces peccatis et deliciis, aliis laborem indicis; cum econtra me in Psalmo dixisse legeris: *Labores manuum tuarum quia manducabis; beatus es, bene tibi erit* (Psal. CXXVII, 2). Et per Apostolum: *Qui non vult operari, nec manducet* (II Thess. III, 10). Labora itaque, dico, frueri, eroga, disperge. Sicut ego non cesso dare, imo committere: ita tu ne cesses erogare; et semper, quia jussi, labori insiste, ut habeas, quod possis erogare, et non sit opus servare. Otiositas enim, si non certis diebus mei causa, inimica est animæ. Enim vero nec ullo tempore te volo otiosum esse: nam etsi dixi per Prophetam: *Vacate* sed addidi: *Et videte, quia ego sum Dominus* (Psal. XLV, 11), ut intelligas tibi cavendum [f. vacandum], mihi serviendum. Quid opus est ut serves, qui me dante quotidie satis accipis? Quid convenit ut serves, qui ignoras cui ser-

(67) Vulg. *æqua tibi, minus bene.*

ves? Servo, inquis, filiis. Ante te forsitan obibunt. Dabo, ais, pro anima illorum. Quando? postquam eos absorberit gehenna? Non audisti psalmum dicentem: *Id inferno quis confitebitur tibi?* (Psal. VI, 6). Non legisti: *Frater non redimit, redimet homo?* (Psal. XLVIII, 8). Postremo me non audisti dicentem: *Ibunt hi in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam?* (Matth. XXV, 46.) Quomodo autem est æternum, quod alicujus munere, postquam semel fuerit adeptum, potest fieri nullum? Non audisti: *Lignum in quocunque loco ceciderit, ibi erit?* (Eccli. II, 3).

35. Unde si vis pro anima tua, vel cujuslibet dare, dum tu illud possides, da; dum tui est juris, tui arbitrii, tuæ potestatis, dum vales redimi, dum vales liberari. Divitiæ enim tuæ te antecederi possunt, sequi omnino non possunt. Hic sanus incipe dare, et si infirmitas evenit, studiosius eroga; et si mors intervenit, ne timeas; quod hic erogatur, illic proficiet; tantum ne Deus serum judicet incæptum, necessitatem non attendat, approbet voluntatem, non reprehendat intentionem: consideret hic te sanum voluisse dare, videat te hic cæpisse, hic voluisse complere: de voluntate enim et intentione judicat. At forte dicis: reliquerunt mihi parentes, possum non relinquere filiis, aut nepotibus, aut aliquibus hæredibus? Væ illis, qui totum tibi reliquerunt, sibi nil tulerunt, imo multum tulerunt. Nunquam enim deficiet quod tulerunt; damnationem enim perpetuam sibi tulerunt, ignem perpetuum sibi tulerunt; quasi te Deus non possit, nosque illorum munificentia pascere, qui totum mundum pacit quotidie. Pater, inquis, meus reliquit mihi. Patri quis? avus, inquis. Avo, quis? proavus, ais. Proavo quis? ille talis et talis. Illis quis? quid me fatigas rogando, inquis, Adam, etsi non alius. Adam quis? Deus. Ergo Dei erat, imo velis, nolis, Dei est totum; etiamsi non accipiat a te, habet a te. *Domini est terra et plenitudo ejus* (Psal. XXV, 1). Væ autem eis, quibus tanti successerunt hæredes. ut Dominus nunquam illis meruerit esse hæres. Rumpe, fili, rumpe, quæso, hunc funem, ne hoc cum ipsis constringaris in perditionem. Accipe Dominum hæredem, ut te ille accipiat regni sui consortem; partire cum illo filiorum hæreditatem, et effice eum illis fratrem. Quod si non vis, neque tu ejus hæreditatem usurpabis. Attamen velis, nolis, approbabo tuis ipsius testimoniis, non te tuas possidere divitias. Fac, inquis. Eroga, dico. Non faciam, dicis. Cur? Timeo, ais. Quid? inquam, paupertatem. Ergo paupertatis sunt tuæ divitiæ, non tuæ. Dominus est enim qui interdicit subjectus, cui quidlibet interdicitur. Ecce te constite, deprehendi, non tantum te tuas non possidere divitias, sed etiam a paupertate possideri, cui ipsæ serviunt divitiæ. Sed video quid declinaveris. Cum enim servus sis avaritiæ, non ausus eam saltem nominare, sub tegmine paupertatis elegisti confugere, cum non timere eam te constet, sed abhorrere: illam vero, cujus amore

istam abhorres, magis te conveniret exsecrari. Nam cur paupertatem timeas? nonne majoris numeri [al. meriti], quos Deus pascit quotidie, cernis pauperes, quam divites? nonne eosdem tanto elatos nosti fastigio, ut fratres ab ipso Domino in illo vocentur iudicio, ubi sola tibi ac singularis erit consolatio, si in dexteram poni pro obsequio illis merearis impenso? Dedignaris ergo, aut forsitan vilis tibi est ipsius fraternitas Dei?

36. Verecundor, ais. Quare? Qui me, inquis, nunc honorant, post despectui habebunt; at pulchrum est digito monstrari et dici, *hic est*. Ratio contra. O curas hominum! o quantum est in rebus inane! Istud enim cur tam avide, ut video inhias? Quam sit futile psalmus te valet docere: *Vidi, inquit, impium superexaltatum et elevatum sicut cedros Libani, et transivi, et ecce non erat: quæsi eum, et non est inventus locus ejus* (Psal. xxxvi, 35, 36). Ecce vero alia, inquam, domina. Quæ? Superbia, inquam. Quid enim tibi cujuslibet faciet despectus, si tui compos fueris in humilitate fixus? Mitte jaculum in columnam marmoream, et videbis quid fiet. Modo, ais, gaudeo, oblector, quiesco. Ecce luxuria, tertia domina; sed illud tertium rade; non enim quiescis, nec vero sine causa Deus sollicitudinem divitiis in Evangelio jungit (Luc. viii, 14), nisi quia omnium penetrans corda, novit optime quæ miseros divites cruciet cura. Sapiens quoque, qui dicit: *Omne quod supereminet, plus mæroribus afficitur, quam honoribus gaudeat*; nequaquam hoc diceret, nisi quæ mala divites in intimis perferant optime nosceret. Denique temetipsum considerans, teque ante te proprii statuens censura iudicii, interroga animum tuum, quid est quod eum tantopere augustat, quid vigilias auget, somnum aufert; quid te discurre facit, recumbere interdicit; quæ illa inter amorem timoremque confusio, quæ sollicitudo, quæque illa crebra suspiria: et luce clarius videbis, quam sæva inquietudinis peste labores, quibus cogitationum tumultibus agiteris, quibus mæroris procellis impellaris, qui te quiescere, oblectari et gaudere dicis. Licet enim ad tempus delectent, quantum aliquando cor stimulent opes terrenæ, optime nosti. Gaudes namque dum acquiris, mæres dum perdis; anhelas dum exigis, formidas dum exigeris; **43** myrmicoleo (68) utique nec dissimilis, formica aliis, aliis leo videris. Ad cumulum quoque miseriæ illos **D** formidas sæpissime, quibus potentia inæstimabiliter videris præstare: unde quidam facundissime: *Quomodo, inquit, et dives quietus, quem suis stimulis res ipsæ, ne careantur, semper faciunt inquietum? Et ideo magis elegit cupiditas inquietum et timidum esse divitem, quam securum. Unde et Seneca, regibus, ait, multo pejus est quam servus; quia isti singulos, illi multos timent. In tante ergo animi perturba-*

(68) *Myrmicoleo*, vox composita ex Græca, *μύρμηξ*, *formica*, et Latina *leo*, animal indicat parvum, formicis satis infestum, quod se in pulvere abscondit, et formicas frumenta portantes interficit. Idcirco

A tione positus, et temetipso penitus, ut ita dicam, frustratus, quid tuum esse dicere vales, ipse alieno juri subactus? Unde pulchre Dominus, *Non potestis inquit, Deo servire et mammonæ* (Matth. vi, 24); cum præmisisset, quod nemo duobus dominis servire valeret.

37. Sed, ne quis me putet istud de omnibus divitibus dicere, noverit duo genera divitum esse, unum bonorum, aliud malorum; unum superbiorum aliud humilium. Quis enim nesciat David regem fuisse ditissimum? Abraham et Job quis pauperes dixerit? Et tamen David ait: *Ego autem egenus sum et pauper* (Psal. lxxix, 6). Abraham etiam: *Loquar ad Dominum meum, cum sim pulvis et cinis* (Gen. xviii, 27). Job autem: *Si contempsi iudicium subire cum servo meo et ancilla mea, cum disceptaverant adversum me* (Job. xxxi, 13). Vide quanta in isto genere divitum humilitas. De isto genere divitum est ille, de quo dicitur: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem* (Psal. xl, 2); et alibi: *Cedri Libani, quas plantabit Dominus, illic passeret nidificabunt* (Psal. ciii, 17); id est potentes quilibet in sæculo, in quorum prædiis nidificant, ut Augustino quoque placet, id est cellas, et oratoria construunt monachi, virgines et viduæ, in eis hospites et peregrini, advenæ et captivi, atque pauperes colliguntur. De isto genere divitum est et ille, cujus præconium istiusmodi a Psalmista laude effertur: *Gloria et divitiæ in domo ejus, et justitia ejus manet in sæculum sæculi* (Psal. cxv, 3). Istud genus eorum est divitum, qui nil in suis divitiis aliud requirunt nisi redemptionem animarum, victumque sibi atque suis necessarium, liberalemque usum. Isti licet sint ditissimi, non tamen sunt pecuniosi, qui juxta cujusdam sapientis sententiam, divitias non appetunt, sed, si affuerint, sapientissime atque cautissime eas disponunt (Sap. viii, 5). De quibus et Isidorus: *Sunt, ait, quidam divites humiles, quos non inflat superbia rerum, veluti plerumque fuerunt sancti Veteris Testamenti, qui et affuebant divitiis, et tamen humilitate pollebant. Itemque de utrisque: Alii, inquit, de rebus humanis pereunt, quas cupidius amaverunt; alii salvantur, dum in earum pulchritudine Conditoris pulcherrimam providentiam laudantes, mirantur; vel dum per misericordiæ opus cœlestia ex eis bona mercantur.*

38. Nunc igitur illud alterum videamus, et caveamus genus divitum: *Væ vobis, inquit Dominus, divitibus, quia habetis consolationem vestram* (Luc. vi, 24). Et **44** in psalmo: *Relinquent, ait, divitias suas, et sepulcra eorum domus illorum in æternum* (Psal. xlviii, 11, 12). Itemque: *Ne timearis, cum dives factus fuerit homo, et cum multiplicata fuerit gloria domus ejus* (Ibid: 17). Et post pauca: *Introibit in progenies patrum suorum, usque in æternum non videbit lu-*

autem *formica* et *leo* simul vocatur, quia aliis animalibus uti formica, formicis vero uti leo est. Vide Cangium V. *Formicaleo*.

men (Psal. XLVIII, 20). Job vero quiddam expressius, *Ducunt*, inquit, in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt (Job. XXI, 13). Alius autem: *Agite nunc divites*, ait, *plorare in miseriis, quæ advenient vobis; divitiæ vestræ putrefactæ sunt, et vestimenta vestra a tineis comesta sunt; aurum et argentum vestrum æruginavit, et rubigo eorum vobis in testimonium erit, et manducabit carnes vestras sicut ignis. Thesaurizastis super terram, et in deliciis enutristis corda vestra in die occisionis: adduxistis iram vobis in novissimis diebus: ecce merces operariorum vestrorum, qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est a vobis, clamat, et clamor eorum in aures Domini Sabaoth introivit: occidistis justum et non restitit vobis* (Jac. V, 1-6). Sicut vero bonis divitibus nulla major salutis est causa, quam humilitas vera; ita istis nulla certior ruinæ causa, quam illorum superbia. Ipsa enim non solum se perdunt, sed et alios opprimant, urunt, et cruciant, seque meliores depretiant (69); unde et Psalmista, *Dum superbit, inquit, impius, incenditur pauper* (Psal. IX, 23). Item que orando: *Miserere nostri, Domine, miserere nostri, quia multum repleti sumus despectione, quia multum repleta est anima nostra. opprobrium abundantibus et despectio superbis* (Psal. CXXII, 4). Unde et Apostolus, medicinam quamdam eis adhibens: *Divitibus*, inquit, *hujus sæculi præcipe, non superbe agere, neque gloriari in incerto divitiarum* (I Tim. VI, 17). Omnibusque generaliter: *Bene faciant divites, sint in operibus bonis, facite tribuant, communicent, thesaurizent sibi fundamentum bonum, ut apprehendant veram vitam* (Ibid. 18, 19.) Ecce quomodo camelus deposita gibbi sarcina, per foramen valel acus transire (Matth. XIX, 24); quomodo animal tortuosum, onere deposito, pennas assumere columbæ (Psal. LIV, 7) et in ramis requiescere arboris de semente sinapis editæ (Luc. XIII, 19), et nec hoc solum, sed et tanta prerogativa ditari ut in taspharo (70) illius Madian, Epha, et Saba aurum et thus ad templum Domini deferant (Isa. LX, 6); Ismaelitæ quoque negotiatores stactem et thimiama, resinamque in Galaad nascentem (Gen. XXXVII, 25), subaudi deferant, id est prædicatores sancti verba Scripturarum, quasi quorundam congeriem aromaticum, et thesaurum sapientiæ desiderabilem, quibus et alios ditare, et bonæ opinionis nidore ad Dei amorem accendere, et infirmis mentibus medellam boni exempli valeant præbere, quatenus intubabiliter cuncti valeant animadvertere, quæ impossibilia sunt apud homines, possibile apud Deum omnimodis esse (Marc. X, 27): quod quomodo fieri possit Veritas ipsa non tacuit, dum in Evangelio dixit: *Qui recipit prophetam in nomine pro-*

(69) *Hepretio* a Tertulliano, Cypriano, aliisque usurpatur pro deprimere, vilis aestimare.

(70) *Tasphorus* dorsum significat, cui transferranda imponuntur onera, a vocibus barbara *tassus*, dumulus, struea, et Græca *φολλός* ferens; unde post pauca *divitias negotiatorum*, id est bene operantium, in dorso portare scribitur.

phetæ, mercedem prophetæ accipiet (Matth. X, 41), etc. Et Apostolus: *Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi* (Gal. VI, 2). Recipere itaque, **45** o dives, pro nomine Christi prophetantem aliquem in nomine ejus, et prophetæ ipsius cum ipso recipies mercedem; sustenta opibus tuis justum, et justitiæ recipies meritum; hoc est enim divitias negotiatorum, id est bene operantium, in dorso portare, eis in bono opere subsidium ferre. Collatum autem eis subsidium ipsorum impetrat consortium; ipsorum vero consortium regnum acquireret sempiternum, ipso præstante qui vivit et regnat in æternum.

TIT. XVIII. — *De hominibus fortunæ mediocris.*

29. *Mediocris es? Audi Apostolum: Non ut alias remissio, vobis autem tribulatio, sed ex æqualitate vestra abundantia illorum inopiam suppleat, ut et illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum* (II Cor. VIII, 13, 14); et illud Tobie: *Si multum tibi est, abundanter tribue; si parum, etiam ipsum libenter impertire stude* (Tob. IV, 9). Quod si omnimodis pauper, considera duo viduæ minuta (Luc. XXI, 2). Forte desunt et ipsa? Habes calicem aquæ frigidæ (Matth. X, 42). Non est, inquis, puteus, deest fons vel fluvius, ipse non adest torrens, hauritorium (71) omnino nullum. Et hic Domini non deest consilium; audi enim angelorum in Evangelio canticum: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (Luc. II, 14). Avaro autem secundum Hieronymum tam deest quod habet, quam quod non habet. Sed, heul recordem me, quid namque habeo confectum? Dum enim properantius quam expedit festino, maximum quorundam tam divitum quam et mediocrium vitium dimisi omnino. Sed retrogradum rursus sermonis iter arripiam, iterum dicam, iterum repetam, clamabo, dicam, non dimittam; dicam tamen non ex meo, alterius sed voce boabo; tantum siquidem est ac tale, quod non audeam retinere, etiamsi id meis nequeam verbis explicare; poteram autem utcumque, sed contradicit ratio [f. oratio], jam ab alio edita disertissime. Potest autem fieri, ut labor hic noster in cujuslibet exeat manus qui ejus dictorum expers sit penitus (72); cum nec defuturos noverim innumeros certissime, qui et istis, et multis aliis a nostra quoque scientia remotissimis ita sint refertissimi, ut dedignentur nostrorum vel visu ad momentum saltem impediri, ne dum lectione desiderent frui. Quocirca libentius tam istius (73), quam aliorum similium hic, quam meo, utor sermone, ut et qui alio [id est alibi] nequeunt, hic valeant eorum dicta invenire et eorum eqnsortio robur aliquod nostra queant obtinere.

30. Dic ergo, quæso tu, loquere tu, clama, tu,

(71) *Hauritorium* hauriendi instrumentum.

(72) *Vulgati expressit penitus*. Emendationem levi mutatione sensus edocuit: hacque de causa paulo ante edidimus *cujuslibet*, ubi erat *quorumlibet*. Quod si retinendum esset *quorumlibet*, tunc emendandum *expertes sint*.

(73) *Istius*, de quo scilicet antea dixerat, *alterius*

sermone, eruditione ingenioque mirande; et ideo *os aureum* merito appellate, gratiæque Dei, quam proprio ferre videris nomine, exsecutor fortissime. « Non potest, inquit, ille misericordiam facere, qui possessionibus longe lateque 46 diffusis, in confinio alium possidere non patitur. Dum terminos jungit, fines producit, calumniatur pauperi, mediocrem premit, vicinum excludit, omnesque circumcirca positos infestando ac persequendo depellit; cui soli bonum est cum publicum malum est, dum aut fructus servat, aut annonam captat, aut inflat pretia, aut fenus exaggerat; dum acquirendi lucra, pernoctandi exquirat ingenia. Potestne talis misericordiæ implere officia, cui pupillorum dulcis est gemitus, et viduarum suavis est fletus, dum præda hujusmodi delectatur, spolis pascitur; qui dives est arca non merito; possessione, non genere; nomine, non dignitate? Potestne misericordia tangi aut humanitate moveri, cujus avaritiæ nec proprium sufficit, nec modum imponit alienum? qui etsi pauperi aliquid tribuit, hoc magis deterior, si alii tollit, quod alii tribuat, et esurientis pane esurientem pascat, et nudum spoliis vestiatur alienis, cum scriptum sit: *Qui offert sacrificium ex substantia pauperis, sic est, quasi qui victimat filium in conspectu patris sui* (Eccli. xxxiv, 24). » Ecce prudens lector, tres in uno genere distinctiones advertere vales, si voles, divitum: unam scilicet eorum, qui rapiunt, nec tribuunt; tertiam qui rapiunt multa, et tribuunt pauca; medium eorum qui nec rapere nec tribuere referuntur, sed exaggerandis quæstibus insistentes, thesaurizant dupliciter, id est hic alteri, liscet nesciant cui, in futuro autem ira Dei sibi. Nunc vero ejusdem mellifluis discamus ore, quomodo his aliud, id est bonorum e regione obviet genus. « Ille, inquit, vere est dives, qui misericordia opulens quam divitiis, facultates suas cum pauperibus dividit; qui locupletem se magis dando quam habendo ostendit; qui ad hoc se meminit habere divitias, ut feneretur Deo, pascat Christum, vestiatur Dominum; qui patrimonium suum non ingrato quærat hæredi relinquere, sed pauperes illud Christo desideret commendare; qui divitias celo magis quam mundo commendat; qui desiderat potior opere esse, quam suæ substantiæ facultate; qui thesauros suos ad superna transmittit; qui ad hoc vivit, ut operetur; qui ad hoc operatur, ut in æternum vivere mereatur; qui viduarum casibus flectitur, pupillorum miseria commovetur, dolentium causam suscipit, et arrogantiam superbiorum addicit. »

31. Postquam igitur facere, et quo nemo latius,

sed voce boabo, nimirum S. Joannis Chrysostomi, quem *os aureum* paulo post appellat, et ex quo longum testimonium profert.

(74) Hæc implexa periodus ne moram lectoribus ingerat, construenda et explicanda est. S. Joannem Chrysostomum alloquitur: *Postquam igitur facete, et quo nemo latius, deno veluti digitorum numero, et duali operationis manu* (id est evidentissime et summa perspicuitate) *edidisti* (id est explicasti) *qualiter hu-*

deno veluti digitorum numero, duali operationis manu, bonorum divitum humilitas trisulcum superbiorum qualiter eviscerans pectus, sibi contrarias scire et cavere volentibus, ejus prodat 47 latebras, edidisti; nunc quas et in hoc sæculo perferunt, rogo, proferas cruces (74), et sic nos laxando frena dimittas ad alia festinantes. » Habere, inquit, nec facere; misereri posse, nec velle... Commendatum sibi deputat, quod per cruciatum suum ad hæredem transmittat, nec de suo miser permittitur tangere, quod post se futuro cogitur reservare: qui sollicitius servat quam acquirit, molestius custodit, quam rapuit; suspirat enim vigilans acquirendo, suspirat dormiens reservando. Huic nec vigiliæ lætæ, nec sommus securus, nec dies læta, nec nox segura est; discurrit, torquetur, gemit, et quasi illi proficiat quod acquirit, sic augere desiderat, quod alii etiam ingrato cum suo cruciatu relinquat, ut quale fuerit patrimonii pondus, talis sollicitudinis habeatur et cumulus. »

32. Et hoc itaque succinte atque disertissime monstrato, audiat, rogo, et mediocris, quaslibet nebulas sibi obtendens excusationis, tuis (75) luculentissime quid sibi congruat dictis. « Nullus miser, inquis, nisi qui misereri noluerit, quia neque quisquam misereri desiderans, poterit non habere quod tribuat. Nullus petentem poterit inanem relinquere, nisi qui ei doluerit commodare: non enim misericordiæ definita sunt pretia; aut nisi quis multum dederit, acceptabile esse, quod datur, non poterit: aut inopes tantum a quoquam exposcunt, quantum qui poscuntur, dare non possunt; aut ex modico multum, aut de exiguo plurimum dare quispiam cogitur, cum libenter ex modico modicum a tributum divina pietas gratuletur. » En dives præter superbiam et crudelitatem etiam avarissime; en mediocris tenacissime; et si ergo visus sum vobis festinando parcere, certe non pepercit doctiloquus iste, non parcat omnigena vox sanctæ Scripturæ; ideoque rogo et admoneo ut et vos in nullo vosmet velitis palpare, ne quando rapiamini subito, et eripiamini a nullo.

TIT. XIX. — De mendico.

33. Mendicus es? Audi Apostolum: *Qui non vult operari, nec manducet* (II Thess. III, 10). Audi et Sapientiæ proverbium: *Omnis piger, ait, semper in egestate es* (Prov. XXI, 5); itemque: *Propter frigus piger arare noluit; mendicabit ergo æstate, et non dabitur ei* (Prov. XX, 4); itemque: *Egestas et ignominia ei, qui deserit disciplinam* (Prov. XIII, 18); rursumque: *Egestatem operata est manus remissa* (Prov.

militas divitum bonorum eviscerans pectus trisulcum superbiorum (trisulcum vocat, quia tria superbiorum divitum genera antea distinxit) *prodat latebras ejus* (id est pectoris superbiorum) *contrarias sibi, prodat, inquam, volentibus scire et cavere; nunc rogo proferas, quas cruces iidem divites et in hoc sæculo perferant, etc.*

(75) Tuis, ait quia S. Joannem Chrysostomum hic alloquitur; unde mox inquis scripsit.

x, 4); *est quasi dives, cum nihil habeat, et est quasi pauper, cum in multis divitiis sit* (Prov. xiii, 7) Ipse quoque iterum. *Qui operatur terram suam, saturabitur panibus; qui autem sectatur otium, stultissimus est* (Prov. xii, 11; Eccli. xx, 30); et: *Vade ad fornicam, o piger, et considera vias ejus et disce sapientiam; quæ, cum non habeat ducem, neque principem, parat æstate cibum sibi et congregat in messe quod comedat. Usquequo, piger, dormis? quando consurges de somno tuo? paululum dormies, paululum dormitabis, paululum conseres manus, ut dormias, et veniet tibi quasi major egestas, et pauperies quasi vir armatus* (Prov. vi, 6-11). Hoc per ordinem ita protuli, ut considerare te admoneam, quæ te causa facit mendicare, ne forsitan, ut multi, sub hoc obtentu **48** divitias velis congregare, aut segnitie deservire. Sunt vero et multi, ut superius audisti, pauperes, quorum superbia elationem divitum excedit; cum econtra sint divites, quorum humilitas multorum pauperum mansuetudinem vincit: unde pulchre Veritas dicit: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum* (Matth. v, 3), ut intelligas quosdam miserrima conditione paupertatis, et hic sæculi gaudiis ob inopiam rerum, et in futuro regno Dei ob meritorum nequitiam fraudatos, ab hac beatitudine extorres esse et penitus alienos. Hinc est illud Sapientis: *Bona est substantia, cui non est peccatum in conscientia, et nequissima paupertas in ore impii* (Eccli. xiii, 30). Unde et Hieronymus luculentissime: « Nec diviti, inquit, obsunt opes, si eis bene utatur; nec pauperem egestas commendabiliorem reddit, si inter sordes et inopiam peccata non caveat. » Ad utriusque rei testimonium et Abraham et (76)... quotidiana exempla suppeditant, quorum alter in summis divitiis amicus Dei fuit, alii quotidie in sceleribus deprehensi, pœnas legibus solvunt. Hinc et Isidorus: « Est elotio pauperum, quos nec divitiæ elevat, et voluntas in eis sola superbia est. His etsi opes desunt, propter mentis tamen tumorem, plusquam superbi divites condemnantur. » Augustinus quoque etiam de debilibus agens: « O, inquit, quanta mala faciunt cæci a quibus malis abstinet mens mala. »

34. His ita se habentibus, satage, rogo, et tu pro posse Deo in humilitate servire, ut cum ovibus in dextera in illo supremo examine poni, et frater atque benedictus a summo justoque Judice vocari, non cum hædis propter superbiam in sinistra locari,

(76) Locus hiulcus. Supplendum *iniquorum pauperum, vel furum, aut aliquid simile.*

(77) Hic *expungere* accipitur pro discutere, examinare, uti apud Suetonium in Claudio c. 15. *Cum decurias rerum actu expungeret, ut alios jadicis dimitteret, alios retineret* udi *expungeret* idem est ac *discuteret.*

(78.) Vulg. in textu *intrinsecus*, et in margine *al-*

A avaritia quoque notari, et maledictus a facie Dei et sanctorum merearis sequestrari. Nam nec te a misericordie operibus debere vacare scias, certissime Domino testante, quia calicem aquæ frigidæ proximo porrigere non caret mercede (Matth. x, 41). Angelorum quoque canticum in Evangelio invenit: *Gloria in excelsis Deo, dicentium, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (Luc. ii, 14). Unde et Joannes Chrysostomus more suo facundissime ait. « Ne posset quisquam, inquit, non habendi excusatione purgari, gratuita misericordie indicuntur officia, ut ostendatur Dominum ipsis etiam pauperibus operandi imposuisse obsequia. Calicem aquæ frigidæ propheta porrigere, præmium prophetae promittitur; ægrotum, vel in carcere constitutum visitare, Deum visitare est, ut possit pro bona voluntate remunerari, qui de substantia non potest misereri, ut jam constet pro qualitatibus hominum, misericordie non debere officia cessare, ut laborantibus præmia possint compensari cælestia; ut cum cæperint misericordes expungi (77), et steriles condemnari, et misericors quia misertus est, gaudeat, et sterilis pœnas, quas non speravit, inveniat. » Hoc itaque tecum tractans] atque omni excusatione posthabita, etiamsi truncus (78), omnique membrorum officio **49** sis penitus destitutus, tantum integer interior sis sensus deliberans, quidquid potes, offer Deo, sedulus sciens omnibus te quoque debitorem fore, quorum aleris sumptibus. Væ autem tibi, si tuo potes vivere labore, et alterius frueris desidia torpens opere. Sed infirmitas me cogit, dicis. Age ergo Deo gratias et vide ne murmures, et ora pro his, quorum opibus contineris (79). Sanus quidem sum, ais, sed multitudo me opprimit filiorum. Si potes, inquam, cum consensu uxoris te contine, et labora manibus, unde et te et alios valeas sustentare. Nequeo, inquit. Plange ergo vitium, grave enim et hoc est incommodum: mendica quod sufficit, et cave superfluentiam; vide ne mures exinde pascas et vomes. Tu qui sanus es, subleva cæteros, visita infirmos, sepeli mortuos, partire cum omnibus benedictionem tibi collatam Domini; esto cæcis oculus, surdis auris, mutis lingua, claudis pes; neque sis unquam tui causa de crastino sollicitus. Si est via tibi juxta ecclesiam, cave pertranseas, donec et illic scilicet mendices tibi pro excessibus veniam, et benefactoribus vitam æternam.

truncus. Hanc marginalem lectionem, quam codicis esse arbitramur, idcirco prætulimus, quia sensui magis cohæret: trunci enim dicuntur homines, qui aliquo membro debiles aut mutili sunt.

(79) *Continere* pro alere, sustentare apud S. Gregorium frequenter legitur. Vide lib. i; epist. 44 et 45, lib. v, epist. 30, hom. 20 in Evangelia, etc.

INCIPIIT LIBER SECUNDUS.

Continet quoque istud hæc Præloquium: I Virum; II, Mulierem; III, Maritum; IV, Uxorem, V, Cælibem; VI, Patrem et Matrem; VII, Filium et Filiam; VIII, Viduam; IX, Virginem, X, Parvulum; XI, Puerum; XII, Adolescentem; XIII, Senem.

Decurso, duce te, Deus, breviter primo, secundum de te quoque adhuc præsumens, incunctanter libellum hunc aggredior modicum, per nullius multiloquium (80) mæstiloquus, majore sui parte lecta, aliquantula vero comperta dicturus, cum scilicet ab infantie crepusculo in hunc ætatis fere deductus meridiem, cæcam adhuc casuum diversorum paliar noctem, trimodoque (81) retrusus constringar ergastulo, qui e tenebris liberando, ad lumenque tuæ visionis 50 admirabile vocando quondam institutus videbar populo, frustratus gregis consortio, quia eum insidiant (ut fertur, et utinam veraciter diceretur) nolui committere lupo (82); expositus supplicio, quia solum eum exponere timui periculo; sæculi subactus dominio, quia me tibi soli subjici oportere credidi Domino. Verum te penitus contrario, creato a te nil agi sciens in mundo, tempestatem hanc tuo solamine fultus tranquille sustineo (83); credens sedari, si volueris et quando volueris, istud per te posse facillime pelagus, qui terminum mari arenam posuisti primitus: *Usque huc, inquit, venies, et non supergredieris, sed in temetipso confringentur fluctus tui* (Job. xxxviii, 14). Intona ergo et adhuc, si placet, tuo e cælis, Christe, præcepto, quodque per multos, perque te ipsum interdixisti creberrime minando, interdixit (84) et nunc miserrimo misericordissime miserando, dic de profundis clamanti misericorditer: *Exi, tenebris horrendis circumsepto, relevare carceris de ergastulo, dic: noli prohibere. Sed quia quod desideranti longum videtur esse, et quasi difficile, disponenti breve est et omnino facillimum; si quid hic interim animo suggesteris, ponere satagam, quod conficiat et istud cum tui adjutorio opusculum, cætera tua commit-*

A tens clementiæ, cujus ad nutum cuncta novi favere [l. fieri].

TIT. I. — De viris

2. Vir es (85), a virtute, necne a vireo, vel a viribus, sive vi, et rego verbo, ut quemdam audivi non incongrue, et mihi visum est, disputantem, denominatum gestans vocabulum? Feminæ devitans mollitiem, in virtute solida [*id est* robora, confirmata] animum; *Neque enim, ait Apostolus, molles regnum Dei possidebunt* (I Cor. vi, 9): quod tunc facere prævalet, si viribus nitens, vim animi ad sidera eleves, carnem animæ, animam subigas Deo, rigidus semper et inflexibilis, cum Dei adjutorio contra sæculi voluptates, contraque carnis incendens illecebras, illud Psalmistæ semper ante oculos habens: *Viriliter agite, et confortetur cor vestrum, omnes qui speratis in Domino* (Psal. xxvi, 14). Et illud Domini ad Job: *Accinge sicut vir lumbos tuos* (Job. xxxviii, 3). Contra aërias quoque potestates, quæ significantur per Cananæorum reges, ab bellanda Domini bella te cogitans directum, ut terram repromissionis merearis intrare (quandoquidem ex Ægypto jam per mare Rubrum, hoc est sanguine Christi consecratum baptisma eductus, hujus 51 sæculi gradiaris per eremum), computa tibi dictum: *Confortare et esto robustus* (Deut. vii, 23). Quantum enim mollis et dissoluta mentis custodia etiam perfectorum noceat studiis, Loth illius justissimi, Samson illius fortissimi, Salomonis quoque sapientissimi demonstrant casus. Isboseth etiam intimat interitus, femineæ utrum, an virili custodiæ committi cordis debeat aditus (II Reg. iv, 5).

(80) *Per nullius multiloquium, inquit; quia in carcere, ubi hæc scripsit, neminem habebat, quocum colloqueretur.*

(81) Papiensem turrim indicat, in qua triplici sera vel ostio erat inclusus.

(82) Qui sedem Veronensem pulso Ratherio invasit, Manasses fuit. Istum proinde lupi nomine hoc loco indicare videtur, sicut in aliis posterioribus operibus eadem ratione lupum appellat Milonem, qui postea eandem sedem, pulso iterum Ratherio, occupavit. Manassem quidem unum fuisse ex illis tribus, quos Hugo Veronensi Ecclesiæ volebat præficere, fama ferebat. Solum idem rex in Ratherii electionem consensit, quia hunc infirmum brevi moriturum sperabat. Cum vero eum post electionem e morbo convaluisse deprehendit, hujus electionis pœnitens, adhibuit nonnullos, qui vel ipsum ad fugam, seu ad dimittendam Ecclesiam impellerent,

vel ita in illum excederent, ut ejus ejiciendi occasionem caperet. Episcopatum enim aliis ac præsertim Manassi tradere volebat, utisane ipsi eundem postea tradidit. Huic autem veluti lupo se noluisse episcopatum committere Ratherius hoc loco videtur innuere.

(83) Construe: *Verum sciens nil agi in mundo creato a te, te penitus contrario, fultus solamine tuo sustineo hanc tempestatem, etc.*

(84) Male in vulgatis interdicit nunc. Mox construe: *Clamanti de profundis dic misericorditer: Exi, circumsepto tenebris horrendis dic: Relevare de ergastulo carceris, noli prohibere.*

(85) Id est, *Vir es gestans vocabulum denominatum a virtute, necne a vireo, etc. Necne* apud auctores mediæ et infirmæ latinitatis acceptum legitur pro *necnon* ut videre est in Glossariis Cangii. Hic autem accipi videtur pro *aut*.

TIT. II. — De mulieribus.

3. Mulier es? Mollitiem, quam præfers nomine, ad obedientiæ virtutem, non ad dissolutionis vitium transferre stude. *Virago* enim, id est fortis, mulier vocata est in principio (*Gen. II, 23*), ut et fortem te contra vitia, et flexibilem in subjectione Domini præceptorum esse debere memineris omnino. Vir itaque mente, mulier carne, insurgentes et tu adversus spiritum insanos vitiorum voluptatumque tumultus forti mentis vigore stude devincere, perpendens plurima tibi in Scripturis divinis hujus operis exempla suppeditare; dum et in Veteri Testamento quanquam de hoste universo orbi pavendo, viris omnibus timore, quasi mortis somno, consumptis, mirabilem Dei gratia legeris reportasse victoriam; et in novo innumerabiles femineam oblitatas infirmitatem, virili peracto hostibus devictis certamine, cum triumpho gloriæ palmam victoriæ et coronam meruisse insignem.

TIT. III. — De Conjugibus.

4. Conjux, vel maritus es? Considera quam fidem debeas uxori, cujusque fidei quis habetur exactor et testis. Bonum namque esse conjugium, secundum istam scilicet conditionem nascendi et moriendi, in qua creati sumus, et ipsum bonum violari magni criminis esse, Scripturæ sanctæ testimoniis potes advertere, præsertim, cum tam insolubilem copulam pacti hujus Dominus in principio voluerit facere, ut non singulos singulariter, sed unum ex altero voluerit fabricare, præcepto consequenter, et cur hoc fecerit monstrante atque dicente: *Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una* (*Gen. II.*) Erunt, inquit, duo in carne una. Si ergo tanta vis, imo puia tanta vis hujus est conjunctionis; cogitent qui abusu perversissimo hanc, aut adulterando, aut penitus deserendo uxores aut viros, tantæ fidei tamque insolubilis copulam dilectionis scindunt, quam grave noxiumque crimen sibi acquirunt; maxime cum evidens et in Evangelio, et in Apostolo ipsius Domini contra hoc habeant præceptum; et si violata charitas, odio subvertente, in duobus spirituali regeneratione fratribus homicidii crimine notatur; quid cum non solum spiritus, sed etiam una caro abominabili divortio in diversa distrahitur?

5. Sciendum vero duo genera esse conjugii, unum inculpabile, aliud cum culpa veniale. His aliquid superadditum jam esse adulterium, etiamsi perpetrator nullius violet thorum, quia videlicet in semetipso, in quo cubare debuerat, Dei violat templum. Horum primum tantum Conditor ipse dignatus est nobilitare, ut non solum præcipere, sed et ei in nuptiis dignatus sit assidere, factoque primo miraculo, suo eum munere insignire (*Joan. II, 1-11*). Constat vero idem amore tantum filiorum, quo scilicet propagetur multitudo hominum 52 quæ compleat orbem terrarum, et creaturis sibi concessis

(86) Melius apud Augustinum regeneratione.

(87) Augustinus: in his, quæ non prætereunt, vos habere.

A legitimum dominium, et Creatori debitum exhibeat obsequium, qua etiam civitas Dei ex numero compleatur prædestinatorum. Aliud vero veniale atque concessivum, propter fornicationem tantummodo conceditur ab Apostolo, videlicet ne per adulteria, aut quoslibet illicitos quislibet defluat appetitus, impatiens libidinis, aut (quod longe incomparabiliter pejus est) contra naturam quovis modo cogatur excedere: ob talia enim quædam: *Melius est nubere, quam uri* (*I Cor. VII, 9*), id est usque ad eliquationem vel [*al. ut*], illicitum, sive immundissimum fluxum accendi, nec ullo Dei amore, aut gehennæ timore restringi. Ecce quantum valet etiam cum culpa conjugium, necessitate scilicet propter pejus concessum. Unde pulchre Augustinus in libro contra Jovinianum de Bono conjugali hæreticum (*n. 11 et 12*): « Concubitus, ait, necessarius causa generandi inculpabilis est, et solus ipse nuptialis: ille autem, qui ultra istam necessitatem progreditur, jam non rationi, sed libidini obsequitur; et hunc tamen non exigere, sed reddere conjugii, ne fornicando damnabiliter peccet, ad personam pertinet conjugalem. Si autem ambo tali concupiscentiæ subiguntur, rem faciunt non plane nuptiarum; verumtamen si magis in sua conjunctione diligunt quod honestum est quam quod inhonestum, id est quod nuptiarum, quam id quod non est nuptiarum; hoc eis, auctore Apostolo, secundum veniam conceditur, cujus delicti non habent hortatrices nuptias, sed deprecatrices, si Dei misericordiam non a se avertant, vel non abstinendo quibusdam diebus, ut orationis vacent, et per hanc abstinentionem commendent preces suas, sicut et per jejunium, vel immutando naturalem usum in eum, qui est contra naturam, quod damnabiliter fit in conjugio. Nam cum ille naturalis usus, quando prolabitur ultra pacta nuptialia, id est ultra propagandi necessitatem, venialis sit in uxore, in meretrice damnabilis: iste qui est contra naturam, execrabiliter fit in meretrice, sed execrabiliter in uxore. »

6. Item in libello ad Valerium (*lib. I de Nupt. et Concup. n. 15*) contra novos hæreticos de sermone Apostoli: *Volo vos sine sollicitudine esse* (*I Cor. VII, 31*): « Hoc, inquit, dico, fratres, tempus breve est, id est non adhuc populus Dei propagandus est generatione temporali carnaliter, sed jam generatione (86) spiritualiter colligendus. *Reliquum ergo est, ut qui habent uxores, non carnali concupiscentiæ subjungantur; et qui sentit tristitia præsentis mali, gaudeant spe futuri boni, et qui gaudent propter temporale commodum, timeant æternum judicium; et qui emunt, sic habendo possideant, ut amando possessis non hæreant; et qui utuntur hoc mundo, transire se cogitent, non manere. Præterit enim figura hujus mundi. Volo autem vos sine sollicitudine esse, id est volo vos sursum cor in quæ non prætereunt (87) præterita tempora habere. Deinde subjungit: Qui sine uxore*

est, cogitat ea quæ sunt Domini, quomodo placeat Deo ; qui autem matrimonio junctus est **53** cogitat quæ sunt mundi (I Cor. VII, 32) ; » atque ita quodammodo exponit, quod supra dixerat: *Qui habent uxores, sint tanquam non habentes.* Qui enim sic habent uxores, ut cogitent ea, quæ sunt Domini, quomodo placeant Domino, nec in his, quæ sunt mundi, cogitent placere uxoribus, tanquam non habentes sunt ; quod ea felicitate fit, quando uxores tales sunt, ut eis mariti non ideo placeant, quia divites, quia sublimes, quia genere nobiles, quia carne amabiles ; sed quia fideles, quia religiosi, quia pudici, quia viri boni sunt. Verum in conjugatis ut hæc amplectenda (88) atque laudanda, sic alia toleranda sunt, ne in damnabilia flagitia, id est fornicationes vel adulteria corruiatur : propter quod vitandum malum, etiam illi concubitus conjugum, qui non sunt causa generandi, sed victrici concupiscentiæ serviunt, in quibus jubentur non fraudare invicem, ne tentet eos Satanas propter intemperantiam suam ; non quidem secundum imperium præcipiuntur, sed secundum veniam conceduntur. Sic enim scriptum est : *Uxori vir debitum reddat, similiter et uxor viro. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir ; similiter et vir potestatem sui corporis non habet, sed mulier. Nolite invicem fraudare, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi ; et iterum revertimini in idipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium (I Cor. VII, 3).* Ubi ergo venia datur, aliquid culpæ esse nequaquam negabitur. Cum igitur culpabilis non sit generandi intentione concubitus, qui proprie nuptiis imputandus est ; quid secundum veniam concedit Apostolus, nisi quod conjuges, dum se non continent, debitam ab alterutro carnis exposcunt, non voluntate propaginis, sed libidinis voluptate ? Quæ tamen voluptas non propter nuptias cadit in culpam, sed propter nuptias accipit veniam. Quocirca etiam hinc laudabiles nuptiæ sunt ; quia et illud quod non pertinet ad se, ignosci faciunt propter se : neque enim iste concubitus, quo servitur concupiscentiæ, sic agitur, ut impediatur fetus, quem postulant nuptiæ. Sed tamen aliud est non concumbere (89), nisi sola voluntate generandi. quod non habet culpam ; aliud autem carnis quidem appetere concumbendo voluptatem, sed non præter conjugem, quod veniam habet culpam ; quia etsi non causa propagandæ prolis concumbitur, non tamen hujus libidinis causa propagationi prolis obsistitur sive voto malo, sive opere malo. Nam qui hoc faciunt (id est qui aut voto, aut opere aliquo agunt, ne eis filii nascantur) quamvis vocentur conjuges, non sunt, nec ullam nuptiarum retinent veritatem, sed honestum nomen

(88) Apud Augustinum *optanda atque laudanda.*
 (89) Ex Augustino supplevimus *non* ; et post pauca ex eodem pro *propter*, quod est in Ratherii vulgatis, correximus *præter*. Et paulo post *concumbitur* scripsimus, eodem Augustino et sensu suadentibus, cum *perperam* in iisdem vulgatis *legeretur obsistitur*,

A velandæ turpitudini obtendunt. Produntur autem, quando eo usque progrediuntur, ut exponant filios, qui nascuntur invitis ; oderunt enim nutrire vel habere quos gignere metuebant. **54** Itaque cum in suos sævit, quos (90) genuit tenebrosa iniquitas, clara iniquitate in lucem promitur, et occulta turpitudine manifesta crudelitate vincitur. Aliquando eo pervenit hæc libidinosa crudelitas, vel libido crudelis, ut etiam sterilitatis venena procuret ; et si nihil valuerint, conceptos fetus inter viscera exstinguat ac fundat, volens suam prolem prius interire, quam vivere ; aut si in utero jam vivebat, occidi antequam nasci. Prorsus si ambo tales sunt, conjuges non sunt ; et si ab initio tales fuerunt, non sibi per concubium, sed per stuprum potius convenerunt. Si autem ambo non sunt tales, audeo dicere, aut illa est quodammodo mariti meretrix, aut ille adulter uxoris. Item post pauca ; « In nuptiis, inquit, hæc bona nuptialia diligantur, proles, fides, sacramentum. Sed proles, non ut nascatur tantum, verum etiam ut renascatur : nascitur namque ad pœnam, nisi renascatur ad vitam. Fides autem, non qualem habent inter se infideles zelantes carnem. Quis enim vir, quamlibet impius, vult adulteram uxorem ? aut quæ mulier, quamlibet impia, vult adulterum virum ? Hoc in connubio bonum naturale est quidem, carnale tamen. Sed membrum Christi conjugis adulterium conjugum debet timere, non sibi ; et a Christo sperare fidei præmium, quam exhibet conjugum. Sacramentum vero, quod neque separati nec adulterati (91) amittunt conjuges, concorditer casteque custodiant. Solum enim est, quod etiam sterile conjugium tenet jure pietatis, jam spe fecunditatis amissa, propter quam fuerat copulatum. Hæc bona nuptialia laudet in nuptiis, qui laudare vult nuptias ; carnis autem concupiscentia non est nuptiis imputanda, sed toleranda ; non est enim ex naturali connubio veniens bonum, sed ex antiquo peccato veniens malum. » Ecce testimonio tam sancti et tam eruditi viri demonstravi, quare in principio bonum esse conjugium dixerim, et quare adulterator aut penitus desertor illius crimen incurrat tam noxium ; quia videlicet et utile et inculpabile est, si causa solummodo generandi fiat secundum Domini præceptum ; et utile et veniale est, si propter vitandum fornicationis malum incatur, secundum quod est ab Apostolo concessum.

D 7. Quod autem paupertatis causa a quibusdam divites ducuntur uxores, quæ scilicet egestatis ductæ varias expellant necessitates, utrum ad illud concessivum referatur connubium, an non, aliis adjudicare dimitto. Hoc unum secutus Augustinum profiteor, laudabiles etiam in hoc esse nuptias, quia et illud quod non pertinet ad se, ignosci faciunt propter se ;

(90) Augustinus addit *nolens*.

(91) Ita ex Augustino. Male in Ratherii vulg. *et adulterari*. Mox ex eodem Augustino emendavimus *jure pietatis*, cum mendose in editis Ratherianis esset *jure pietas*.

quanquam ad tertiam connubii genus hoc a quibusdam referri noverim, proponentibus, in principio ipsum cunctorum Auctorem dixisse: *Non est bonum esse hominem solum, faciamus ei adjutorium simile sibi* (*Gen. ii, 12*). Quovis autem ordine causa prolis, an aspernatione **55** fornicationis, vel repudio paupertatis agantur, tantum valet fides, et sacramentum connubio proprium, ut nec deserta alterius possit esse, nisi desertoris uxor; superinducta autem quamlibet sancta, casta, nobilis sit, et pudica, meretrix habeatur ratione veridica: ductus autem a contraria, adulter et ipse sit, testante atque dicente voce Dominica: *Quicumque dimiserit uxorem suam, nisi causa fornicationis, mæchatur, et qui dimissam duxerit mæchatur* (*Matth. xix, 9*). Nota autem, quia cum aliter pœnitus interdicitur, causa fornicationis dimitti conceditur; quia videlicet, quando fornicata est, jam rupit vinculum, jam desiit esse una caro. Hinc adulteri vel adulteræ colligant, advertant, quam detestabile facinus incurrant, si contra interdictum Conditoris, quod Deus conjunxit, aut adulterando, aut pœnitus abdicando separant; cum una caro esse, nisi fidem sibi servando, et sacramentum custodiendo non (92) possint. Quæcunque autem feminis non licent, hæc et viris non licere manifestissima ratio docet, quantum scilicet ad pacti convenientiam attinget; et turpissimum valde est, si quod jure sexus robustior ab imbecilliori exigit, victus et subactus libidine, imbecilliori non impendit. Pactum autem et sacramentum, sponsalia, vel (93) tabulas, sive chartas dico, quibus invicem insolubiler confœderantur præsente, spectante atque teste justo iudice Deo. Hoc totum igitur a nobis prolatum ad hoc quæso valeat, ut quia jam ardentem Sodomam, id est illicita carnis incendia, saniori aufugisti consilio, nec montana, id est celsitudinem cœlibatus conscendere, deliberasti, saltem in Segor (*Gen. xix, 23*), hoc est in medio horum, quod intelligitur carnale esse connubium, te continenter et pudice pro posse contineas, uxorem secundum Apostoli præceptum, ut Christus Ecclesiam diligens (*Ephes. v, 25*), et præter ipsam nullam cognoscens; ab ipsa etiam legaliter interdictis ecclesiastice diebus, cum ipsius consensu te continens, fidemque perpetuam ei conservans: certissime cognoscens, quia si in aliquo negotio eam deceperis, vel circumveneris, aderit vindex velocissimus, et iudex justissimus, atque testis veracissimus de cœlo cuncta prospiciens Dominus, cujus præcepti es transgressor effectus.

8. Pueriliter vero sentiunt, quod minime audeo præterire, qui illud quod dicitur: *Eraut duo in carne una* (*Gen. ii, 24*), super filio intelligunt, ut videlicet propter semen maris et florem feminæ, ex quibus confici prolem in utero physici tractant, duo,

(92) Particulam *non* sensu exigente supplevimus.

(93) Indicantur tabulæ, quibus matrimonium contrahabatur. *Tabulas matrimoniales* vocat Augustinus serm. 52, num. 22, *Recitantur tabulæ, et recitantur in conspectu omnium attestantium* . . .

A id est pater et mater, in carne una, id est in filio unum sint. Si enim ita esset, tantumdem valeret scortum, quantum connubium, tantum ut proles ex eo nasceretur; cum evidenter Apostolus, non propter filiorum generationem, sed propter ipsum concubitum, unum corpus tales quoque esse dixerit, sic enim ait: *Nescitis quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur; qui autem adhæret Domino, unus spiritus est* (*I Cor. vi, 16*). Si ita quoque, ut aiunt, esset, dicere satis filius posset, quod **56** solus Unigenitus Dei Filius coessentialiter et cœternaliter Deus, apud Deum manens, dicere veraciter potuit: *Pater in me est, et ego in eo* (*Joan. x, 38*); et: *Pater in me manens facit opera* (*Joan. xiv, 10*); et: *Ego et pater unum sumus* (*Joan. x, 30*); unum videlicet singulariter, sumus dicens pluraliter, ut intelligas duos in una substantia, deitate, æternitate, majestate, operatione, voluntate et potestate insolubiler esse; et ut replicem, ita iste dicere posset: *Ego et pater et mater unum sumus; et pater et mater in me sunt, et ego in eis; et vesanius: Ego sum mei ipsius pater et mater, quia in me sunt ambo unum qui fuerant ante duo, quod fieri non potuit, nisi illi esse desiissent in se, versi in me. Quid autem cum non solum unus, sed et dno, imo viginti aut plures nascuntur filii? Ergo de talibus debuit dici, non debuerant prætermitti, debuerant, inquam, dici, erunt duo in carnibus viginti. Intelligendum potius, quia erunt duo in carne una, in lege, dilectione, atque fide carnis una, in vinculo carnis uno, in pacto carnis uno, ut scilicet tanta unione duæ carnes, invicem confœderentur, ut non liceat uni quod non licet alteri; nec isti, verbi gratia, ad alterius mulieris, nec illi ad alterius viri carnem, propria in viro relicta, accedere, et sicuti caro a carne dividi nequit sine magno dolore, ita uxor a viro dividi nequit sine magno crimine: alioquin qui in virginitate perpetua permanserunt, sicut multos sanctorum legimus etiam conjugio junctos fecisse, aut qui steriles fuerunt, senes quoque in cadaverinis jam corporibus constituti, ab hac viderentur charitatis lege, imo ab hoc nuptiarum bono alieni; quod aliunde non est bonum, nisi propter tam insolubile vinculum: quod Deus ex uno duos voluit facere, ut unum essent a se, ut ex istis duobus tertius fieret, qui jam non unum cum eis esset, sed relictis illis alii adhæreret, cum quo exemplo illorum duo in carne una essent, et ita propagaretur hominum generatio, hoc a bestiis cæterisque animantibus divisa bono, quod illæ irracionabiles, affectu dilectionis unum esse nescientes, in promiscuos disfluerent concubitus; isti vero rationales pacto tenacissimo firmarentur, uno affectu charitatis etiam carne connexi.*

et vocantur tabulæ matrimoniales. In his tabulis conditiones et pacta matrimonii describebantur; nam, ut ait idem doctor serm. 9, n. 18: *Id etiam tabulæ indicant, ubi scribitur liberorum procreandorum causa.*

9. Quod si opponat mihi Jacob duas uxores, David quoque et Salomonis etiam plures; invito te ad mysterium indagandum, quia *omnia hæc in figura contingebant* (I Cor. x. 41;) et audacter profiteor, etiam hic civitatem Dei nostri, et montem sanctum ejus prophetatum, in quo non licet viro habere nisi unam uxorem, et uxori nisi unum virum, cum quo pudice vivens causa sit prolis, aut metu fornicationis, fidem ei illibatam perpetuo custodiat, et sacramentum, maxime cum et id ad majus pertineat, hoc est Ecclesiam et Christum; dicit enim Apostolus de eadem sententia: *Sacramentum id est mysterium, hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in Ecclesia* (Ephes. v. 32:) videlicet ut **57** aliquantulum ex hoc proferre audeam, quia sicut illi duo in carne sunt una, ita Christus cum sit **B** verus Deus, et verus homo in corpore suo, quod est **B** Ecclesia (Coloss. i, 24;) unum ex duabus manet naturis, nec dividi ob ea potest in æternum, pro qua fudit in sponsalibus sanguinem proprium, sicuti nec viro uxorem, nec uxori relinquere proprium licet maritum. Sicut autem causa fornicationis ab alterutro legitimum contingere potest divortium, ita et a Christo unaquæque anima post amatores alienos, id est crimina diversa, vel spiritum immundorum suggestiones fornicans, ab eo repudiatur, nisi forte iterum ei per pœnitentiam reconcilietur (I Cor. vii, 41.) sicut et uxorem viro fieri posse per Apostolum docemur.

10. Quod autem etiam per Apostolum carne duo, in carne sunt una (Ephes. v, 31,) nec hoc transeunter accipiendum; sed dicendum quia et in principio duo fuerunt, quia unum quasi corpus invicem fuerunt, ipse in ea costa, quæ detracta est sibi, illa in ipso totum corpus habens, ex quo costa detracta, creata est illi. Similiter et Christus unum est cum Ecclesia, in quantum caput ejusdem est Ecclesiæ, sicut ipse quoque in Evangelio testatur, dicens: *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo, Filius hominis, qui est in cœlo* (Joan. iii, 13.) Quasi dixisset, aptius nemo intrabit in regnum cœlorum, nisi unitus, et quasi concorporatus ei, qui sic descendit homo factus de cœlo, ut per divinitatis potentiam sit in cœlo, terram scilicet complens et cœlum. Duo vero sunt Christus et Ecclesia, in quantum ipsa ex hominibus, et puris constat hominibus, ipse vero verus homo, verus exstat et Deus. **D** *Ista hactenus, nunc ad reliqua properemus.*

TIT. IV. De uxoribus.

11. Uxor es? Omnia tibi convenire cogita, quæ prælibavimus, superadditis his, quæ et per semetipsum et per servos suos tam exemplis, quam verbis, maxime vero per Apostolum tibi specialiter ipse mandavit conditor Deus; *Sub viri, inquit, potestate eris, et ipse dominabitur tui* (Gen. iii, 61.) Unde Petrus apostolus Saram in exemplum trahit, cum te, quid facere deberes, monere voluisset, dicens: *Sicut Sara obediebat Abraham, dominum*

A *illum vocans, cujus estis filiæ bene facientes* (I Petr. iii, 6. Ut ergo filia merearis fieri patriarcharum bene faciens, obedire stude viro etiam in ipso sermone humilitatis, subjectionem et gravitatem præferens morum, quatenus præconium illius conveniat Sapientis dicentis: *Mulieris bonæ beatus vir, numerus annorum illius duplex* (Eccli. xxvi, 1,) id est et præsentis sæculi et futuri jucunditate felix. Itemque *Mulier fortis oblectat virum suum, et annos vitæ illius in pace implebit. Pars bona, mulier bona in parte bona dabitur viro pro bonis factis* (Ibid., 2.) Et vere: *Salvabitur enim, teste Apostolo, etiam vir infidelis per mulierem fidelem* (I Cor. vii, 14. Contra vero secundum eundem qui supra: *Dolor cordis et luctus mulier zelotypa* (Eccli. xxvi, 8;) et: *In muliere zelotypa flagellum linguæ* (Ibid., 9.) Zelotypa vero mulier est rixosa, vel ea quæ zelotem virum efficit. Zelotes autem vir est, qui cum cura et cordis cruciatu castitatem custodit uxoris. Unde et Dominus zelotes (Exod. xxxiv. 14) per Moysen dicitur, quia sicuti maritus cum cura castitatem uxoris, ita et ipse modo terrore supplicii, modo promissione regni nos, ne ab ipso fornicemur, custodiendo restringit. Itemque: *Mulier rixosa ira magna: et contumeliosa, et turpitudine illius non tegetur; gratia vero super gratiam mulier* **58** *sancta et pudorata* (Eccli. xxvi, 11.) Apostolus quoque Titum de rebus ecclesiasticis instruens, te quoque quomodo commonefaciat, docet, dicendo inter cætera: *Loquere quæ decent sanam doctrinam, senes ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia.* **C** *Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non vino multo servientes, bene docentes, ut prudentiam doceant adolescentes, ut viros suos diligant, prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas viris suis, ut non blasphemetur verbum Dei* (Tit. ii, 1;) ad Ephesios quoque: *Mulieres, ait, subditæ sint viris suis, sicut Domino; quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus Ecclesiæ, ipse salvator corporis ejus: sed ut Ecclesia subjecta est Christo, ita et mulieres viris suis in omnibus* (Ephes. v. 22.) Viris quoque præcipiens: *Diligite, inquit, uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret. Ita et viri debent diligere uxores suas ut corpora sua; nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit et fovet eam, sicut et Christus Ecclesiam, quia membra sumus ejus corporis de carne ejus, et de ossibus ejus, Propter hoc, inquit, relinquet homo patrem et matrem suam, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est, ergo autem dico in Christo et in Ecclesia* (Ibid., 25). Id est licet et in humana carnalique conjunctione illud contingat, ut duo videlicet sibi invicem adhærentes, una fiant caro; sacramentum tamen ad Christum pertinet atque Ecclesiam; quia sicut de costa viri fabricata est Eva, ita de Christi latere redempta crevit Ecclesia; et sicut caput uxoris vir, ita caput Ecclesiæ Christus; unde et subjicit: *Verum-*

tamen et vos singuli unusquisque uxorem suam diligat sicut seipsum (Ephes. v, 33;) quia videlicet et Christus similiter fecit pro Ecclesia tradendo se ipsum: subjungensque: *Uxor, inquit, timeat virum suum.*

12. Ecce qualis erga virum esse debeas, præceptis apostolicis: nunc qualem erga te ipsam esse conveniat, ex dictis collige beati Cypriani episcopi et martyris: « Pudicitia, inquit, corporis est alienas res non appetere, omnem immunditiam devitare, aut horam congruam non gustare velle, risum non excitare, verba vana et falsa non loqui, habitum per omnia ordinatum, propositoque convenientem, tam capillorum quam vestium, sicut decet, habere, cum indignis contubernia non inire, supercilioso intuitu neminem aspicere, vagari oculos non permittere, pompatico et illecebroso gressu non incedere, nulli inferior in incæpto bono opere apparere, nulli contumeliam aut ruborem incutere, neminem blasphemare, senes non irridere, meliori non controversari, de his quæ ignoras non tractare, etiam quæ scis non omnia proferre. Hæc cum proximis amabilem hominem reddunt, et Deo acceptabilem faciunt. » Bonum itaque, ut ad nostra redeam, si habeas virum, Saram, Rebeccam, Rachelem et Elisabeth imitare: quod si iniquum et crudelem, habes quoque quas imiteris, in Novo quidem Anastasiam et Theodoram; in Veteri autem Testamento Abigail uxorem Nabal Carmeli, et Esther Assueri. Audi denique Apostolum dicentem: *Salvabitur vir infidelis per mulierum fidelem (I Cor. vii, 14,)* itemque: *Salvabitur per filiorum generationem (I Tim. ii, 15:)* ubi non filios carnis, sed filios mentis accipe expressos, quos utique tenere et allidere juberis ad petram (*Psal. cxxxvi, 9,)* id est omnia opera et cogitationes **59** attollere ad Christum, ut quidquid boni agis, non tibi, sed ipsi imputare studeas, sine quo nil boni agere pervales.

TIT. V. — *De cælibibus.*

13. Cælebs es? Considera quam summum sanctitatis conscenderis culmen, et eo sollicitius præcipientem cave ruinam, quo altius stas. Animadvertite itaque, quæ causa de angelo fecit diabolus; et reminiscens Dominici illius: *Quia sine me nihil potestis facere (Joan. xv, 5,)* scias in hoc negotio te misericordia et gratia illius maxime indigere, quia, ut veridice ait Hieronymus, *in carne præter carnem vivere non humani meriti, sed muneris est divini.* Unde et teste Gregorio, ipse cælibatus non præcipitur, sed laudatur; quia videlicet stultum, imo valde superbum est, ut hoc pulvis et cinis se præsumat exsequi posse virtute propria, quod non sibi, sed angelis cum Dei munere contulit natura. Sic enim ait Veritas ipsa: *Hujus sæculi filii nubunt, et traduntur ad nuptias; in resurrectione autem neque nubent, neque ducent uxores, sed erunt sicut angeli in cælo (Luc. xx, 34:)* et alibi super re eadem: *Qui potest capere, capiat (Matth. xvii, 12:)* ostendens,

(94) *Valgati mendose enim.*

A non omnem qui vult, sed cui Deus possibilitatem tribuit, tam summi fastigii arcem conscendere. Quocirca nil de te, sed de ipso, sine quo nihil potes, præsumens, secundum Prophetam, *quo pulchrior es; descende, et habita cum incircumcisis (Ezech. xxxii, 19,)* id est humiliter condescende quibuslibet non solum matrimonio junctis, sed et carnis curam in concupiscentia facientibus, æstimatione propria te nemini præferens, quasi cæteri peccatores, tu propter castitatis donum sis singulariter sanctus: sciens quibusdam vitia quædam plerumque, Deo permitte, ad tempus dominari, ut conversi post discant, cujus pietate de captivitate redempti, et cujus virtute de potestate sint crudelis tyranni erepti; et tanto majores gratias referant liberatori, quanto de majori periculo sunt liberati: at contra quibusdam reprobis quædam sublimium virtutum dona non nunquam provenire, quibus elati gravius corruant, quatenus eorum casu territi electi, de se non præsumant, sed in Dei misericordia firmiter gressum mentis figant. Unde Apostolus pulchre: *Qui stat, inquit, videat ne cadat (I Cor. x, 12).*

14. Unde autem casus iste specialiter contingat, Psalmista precando demonstrat: *Non veniat mihi pes superbiæ, et manus peccatoris non moveat me. Ibi ceciderunt, qui operantur iniquitatem (Psal. xxxv, 12).* Nec injuria; quia enim Scriptura testante: *Ante ruinam exallatur cor (Prov. xvi, 18);* sciendum neminem de virtute ad vitium quodlibet prolabi, nisi prius ab humilitatis petra in arenam superbiæ ei contingat saltu vanitatis et inconstantia demutari; nam nisi præcessisset latens superbia, non sequeretur libidinis manifesta ruina. Unde et Prosper:

« Concupiscentiæ, ait, carnis addictus, videtur quidem nil habere superbiæ, cum præsertim passio ipsa eum videatur humiliare luxuriæ; et tamen nisi prius rebellis Deo existeret, cujus salubre præceptum de conservanda pudicitia superbi spiritus præsumptione contemneret, nulla eum (94) lasciviæ cupiditas provocaret. In animo ejus diu disceptant Dei contemptus et metus; sed aut contemptus Dei præponderat, et superbus animus recepta cupiditate pudicitiam **60** perdit; aut obtinet metus, et animus Deo subjectus cupiditati simul et superbiæ contradicit. » Hæc quidem de speciali causa ruina. Nunc qua materia eadem persæpe contingat ruina, ejusdem audi doctrinam: « Plerosque, ait, gula et concupiscentia vini turpiter in luxuriam solvit; alios in injuriam pudicitia sordida cogitationes incendunt; nonnullos de proposito castitatis occasiones oblata dejiciunt; quosdam sub impudicitia jugo exempla perditæ viventium mittunt. Sunt alii quorum vitam lingua turpis inflamat, et turpem conscientiam manifestat: qui prius inverecundos sermones aut proferrunt, aut libenter audiunt, ac deinde paulatim morbo crescente ab honestate deficiunt. Cogitatio quippè est, quæ mentem sicut turpis inquinat, ita si fuerit honesta, purificat. Hinc est quod ille corporis

fluxus, qui fit in dormientibus sine culpa, interdum vigilantibus contingit ex culpa; sed aliud est quod in dormiente fit, aliud quod vigilans facit; ibi naturaliter plenitudo humoris expellitur, hic turpis concupiscentia publicatur. » Ne igitur cælebs amittere castitatis vilipendas donum, recole illud prophetæ imperium: *Quomodo, inquit, cecidisti de cælo Lucifer, qui mane oriebaris? (Isai xiv, 12)* id est virginitatis splendore cunctis parebas decorus et admirabilis. Admiratio enim ista non est causa ignorantiae, sed nota calumniæ: ex culpa enim, ut jam diximus, superbiam, miseria hujusmodi contingit ruinæ; quia videlicet cum his duobus vitiis diabolus universum genus pereuntium, maxime, imo omnino dis supplantet, libidinis scilicet atque superbiam; unum tamen pendet ex altero. Sicut enim per superbiam itur in prostitutionem libidinis, ita a libidine pervenitur ad duritiam mentis, et, heu dolor! usque ad contemptum ruitur Creatoris; et ita demum cor, quod Dei debuerat per humilitatem atque munditiam esse templum, fit dæmoniorum per superbiam atque immunditiam delubrum, et, ut aptius dicam, diaboli monumentum. Sic enim, quod negare non possumus, ipse ad beatum Job Dominus ait: *Sub umbra dormit in secreto calami et locis humentibus (Job xl, 16)*. Cave igitur quicumque adhuc tanta castitatis fueris prærogativa, ne tuis meritis eam tribuendo, dum declinas libidinem, incidas in elationem; et dum caves elationem, cadas segniter in libidinem: quod ut agere valeas, timorem gehennæ oculis propone mentis, et ut clavus clavum expellit, ita hujus timor incendii ardorem illius expellat vitii. Consideratio quoque terrenæ fragilitatis timorem refrenet elationis. Ita fit ut et ab elationis veneno, et a libidinis incendio, Christo adjuvante, defensus, angelis perpetim conjucunderis consortibus, angelicam in terris quandoquidem vitam es imitatus.

TIT. VI. — *De patre et matre.*

15. Pater aut mater es? Memento disciplinam te debere filiis, et sic monitis obtempera apostolicis, ut simul et interitum caveas Heli sacerdotis (I Reg. ii, 4). *Patres, inquit Apostolus, nolite ad iracundiam provocare filios vestros, ut non pusillo animo fiant (Ephes. vi, 4)*.

TIT. VII. — *De filiis.*

16. Filius vel filia es? Memento te reverentiam debere parentibus; ipse enim Unigenitus qui non ex peccato ut tu, sed ex Spiritu sancto conceptus, de Virgine natus est; postquam in templo inventus, parentes, id est matrem Virginem, et nutritium castissimum, et ideo patrem nominatum, de divinitatis suæ potentia, qua cum Patre omnia possidens inhabitat, edocuisset: et illi non intellexerunt, *Descendit, inquit evangelista, cum eis, et venit Nazareth, et erat subditus illis (Luc. ii, 51)*. Cur ergo tu dedigneris subdi parentibus, cum et nutritio suo

(95) Vulg. *faticium*, male. *Factitius* ille intelligitur, qui noviter factus est dives. Eodem sensu novi-

subdi non dedignatus sit cuncta creans, et nutriens Dominus? Et sæpe contingit, ut paupere patre existente, dives sit filius. Quid rogo in rerum natura fœdus? Et cum alii de fastu paternæ nobilitatis soleant superbire, tu ad ignominiam tui ipsius, patrem nota paupertatis adustum, per plateas dimittis mendicando incedere. Quid enim mendicans clamitat, nisi te novitium, te assumptum, te illud, quod nuper ab his inventum est, qui se homines facere jactant, id est factitium (95), te allevatitium, te nothum, spuriumque demonstrat? Cui si aliquis id vel mentiens improperearet, nonne causa commotionis hæc magna esse potuisset? Et hæc quidem quantum ad sæculum. Secundum vero Deum, cum ipse in Psalmo dicat: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (Psal. xl 2; super quem tu, rogo, intelliges, qui nec ipsum mendicum miserando patrem recognoscis? Cui, rogo, porrigis eleemosynam, qui nec ipsam in patre agnoscis naturam? Etsi omnibus misericordia impedenda, etiam a fide extraneis, maxime autem, ut ait Apostolus, ad domesticos fidei (Gal. vi, 10), quid his, qui non solum domestici fidei, sed etiam domestici sanguinis, vel origo sunt generis, vel, sicut quidam pulchre in decachordo ait: Qui suis parentibus non defert honorem, quibus parere poterit? Omnibus igitur aliquid dandum est, patri totum committendum, ejus dominio totum mancipandum. Pater itaque sis, filius sis, qui libet consanguineus sis, audi Apostolum: Qui suorum, et maxime domesticorum curam non habet, fidem negavit, et est infideli deterior (I Tim. v, 8)*.

TIT. VIII. — *De viduis.*

17- Vidua es? Habes Annam, tuam, ut ita dixerim, regulam (Luc. ii, 87). Quod si aliter vivere vis, audi Apostolum: *Vidua, inquit, quæ in diliciis est, vivens mortua est (I Tim. v, 6)*.

TIT. IX. — *De virginibus.*

18. Virgo es? Gaude in Domino humiliter, et cave ne perdas esse, quod es. Aabes Mariam, pudicitiae speculum, virginitatis titulum, humilitatis insigne, decus innocentiae. Scrutare ejus canticum, potest tibi sufficere ad compositionem morum. Intuere qua maxima virtute nisa est illa, ut hujus tam excelsi et sublimis, nulli post, nec antea concessi muneris meruerit prærogativa ditari, et stude quantum potes et tu eam imitari: quod ut quærenti tibi facile occurrat, interrogata humiliter ipsa respondeat sapienter, *Quia respexit, inquit, humilitatem ancillæ suæ (Luc. i, 48)*. Ecce causa, nam et hoc idem jam olim promiserat per prophetam: *Ad quem respiciam, inquit, nisi ad humilem et quietum et trementem sermones meos? (Isai. lxvi, 2.)* Tota itaque causa perditionis nostræ superbia, tota recuperationis humilitas. Humilitas mater virtutum, morum est omnium ornamentum; sine hac virtus nulla; absque ea omnes virtutes non virtutes sunt, sed vitia. Denique profero tibi tres uno ordine, de quibus non *lius* valde novus, *assumptus, allevatitius*, id est de paupertate sumptus et levatus.

valens dubitare, utrique doctores mirifici, utrique pontifices summi, utrique toti mirabiles orbi, Romæ unus, Mediolani alter, Hipponæ præfuit tertius. *Nulla, inquit prior (Greg.), virginitas carnis, quam non commendat suavitas mentis. Decet, ait alter (Ambr.), ut quo castior virgo, tanto humilior sit. Melius, inquit tertius (Aug.), est humile conjugium, quam superba virginitas.*

TIT. X. — *De parvulis.*

19. Parvulus es? Nutriat te ille in hoc sæculo, qui Samuelem in templo. Audi itaque, ut potes; et tu satage, ut potes; et tu conare, ut potes; et tu nitere, ut potes; et tu sequere, ut potes, tu, dicentem Sapientiam: *Usquequo parvuli diligitis infantiam? (Prov. 1, 22.)* Scito patremfamilias adesse, et te ipsum ævi tui mane quotidie vocare. Dum enim profeceris, dum legere, dum intelligere, dum certe interrogare volueris, invenies quosdam in quinquennio, et, quod majoris adhuc miraculi est etiam in triennio, ad martyrium sponte prorupisse, sapientissime et potentissime sæculi potestatibus restitisse, miracula in nomine Domini ostendisse, tormenta fortiter tolerasse, tortores constantissime derisisse, mortem pro Domino non tam immaturam, quam pretiosam libentissime suscepisse, et coronam immortalitatis cum palma victoriæ, signis et miraculis ad extincta eorum corpora clarescentibus, se accepisse, perspicacissime demonstrasse (96); et quod adhuc incredibilioris erit prodigii, plures fortissimas virgines ejusdem invenies ævi, in conflictu victrices diaboli, pro amore profecisse nominis Christi. Invenies quoque ejusdem ætatis miseros, post remissum originale peccatum, propriis meritis meritos infernum, et hoc quibusdam apertis indiciis ad notitiam monstrasse hominum, ipso misericorditer permittente, qui hoc ad tuæ cautelæ scribi voluit exemplum.

TIT. XI. — *De pueris.*

20. Puer es? Audi Apostolum: *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estose, sensibus autem perfecti sitis (I Cor. xiv, 20).* Imitare illum de quo legitur, quia *proficiebat ætate et sapientia et gratia coram Deo et hominibus (Luc. 11, 52).* Secundum enim divinitatem totus manens perfectus, neque in quo proficeret habens, qui sic sine initio existit, ut neque deficiendo, finem aliquem haberi possit; juxta humanitatem, quam tui gratia accepit, proficere voluit, ut tibi, unde proficere deberes, monstraret, imo ut proficeres ipse præstaret. Scito ita-

(96) Construe: *et perspicacissime demonstrasse, signis et miraculis clarescentibus ad extincta eorum corpora, se accepisse coronam.*

(97) Male in vulg. *iniquus*. Mox construe: *Scias me agere hoc tam propter ætatem hujusmodi declivem ad lapsus multigenos, quam et propter callem bicipitem in ipso introitu vivendi.* Littera Pythagoræ est Y, non quod eam Pythagoras invenerit, sed quia, cum ipsa truncum in duos ramos divisum præferat, ea utebatur Pythagoras, ut bicipitem humanæ vitæ callem hinc in virtutes, hinc in vitia tendentem representaret; unde in Virgilio poematibus:

que et tu, patremfamilias adesse, et te ad vineæ culturam tanto studiosius vocare, quanto jam et membra corporis ad laborandum et sensus ad intelligendum videntur crescere mentis. Cum additamento enim conjunctionis, te et sequentes invitat dicens: *Ite et vos in vineam meam (Matth. xx, 7);* quod alibi clarebit cur faciat. Memento etiam mortem infantibus, pueris et juvenibus, licet immaturam, tamen improvise accidere, uti et senibus accidit debite.

TIT. XII. — *De adolescentibus.*

51. Adolescens es? Audi Dominum: *Tibi, inquit, dico, surge (Luc. vii, 14).* Audi et Apostolum: *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus (Ephes. v, 14).* Nec succenseas, quod tam terribiliter te in ipsis video initiis excitare; scias me hoc tam propter declivem ad lapsus multigenos agere hujusmodi ætatem, quam et [subaudi propter] bicipitem in ipso introitu vivendi callem (97): quod littera tibi Pythagoræ Samii valet recordari, si quando dare [f. nolueris] volueris oblitui. Sed et ille, qui nostrum, quod laboramus, jam in multis juvit (98), auxit, ornavit, et roboravit opus, ne quid minus et ad id explicandum posse videatur, adsit, rogo, quantocitius Augustinus utique beatus: *Juventus, inquit, ad amorem liberior, ad lapsum incautior, ad infirmitatem fragilior, ad correptionem durior.* Ecclesiastes etiam, Proverbiorum, et Sapientiae libri, auctorum [f. auctores] etiam tam Novi quam Veteris Testamenti, tam umbræ veri quam ipsius veritatis acti præsagii [al. præsignis], quid de tuæ expriment proprietate ætatis, quibus te contra instruant et muniant documentis, longum edicere nimis, ne impedimentum sit propositi ad alia tendentis. Sed ne te, dum multis iudigeas, etiam aliquibus videamur fraudare; hortamur, si velis, ut aurem cordis Psalmistæ adhibeas dictis, quibus interrogans tibimet congruum statim accepit consilium: *In quo, inquit, corrigit odolescentior viam suam? in custodiendo sermones tuos (Psal. cxviii, 9).* Nota igitur ut verbis Augustini nunc quoque utamur, quod non præsumptione humana inventum, sed inspiratione divina acceptum, tibi subito proponet remedii poculum. Mens enim tua, quæ degenerat in stirpibus, meliores edere fructus incipit, si verborum cælestium conspersa seminibus fuerit, quæ tamen ille cælestis agricola, nisi in quodam versu (99) serere consuevit. Audi denique hujus satisfactionis secundissimæ ministrum: *Omnia, inquit, ve-*

Littera Pythagoræ discrimine secta bicorni
Humanæ vitæ speciem præferre videtur. etc.

(98) Male in vulgatis *vivit*. Construe autem: *Sed et ille, Augustinus utique beatus, qui jam in multis juvit, auxit, ornavit et roboravit opus nostrum, quod laboramus, quantocitius adsit, rogo, ne videatur posse aliquid minus, et ad explicandum id: Juventus inquit, etc.*

(99) Versus pro sulco a probæ notæ auctoribus accipitur. Sic Plinius lib. xviii, c. 49, *in arando versum peragis scripsit.*

stra honeste cum ordine fiant (I Cor. xiv, 40). Dirige itaque cordis obtutus ad illius nutus, nec tortuosi serpentis sequaris anfractus. Dirige viam ad te venientis Domini, rectas fac semitas Dei tui (Luc. iii, 4). Ipse enim non nisi via incedere dignatur recta, sicut de ipso dicit Scriptura, *Vix*, inquit, *Domini rectæ* (Dan. iii, 27); *perversæ autem sunt semitæ reproborum* (Prov. ii, 15). Si ergo vis Christum sequi, qua ille incedit, ambula via, ne de te dicatur, o qui dereliquerunt semitas rectas (II Petr. ii, 15).

22. Animadvertite quid tibi consilii melioris propheta agendum decernit in Threnis: *Bonnum*, inquit, *est viro, cum portaverit jugum ab adolescentia sua* (Thren. iii, 27). Et quasi interrogas, cur *sua*? *adjecit sedebit singulariter, et tacebit* (Ibid. 28). Nil aliud, inquis, utilitatis? Istud enim (100) homines maxime deputant utilitati. Denique constipatum multis lateri adhærentium incedere turbis, multis obsequentium comprimi cuneis, magnæ isthic dicitur felicitatis. 64 Tu jugum [*id est* assumere] tollere suades, ut solus sedeam, cum multos idcirco tollere, ut multis comitentur, aspiciam. Sequitur et jungit, quid solitarius iste meretur: *Quis levabit*, inquit, *super se* (Thren. iii, 28). Quo, inquis, levabor? quare levabor? nunquid ut de me dicatur: *Qui se exallat, humiliabitur* (Luc. xiv, 11): an ut dicere possim: *Elevans allisisti me* (Psal. ci, 11)? Non; sed ut de te dicatur: *Qui se humiliat, exallabitur* (Luc. xiv, 11). Et: *Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur* (Psal. xc, 1): tuque gaudens possis cantare: *Tenuisti manum dexteram meam, et in voluntate tua deduxisti me, et cum gloria assumpsisti me* (Psal. lxxii, 24): multique in tui, imo Dei laude valeant dicere: *Beatus quem elegisti et assumpsisti, inhabitabit in atriis tuis* (Psal. lxiv, 5). Quo autem te elevet, interroga Paulum: *Qui nos*, inquit, *conresuscilavit, et consedere fecit in cælestibus* (Ephes. ii, 6). Ipseque Dominus: *Ubi sum ego, illic et minister meus erit* (Joan. xii, 6). *Ministra ergo Christo, et eris cum Christo. Ubi? Videntibus*, inquit, *illis, elevatus est, et nubes suscepit eum ab oculis eorum* (Act. i, 9), dicentibus angelis: *Hic Jesus qui assumptus est a vobis in cælum* (Ibid., 11), etc. Si ergo vis ad illum pertinere, stude terram de corde purgare, ut expeditus et liber, virtutum pennis, nullo scilicet horum, quibus superius te inhiare monstrasti, visco impeditus, in cælum, ubi ille est, possis conscendere.

23. Quod autem dixisti, nolle te conqueri, dicendo *elevans allisisti me*, ne forte me putes acce-

(100) Hic enim pro enim *o* ironice accipiendum est.

(101) Vulg. mendose *percipiens*.

(102) De lectione loquitur, qua eo die, quo hæc scribebat, evangelium legebatur de peccatrice conversa: *Rogavit Jesum quidam pharisæus*, etc. Hinc *hodiernam lectionem et lectionem præsentem* vocat, quæ modo sonuit. Legebatur autem hoc Evangelium, uti nunc quoque legitur, sexta feria quatuor temporum mensis Septembris, qui mensis septimus ap-

uisse perfunctorie, dico prout valeo, etsi non prout debeo, in bonam magis, quam in malam posse referri intelligentiam, scilicet ut elevatus in virtutum culmine, allidaris gratuito in humilitate; imo allidat te ille, non tamen *in turbine et lapide grandinis* (Isai. xxx, 30), sed *in spiritu mansuetudinis* (I Cor. iv, 21), qui elisum erigere valet omnimodis (Psal. cxlv, 8), qui tangit montes et fumigant (Psal. ciii, 32), mortificansque vivificat (I Reg. ii, 6), auferens spiritum alta sapientium, ut deficiant, et in pulverem suum redeant (Psal. ciii, 29), hoc est, pulverem se esse recognoscant; præcipiens (101) dicendo: *Quanto major es, humilia te in omnibus* (Eccli. iii, 20); ita enim valebis recognoscere, qui ipse solus ponit humiles in sublimi, et mærentes erigit sospitate, et nil meritis tuis te debere tribuere, sed ei soli, qui auctor, dator et remunerator bonorum noscitur esse. Uno quippe, ut ante nos dictum est, inanis gloriæ mala a summis ad infima, imo humilitatis bono ab infimis revehi vales ad summa. Sed si adhuc requiris, nec tibi satisfactum credis, quomodo super te levari possis, scias, docente Apostolo (Sapientia): *Quia corpus quod corrumpitur; aggravat animam* (Sup. iv, 15). Nec erigere sese quia suis viribus valet ad summa, nisi illius elevetur gratia, qui nostri causa descendit ad ima. Verum quia in hoc, quod tui causa posui testimonio, non tantum *levabit super se* dicitur, sed etiam, quod paululum refutare 65 visus est, *sedebit solitarius, et tacebit* (Thren. iii, 28), non transeunter censeo accipiendum, sed magnopere inquirendum, ipsa sessio et taciturnitas quæ vel sit, quidve sibi velit. Fortassis consequenter lucebit, quia gravitate et munditia cordis, atque silentio oris, virtus paritur divinæ contemplationis; contemplatione autem consessus acquiritur ipse, qui et imitatur (*subaudi consessum*) regni cælestis ab omni scilicet cupiditia ac fæce rerum mortalium cohibita et eliquata cogitatione mentis.

24. Ne itaque vagari incipiam per multa, adest adhuc recens in auribus ea, quæ modo in Evangelio sonuit, *Maria*; sexta enim septimi mensis ab anni revolutione (102), octavi autem ab hujus, quæ me deprimit, imo erudit calamitatis accessione, hæc rite occurrit lectio seria [*f feria*], non parum, ut credo, auctore Deo, ad id quod imaginandum suscepi, collatura. Videamus itaque, ut credamus; credamus, ut videamus. Quid est quod dico? Videamus Deum solum esse, qui revelat absconsa de tenebris, credamus ipsum semper, maxime autem de se loquentibus, præsentem esse nobis. Credamus ea quæ nondum pellatur. Quare *sexta*, id est feria, *septimi mensis ab anni revolutione* hoc loco notatur, et post nonnulla quidem num. 30, quem postridie scripsit, aliam lectionem evangelicam laudat *hodie*, inquit, *recitatam*, nimirum evangelicum de ficii arbore, quod Sabbato quatuor temporum ejusdem mensis legitur. *Septimus autem mensis*, sive September Ratherio erat *octavus* ab ejus calamitate, quia scilicet mense Februario captus fuerat, et in Papiensem turrim deductus, ubi hunc librum lucubravit.

TIT. II. — *De mulieribus.*

3. Mulier es? Mollitiem, quam præfers nomine, ad obedientiæ virtutem, non ad dissolutionis vitium transferre stude. *Virago* enim, id est fortis, mulier vocata est in principio (*Gen.* II, 23), ut et fortem te contra vitia, et flexibilem in subjectione Domini præceptorum esse debere memineris omnino. Vir itaque mente, mulier carne, insurgentes et tu adversus spiritum insanos vitiorum voluptatumque tumultus forti mentis vigore stude devincere, perpendens plurima tibi in Scripturis divinis hujus operis exempla suppeditare; dum et in Veteri Testamento quanquam de hoste universo orbi pavendo, viris omnibus timore, quasi mortis somno, consumptis, mirabilem Dei gratia legeris reportasse victoriam; et in novo innumerabiles femineam oblitas infirmitatem, virili peracto hostibus devictis certamine, cum triumpho gloriæ palmam victoriæ et coronam meruisse insignem.

TIT. III. — *De Conjugibus.*

4. Conjux, vel maritus es? Considera quam fidem debeas uxori, cujusque fidei quis habetur exactor et testis. Bonum namque esse conjugium, secundum istam scilicet conditionem nascendi et moriendi, in qua creati sumus, et ipsum bonum violari magni criminis esse, Scripturæ sanctæ testimoniis potes advertere, præsertim, cum tam insolubilem copulam pacti hujus Dominus in principio voluerit facere, ut non singulos singulariter, sed unum ex altero voluerit fabricare, præcepto consequenter, et cur hoc fecerit monstrante atque dicente: *Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una* (*Gen.* II,) Erunt, inquit, duo in carne una. Si ergo tanta vis, imo puia tanta vis hujus est conjunctionis; cogitent qui abusu perversissimo hanc, aut adulterando, aut penitus deserendo uxores aut viros, tantæ fidei tamque insolubilis copulam dilectionis scindunt, quam grave noxiumque crimen sibi acquirunt; maxime cum evidens et in Evangelio, et in Apostolo ipsius Domini contra hoc habeant præceptum; et si violata charitas, odio subvertente, in duobus spirituali regeneratione fratribus homicidii crimine notatur; quid cum non solum spiritus, sed etiam una caro abominabili divortio in diversa distrahitur?

5. Sciendum vero duo genera esse conjugii, unum inculpabile, aliud cum culpa veniale. His aliquid superadditum jam esse adulterium, etiamsi perpetrator nullius violet thorum, quia videlicet in semetipso, in quo cubare debuerat, Dei violat templum. Horum primum tantum Conditor ipse dignatus est nobilitare, ut non solum præcipere, sed et ei in nuptiis dignatus sit assidere, factoque primo miraculo, suo eum munere insignire (*Joan.* II, 1-11). Constat vero idem amore tantum filiorum, quo scilicet propagetur multitudo hominum 52 quæ compleat orbem terrarum, et creaturis sibi concessis

(86) Melius apud Augustinum *regeneratione.*(87) Augustinus: *in his, quæ non prætereunt, vos habere.*

A legitimum dominium, et Creatori debitum exhibeat obsequium, qua etiam civitas Dei ex numero compleatur prædestinatorum. Aliud vero veniale atque concessivum, propter fornicationem tantummodo conceditur ab Apostolo, videlicet ne per adulteria, aut quoslibet illicitos quislibet defluat appetitus, impatiens libidinis, aut (quod longe incomparabiliter pejus est) contra naturam quovis modo cogatur excedere: ob talia enim quædam: *Melius est nubere, quam uri* (*I Cor.* VII, 9), id est usque ad eliquationem vel [*al. ut*], illicitum, sive immundissimum fluxum accendi, nec ullo Dei amore, aut gehennæ timore restringi. Ecce quantum valet etiam cum culpa conjugium, necessitate scilicet propter pejus concessum. Unde pulchre Augustinus in libro contra Jovinianum de Bono conjugali hæreticum (n. 11 et 12): « Concubitus, ait, necessarius causa generandi inculpabilis est, et solus ipse nuptialis: ille autem, qui ultra istam necessitatem progreditur, jam non rationi, sed libidini obsequitur; et hunc tamen non exigere, sed reddere conjugii, ne fornicando damnabiliter peccet, ad personam pertinet conjugalem. Si autem ambo tali concupiscentiæ subiguntur, rem faciunt non plane nuptiarum; verum tamen si magis in sua conjunctione diligunt quod honestum est quam quod inhonestum, id est quod nuptiarum, quam id quod non est nuptiarum; hoc eis, auctore Apostolo, secundum veniam conceditur, cujus delicti non habent hortatrices nuptias, sed deprecatrices, si Dei misericordiam non a se avertant, vel non abstinendo quibusdam diebus, ut orationis vacent, et per hanc abstinenciam commendent preces suas, sicut et per jejunium, vel immutando naturalem usum in cum, qui est contra naturam, quod damnabilis fit in conjugio. Nam cum ille naturalis usus, quando prolabitur ultra pacta nuptialia, id est ultra propagandi necessitatem, venialis sit in uxore, in meretrice damnabilis: iste qui est contra naturam, execrabilius fit in meretrice, sed execrabilius in uxore. »

6. Item in libello ad Valerium (*lib. I de Nupt. et Concup.* n. 15) contra novos hæreticos de sermone Apostoli: *Volo vos sine sollicitudine esse* (*I Cor.* VII, 31): « Hoc, inquit, dico, fratres, tempus breve est, id est non adhuc populus Dei propagandus est generatione temporali carnaliter, sed jam generatione (86) spiritualiter colligendus. *Reliquum ergo est, ut qui habent uxores, non carnali concupiscentiæ subjungantur; et qui flent tristitia præsentis mali, gaudeant spe futuri boni, et qui gaudent propter temporale commodum, timeant æternum judicium; et qui emunt, sic habendo possideant, ut amando possessis non hæreant; et qui utuntur hoc mundo, transire se cogitent, non manere. Præterit enim figura hujus mundi. Volo autem vos sine sollicitudine esse, id est volo vos sursum cor in quæ non prætereunt (87) præterita tempora habere. Deinde subjungit: Qui sine uxore*

est, cogitat ea quæ sunt Domini, quomodo placeat Deo ; qui autem matrimonio junctus est **53** cogitat quæ sunt mundi (I Cor. VII, 32) ; » atque ita quodammodo exponit, quod supra dixerat: *Qui habent uxores, sint tanquam non habentes.* Qui enim sic habent uxores, ut cogitent ea, quæ sunt Domini, quomodo placeant Domino, nec in his, quæ sunt mundi, cogitent placere uxoribus, tanquam non habentes sunt ; quod ea felicitate fit, quando uxores tales sunt, ut eis mariti non ideo placeant, quia divites, quia sublimes, quia genere nobiles, quia carne amabiles ; sed quia fideles, quia religiosi, quia pudici, quia viri boni sunt. Verum in conjugatis ut hæc amplectenda (88) atque laudanda, sic alia toleranda sunt, ne in damnabilia flagitia, id est fornicationes vel adulteria corrumpatur : propter quod vitandum malum, etiam illi concubitus conjugum, qui non sunt causa generandi, sed victricis concupiscentiæ serviunt, in quibus jubentur non fraudare invicem, ne tentet eos Satanas propter intemperantiam suam ; non quidem secundum imperium præcipiuntur, sed secundum veniam conceduntur. Sic enim scriptum est : *Uxori vir debitum reddat, similiter et uxor viro. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir ; similiter et vir potestatem sui corporis non habet, sed mulier. Nolite invicem fraudare, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi ; et iterum revertimini in id ipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium (I Cor. VII, 3).* Ubi ergo venia datur, aliquid culpæ esse nequaquam negabitur. Cum igitur culpabilis non sit generandi intentione concubitus, qui proprie nuptiis imputandus est ; quid secundum veniam concedit Apostolus, nisi quod conjuges, dum se non continent, debitum ab alterutro carnis exposcunt, non voluntate propaginis, sed libidinis voluptate ? Quæ tamen voluptas non propter nuptias cadit in culpam, sed propter nuptias accipit veniam. Quocirca etiam hinc laudabiles nuptiæ sunt ; quia et illud quod non pertinet ad se, ignosci faciunt propter se : neque enim iste concubitus, quo servitur concupiscentiæ, sic agitur, ut impediatur fetus, quem postulant nuptiæ. Sed tamen aliud est non concumbere (89), nisi sola voluntate generandi. quod non habet culpam ; aliud autem carnis quidem appetere concumbendo voluptatem, sed non præter conjugem, quod venia-

(88) Apud Augustinum *optanda atque laudanda.*

(89) Ex Augustino supplevimus *non* ; et post pauca ex eodem pro *propter*, quod est in Ratherii vulgatis, *correximus præter*. Et paulo post *concumbitur* scripsimus, eodem Augustino et sensu suadentibus, cum *perperam* in iisdem vulgatis legeretur *obsistitur*,

A velandæ turpitudini obtendunt. Produntur autem, quando eo usque progrediuntur, ut exponant filios, qui nascuntur invitis ; oderunt enim nutrire vel habere quos gignere metuebant. **54** Itaque cum in suos sævit, quos (90) genuit tenebrosa iniquitas, clara iniquitate in lucem promitur, et occulta turpitudine manifesta crudelitate vincitur. Aliquando eo pervenit hæc libidinosa crudelitas, vel libido crudelis, ut etiam sterilitatis venena procuret ; et si nihil valuerint, conceptos fetus inter viscera exstinguat ac fundat, volens suam prolem prius interire, quam vivere ; aut si in utero jam vivebat, occidi antequam nasci. Prorsus si ambo tales sunt, conjuges non sunt ; et si ab initio tales fuerunt, non sibi per concubium, sed per stuprum potius convenerunt. Si autem ambo non sunt tales, audeo dicere, aut illa est quodammodo mariti meretrix, aut ille adulter uxoris. Item post pauca ; « In nuptiis, inquit, hæc bona nuptialia diligantur, proles, fides, sacramentum. Sed proles, non ut nascatur tantum, verum etiam ut renascatur : nascitur namque ad pœnam, nisi renascatur ad vitam. Fides autem, non qualem habent inter se infideles zelantes carnem. Quis enim vir, quamlibet impius, vult adulteram uxorem ? aut quæ mulier, quamlibet impia, vult adulterum virum ? Hoc in connubio bonum naturale est quidem, carnale tamen. Sed membrum Christi conjugis adulterium conjugum debet timere, non sibi ; et a Christo sperare fidei præmium, quam exhibet conjugum. Sacramentum vero, quod neque separati nec adulterati (91) amittunt conjuges, concorditer casteque custodiant. Solum enim est, quod etiam sterile conjugium tenet jure pietatis, jam spe fecunditatis amissa, propter quam fuerat copulatum. Hæc bona nuptialia laudet in nuptiis, qui laudare vult nuptias ; carnis autem concupiscentia non est nuptiis imputanda, sed toleranda ; non est enim ex naturali connubio veniens bonum, sed ex antiquo peccato veniens malum. » Ecce testimonio tam sancti et tam eruditi viri demonstravi, quare in principio bonum esse conjugium dixerim, et quare adulterator aut penitus desertor illius crimen incurrat tam noxium ; quia videlicet et utile et inculpabile est, si causa solummodo generandi fiat secundum Domini præceptum ; et utile et veniale est, si propter vitandum fornicationis malum incatur, secundum quod est ab Apostolo concessum.

D 7. Quod autem paupertatis causa a quibusdam divites ducuntur uxores, quæ scilicet egestatis ductæ varias expellant necessitates, utrum ad illud concessivum referatur connubium, an non, aliis adjudicare dimitto. Hoc unum secutus Augustinum profiteor, laudabiles etiam in hoc esse nuptias, quia et illud quod non pertinet ad se, ignosci faciunt propter se ;

(90) Augustinus addit *nolens*.

(91) Ita ex Augustino. Male in Ratherii vulg. *et adulterari*. Mox ex eodem Augustino emendavimus *jure pietatis*, cum mendose in editis Ratherianis esset *jure pietas*.

TRT. II. — *De mulieribus.*

3. Mulier es? Mollitiem, quam præfers nomine, ad obedientiæ virtutem, non ad dissolutionis vitium transferre stude. *Virago* enim, id est fortis, mulier vocata est in principio (*Gen.* II, 23), ut et fortem te contra vitia, et flexibilem in subjectione Domini præceptorum esse debere memineris omnino. Vir itaque mente, mulier carne, insurgentes et tu adversus spiritum insanos vitiorum voluptatumque tumultus forti mentis vigore stude devincere, perpendens plurima tibi in Scripturis divinis hujus operis exempla suppeditare; dum et in Veteri Testamento quanquam de hoste universo orbi pavendo, viris omnibus timore, quasi mortis somno, consumptis, mirabilem Dei gratia legeris reportasse victoriam; et in novo innumerabiles femineam oblitas infirmitatem, virili peracto hostibus devictis certamine, cum triumpho gloriæ palmam victoriæ et coronam meruisse insignem.

TRT. III. — *De Conjugibus.*

4. Conjux, vel maritus es? Considera quam fidem debeas uxori, cujusque fidei quis habetur exactor et testis. Bonum namque esse conjugium, secundum istam scilicet conditionem nascendi et moriendi, in qua creati sumus, et ipsum bonum violari magni criminis esse, Scripturæ sanctæ testimoniis potes advertere, præsertim, cum tam insolubilem copulam pacti hujus Dominus in principio voluerit facere, ut non singulos singulariter, sed unum ex altero voluerit fabricare, præcepto consequenter, et cur hoc fecerit monstrante atque dicente: *Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una* (*Gen.* II.) Erunt, inquit, duo in carne una. Si ergo tanta vis, imo puia tanta vis hujus est conjunctionis; cogitent qui abusu perversissimo hanc, aut adulterando, aut penitus deserendo uxores aut viros, tantæ fidei tamque insolubilis copulam dilectionis scindunt, quam grave noxiumque crimen sibi acquirunt; maxime cum evidens et in Evangelio, et in Apostolo ipsius Domini contra hoc habeant præceptum; et si violata charitas, odio subvertente, in duobus spirituali regeneratione fratribus homicidii crimine notatur; quid cum non solum spiritus, sed etiam una caro abominabili divortio in diversa distrahitur?

5. Sciendum vero duo genera esse conjugii, unum inculpabile, aliud cum culpa veniale. His aliquid superadditum jam esse adulterium, etiamsi peccator nullius violet thorum, quia videlicet in semetipso, in quo cubare debuerat, Dei violat templum. Horum primum tantum Conditor ipse dignatus est nobilitare, ut non solum præcipere, sed et ei in nuptiis dignatus sit assidere, factoque primo miraculo, suo eum munere insignire (*Joan.* II, 1-11). Constat vero idem amore tantum filiorum, quo scilicet propagetur multitudo hominum 52 quæ compleat orbem terrarum, et creaturis sibi concessis

(86) Melius apud Augustinum *regeneratione.*(87) Augustinus: *in his, quæ non prætereunt, vos habere.*

A legitimum dominium, et Creatori debitum exhibeat obsequium, qua etiam civitas Dei ex numero compleatur prædestinatorum. Aliud vero veniale atque concessivum, propter fornicationem tantummodo conceditur ab Apostolo, videlicet ne per adulteria, aut quoslibet illicitos quislibet defluat appetitus, impatiens libidinis, aut (quod longe incomparabiliter pejus est) contra naturam quovis modo cogatur excedere: ob talia enim quædam: *Melius est nubere, quam uri* (*I Cor.* VII, 9), id est usque ad eliquationem vel [*al. ut*], illicitum, sive immundissimum fluxum accendi, nec ullo Dei amore, aut gehennæ timore restringi. Ecce quantum valet etiam cum culpa conjugium, necessitate scilicet propter pejus concessum. Unde pulchre Augustinus in libro contra Jovinianum de Bono conjugali hæreticam (*n.* 11 et 12): « Concubitus, ait, necessarius causa generandi inculpabilis est, et solus ipse nuptialis: ille autem, qui ultra istam necessitatem progreditur, jam non rationi, sed libidini obsequitur; et hunc tamen non exigere, sed reddere conjugii, ne fornicando damnabiliter peccet, ad personam pertinet conjugalem. Si autem ambo tali concupiscentiæ subiguntur, rem faciunt non plane nuptiarum; verumtamen si magis in sua conjunctione diligunt quod honestum est quam quod inhonestum, id est quod nuptiarum, quam id quod non est nuptiarum; hoc eis, auctore Apostolo, secundum veniam conceditur, cujus delicti non habent hortatrices nuptias, sed deprecatrices, si Dei misericordiam non a se avertant, vel non abstinendo quibusdam diebus, ut orationis vacent, et per hanc abstinentionem commendent preces suas, sicut et per jejunium, vel immutando naturalem usum in eum, qui est contra naturam, quod damnabilius fit in conjugio. Nam cum ille naturalis usus, quando prolabitur ultra pacta nuptialia, id est ultra propagandi necessitatem, venialis sit in uxore, in meretrice damnabilis: iste qui est contra naturam, execrabiliter fit in meretrice, sed execrabilius in uxore. »

6. Item in libello ad Valerium (*lib. 1 de Nupt. et Concup.* n. 15) contra novos hæreticos de sermone Apostoli: *Volo vos sine sollicitudine esse* (*I Cor.* VII, 31): « Hoc, inquit, dico, fratres, tempus breve est, id est non adhuc populus Dei propagandus est generatione temporali carnaliter, sed jam generatione (86) spiritualiter colligendus. *Reliquum ergo est, ut qui habent uxores, non carnali concupiscentiæ subjungantur; et qui sunt tristitia presentis mali, gaudeant spe futuri boni, et qui gaudent propter temporale commodum, timeant æternum judicium; et qui emunt, sic habendo possideant, ut amando possessis non hæreant; et qui utuntur hoc mundo, transire se cogitent, non manere. Præterit enim figura hujus mundi. Volo autem vos sine sollicitudine esse, id est volo vos sursum cor in quæ non prætereunt (87) præterita tempora habere. Deinde subjungit: Qui sine uxore*

est, cogitat ea quæ sunt Domini, quomodo placeat Deo; qui autem matrimonio junctus est cogitat quæ sunt mundi (I Cor. VII, 32); » atque ita quodammodo exponit, quod supra dixerat: Qui habent uxores, sint tanquam non habentes. Qui enim sic habent uxores, ut cogitent ea, quæ sunt Domini, quomodo placeant Domino, nec in his, quæ sunt mundi, cogitent placere uxoribus, tanquam non habentes sunt; quod ea felicitate fit, quando uxores tales sunt, ut eis mariti non ideo placeant, quia divites, quia sublimes, quia genere nobiles, quia carne amabiles; sed quia fideles, quia religiosi, quia pudici, quia viri boni sunt. Verum in conjugatis ut hæc amplectenda (88) atque laudanda, sic alia toleranda sunt, ne in damnabilia flagitia, id est fornicationes vel adulleria corruatur: propter quod vitandum malum, etiam illi concubitus conjugum, qui non sunt causa generandi, sed victricis concupiscentiæ serviunt, in quibus jubentur non fraudare invicem, ne tentet eos Satanas propter intemperantiam suam; non quidem secundum imperium præcipiuntur, sed secundum veniam conceduntur. Sic enim scriptum est: *Uxori vir debitum reddat, similiter et uxor viro. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir; similiter et vir potestatem sui corporis non habet, sed mulier. Nolite invicem fraudare, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi; et iterum revertimini in idipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium (I Cor. VII, 3).* Ubi ergo venia datur, aliquid culpæ esse nequam negabitur. Cum igitur culpabilis non sit generandi intentione concubitus, qui proprie nuptiis imputandus est; quid secundum veniam concedit Apostolus, nisi quod conjuges, dum se non continent, debitam ab alterutro carnis exposcunt, non voluntate propaginis, sed libidinis voluptate? Quæ tamen voluptas non propter nuptias cadit in culpam, sed propter nuptias accipit veniam. Quocirca etiam hinc laudabiles nuptiæ sunt; quia et illud quod non pertinet ad se, ignosci faciunt propter se: neque enim iste concubitus, quo servitur concupiscentiæ, sic agitur, ut impediatur fetus, quem postulant nuptiæ. Sed tamen aliud est non concumbere (89), nisi sola voluntate generandi. quod non habet culpam; aliud autem carnis quidem appetere concumbendo voluptatem, sed non præter conjugem, quod venialem habet culpam; quia etsi non causa propagandæ prolis concumbitur, non tamen hujus libidinis causa propagationi prolis obsistitur sive voto malo, sive opere malo. Nam qui hoc faciunt (id est qui aut voto, aut opere aliquo agunt, ne eis filii nascantur) quamvis vocentur conjuges, non sunt, nec ullam nuptiarum retinent veritatem, sed honestum nomen

(88) Apud Augustinum optanda atque laudanda.

(89) Ex Augustino supplevimus non; et post pauca ex eodem pro propter, quod est in Ratherii vulgatis, correximus præter. Et paulo post concumbitur scripsimus, eodem Augustino et sensu suadentibus, cum perperam in iisdem vulgatis legeretur obsistitur,

velandæ turpitudini obtendunt. Produntur autem, quando eo usque progrediuntur, ut exponant filios, qui nascuntur invitis; oderunt enim nutrire vel habere quos gignere metuebant. 54 Itaque cum in suos sævit, quos (90) genuit tenebrosa iniquitas, clara iniquitate in lucem promitur, et occulta turpitudine manifesta crudelitate convincitur. Aliquando eo pervenit hæc libidinosa crudelitas, vel libido crudelis, ut etiam sterilitatis venena procuret; et si nihil valuerint, conceptos fetus inter viscera exstinguat ac fundat, volens suam prolem prius interire, quam vivere; aut si in utero jam vivebat, occidi antequam nasci. Prorsus si ambo tales sunt, conjuges non sunt; et si ab initio tales fuerunt, non sibi per concubium, sed per stuprum potius convenerunt. Si autem ambo non sunt tales, audeo dicere, aut illa est quodammodo mariti meretrix, aut ille adulter uxoris. Item post pauca; « In nuptiis, inquit, hæc bona nuptialia diligentur, proles, fides, sacramentum. Sed proles, non ut nascatur tantum, verum etiam ut renascatur: nascitur namque ad pœnam, nisi renascatur ad vitam. Fides autem, non qualem habent inter se infideles zelantes carnem. Quis enim vir, quamlibet impius, vult adulteram uxorem? aut quæ mulier, quamlibet impia, vult adulterum virum? Hoc in connubio bonum naturale est quidem, carnale tamen. Sed membrum Christi conjugis adulterium conjugum debet timere, non sibi; et a Christo sperare fidei præmium, quam exhibet conjugum. Sacramentum vero, quod neque separati nec adulterati (91) amittunt conjuges, concorditer casteque custodiant. Solum enim est, quod etiam sterile conjugium tenet jure pietatis, jam spe fecunditatis amissa, propter quam fuerat copulatum. Hæc bona nuptialia laudet in nuptiis, qui laudare vult nuptias; carnis autem concupiscentia non est nuptiis imputanda, sed toleranda; non est enim ex naturali connubio veniens bonum, sed ex antiquo peccato veniens malum. » Ecce testimonio tam sancti et tam eruditi viri demonstravi, quare in principio bonum esse conjugium dixerim, et quare adulterator aut penitus desertor illius crimen incurrat tam noxium; quia videlicet et utile et inculpabile est, si causa solummodo generandi fiat secundum Domini præceptum; et utile et veniale est, si propter vitandum fornicationis malum incatur, secundum quod est ab Apostolo concessum.

7. Quod autem paupertatis causa a quibusdam divites ducuntur uxores, quæ scilicet egestatis ductæ varias expellant necessitates, utrum ad illud concessivum referatur connubium, an non, aliis adjudicare dimitto. Hoc unum secutus Augustinum profiteor, laudabiles etiam in hoc esse nuptias, quia et illud quod non pertinet ad se, ignosci faciunt propter se;

(90) Augustinus addit nolens.

(91) Ita ex Augustino. Male in Ratherii vulg. et adulterari. Mox ex eodem Augustino emendavimus jure pietatis, cum mendose in editis Ratherianis esset jure pietas.

quanquam ad tertiam connubii genus hoc a quibusdam referri noverim, proponentibus, in principio ipsum cunctorum Auctorem dixisse: *Non est bonum esse hominem solum, faciamus ei adiutorium simile sibi* (*Gen. II, 12*). Quovis autem ordine causa prolis, an aspernatione **55** fornicationis, vel repudio paupertatis agantur, tantum valet fides, et sacramentum connubio proprium, ut nec deserta alterius possit esse, nisi desertoris uxor; superinducta autem quamlibet sancta, casta, nobilis sit, et pudica, meretrix habeatur ratione veridica: ductus autem a contraria, adulter et ipse sit, testante atque dicente voce Dominica: *Quicumque dimiserit uxorem suam, nisi causa fornicationis, mæchatur, et qui dimissam duxerit mæchatur* (*Matth. XIX, 9*). Nota autem, quia cum aliter pœnitus interdicitur, causa fornicationis dimitti conceditur; quia videlicet, quando fornicata est, jam rupit vinculum, jam desiit esse una caro. Hinc adulteri vel adulteræ colligant, advertant, quam detestabile facinus incurrant, si contra interdictum Conditoris, quod Deus conjunxit, aut adulterando, aut pœnitus abdicando separant; cum una caro esse, nisi fidem sibi servando, et sacramentum custodiendo non (92) possint. Quæcunque autem feminis non licent, hæc et viris non licere manifestissima ratio docet, quantum scilicet ad pacti convenientiam attingit; et turpissimum valde est, si quod jure sexus robustior ab imbecilliori exigit, victus et subactus libidine, imbecilliori non impendit. Pactum autem et sacramentum, sponsalia, vel (93) tabulas, sive chartas dico, quibus invicem insolubiliter confœderantur præsente, spectante atque teste justo iudice Deo. Hoc totum igitur a nobis prolatum ad hoc quæso valeat, ut quia jam ardentem Sodomam, id est illicita carnis incendia, saniori aufugisti consilio, nec montana, id est celsitudinem cælibatus conscendere, deliberasti, saltem in Segor (*Gen. XIX, 23*), hoc est in medio horum, quod intelligitur carnale esse connubium, te continenter et pudice pro posse contineas, uxorem secundum Apostoli præceptum, ut Christus Ecclesiam diligens (*Ephes. V, 25*), et præter ipsam nullam cognoscens; ab ipsa etiam legaliter interdictis ecclesiasticæ diebus, cum ipsius consensu te continens, fidemque perpetuam ei conservans: certissime cognoscens, quia si in aliquo negotio eam deceperis, vel circumveneris, aderit vindex velocissimus, et iudex justissimus, atque testis veracissimus de cælo cuncta prospiciens Dominus, cujus præcepti es transgressor effectus.

8. Pueriliter vero sentiunt, quod minime audeo præterire, qui illud quod dicitur: *Eraut duo in carne una* (*Gen. II, 24*), super filio intelligunt, ut videlicet propter semen maris et florem feminæ, ex quibus confici prolem in utero physici tractant, duo,

(92) Particulam *non* sensu exigente supplevimus.

(93) Indicantur tabulæ, quibus matrimonium contrahatur. *Tabulas matrimoniales* vocat Augustinus serm. 52, num. 22, *Recitantur tabulæ, et recitantur in conspectu omnium attestantium* . . .

A id est pater et mater, in carne una, id est in filio unum sint. Si enim ita esset, tantumdem valeret scortum, quantum connubium, tantum ut proles ex eo nasceretur; cum evidenter Apostolus, non propter filiorum generationem, sed propter ipsum concubitum, unum corpus tales quoque esse dixerit, sic enim ait: *Nescitis quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur; qui autem adhæret Domino, unus spiritus est* (*I Cor. VI, 16*). Si ita quoque, ut aiunt, esset, dicere satis filius posset, quod **56** solus Unigenitus Dei Filius coessentialiter et coeternaliter Deus, apud Deum manens, dicere veraciter potuit: *Pater in me est, et ego in eo* (*Joan. X, 38*); et: *Pater in me manens facit opera* (*Joan. XIV, 10*); et: *Ego et pater unum sumus* (*Joan. X, 30*); unum videlicet singulariter, *sumus* dicens pluraliter, ut intelligas duos in una substantia, deitate, æternitate, majestate, operatione, voluntate et potestate insolubiliter esse; et ut replicem, ita iste dicere posset: *Ego et pater et mater unum sumus; et pater et mater in me sunt, et ego in eis; et vesanius: Ego sum mei ipsius pater et mater, quia in me sunt ambo unum qui fuerant ante duo, quod fieri non potuit, nisi illi esse desiissent in se, versi in me. Quid autem cum non solum unus, sed et duo, imo viginti aut plures nascuntur filii? Ergo de talibus debuit dici, non debuerant prætermitti, debuerant, inquam, dici, erunt duo in carnibus viginti. Intelligendum potius, quia erunt duo in carne una, in lege, dilectione, atque fide carnis una, in vinculo carnis uno, in pacto carnis uno, ut scilicet tanta unione duæ carnes, invicem confœderentur, ut non liceat uni quod non licet alteri; nec isti, verbi gratia, ad alterius mulieris, nec illi ad alterius viri carnem, propria in viro relicta, accedere, et sicuti caro a carne dividi nequit sine magno dolore, ita uxor a viro dividi nequit sine magno crimine: alioquin qui in virginitate perpetua permanserunt, sicut multos sanctorum legimus etiam conjugio junctos fecisse, aut qui steriles fuerunt, senes quoque in cadaverinis jam corporibus constituti, ab hac viderentur charitatis lege, imo ab hoc nuptiarum bono alieni; quod aliunde non est bonum, nisi propter tam insolubile vinculum: quod Deus ex uno duos voluit facere, ut unum essent a se, ut ex istis duobus tertius fieret, qui jam non unum cum eis esset, sed relictis illis alii adhæreret, cum quo exemplo illorum duo in carne una essent, et ita propagaretur hominum generatio, hoc a bestiis cæterisque animantibus divisa bono, quod illæ irracionabiles, affectu dilectionis unum esse nescientes, in promiscuos disfluerent concubitus; isti vero rationales pacto tenacissimo firmarentur, uno affectu charitatis etiam carne connexi.*

et vocantur tabulæ matrimoniales. In his tabulis conditiones et pacta matrimonii describebantur; nam, ut ait idem doctor serm. 9, n. 18: *Id etiam tabulæ indicant, ubi scribitur liberorum procreandorum causa.*

9. Quod si opponat mihi Jacob duas uxores, David quoque et Salomonis etiam plures; invito te ad mysterium indagandum, quia *omnia hæc in figura contingebant* (I Cor. x. 11;) et audacter profiteor, etiam hic civitatem Dei nostri, et montem sanctum ejus prophetatum, in quo non licet viro habere nisi unam uxorem, et uxori nisi unum virum, cum quo pudice vivens causa sit prolis, aut metu fornicationis, fidem ei illibatam perpetuo custodiat, et sacramentum, maxime cum et id ad majus pertineat, hoc est Ecclesiam et Christum; dicit enim Apostolus de eadem sententia: *Sacramentum id est mysterium, hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in Ecclesia* (Ephes. v. 32:) videlicet ut **57** aliquantulum ex hoc proferre audeam, quia sicut illi duo in carne sunt una, ita Christus cum sit **B** verus Deus, et verus homo in corpore suo, quod est Ecclesia (Coloss. 1, 24;) unum ex duabus manet naturis, nec dividi ob ea potest in æternum, pro qua fudit in sponsalibus sanguinem proprium, sicuti nec viro uxorem, nec uxori linquere proprium licet maritum. Sicut autem causa fornicationis ab alterutro legitimus contingere potest divortium, ita et a Christo unaquæque anima post amatores alienos, id est crimina diversa, vel spiritum immundorum suggestiones fornicans, ab eo repudiatur, nisi forte iterum ei per pœnitentiam reconcilietur (I Cor. vii, 11,) sicut et uxorem viro fieri posse per Apostolum docemur.

10. Quod autem etiam per Apostolum carne duo, in carne sunt una (Ephes. v, 31,) nec hoc transeunter accipiendum; sed dicendum quia et in principio duo fuerunt, quia unum quasi corpus invicem fuerunt, ipse in ea costa, quæ detracta est sibi, illa in ipso totum corpus habens, ex quo costa detracta, creata est illi. Similiter et Christus unum est cum Ecclesia, in quantum caput ejusdem est Ecclesiæ, sicut ipse quoque in Evangelio testatur, dicens: *Nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo, Filius hominis, qui est in cælo* (Joan. iii, 13.) Quasi dixisset, aptius nemo intrabit in regnum cælorum, nisi unitus, et quasi concorporatus ei, qui sic descendit homo factus de cælo, ut per divinitatis potentiam sit in cælo, terram scilicet complens et cælum. Duo vero sunt Christus et Ecclesia, in quantum ipsa ex hominibus, et puris constat hominibus, ipse vero verus homo, verus exstat et Deus. **D** *Ista hactenus, nunc ad reliqua properemus.*

TIT. IV. De uxoribus.

11. Uxor es? Omnia tibi convenire cogita, quæ prælibavimus, superadditis his, quæ et per semetipsum et per servos suos tam exemplis, quam verbis, maxime vero per Apostolum tibi specialiter ipse mandavit conditor Deus; *Sub viri, inquit, potestate eris, et ipse dominabitur tui* (Gen. iii, 61.) Unde Petrus apostolus Saram in exemplum trahit, cum te, quid facere deberes, monere voluisset, dicens: *Sicut Sara obediebat Abraham, dominum*

illum vocans, cujus estis filix bene facientes (I Petr. iii, 6. Ut ergo filia merearis fieri patriarcharum bene faciens, obedire stude viro etiam in ipso sermone humilitatis, subjectionem et gravitatem præferens morum, quatenus præconium illius conveniat Sapientis dicentis: *Mulieris bonæ beatus vir, numerus annorum illius duplex* (Eccli. xxvi, 1,) id est et præsentis sæculi et futuri jucunditate felix. Itemque *Mulier fortis oblectat virum suum, et annos vitæ illius in pace implebit. Pars bona, mulier bona in parte bona dabitur viro pro bonis factis* (Ibid., 2.) Et vere: *Salvabitur enim, teste Apostolo, etiam vir infidelis per mulierem fidelem* (I Cor. vii, 14. Contra vero secundum eundem qui supra: *Dolor cordis et luctus mulier zelotypa* (Eccli. xxvi, 8;) et: *In muliere zelotypa flagellum linguæ* (Ibid., 9.) Zelotypa vero mulier est rixosa, vel ea quæ zelotem virum efficit. Zelotes autem vir est, qui cum cura et cordis cruciatu castitatem custodit uxoris. Unde et Dominus zelotes (Exod. xxxiv. 14) per Moysen dicitur, quia sicuti maritus cum cura castitatem uxoris, ita et ipse modo terrore supplicii, modo promissione regni nos, ne ab ipso fornicemur, custodiendo restringit. Itemque: *Mulier rixosa ira magna: et contumelia, et turpitudine illius non tegetur; gratia vero super gratiam mulier* **58** *sancta et pudorata* (Eccli. xxvi, 11.) Apostolus quoque Titum de rebus ecclesiasticis instruens, te quoque quomodo commonefaciat, docet, dicendo inter cætera: *Loquere quæ decent sanam doctrinam, senes ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia.* **C** *Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non vino multo servientes, bene docentes, ut prudentiam doceant adolescentes, ut viros suos diligant, prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas viris suis, ut non blasphemetur verbum Dei* (Tit. ii, 1;) ad Ephesios quoque: *Mulieres, ait, subditæ sint viris suis, sicut Domino; quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus Ecclesiæ, ipse salvator corporis ejus: sed ut Ecclesia subjecta est Christo, ita et mulieres viris suis in omnibus* (Ephes. v. 22.) Viris quoque præcipiens: *Diligite, inquit, uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret. Ita et viri debent diligere uxores suas ut corpora sua; nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit et fovet eam, sicut et Christus Ecclesiam, quia membra sumus ejus corporis de carne ejus, et de ossibus ejus, Propter hoc, inquit, relinquet homo patrem et matrem suam, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est, ergo autem dico in Christo et in Ecclesia* (Ibid., 25). Id est licet et in humana carnalique conjunctione illud contingat, ut duo videlicet sibi invicem adhærentes, una fiant caro; sacramentum tamen ad Christum pertinet atque Ecclesiam; quia sicut de costa viri fabricata est Eva, ita de Christi latere redempta crevit Ecclesia; et sicut caput uxoris vir, ita caput Ecclesiæ Christus; unde et subjicit: *Verum-*

tamen et vos singuli unusquisque uxorem suam diligat sicut seipsum (Ephes. v, 33;) quia videlicet et Christus similiter fecit pro Ecclesia tradendo se ipsum: subjungensque: *Uxor, inquit, timeat virum suum.*

12. Ecce qualis erga virum esse debeas, præceptis apostolicis: nunc qualem erga te ipsam esse conveniat, ex dictis collige beati Cypriani episcopi et martyris: « Pudicitia, inquit, corporis est alienas res non appetere, omnem immunditiam devitare, aut horam congruam non gustare velle, risum non excitare, verba vana et falsa non loqui, habitum per omnia ordinatum, propositoque convenientem, tam capillorum quam vestium, sicut decet, habere, cum indignis contubernia non inire, supercilioso intuitu neminem aspicere, vagari oculos non permittere, pompatico et illecebroso gressu non incedere, nulli inferior in incæpto bono opere apparere, nulli contumeliam aut ruborem incutere, neminem blasphemare, senes non irridere, meliori non controversari, de his quæ ignoras non tractare, etiam quæ scis non omnia proferre. Hæc cum proximis amabilem hominem reddunt, et Deo acceptabilem faciunt. » Bonum itaque, ut ad nostra redeam, si habeas virum, Saram, Rebeccam, Rachelem et Elisabeth imitare: quod si iniquum et crudelem, habes quoque quas imiteris, in Novo quidem Anastasiam et Theodoram; in Veteri autem Testamento Abigail uxorem Nabal Carmeli, et Esther Assueri. Audi denique Apostolum dicentem: *Salvabitur vir infidelis per mulierum fidelem (I Cor. vii, 14,)* itemque: *Salvabitur per filiorum generationem (I Tim. ii, 15:)* ubi non filios carnis, sed filios mentis accipe expressos, quos utique tenere et allidere juberis ad petram (*Psal. cxxxvi, 9,*) id est omnia opera et cogitationes **59** attollere ad Christum, ut quidquid boni agis, non tibi, sed ipsi imputare studeas, sine quo nil boni agere pervales.

TIT. V. — De cælibibus.

13. Cælebs es? Considera quam summum sanctitatis conscenderis culmen, et eo sollicitius præcipientem cave ruinam, quo altius stas. Animadvertite itaque, quæ causa de angelo fecit diabolum; et reminiscens Dominici illius: *Quia sine me nihil potestis facere (Joan. xv, 5,)* scias in hoc negotio te misericordia et gratia illius maxime indigere, quia, ut veridice ait Hieronymus, *in carne præter carnem vivere non humani meriti, sed muneris est divini.* Unde et teste Gregorio, ipse cælibatus non præcipitur, sed laudatur; quia videlicet stultum, imo valde superbum est, ut hoc pulvis et cinis se præsumat exsequi posse virtute propria, quod non sibi, sed angelis cum Dei munere contulit natura. Sic enim ait Veritas ipsa: *Hujus sæculi filii nubunt, et traduntur ad nuptias; in resurrectione autem neque nubent, neque ducent uxores, sed erunt sicut angeli in cælo (Luc. xx, 34;)* et alibi super re eadem: *Qui potest capere, capiat (Matth. xvii, 12;)* ostendens,

(94) *Vulgati mendose enim.*

A non omnem qui vult, sed cui Deus possibilitatem tribuit, tam summi fastigii arcem conscendere. Quocirca nil de te, sed de ipso, sine quo nihil potes, præsumens, secundum Prophetam, *quo pulchrior es; descende, et habita cum incircumcisis (Ezech. xxxii, 19),* id est humiliter condescende quibuslibet non solum matrimonio junctis, sed et carnis curam in concupiscentia facientibus, æstimatione propria te nemini præferens, quasi cæteri peccatores, tu propter castitatis donum sis singulariter sanctus: sciens quibusdam vitia quædam plerumque, Deo permitte, ad tempus dominari, ut conversi post discant, cujus pietate de captivitate redempti, et cujus virtute de potestate sint crudelis tyranni erepti; et tanto majores gratias referant liberatori, quanto de majori periculo sunt liberati: at contra quibusdam **B** reprobis quædam sublimium virtutum dona non nunquam provenire, quibus elati gravius corrumpant, quatenus eorum casu territi electi, de se non præsumant, sed in Dei misericordia firmiter gressum mentis figant. Unde Apostolus pulchre: *Qui stat, inquit, videat ne cadat (I Cor. x, 12).*

14. Unde autem casus iste specialiter contingat, Psalmista precando demonstrat: *Non veniat mihi pes superbiæ, et manus peccatoris non moveat me. Ibi ceciderunt, qui operantur iniquitatem (Psal. xxxv, 12).* Nec injuria; quia enim Scriptura testante: *Ante ruinam exallatur cor (Prov. xvi, 18);* sciendum neminem de virtute ad vitium quodlibet prolabi, nisi prius ab humilitatis petra in arenam superbiæ ei contingat saltu vanitatis et inconstantiae demutari; nam nisi præcessisset latens superbia, non sequeretur libidinis manifesta ruina. Unde et Prosper:

« Concupiscentiæ, ait, carnis addictus, videtur quidem nil habere superbiæ, cum præsertim passio ipsa eum videatur humiliare luxuriæ; et tamen nisi prius rebellis Deo existeret, cujus salubre præceptum de conservanda pudicitia superbi spiritus præsumptione contemneret, nulla eum (94) lasciviæ cupiditas provocaret. In animo ejus diu disceptant Dei contemptus et metus; sed aut contemptus Dei præponderat, et superbus animus recepta cupiditate pudicitiam **60** perdit; aut obtinet metus, et animus Deo subjectus cupiditati simul et superbiæ contradicit. » Hæc quidem de speciali causa ruinæ. Nunc qua materia eadem persæpe contingat ruina, ejusdem audi doctrinam: « Plerosque, ait, gula et concupiscentia vini turpiter in luxuriam solvit; alios in injuriam pudicitia sordida cogitationes incendunt; nonnullos de proposito castitatis occasiones oblata dejiciunt; quosdam sub impudicitia jugo exempla perditæ ventium mittunt. Sunt alii quorum vitam lingua turpis inflamat, et turpem conscientiam manifestat: qui prius inverecundos sermones aut proferrunt, aut libenter audiunt, ac deinde paulatim morbo crescente ab honestate deficiunt. Cogitatio quippè est, quæ mentem sicut turpis inquinat, ita si fuerit honesta, purificat. Hinc est quod ille corporis

fluxus, qui fit in dormientibus sine culpa, interdum vigilantibus contingit ex culpa; sed aliud est quod in dormiente fit, aliud quod vigilans facit; ibi naturaliter plenitudo humoris expellitur, hic turpis concupiscentia publicatur. » Ne igitur cælebs amittere castitatis vilipendas donum, recole illud prophetæ imperium: *Quomodo, inquit, cecidisti de cælo Lucifer, qui mane oriebaris? (Isai xiv, 12)* id est virginitatis splendore cunctis parebas decorus et admirabilis. Admiratio enim ista non est causa ignorantiae, sed nota calumniæ: ex culpa enim, ut jam diximus, superbiam, miseria hujusmodi contingit ruinæ; quia videlicet cum his duobus vitiis diabolus universum genus pereuntium, maxime, imo omnimodis supplantet, libidinis scilicet atque superbiam; unum tamen pendet ex altero. Sicut enim per superbiam itur in prostitutionem libidinis, ita a libidine pervenitur ad duritiam mentis, et, heu dolor! usque ad contemptum ruitur Creatoris; et ita demum cor, quod Dei debuerat per humilitatem atque munditiam esse templum, fit dæmoniorum per superbiam atque immunditiam delubrum, et, ut aptius dicam, diaboli monumentum. Sic enim, quod negare non possumus, ipse ad beatum Job Dominus ait: *Sub umbra dormit in secreto calami et locis humentibus (Job xl, 16)*. Cave igitur quicumque adhuc tanta castitatis fueris prærogativa, ne tuis meritis eam tribuendo, dum declinas libidinem, incidas in elationem; et dum caves elationem, cadas segniter in libidinem: quod ut agere valeas, timorem gehennæ oculis propone mentis, et ut clavus clavum expellit, ita hujus timor incendii ardorem illius expellat vitii. Consideratio quoque terrenæ fragilitatis timorem refrenet elationis. Ita fit ut et ab elationis veneno, et a libidinis incendio, Christo adjuvante, defensus, angelis perpetim conjucunderis consortibus, angelicam in terris quandoquidem vitam es imitatus.

TIT. VI. — *De patre et matre.*

15. Pater aut mater es? Memento disciplinam te debere filiis, et sic monitis obtempera apostolicis, ut simul et interitum caveas Heli sacerdotis (I Reg. ii, 4). *Patres, inquit Apostolus, nolite ad iracundiam provocare filios vestros, ut non pusillo animo fiant (Ephes. vi, 4)*.

TIT. VII. — *De filiis.*

16. Filius vel filia es? Memento te reverentiam debere parentibus; ipse enim Unigenitus qui non ex peccato ut tu, sed ex Spiritu sancto conceptus, de Virgine natus est; postquam in templo inventus, parentes, id est matrem Virginem, et nutritium castissimum, et ideo patrem nominatum, de divinitatis suæ potentia, qua cum Patre omnia possidens inhabitat, edocuisset: et illi non intellexissent, *Descendit, inquit evangelista, cum eis, et venit Nazareth, et erat subditus illis (Luc. ii, 51)*. Cur ergo tu dedigneris subdi parentibus, cum et nutritio suo

(95) Vulg. *fatitium*, male. *Factitius* ille intelligitur, qui noviter factus est dives. Eodem sensu novi-

subdi non dedignatus sit cuncta creans, et nutriens Dominus? Et sæpe contingit, ut paupere patre existente, dives sit filius. Quid rogo in rerum natura fœdus? Et cum alii de fastu paternæ nobilitatis soleant superbire, tu ad ignominiam tui ipsius, patrem nota paupertatis adustum, per plateas dimittis mendicando incedere. Quid enim mendicans clamat, nisi te novitium, te assumptum, te illud, quod nuper ab his inventum est, qui se homines facere jactant, id est factitium (95), te allevatitium, te nothum, spuriumque demonstrat? Cui si aliquis id vel mentiens improperaret, nonne causa commotionis hæc magna esse potuisset? Et hæc quidem quantum ad sæculum. Secundum vero Deum, cum ipse in Psalmo dicat: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem (Psal. xl, 2)*; super quem tu, rogo, intelliges, qui nec ipsum mendicum miserando patrem recognoscis? Cui, rogo, porrigis eleemosynam, qui nec ipsam in patre agnoscis naturam? Etsi omnibus misericordia impedenda, etiam a fide extraneis, maxime autem, ut ait Apostolus, ad domesticos fidei (Gal. vi, 10), quid his, qui non solum domestici fidei, sed etiam domestici sanguinis, vel origo sunt generis, vel, sicut quidam pulchre in decachordo ait: Qui suis parentibus non defert honorem, quibus parere poterit? Omnibus igitur aliquid dandum est, patri totum committendum, ejus dominio totum mancipandum. Pater itaque sis, filius sis, qui libet consanguineus sis, audi Apostolum: *Qui suorum, et maxime domesticorum curam non habet, fidem negavit, et est infideli deterior (I Tim. v, 8)*.

TIT. VIII. — *De viduis.*

17- Vidua es? Habes Annam, tuam, ut ita dixerim, regulam (Luc. ii, 87). Quod si aliter vivere vis, audi Apostolum: *Vidua, inquit, quæ in dilectis est, vivens mortua est (I Tim. v, 6)*.

TIT. IX. — *De virginibus.*

18. Virgo es? Gaude in Domino humiliter, et cave ne perdas esse, quod es. Aabes Mariam, pudicitiae speculum, virginitatis titulum, humilitatis insigne, decus innocentiae. Scrutare ejus canticum, potest tibi sufficere ad compositionem morum. Intuere qua maxima virtute nisa est illa, ut hujus tam excelsi et sublimis, nulli post, nec antea concessi muneris meruerit prærogativa ditari, et stude quantum potes et tu eam imitari: quod ut quærenti tibi facile occurrat, interrogata humiliter ipsa respondeat sapienter, *Quia respicit, inquit, humilitatem ancillæ suæ (Luc. i, 48)*, Ecce causa, nam et hoc idem jam olim promiserat per prophetam: *Ad quem respiciam, inquit, nisi ad humilem et quietum et timentem sermones meos? (Isai. lxvi, 2)*. Tota itaque causa perditionis nostræ superbia, tota recuperationis humilitas. Humilitas mater virtutum, morum est omnium ornamentum; sine hac virtus nulla; absque ea omnes virtutes non virtutes sunt, sed vitia. Denique profero tibi tres uno ordine, de quibus non minus valde novus, *assumptus, allevatitius*, id est de paupertate sumptus et levatus.

valeas dubitare, utrique doctores mirifici, utrique pontifices summi, utrique toti mirabiles orbi, Romæ unus, Mediolani alter, Hipponæ præfuit tertius. *Nulla*, inquit prior (Greg.), *virginitas carnis, quam non commendat suavitas mentis. Decet*, ait alter (Ambr.), *ut quo castior virgo, tanto humilior sit. Melius*, inquit tertius (Aug.), *est humile conjugium, quam superba virginitas.*

TIT. X. — *De parvulis.*

19. Parvulus es? Nutriat te ille in hoc sæculo, qui Samuelem in templo. Audi itaque, ut potes; et tu satage, ut potes; et tu conare, ut potes; et tu nitere, ut potes; et tu sequere, ut potes, tu, dicentem Sapientiam: *Usquequo parvuli diligitis infantiam?* (Prov. 1, 22.) Scito patremfamilias adesse, et teipsum ævi tui mane quotidie vocare. Dum enim profeceris, dum legere, dum intelligere, dum certe interrogare volueris, invenies quosdam in quinquennio, et, quod majoris adhuc miraculi est etiam in triennio, ad martyrium sponte prorupisse, sapientissime et potentissime sæculi potestatibus restitisse, miracula in nomine Domini ostendisse, tormenta fortiter tolerasse, tortores constantissime derisisse, mortem pro Domino non tam immaturam, quam pretiosam libentissime suscepisse, et coronam immortalitatis cum palma victoriæ, signis et miraculis ad extincta eorum corpora clarescentibus, se accepisse, perspicacissime demonstrasse (96); et quod adhuc incredibilioris erit prodigii, plures fortissimas virgines ejusdem invenies ævi, in conflictu victrices diaboli, pro amore profecisse nominis Christi. Invenies quoque ejusdem ætatis misereros, post remissum originale peccatum, propriis meritis meritos infernum, et hoc quibusdam apertis indiciis ad notitiam monstrasse hominum, ipso misericorditer permittente, qui hoc ad tuæ cautelæ scribi voluit exemplum.

TIT. XI. — *De pueris.*

20. Puer es? Audi Apostolum: *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote, sensibus autem perfecti sitis* (I Cor. xiv, 20). Imitare illum de quo legitur, quia *proficiebat ætate et sapientia et gratia coram Deo et hominibus* (Luc. 11, 52). Secundum enim divinitatem totus manens perfectus, neque in quo proficeret habens, qui sic sine initio existit, ut neque deficiendo, finem aliquem haberi possit; juxta humanitatem, quam tui gratia accepit, proficere voluit, ut tibi, unde proficere deberes, monstraret, imo ut proficeres ipse præstaret. Scito ita-

(96) Construe: *et perspicacissime demonstrasse, signis et miraculis clarescentibus ad extincta eorum corpora, se accepisse coronam.*

(97) Male in vulg. *iniquus*. Mox construe: *Scias me agere hoc tam propter ætatem hujusmodi declivem ad lapsus multigenos, quam et propter callem becipitem in ipso introitu vivendi*. Littera Pythagoræ est Y, non quod eam Pythagoras invenerit, sed quia, cum ipsa truncum in duos ramos divisum præferat, ea utebatur Pythagoras, ut bicipitem humanæ vitæ callem hinc in virtutes, hinc in vitia tendentem representaret; unde in Virgilii poematibus:

A que et tu, patremfamilias adesse, et te ad vineæ culturam tanto studiosius vocare, quanto jam et membra corporis ad laborandum et sensus ad intelligendum videntur crescere mentis. Cum additamento enim conjunctionis, te et sequentes invitat dicens: *Ite et vos in vineam meam* (Matth. xx, 7); quod alibi clarebit cur faciat. Memento etiam mortem infantibus, pueris et juvenibus, licet immaturam, tamen improvise accidere, uti et senibus accidit debite.

TIT. XII. — *De adolescentibus.*

51. Adolescens es? Audi Dominum: *Tibi*, inquit, **63** *dico, surge* (Luc. vii, 14). Audi et Apostolum: *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus* (Ephes. v, 14). Nec succenseas, quod tam terribiliter te in ipsis video initiis excitare; scias me hoc tam propter declivem ad lapsus multigenos agere hujusmodi ætatem, quam et [subaudi propter] bicipitem in ipso introitu vivendi callem (97): quod littera tibi Pythagoræ Samii valet recordari, si quando dare [f. nolueris] volueris oblitui Sed et ille, qui nostrum, quod laboramus, jam in multis juvit (98), auxit, ornavit, et roboravit opus, ne quid minus et ad id explicandum posse videatur, adsit, rogo, quantocitius Augustinus utique beatus: *Juventus*, inquit, *ad amorem libertior, ad lapsum incautior, ad infirmitatem fragilior, ad correptionem durior*. Ecclesiastes etiam, Proverbiorum, et Sapientiæ libri, auctorum [f. auctores] etiam tam Novi quam Veteris Testamenti, tam umbræ veri quam ipsius veritatis acti præsagiis [al. præsignis], quid de tuæ expriment proprietate ætatis, quibus te contra instruant et muniant documentis, longum edicere nimis, ne impedimentum sit propositi ad alia tendentis. Sed ne te, dum multis indigeas, etiam aliquibus videamur fraudare; hortamur, si velis, ut aurem cordis Psalmistæ adhibeas dictis, quibus interrogans tibi met congruum statim accepit consilium: *In quo*, inquiens, *corrigit odolescentior viam suam? in custodiendo sermones tuos* (Psal. cxviii, 9). Nota igitur ut verbis Augustini nunc quoque utamur, quod non præsumptione humana inventum, sed inspiratione divina acceptum, tibi subito proponet remedii poculum. Mens enim tua, quæ degenerat in stirpibus, meliores odere fructus incipit, si verborum cælestium conspersa seminibus fuerit, quæ tamen ille cælestis agricola, nisi in quodam versu (99) serere consuevit. Audi denique hujus sationis secundissimæ ministrum: *Omnia*, inquit, *ve-*

Littera Pythagoræ discrimine secta bicorni
Humanæ vitæ speciem præferre videtur. etc.

(98) Male in vulgatis *vivit*. Construe autem: *Sed et ille, Augustinus utique beatus, qui jam in multis juvit, auxit, ornavit et roboravit opus nostrum, quod laboramus, quantocitius adsit, rogo, ne videatur posse aliquid minus, et ad explicandum id: Juventus inquit, etc.*

(99) Versus pro sulco a probæ notæ auctoribus accipitur. Sic Plinius lib. xviii, c. 49, *in arando versum peragis scripsit.*

stra honeste cum ordine fiant (I Cor. xiv, 40). Dirige itaque cordis obtutus ad illius nutus, nec tortuosi serpentis sequaris anfractus. Dirige viam ad te venientis Domini, rectas fac semitas Dei tui (Luc. iii, 4). Ipse enim non nisi via incedere dignatur recta, sicut de ipso dicit Scriptura, *Viæ*, inquit, *Domini rectæ* (Dan. iii, 27); perversæ autem sunt semitæ reproborum (Prov. ii, 15). Si ergo vis Christum sequi, qua ille incedit, ambula via, ne de te dicatur, o qui dereliquerunt semitas rectas (II Petr. ii, 15).

22. Animadvertite quid tibi consilii melioris propheta agendum decernit in Threnis: *Bonnm*, inquit, *est viro, cum portaverit jugum ab adolescentia sua* (Thren. iii, 27). Et quasi interrogas, cur *sua*? *adjecit sedebit singulariter, et tacebit* (Ibid. 28). Nil aliud, inquis, utilitatis? Istud enim (100) homines maxime deputant utilitati. Denique constipatum multis lateri adhærentium incedere turbis, multis obsequentium comprimi cuneis, magnæ isthic dicitur felicitatis. ¶ Tu jugum [*id est* assumere] tollere suades, ut solus sedeam, cum multos idcirco tollere, ut multis comitentur, aspiciam. Sequitur et jungit, quid solitarius iste meretur: *Quis levabit, inquit, super se* (Thren. iii, 28). Quo, inquis, levabor? quare levabor? nunquid ut de me dicatur: *Qui se exaltat, humiliabitur* (Luc. xiv, 11): an ut dicere possim: *Elevans allisisti me* (Psal. ci, 11)? Non; sed ut de te dicatur: *Qui se humiliat, exaltabitur* (Luc. xiv, 11). Et: *Qui habitat in adjutorio Altissime, in protectione Dei cæli commorabitur* (Psal. xc, 1): tuque gaudens possis cantare: *Tenuisti manum dexteram meam, et in voluntate tua deduxisti me, et cum gloria assumpsisti me* (Psal. lxxii, 24): multique in tui, imo Dei laude valeant dicere: *Beatus quem elegisti et assumpsisti, inhabitabit in atris tuis* (Psal. lxiv, 5). Quo autem te elevet, interroga Paulum: *Qui nos, inquit, conresuscitavit, et consedere fecit in cælestibus* (Ephes. ii, 6). Ipseque Dominus: *Ubi sum ego, illic et minister meus erit* (Joan. xii, 6). Ministra ergo Christo, et eris cum Christo. Ubi? *Videntibus, inquit, illis, elevatus est, et nubes suscepit eum ab oculis eorum* (Act. i, 9), dicentibus angelis: *Hic Jesus qui assumptus est a vobis in cælum* (Ibid., 11), etc. Si ergo vis ad illum pertinere, stude terram de corde purgare, ut expeditus et liber, virtutum pennis, nullo scilicet horum, quibus superius te inhiare monstrasti, visco impeditus, in cælum, ubi ille est, possis conscendere.

23. Quod autem dixisti, nolle te conqueri, dicendo *elevans allisisti me*, ne forte me putes acce-

(100) Hic enim pro *enim* *ero* ironice accipiendum est.

(101) Vulg. mendose *percipiens*.

(102) De lectione loquitur, qua eo die, quo hæc scribebat, evangelium legebatur de peccatrice conversa: *Rogavit Jesum quidam pharisæus*, etc. Hinc hodiernam lectionem et lectionem præsentem vocat, quæ modo sonuit. Legebatur autem hoc Evangelium, uti nunc quoque legitur, sexta feria quatuor temporum mensis Septembris, qui mensis septimus ap-

uisse perfunctorie, dico prout valeo, etsi non prout debeo, in bonam magis, quam in malam posse referri intelligentiam, scilicet ut elevatus in virtutum culmine, allidaris gratuito in humilitate; imo allidat te ille, non tamen *in turbine et lapide grandinis* (Isai. xxx, 30), sed *in spiritu mansuetudinis* (I Cor. iv, 21), qui elisum erigere valet omnimodis (Psal. cxlv, 8), qui tangit montes et fumigant (Psal. ciii, 32), mortificansque vivificat (I Reg. ii, 6), auferens spiritum alta sapientium, ut deficiant, et in pulverem suum redeant (Psal. ciii, 29), hoc est, pulverem se esse recognoscant; præcipiens (101) dicendo: *Quanto major es, humilia te in omnibus* (Eccli. iii, 20); ita enim valebis recognoscere, qui ipse solus ponit humiles in sublimi, et mœrentes erigit sospitate, et nil meritis tuis te debere tribuere, sed ei soli, qui auctor, dator et remunerator bonorum noscitur esse. Uno quippe, ut ante nos dictum est, inanis gloriæ mala a summis ad infima, imo humilitatis bono ab infimis revehi vales ad summa. Sed si adhuc requiris, nec tibi satisfactum credis, quomodo super te levari possis, scias, docente Apostolo (Sapientia): *Quia corpus quod corrumpitur; aggravat animam* (Sap. iv, 15). Nec erigere sese quia suis viribus valet ad summa, nisi illius elevetur gratia, qui nostri causa descendit ad ima. Verum quia in hoc, quod tui causa posui testimonio, non tantum *levabit super se* dicitur, sed etiam, quod paululum refutare ¶ visus est, *sedebit solitarius, et tacebit* (Thren. iii, 28), non transeunter censeo accipiendum, sed magnopere inquirendum, ipsa sessio et taciturnitas quæ vel sit, quidve sibi velit. Fortassis consequenter lucebit, quia gravitate et munditia cordis, atque silentio oris, virtus paritur divinæ contemplationis; contemplatione autem concessus acquiritur ipse, qui et imitatur (*subaudi* concessum) regni cælestis ab omni scilicet cupiditia ac fæce rerum mortalium cohibita et eliquata cogitatione mentis.

24. Ne itaque vagari incipiam per multa, adest adhuc recens in auribus ea, quæ modo in Evangelio sonuit, *Maria*; sexta enim septimi mensis ab anni revolutione (102), octavi autem ab hujus, quæ me deprimit, imo erudit calamitatis accessione, hæc rite occurrit lectio seria [*f* feria], non parum, ut credo, auctore Deo, ad id quod imaginandum suscepi, collatura. Videamus itaque, ut credamus; credamus, ut videamus. Quid est quod dico? Videamus Deum solum esse, qui revelat absconsa de tenebris, credamus ipsum semper, maxime autem de se loquentibus, præsentem esse nobis. Credamus ea quæ nondum pellatur. Quare *sexta*, id est feria, *septimi mensis ab anni revolutione* hoc loco notatur, et post nonnulla quidem num. 30, quem postridie scripsit, aliam lectionem evangelicam laudat *hodie*, inquit, *recitatam*, nimirum evangelicum de ficii arbore, quod Sabbato quatuor temporum ejusdem mensis legitur. *Septimus* autem *mensis*, sive September Ratherio erat *octavus* ab ejus calamitate, quia scilicet mense Februario captus fuerat, et in Papiensem turrin ductus, ubi hunc librum lucubravît.

de illo intelligimus, ut credendo videre et intelligere valeamus. Sic enim dixit: *Si credideris, videbis* (Joan. xi, 40). Quæramus, sanctissima ista peccatrix, castissima meretrix, quomodo jugum tulerit, quomodo solitaria sederit, quomodo tacens se super se levaverit; et si hodierna non suffragatur lectio, ad hæc omnia habemus alterius de ea lectionis, si (103) tamen hæc eadem esse sit credenda, perspicacissima atque aptissima documenta. Age nunc: *Rogavit Jesus quidam phariseus, ut pranderet apud se* (Luc. vii, 36), quod et fecit, et inter agendum, *Mulier quaedam quæ fuerat in civitate peccatrix* (Ibid., 37). Illic subsiste paululum, et nota, *fuerat* dicit, quare *erat* non dicit? Nunquid adhuc audierat: *Dico tibi remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum?* (Ibid. 48). Sed novit evangelista causam adventus mulieris de pietate esse Domini trahentis; ipse enim per misericordiam trahebat intus, qui per mansuetudinem foris erat suscepturus. Et ideo quando aspexit et elegit ut traheret, conversa esse desiit quod fuerat, et accepit esse, quod per pietatem suscipientis futura erat. Sic enim pollicetur per prophetam: *Quarumque hora peccator conversus inveniatur, salvus erit* (Ezech. xxxiii, 12). Nunc sequentia tentemus: *Attulit alabastrum unguenti, et stans retro secus pedes Domini, lacrymis cepit rigare pedes ejus, et capillis capitis sui tergebat, et osculabatur pedes ejus, et unguento ungebat* (Luc. vii, 37, 38). Ecce jugum quod tulit. Quot enim in se prius habuit oblectamenta, tot de se protulit holocausta; subjugavit cuncta genera delectationum, dum de se nil sibi relinquens, tot fluxit in lacrymas desideriorum cælestium; arsit igne divini amoris, quæ prius igne arserat voluptatis; lavit lacrymis maculas criminis, quas gaudio contraxerat noxiæ delectationis; capillos, oculos, insuper totum corpus huic jugo subegit, quæ cuncta quondam in contemptu Creatoris armavit; convertit ad numerum virtutum multitudinem vitiorum, ut totum serviret in pœnitentia, quidquid mundo, imo diabolo servierat in culpa. Ecce ex lectione præsentis jugum, quod ista tulit Maria, ut reor, cognoscis.

25. Nunc modo, ut promisi, ac cadens, quomodo sola tacens sederit, sedendo se super se levaverit, demonstret, et id totum, quod proposuimus, Deo operante conficiat: *Intravit, inquit, Jesus in quoddam castellum, et mulier quædam, Martha nomine, excepit illum in domum suam, et huic erat soror, nomine Maria, quæ etiam sedens secus pedes Domini audiebat verba illius* (Luc. x, 38, 39). Accipe sedentem, et tacendo audientem; sed nunquid sola? Intende. Stetit Martha, et ait: *Domine, non est tibi curæ, quod soror mea reliquit me solam ministrare?* (Ibid., 40). Habes et hic *solum*, si placet; dum enim ante fuerant expressæ, Martha et soror Maria; Martha ministrabat sola; Maria sedet, tacet et audit

(103) Ratherius quidem credebatur peccatricem eandem fuisse ac Mariam sororem Marthæ. At cum alios sciret eas judicare diversas, hinc conditionem ejusmodi inseruit.

A sola; et merito tacet, quæ talem pro se loquentem advocatum habet. En, ut credo, nec de sedente, nec de tacente aliquid restat ambigui. Nunc sublevationem pariter videamus, videntes amplectamur, amplectentes nobis optemus. *Martha, Martha, sollicita es, et turbaris erga plurima* (Ibid., 41); ideo, ut credo, dupliciter appellata, sive propter amorem, sive quia non adhuc uni assidebat ut Maria, sed duobus serviebat, quærendo cælestia, ministrando terrena. Quod et fecerat quondam etiam illa, sicut monstrat lectio superius decursa; sed ab his expedita, abjecto jugo jam libera, sponte pedibus divinis cuncta submittebat membra. Martha itaque sola non sola; Maria sola. Sola illa quia multis; ista, quia uni. *Unum est enim necessarium* (Ibid., 42); multa enim illa nullum percipiunt fructum, si ad istud non perveniunt unum, et ideo illa multa indigent uno, unum non indiget nullis. *Maria optimam partem sibi elegit, quæ non auferetur ab ea* (Ibid.). Ecce quo subit elevata, quæ post jugum portatum ambivit tacens sedere sola; soli enim sola inhærens, ipsum unum, ipsum solum partem meruit Deum.

26. Sed quid, inquis, tam festinanter partem hanc esse dicis Deum, qui ad hoc tenendum nullum adhuc protulisti testimonium? Ideo protuli nullum, quia superius adest evidentissimum: *Qui mihi, inquit, ministrat, me sequatur; et ubi sum ego, illic et minister meus erit* (Joan. xii, 26). Ego Martha quæ ministravit, inquis, non Maria illic erit, quæ sedit. Verum diceres, si pigritia sedisset; verum diceres, si et ipsa jam non ministrasset. Ministrantur enim multa, cum sufficiat unum; sed pervenitur ad unum ministerio multorum. **¶** Unum ergo, quod est? Deus utique. Et multa, quæ? opera misericordiæ. Operibus misericordiæ pervenitur ad Deum; ubi cum pervenitur, cessat omne quod agitur, quia non est necessitas, qua agatur. Remanet fructus cujus causa agebatur, remanet sola charitas qua agebatur, ipsa una uni, ipsa sola soli ipsa singularis adhæret in sæculum singulari. Ipsa autem, quia tu Mariam accusare niteris, sessione intantum nil est operosius, etiam nil videatur cessationi similis, ut definitione congrua etiam in hoc sæculo quies valeat operosa vocari. Sed ne forte inopia dicendi me putes suffragium non protulisse exempli, habes ipsum beatum juvenem, sanctum adolescentem, imo ipsam, quæ tulit jugum, Mariam in iisdem Threnis iii, 24, loquentem: *Pars mea Deus, dixit anima mea, propter ea exspectabo eum*. Et Psalmista: *Portio, inquit, mea in terra viventium* (Psal. cxli, 6, 25). Quod autem ab eo nunquam auferatur, audi. *Tu, inquit, idem ipse es* (104), *et anni tui non deficiunt; filii servorum tuorum habitabunt ibi, et semen eorum in sæculum dirigitur* (Psal. ci, 28); et: *Pars mea Dominus in æternum* (Psal. lxxii, 26). Deo autem gratias, quia

(104) Vulgati mendose *nunquam auferatur auditu*, inquit: *Idem ipse*, etc. Correctionem suasit sensus, et confirmavit psalmi lectio: *Tu idem ipse es*.

huc sumus ratiocinando adducti, ut ipsa tui cunctatione, suadeam tibi jugum tollere cum Maria, ministrare cum Martha, ut postea bene sedere cum ea, valeas Maria, cum qua etiam optime sedendo, id est, contemplative a sæcularibus vacando, et verbum Dei sine strepitu audiendo, partem optimam eligere, obtinere valeas feliciter et possidere.

27. Hoc itaque jugum suave, hoc opus tam leve, quod te tantum elevare, tantum valet attollere, ut partem ipsum mercaris Deum habere, quod non conterit cervicem, sed ornat, honestat collum, non cruciat; ne cuncteris, ne moreris, quæso, in juventute tollere, ne si sero velis tollere, desit forte locus, dicaturque tibi: *Quæ in juventute non collegisti, quomodo invenies in senectute?* (Eccli. xxv, 5.) Præveni ergo senectutis annos operatione et correctione congrua, sciens optatius tibi esse, ut possis veraciter dicere: *Deus, qui pascis me a juventute mea* (Gen. xlvi, 15); et: *Deus docuisti me a juventute mea* (Psal. lxx, 17), quam recordatione lapsuum suspecte orare, et desicere dicendo: *Delicta juventutis meæ et ignorantias meas ne memineris, Domine* (Psal. xxiv, 7). Illud est enim robur salutis, istud medicina ægritudinis; remedium vulnere quæritur, gratia sananti refertur. Cum enim militia sit vita hominis super terram (Job. vii, 4); nonne melius est in juventute ejusdem militiæ excubias fortiter subire, ut in senectute inter emeritos locum majoris gradus valeas obtinere, quam segnitæ in adolescentia vacans, tunc militiæ manus nitari dare, cum et senectus laborem impedit, et enervat artus viribus deficientibus, spe capessendi victoriam certaminis (105) dissolutioribus interdicitis lacertis; præsertim cum nec ætas ipsa tot vitæ promittat spatia, quibus labore peracto, militiam mutare, ut altioris gradus infulari honoribus possis; sed potius fessis artubus, nullo præcunte laudis præconio, gaudeas, si saltem inter illos annumereris, qui donativum 68 pro ipso expetunt tyrocinio; aut cum provincialibus, qui annonam tributaliter ipsis præbent militibus (106); ideoque bonum esse dicit ille superius, jugum in adolescentia tollere. Etenim ei, qui post decursum juvenilis ætatis tempus illud tollit, multa deveniunt genera contrarietatum; stimulant enim assueta vitia, consuetudo deprimit prava, exagitat conscientia ipsa: usus erroris instabilem facit, conatur contra se, et labitur sub se; aholescere vult vetera, sed voluntatem non sequitur efficacia, captisque in rete avibus non dissimilis, ubi expedire vult pedem operis, maculis retinetur usitatis consuetudinis. Tota itaque huic res est in periculo, illi in bono. Sedebit denique iste singularis, rarum aut forte nullum suis dignum inveniens consortiis, quietus et feriatuus divinis vacabit officiis, angelicis ditatus revelationibus et præmiis, nullis nec anteactis nec præsentibus illecebrarum voluptatibus

(105) Iidem Vulgati *enerves*, sine sensu. Construe autem: *Et deficientibus viribus, enervat urvis lacertis dissolutioribus interdicitis spe capessendi victoriam certaminis.*

A interpellatus, nec stimulantis carnis tactus titillationibus, solus quietus liber gaudebit et securus.

28. Quisquis ergo es, qui ad hoc tam singulumeris fastigium, exercere prius communiter in campo viventium, asside gravioribus acclinis et sedulus, disce honorem deferre senioribus, amorem æqualibus, exemplum junioribus, sequere auctoritatem et præcepta sapientium, et per hæc tibi Deum loqui credito ipsum. In consilio seniorum cum sederis, manum ori adhibe, intentus ausculta, sedulus disce, ut percipiens senum sententias, colligas sollicite, quod in majori serves ætate aliquando. Etiam volo te a coæquævorum continere loquelis, ut parviloquia assuescieri ipso usu instruaris, neve rudis adhuc ætatis, facile ad illicita loquendo labaris; sed remotus seniorum intendere præceptis, antiquorum dictis, prophetarum oraculis, et apostolorum valeas magisteriis. Laudandus enim est, qui vult [*f. mavult*] tacendo loquenda discere, quam proferre quæ sentit, antequam loqui discat. Illis si tuam Dei gratia indolem concesserit munerari, adjiciendum quod et facete ab eo qui supra, insolentissimo quidem, sed deserto cuidam consiliatum est juveni, ut nec plusquam oportet tibi tribuendo vanescas, nec rursus te abjiciendo ac desperando frigescas. Inter hæc adverterte patremfamilias otiosum te, non simpliciter ut illos mane primo, sed cum additamento conjunctionis, qua notam intelligas reprehensionis, ad vineæ cultum vocare: *Ite, inquit, et vss in vineam* (Matth. xx, 7); id est, et ipsi qui mane horaque tertia debuistis adesse, saltem vel sexta properate, et medium quod restat diei lucrifacite.

TIT. XIII. — De senibus.

29. Senex es? Gaude in Domino qui ad hoc usque ductus, non solum quia quam multos Syrtium scopulos evasisti, naufragosque casus; sed et quia jam prope est, quo tendere videris, portus, si tamen es serius, si probus, si gravis, si bonis moribus ornatus, si virtutibus comptus, si canitie venerabilis mentis, si venustate mellifluus oris, si dicere vales cum Psalmista: *Senectus 69 mea in misericordia uberi* (Psal. xci, 11). Sin secus, quod absit, ne succenseas, rogo, si et te monere audeam junior ego (scias me ipso hoc præsumere officio) quantum etiam te video attingere. Nulla ætas ad id, quod opus est, discendum sera debet parere: et licet, ut quidam satis probe ante nos visus est dicere, senes magis deceat docere, quam discere; magis tamen condecet discere, quam quid doceant, imo quid agant, quod non ex superfluo addere satis possimus, ignorare. Audi itaque et tu quid Ecclesiastes dicat: *Si multis annis vixerit homo, meminisse debet tenebrosi temporis, et dierum multorum; qui cum venerint, vanitati arguuntur præterita* (Eccli. xi, 8). Et: *Puer centum annorum maledictus erit* (Isai. lxxv, 20). Itemque: *Senectus venera-*

(106) Sic etiam Augustinus Serm. i in Psal. xc, num. 10, *devotus provincialis annonam tribuit militibus.*

bilis non diuturna, neque numero annorum computata (Sap. iv, 8). Audi etiam custodem omnibus generaliter, tibi vero dicentem specialiter: *Venit mane et nox; si quæritis, quærite; convertimini, et venite* (Isa. xxi, 12) Audi et Apostolum: *Omne, ait, quod veteratur et senescit prope, interitum est* (Hebr. viii, 13). Perspicienti autem mihi ipsos quos capite geris nivei canos candoris, fateor non minimum adest dubietatis, unde initium debeam ordiri sermonis. Siquidem et reverentiam ætati, et doctrinam vellem, si possem, conferre fatuitati. Verum adsit, rogo, ille propitius, qui insensatos ad humanam loquelam asinæ quondam convertit rugitus (Num. xxii, 28). Retexam seriem lectionis evangelicæ hodie recitatam (Num. xxii, 28); et si ibi tuum forte aliquid inveneris, ne mihi, quæso, qui recito, imputes; sed tua, ut tua, recipias; et tibi ad utilitatem, etiamsi ad contumeliam putes prolata, convertas.

30. *Arborem fici* (107) *habebat quidam plantatam in vinea sua* (Luc. xiii, 6), etc. Arboribus significari homines, si tibi adhuc ista non suadet lectio, lege aliquid apertius in Daniele, ubi refertur somnium de arbore magna et excelsa (Dan. iv, 7), cujus cum multa descripta essent dignitatum præconia, ad ultimum succidi jussa, et super regis celsitudinem interpretata, ipsum quem excellentia signavit, jactura monstravit. Nam ille innumeris pro vectuum dignitatibus, veluti quibusdam elementorum contempationibus, quasi usque ad cælum ut arbor est inaltatus (108); excisus a culmine, cecidit ab honore, desertus est a sibi obsecundantibus, veluti arbor ab avibus fugientibus; septem temporibus super eo mutatis, ad pristinum statum rursus rediit celsitudinis. Sunt multa et in Scripturis, quæ aliud per naturam, alterum signant per intelligentiam; sed lectoris requirunt diligentiam. Arbor ergo ista, sive tu, sive ego, sive utriusque, sive quilibet, cui ipsa, quæ de ea referuntur, congruunt, sit, videamus quid illi contigerit. *Venit, inquit, quærens fructum in ea, et non invenit* (Luc. xiii, 6). Quis venit? Ille, cujus erat vinea, cujus et ficus. Si tu ficus, ergo ille, qui te plantavit, est 70 Dominus: etenim ipse, *Vinea, inquit, mea electa, ego te plantavi* (Jer. ii, 21). Quod si non credis, adest parabola, quæ approbet, alterius lectionis. Vineam, in qua te plantavit, est Ecclesia; venit quærens fructum in te, et non invenit: quot vicibus [supple venerit], ipse dicat. Non enim hic aliquid violenter ex me proferre aut fingere volo, ne non certus disputator, sed ineptus a te judicer fabulator. Dixit autem ad cultorem vineæ: *Ecce anni*

tres sunt, ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, et non invenio (Luc. xiii, 7). Tene igitur, tres sunt anni. Aliud videamus. Te dixi arborem, vineam Ecclesiam, quemdam illum, imo dominum vineæ illum, Deum, cultorem vineæ quem dicam? Si enim ficus cultorem dixisset, forte animus tuus, forte angelus, cui, ut quibusdam videris, imo ut recte potes videri, ex commissus, fuerat intelligendus. Nunc autem non cultorem arboris, sed cultorem vineæ dicens, alium requirit, qui non te solum excolendum, sed alios ficus, imo totam summam vineæ custodiendam suscepit. Quid ergo angustamur? non quod si aliquid bene; quod eum difficilius invenitur (109), dulcius, teste Ambrosio, tenetur, et quo tardior adeptio, eo gratior perfunctio. Poteram enim, quantum ille, qui desuper magister est omnium, convallem exiguitatis meæ per ipsos, qui jam satis super hoc tractaverunt, montes dignatur irrorare, tibi jam cultorem vineæ monstrare; sed volo (110) te eminentioris exemplo auctoritatis attrahere, quo et ad quærendam paratior efficiaris, et me non a me hæc invenisse, sed de Scripturis comprobasse perspiciens, tanto capacior reddaris, quanto avidior.

31. *Homo quidam, ait alia lectio, sed tamen et ut hæc* (111) *Evangelii, erat dives, qui plantavit vineam, et sepem circumdedit ei, et locavit eam agricolis, et* (Matth. xxi, 33) *usque dum reversus malos male perdet, et vineam suam locabit aliis agricolis* (Ibid., 41); quod quia impletum est, ideo ipso relatu multorum jam patefactum, perspicacius istud, quod modo quæritur, suffragando valet aperire. Jam enim illi vineæ mali cultores, qui non solum reddere fructum noluerunt, sed etiam servos diversis injuriis affectos occiderunt, insuper et ab ipso filio manus continere noluerunt, male sunt perdit. Jam vinea locata est apostolis, eorumque successoribus episcopis, presbyteris, cæterisque ordinibus sacris, qui singuli, pro suo quisque captu vel ministerio, eidem insistentes, dominum vineæ, ut veniat, præstolantur, non ut malos male perdat, sed ut fructum beneplacitum recipiens, bonos operarios benigna largitate remuneret. Horum autem aliquis quis sit, sive episcopus scilicet, sive presbyter, qui te excolendum suscepit, non ad me pertinet. Ipse 71 autem de te alloquitur, et te fructum non dedisse conqueritur, cum mores tuos ei demonstrans, te inconvertibilem, diuque infructuosum esse fatetur non solum suo ore, id est Scripturarum voce, sed et tua operatione. *Ecce, inquit, tres sunt anni, ex quo venio quærens fructum*

(107) Indicatur Sabbatum quatuor temporum Septembris, quo evangelium de fici arbore legitur. Hoc ergo die hæc scripta noscuntur, sicut die præcedentis feriæ sextæ antecedentia lucubrata fuerunt. Confer supra not. 210.

(108) Hoc idem verbum *inalto* pro *exalto*, extollo apud Apuleium legitur in Trismegisto: *Inaltata est mundi rotunditas in modum sphæræ*. Hinc vox Italica *inalzato*.

(109) Supplendum videtur: *Non quod angustemur,*

si aliquid bene invenimus. Quod enim, etc.

(110) Construe. *Etenim poteram jam monstrare tibi cultorem vineæ, quantum ille, qui desuper est magister omnium, dignatur irrorare convallem exiguitatis meæ per montes ipsos, qui jam satis tractaverunt super hoc, sed volo, etc.* *Montium* nomine sanctos Patres intelligit, qui eodem nomine in sacris Scripturis alicubi designantur.

(111) *Ut hæc*, scilicet, quam de arbore fici parabolam antea proposuit.

in ficulnea hac, et non invenio (Luc. vii, 7). Hæc dicuntur, dum cultor tui cordis in te conspicit ea, quæ Domino docente cognoscit reprehensibilia. Tunc conquerentem super te audit ipsum, cui detrectas fructum deferre operum. *Annis* autem tempora ætatis significari, sicut et alio Evangelii loco *horis* (Matth. xx, 3-12), si denegas, sunt multa quæ tibi obviant testimonia. Ne itaque, dum illud, unde nullum opus est gerere scrupulum, testimoniis cingere operam damus, tardius illuc contingat evenire, quo festinamus, scias tribus temporibus ætatum Dominicum jam tibi adfuisse adventum. Venit enim ad te in infantia et pueritia, ut unum pro sui vicinitate accipias, dando baptismum et ministrando intellectum, præbendo magistros, et fructus exquirendo collatos. Quid retuleris, ipse melius nosti. Venit secundo in adolescentia et juventute cumulando intelligentiam, augendo dona, requirendo merita; et tunc quid rependeris, credo, quia recolis. Adest nunc (112); vide quid facias. Vult enim te succidere. Et ne lenocineris tibi, quod si excisus fueris, rursus erigaris, ut illa (113) superius, post septennium; alia fuit illa arbor, alia tu: Non fuit illa ficus, sed cædrus, nec de cedris Libani, quas plantavit Dominas (Psal. ciii, 16), sed de illis, de quibus dictum est: *Confringet Dominus cedros Libani* (Psal. xxviii, 5); quia etsi Libanus *candidatio* interpretatur, sunt tamen quidam velut sepulcra dealbata, quibus *Væ* dicit Veritas ipsa (Matth. xxiii, 27): non stetit hæc cædrus in vineo, sed in campo. Crede mihi: si incorrectus excideris, statim in ignem mitteris. Jam enim minatus est Paterfamilias dicens: *Omnis arbor, quæ non facit fructum bonum, excidetur et in ignem mittetur* (Matth. iii, 10). Tunc exspectabatur gratia, modo præstolatur iudicium. Ille quia paganus, tamen aliquid boni habens remunerabatur in præsentem, ut cruciaretur in sempiternum; tu quia Christianus, licet negligens, exigeris, ut hic te sponte corrigens vivas in æternum. Et hæc quidem omnia ex superfluo, cum illa excisio nihil fuerit aliud nisi regni et sensus amissio; tua autem hæc, de qua hic dicitur, sit animæ amissio, et mortis subitio [*id est* incurso], quæ si bona fuerit, non est mors, sed natalis (114); sin mala, erit mors immortalis, defectus indeficiens, perditio semper manens, corruptio immutabilis, luctus sine consolatione, gemitus sine cessatione, calamitas sine fine.

32. Memento itaque, ut adhuc de ipso Evangelio, quod tibi restat, cloquar, quid ille tuus cultor, sive sit episcopus, sive aliquis pro te Deum **72** rogans, dicat patronus: *Domine; dimitte illam et hoc anno,*

(112) *Nunc*, id est in senectute; hic enim senes alloquitur.

(113) *Ut illa*, scilicet arbor, quam superius ex Daniele dixerat excisam, et *septem temporibus mutatis ad pristinum statum rediisse celsitudinis*.

(114) Mortem justorum, ac præsertim martyrum, *natalem* appellari ex antiquis liturgicis libris atque scriptoribus ecclesiasticis liquet.

(115) *Silicernium* dicebatur epulum funebre, quod

usque dum fodiam circa illam, et mittam stercora; et si quidem fecerit fructum; sin autem, in futuro succides eam (Luc. xiii, 8, 9). O quam breve spatium! o quam sufficiens, si convertaris! o quam subitum, si avertaris, imo si persistas in hac, qua te invenit, duritia cordis! Sed ne dicas, me hic violenter annum pro anno accipere, cum superius annum dixerim pro ætate; considera et hic, rogo, ætatem tuam, cogita quantum vixeris et vide, si adhuc ætas tot promittat spatia temporis; cum præsertim et in ipsis infantibus incertus sit, quia sæpe immaturus, exitus mortis. Cogita, quia non sine causa certæ rationis silicernius (115) in ista ætate vocaris, sed ut admonearis debitum finem attendere, tanto scilicet attentius, quanto magis est contiguus. Ponas ante oculos, quo hinc excedens suscipi debeas taphum (116); ab obtutibus non recedat sepulcrum; a meditatione ne aufugiat memoria peccatorum, immanitas pœnarum, formido suppliciorum, contemplatio iudicis, sententia illa ultimæ æternæ perditionis. Hoc est enim stercus, quo ad statum potes revehi pinguedinis; hæc fossa humilitatis, qua fructum referre valeas piæ operationis, videlicet ut conscientia pravitatis tangat memoriam cogitationis, et plangens, quod te fecisse recolis, ad fecunditatem operis per defossionem confessionis, et contemplationem fetidæ operationis radix tui redeat cordis.

33. Et ne tempus exactum nimium longissimum, residuum autem ad pœnitentiam æstimans, desperes brevissimum; precor te, considera David, intueri Zachæum, et si est unde [*subuudi* redimas], imitare ipsum; quod si tam pauper es, ut nihil, unde te redimas, habeas, et tam subito te intercipit mortis casus, imitare illum beatum latronem, diutino [*subaudi* tempore] latronem, subito confessorem, subito martyrem; diu homicidam, illico paradisi incolam. Imitare Ninivitas veteranos reatus tridua pœnitentia delentes (Jon. iii, 4-10). Ineffabilis enim, inexcogitabilis et incomprehensibilis est bonitas medici cœlestis, nunc alios longa, nunc alios mediocri, nunc alios brevissima satisfactione, omnes vero sola suæ gratiæ benignitate, nullum sua aliqua salvans operatione, sicut audisti in psalmo: *Quia melior est misericordia tua super vitas* (Psal. lxxii, 4). Si enim tempus suppetit, vult ut longos erratus longa maceratione castiges, sicut dicit ad animam: *Ego enim ostendam ei, quanta oporteat eum pati pro nomine meo* (Act. ix, 16): quod est tale, quasi diceret, qui diu contra me pugnavit, diutius volo, ut et pro me decertet. Denique jam David peccatum dimiserat, et tamen ejus filium contra ipsius votum occidens,

in exsequiis celebrabatur Festo teste. *Silicernii* autem appellati senes, propterea quod pro decrepita eorum ætate brevi *silicernium* agendum erat.

(116) *Taphus* a Græco τάφος tumulus, seu sepulcrum. Hoc quidem sensu accipitur a Gerardo in Vita sancti Udalrici episcopi Augustani c. 43. Hic autem indicari videtur feretrum, seu emortalis locus: sepulcri enim mentio distincte subjicitur. Post pauca scripsimus *potes*, ubi mendose erat *potest*.

alium autem adversus eum erigi sinens, populum sternens, pœnam adhuc pro peccato intentat. Quod si mediocritas vitæ occurrit, mediocritatem pœnitentiæ non renuit [*subaudi* Deus], tantum ut voluntas non mediocris, sed sit immanis; unde satis provide a sanctis Patribus (117) institutum est in causis pœnitentium non tam considerari debere mensuram temporis, quam doloris. Quod si ipsa hora ultima te subito invadit, dum adhuc spiras, dum palpitas, quantum vales, emitte vocem confessionis, pœniteat te illuc venisse imparatum. Ne tamen desperes, ne dubites: confidenter clama, ex toto corde supplica. Videt ille in corde, considerat quo affectu clames. Crede mihi veraciter, tibi promitto, quia si viderit, quod non duplici, sed simplici corde pœniteas, et constearis in ipso articulo mortis, medicinam conferet salutis. Animate ergo dubitatem noxii timoris tanta clementia Conditoris; terreat duritiam obstinati cordis sententia illa Jacobi apostoli, licet universalis, tibi maxime specialis: *Ecce iudex ante januam assistit* (*Jac. v, 9*). Janua enim cuique ille est exitus improvisus, cui sors irrevocabilis illa velut fur assidet captans horam, qua animam insperate rapiat, et illuc ducat, ubi pro meritis propria recipiat. De hoc fure ab initio natiuitatis debuisti suspectus esse, ne irrueret, ut assollet, immature; quanto magis nunc cum auctoritate quadam judiciaria adest debite?

34. Noli itaque segniter agere, noli obdormire, ne dormientem te capiat, id est, ab operibus piis vacantem. Audi Apostolum salubri te ab hoc torporis lethargo excitantem voce: *Hora est, inquit, jam nos de somno surgere* (*Rom. xiii, 11*). Ne deinceps ullas dederis ferias; sufficiat. Jam nunc satis cum Judæis sabbatizasti. Pone modum nunc vacationi, et insiste piæ laborationi. Vide ne contingat fuga tua hieme vel Sabbato (*Matth. xxiv, 20*), id est, ne te frigidum a charitate, nec vacantem inveniat a bono opere. Soito quia ultima tibi jam adest hora, jam adest præmanibus te accersens missus: rape quidquid potes quod tecum feras. Hoc autem tecum scias te laturum esse, quod hic studueris præmittere. Sæcuris ad radicem jam est arboris (*Luc. iii, 9*); arida per maturitatem est arbor, infecunda et infructuosa per torporem; nil superest quin debeat excidi. Excideris statim, dico tibi, excideris; sed vide ne in ignem mittaris. Non potest flos ut non excidaris, quia conqueritur dominus vineæ, quod terram inaniter occupas. Multæ autem arbores exciduntur; sed in

(117) Apud Burchardum lib. xix, c. 31, hic canon Hieronymo attributus sic effertur: *Mensuram autem temporis in agenda pœnitentiâ idcirco non satis aperte præfigiunt canones pro unoquoque crimine, ut de singulis dicant, qualiter unumquodque emendandum sit, sed magis in arbitrio antistitis intelligentis relinquendum statuunt, quia apud Deum non tam valet mensura temporis quam doloris*. Horum verborum, quæ in antiquis pœnitentialibus inveniuntur, sententia ex sanctis Patribus sumpta est. Augustinus ex, gr. in Enchiridio c. 65: *In actione pœnitentiæ, inquit, ubi tale commissum est, ut is qui commisit a Christi etiam*

ignem non continuo mittuntur: infructuosæ autem in ignem mittuntur. De cæteris autem opera diversa, utensilia diversa, vasula sunt diversa, quædam etiam optima, et quibusdam licet perraris, auro chariora. Hoc tibi ideo suggero, quia scio veracissime, quod in ista hora, in isto ævo, in ista quam nunc geris ætate debeas excidi; nec volo ut fomentum ignis, sed poculum pretiosissimum sis in manu Regis cælestis. 74 Unde ille Salomon vere pacificus, qui facit pacem inter nos et Deum, et confœderavit terram cælestibus, dignetur libere ea participibus suis potum lætitiæ, id est, tuæ conversionis et salutis gaudia propinare; siquidem calix ejus inebrians valde præclarus est (*Ps. xxii, 5*). Hæc tibi modica quidem quantum ad tuam utilitatem, sufficientia vero quantum ad nostram vacationem, sufficientia dicta.

35. Nunc, quia locus sese tui obtulit causa, dignum et satis ducimus commodum, quædam nobis et tibi generalia ex eodem Evangelio subnectere (118), quæ utrisque Deus concedat prodesse. Verum quia incomparabili oris facundia a quodam, cujus auctoritati non modice succumbit nostra, luculentissime sunt prolata, veremur ea fœdare nostri sermonis admistione ulla. Ita, ut sunt disserta in fine sermonis ab eo, ponemus illibata. Ait (119) ergo quibusdam satis dilucide aliis præmissis, sed a nobis quædam ex his non quidem ut decuit, sed ut ariditas nostri ingenii valuit, in tui specialiter, generaliter autem in nostri multorumque utilitate, sermone, non sensu adeo dissonante sunt recitata, Gregorius (lib. ii in *Evangel.* hom. 31, n. 5): « Sunt, ait, plerique, qui increpationes audiunt, et tamen ad pœnitentiam redire continent, et infructuosi Deo, virides stant in hoc sæculo. Quid itaque cultor vineæ dicat audiamus. *Siquidem fecerit fructum; sin autem, in futuro succides eam* (*Luc. xiii, 9*): quia profecto, qui hic non vult ad fecunditatem pinguescere per increpationem, illic cadit unde jam per pœnitentiam surgere non valebit, et in futuro succidetur, quamvis hic sine fructu viridis stare videatur. *Erat autem docens in synagoga eorum Sabbatis* (*Luc. xiii, 11*). Et mulier quædam, *habebat spiritum infirmitatis annis decem et octo* (*Ibid., 41*). Paulo ante jam diximus, quia hoc erat (129) trinus adventus Domini ad infructuosam arborem quod decem et octo annorum numerus ad mulierem curvam signat. Sexto enim die homo est factus, atque eodem sexto die cuncta opera Domini perfecta sunt; senarius autem numero corpore separetur, non tam consideranda est mensura temporis, quam doloris.

(118) Male in Vulg. *subvertere*.

(119) Verbum *ait* regitur a nominativo *Gregorius*, quem in hujus periodi finem auctor rejecit. Quod porro subdit, se quædam ex præmissis e Gregorio recitasse *sermone, non sensu adeo dissonante*, indicat se in antecedentiis, aliis licet verbis, eodem tamen sensu sumpsisse nonnulla ex eadem Gregorii homilia 31 in Evangelia lib. ii, ex qua nunc eadem verba recitaturus est.

(120) Cum Gregorio supplevimus *erat*.

rus in trigonum ductus, decem et octo facit. Quia ergo homo, qui sexto die factus est, perfecta opera habere noluit, sed ante legem, sub lege, atque in initio inchoantis gratiæ infirmus exstitit, decem et octo annis mulier curva fuit. » Atque post pauca (*ubi sup. n. 7*): « Plerumque videmus quæ agenda sunt, sed hæc opere non implemus; nitimur et infirmamur; mens iudicium rectitudinis conspicit, sed ad hanc operis fortitudo succumbit; quia nimirum jam de pœna peccati est, ut bene quidem (121) possit bonum conspici, sed ab eo quod conspicitur, contingat 75 per meritum repellere. Usitata enim culpa obligat mentem, ut nequaquam possit surgere ad rectitudinem. Conatur et labitur; quia ubi sponte diu perstitit, ibi et, cum noluerit, coacta cadit. » Item: « Si ipsa se anima ad ima appetenda non dejicit, contra hanc dæmonum perversitas nullatenus convalescit, et transire per eam non valent, quam contra se rigidam pertimescunt. Nos ergo, fratres, nos viam malignis spiritibus damus, cum terrena concupiscimus, cum ad temporalia appetenda curvamus. Pudeat ergo terrena concupiscere, et dorsa mentium adversariis ascendentibus præbere. Terram semper intuetur, qui curvus est; et quo pretio redemptus sit, non meminit qui ima quærit. » Item: « Qui gibbum tolerat, ima semper intuetur. A sacerdotio ergo repellitur, quia quisquis solis terrenis intentus est, ipse sibi testis est, quod membrum summi Sacerdotis non est. » Item: « Si virtutum summa operari non possumus, ipse Deus nostro gaudet lamento. Ex ipsa ei justitiæ inchoatione placebimus, qui injusta, quæ fecimus, punimus. » Istud tantum extraviam propositi, amœnitate tam florigeræ viriditatis prati delectatum, me sufficiat processisse.

36. Nunc ad te, ne opus in aliquo videar interrupisse, reversus. suggerendo admoneo, si quidem reverentiam tibi debere pro canitie scio, ut hæc cum superioribus conferas, et negotium tibi ex his

(121) Apud Gregorium *ut ex dono quidem*. Dein melius *quo pretio redemptus*, quam in vulgatis Gregorii *quo premio sit redemptus*.

(122) *Flos capiti amygdalus* pro canitie capitis,

capessendæ salutis acquiras; et ne inveteratus dierum malorum rite vociteris, dies tuos, jam rogo, ut dimidiare, dum vales, studeas, et spiritu mentis renovari contendas. Et quia hucusque te plus justo carnalibus refudisti in sensibus, te ad te colligas, et novus homo jam saltem nunc, vetere exuto, repuerascat Deo; annos octoginta aut proximos aut transactos aut insistentes aspicias, supervenientem mansuetudinem Dei ne contempnas, ne correctionem durius sustinens, florem tui capitis amygdalum (122) advertas. Quod si et adhuc locusta, id est agilitas quondam gressuum, tumore pedum aut certe tibi arum jam est impinguata; aut certe secundum poetam.

Lapidosa chiragra

Jam facit articulos veteris ramalia fagi.

B suspectus pavidusque horam illam exspecta, qua ire ad domum æternitatis boni aut mali debeas (*Eccle. xii, 5*); quia postea, quidquid planctus tui causa acciderit in plateis, nil te juvabit positum in tormentis, qui dum hic superstes esses, tibi consulere, et tibi met contra tantam superventuræ calamitatis angustiam consilium capere, dum irremutabile id esse optime scires, detrectasti. Interim ergo dum opportunitas flendi fructuose, dum tempus acceptabile, dies adhuc salutis, 76 dum vivis, dum adhuc a Iudice (123) sustineris, hortor ut in melius connitaris. Dum ille securis differt ictum, tu de te cape consilium; dum ille suspendit vindictam, tu corrige vitam. Non est apud Deum difficilis aut tarda conversio, cui ipsa justitiæ placet inchoatio. Væ autem illi, cui non conceditur ante corrigi, quam defungi: magnam enim, ut dicit qui superius, contumaciam contemptæ mansuetudinis et gratiæ, major sequi solet ira vindictæ, et diutius exspectatus, durius feritur non conversus; et quam largiter prorogatur misericordia in præsentem, tam severe ingratis intentatur iudicium in futuro.

senectutis indicio accipitur; flores enim amygdalæ albi sunt.

(123) Legebatur in Vulg. *a vidice*, male. Levisima litterarum mutatione emendavimus *a iudice*.

INCIPIIT LIBER TERTIUS.

Continet istud hæc præloquium: I. Rex es? delectatio regia te instruat. II. Discerne qua intentione quis quid faciat. III. Non virtutis prætextu aliarum rerum, quæ sunt dissonæ, palliare. IV. Timendo Deum rege tibi commissa. V. Catholicam esse Ecclesiam, et catholicam ejus esse gratiam. VI. Ut non rex dedignetur subdi Dei iudicibus. VII. Quod opprobrium et subsannatio facti sumus. VIII. Quod sicut sunt episcopi sortes sanctorum ministerio ordinis, ita sint et privilegio honoris. IX. Spiritum sanctum negligenti etiam episcopo adesse sæpe. X. Quod a nemine nisi a solo Deo valeat iudicari episcopus. XI. Oratio sub altari constitutorum. XII. Trifaria divisio filiorum Ecclesiæ.

1. Superioribus duobus libellis temporum, personarum, officiorum, sexuum, vel ætatum præloquiis, quanta valuimus brevitate, etsi non quanto decuit lepore, Deo donante, transcurris, nunc dignitatum, ordinum vel affectuum vastos, et sæpe ideo per

(124) Construe: *nunc tentantes* (transcurrere) *per æstus vastos, et ideo sæpe naufragos, quia refertissimi-*

naufragos, quia abundantissimis promonteriorum cautibus refertissimos æstus tentantes, flatibus nos committentes adversis, ipsum obicem opponimus Christum, tricupiti voluminum lintre eosdem gestientes sulcare, si tamen illius non desit remigium (124), *mos cautibus abundantissimis promonteriorum; per æstus, inquam, dignitatum, ordinum, vel affectuum,*

cujus in isto eo magis flagitamus nobis necessarium adfore auxilium, quo scit nos id opus assumere tanto dubitanti, quanto periculosius. Nam ex uno latere superni spectatoris, ex alio sali hujus immodice ferventis veremur procellam; navisque nostræ, cujus jam fracto remo, amisso 77 clavo, fessus multigenis collisusque scopulis, sopitis viribus, non quidem scapha portatus, sed unda jactatus, tremulis linguam ipsam mordens dentibus, in uno (125) brevium jacet nauclerus, omnimodis jacturam tenemus [l. timemus], cum hunc ei miserabilem incursum, propter præcipitem cursum, dum cavere ancipitem nescivit excursum, contigisse noverimus (126). Quamquam enim Scriptura dicente: *Lingna sapientium sicut stimuli, et sicut clavi in altum defixi* (Eccles. xii, 11); noverimus divinæ auctoritatis ita constantissimam constantiam, ut nulli parcere, neminem noverit palpare; tamen novimus ab ipsis quoque urbanæ scientiæ viris hodie summa diligentia observari, quid cautius, quam quid proferant verius; utilius æstimari quod docet comicus, quam quid interminatur Dominus; pluris pendit dictum:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

(TERENT. *Andr.* I, 1), quam qui me erubuerit et meos sermones, et hunc filius hominis crubescet, cum venerit (Luc. ix, 26); et forte illud, quia quasi disertius, ideo putatur utilius; quia pompaticum, ideo judicatur saluberrimum; istud, quia foliorum venustate, quin potius vanitatis opacissima densitate nudatum, ideo sæculi prudentibus seu simplex, atque, ut ita dicatur, rusticum, vili penso ducitur dignum, cum nec minus cautelæ eis videatur afferre negotium suspectius (127) dicentium: *Videntibus, nolite videre; et aspicientibus, nolite aspicere nobis ea, quæ recta videntur; loquimini nobis placentia, videte nobis errores* (Isai. xxx, 10). Verum magistra eadem, quæ et via est, Veritate, atque per quemdam de se ipsa dicente: *Hæc via, ambulate per eam [supple et non declinetis], neque ad dexteram, neque ad sinistram* (Isai. xxx, 21), satagamus hac arte sermonem moderari nostrum, ut nec ad dexteram altiora nobis præsumptive tentantes usque ad sinistram declinemus, falsitati timide cedentes: quo fit, ut ita loqui quanquam absurdum liceat, ut nec Terentius alicujus minus provide odium in nosmet exacuisse, nec Christus alicujus amicitiam minus libere notet veritati prætulisse. Quod ne contingat, inter utraque hæc cauto gaudientes vestigio, sic tan-

committentes nos flatibus adversis, opponimus ipsum obicem Christum, gestientes sulcare eosdem lintre tricipiti voluminum id est, tribus aliis libris tertio, quarto et quinto), *si tamen non desit auxilium illius, etc.*

(125) *Brevia* dicuntur loca maris vadosa et navigantibus periculosa; unde Virgilius *Æneid.* I.

..... Eurus ab alto
In brevia et syrtes urget.

(126) Construe: *et timemus omnimodis jacturam navis nostræ. cujus nauclerus jam fracto remo, amisso clavo, fessus et collisus scopulis multigenis, sopitis viribus, non quidem portatus scapha, sed jactatus unda, mordens ipsam linguam dentibus tremulis, jacet in*

gamus dignitatis chordam, ut citharædi (128) taceamus personam; sic alloquamur ordinem, ut ordinati omittamus nomen, sic affectum, ut charitatis non patiamur defectum, cujus hic magnopere quærere debemus profectum; præsertim cum nec defuturam osorum credamus invidiam, qui nostram hac etiam in parte reprehendere non dubitent audaciam, cum præter auctoritatem, salva officii reverentia, haud aliquam, nullam quoque nobis noverint suppeditare scientiam, cujus hic quoque rei enormem satis capere valeant conjecturam.

TIT. I. — *De regibus*

2. Rex es? Dignitas, rogo, ipsa te dum delectat, instruat. Sunt quædam regalis ordinis insignia, quibus sine, etsi nomen utcunque, re tamen vera certe non potest consistere dignitas tanta. His ergo utere, his exercere, his exornare. Esto prudens, justus, fortis et temperatus. Hac quasi quadriga eVectus regni fines, perlustra; hoc 78 denique curru ista utere in via, ut cum sanctissimo Elia vel vocari merearis auriga (*IV Reg.* II, 12.) Hoc quadruplici munitus thorace, hostibus ne cuncteris imperterritus occurrere; nec enim poteris aliquibus adversis devinci, si tanta tuitione vallari merueris.

TIT. II. — *Discernendum qua intentione quis quid faciat.*

3. In primis itaque, antequam scilicet tentemus alia tuæ serenitati congruentia, de his singulis tam te, quam omnes, qui sunt in sublimitate constituti, volo instruere: hoc adjiciens. ut sollicitè studeat quis discernere, quid qua intentione faciat. Ut enim et experimento ex nobis ipsis, et lectione ex antiquorum cognovimus dictis, plerumque vitia virtutes se esse mentiuntur. Unde satis pulchre Seneca in proverbiiis, *Timidus*, ait, *se cautum vocat, sordidus parcum. Calliditas enim, ut et quidam ait nostrorum, prudentia vult sæpe videri*, videlicet ut, dum aliquem dolo capimus, prudenter nos fecisse gratulemur; quod contra Psalmista (id quod et Petrus de Christo [*I Petr.* II, 22]): *Qui loquitur veritatem in corde suo, qui non egit dolum in lingua sua* (Psal. xiv, 3) nostrorumque quidam, Dolus, ait, *in corde, quanto apud homines prudentius callet, tanto apud Deum stultius decipit*. Itemque Psalmista: *Inimici ejus terram lingent* (Psal. lxx, 9). Terram quippe lingere, est sermonis suavitate ab aliquo terrenum aliquid auferre. Quod vitium cum urbanitas a quibusdam deputetur sæcularium, tanto a piis mentibus est sollicitius cavendum, quanto hoc testimonio uno brevium; timemus, inquam, navis jacturam, cum noverimus hunc miserabilem incursum contigisse et propter cursum præcipitem, dum nescivit cavere ex cursum ancipitem.

(127) *Negotium suspectius*, quod scilicet majorem suspicionem affert.

(128) *Citharædi* voce regem designat, quem in sequentibus suppresso nomine perstricturus est. Hunc autem fuisse Hugonem Italiæ Regem, a quo captus et in Papiensem turrim conjectus fuit, deinceps patebit. Porro *ordinis* nomine episcopatum intelligit; nonnullos enim episcopos ejusdem, quo ipse eminebat, ordinis, dissimulatis pariter nominibus identidem vellicabit.

discimus Dei specialiter vocari inimicum, qui suadente suaviloquio per falsiloquium decipit proximum, aut possessis hac eum simulatione spolians, aut, quod pejus est, eundem ipsum perfidi proditoris exemplo sugillans, juxta illud: *In ore suo pacem cum amico loquitur, et in occulto ponit ei insidias* (Jerem. ix, 8). Et dicentes, *Pax, pax, cum non esset pax* (Jerem. vi, 14); et: *Sub lingua ejus labor et dolor, sedet in insidiis cum divitibus in occultis, ut interficiat innocentem* (Psal. x, 7, 8). Et quibusdam intermistis aliquanto post: *Insidiatur, ait, ut rapiat pauperem, rapere pauperem, dum attrahit eum* (Ibid., 9); item alio: *Molliti sunt sermones ejus super oleum, et ipsi sunt jacula* (Psal. lrv, 22); speciemque ad genus more usitato transferens, præmiumque debitum promens: *Tu vero inquit, Deus, deduces eos in puteum interritus* (Ibid., 24). Job autem tanto terribilius, quanto expressius: *Simulatores et callidi, inquit, provocant iram Dei* (Job xxxvi, 13). Ubi notandum quod non merentur, sed provocant, ut aliquid (129) formidosius inesse intelligas, dixit. Verendum autem, ne provocetur adeo, ut resistere ei valeat nemo, ne dicatur, *Vivo ergo, dicit Dominus, quia non expiabitur iniquitas hæc victimis et muneribus usque in sempiternum* (I Reg. iii, 14).

4. Quam foedum autem cuilibet hoc sit vitium sectari Christiano, etiam antiquorum monstratur exemplo, qui non divino timore, sed naturali honestatis amore, definierunt turpem omnem dolo quaesitam victoriam fore. Insania quoque impatientiæ foriitudo vult sæpe parere [*id est apparere*]; fortem enim se quisque ambit videri, cum percutit pugno, victus convicio. Sed stultum est, ut ait peritissimorum quidam, hominem victum fortem dicere. Sciendum etiam phreneticos plus sanis persæpe viribus posse. Virtus, juxta Augustinum, eo plaris æstimanda, quo plura contemnit. Crudelitas quoque impietatis, et ipsa ambitio ardentissimæ cupidatis, trophæum invadere aliquoties nituntur æquitatis; videlicet cum quis satisfacit iræ, et putat se servare justitiæ, aut etiamsi justum sit quod agit, quæstus illud gratia facit, contra interdictum illius, qui præcipit dicens: *Juste quod justum est exsequeris* (Deut. xvi, 20). Desidia etiam temperantia vult nonnumquam videri; videlicet cum quid præcipitanter agere vitamus, sed id moderari per discretionem nescimus; ea etiam quæ agenda erant, minus providi, desidiose inacta [*id est infecta*] dimittimus, dumque vitium metuimus, vitium incurrimus. Sæpe enim, cum quis moderari nititur iram, incurrit negligentiam; cum plerumque vitia non coercere, majoris sit criminis quam ulcisci, et delinquentem negligere non minus sit, quam odisse. Aliquoties doli Scyllam caventes, stulitiæ incurrimus Syrtis; fortiter persæpe exsequenda vitantes, segnitie vitio servimus torpentes.

5. Verum quid affert earum cognoscere æmulas, si contingat, et ipsæ quæ sint, certis indiciis per-

(129) Legendum forsitan et formidosius a formidosus.

A nescire virtutes? Definiamus igitur quæ sint ipsæ, et luce fulgurantius parebit, quid non sint ipsæ. Injustitia est, ut jam a majoribus est definitum, habitus animi pro communi utilitate servatus, suam cuique tribuens dignitatem; unde proprie justitia dicitur, quasi *juris satus*. Jus autem est propria lex; et justus qui jus, id est, propriam legem, custodit, vel qui quod proprium est unicuique impendit, ut illud Domini: *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo* (Matth. xxii, 21). Prudentia est rerum bonarum malarumve verax scientia. Temperantia est adversum libidines, aliosque non rectos impetus animi, firma et moderata dominatio. Hæc et modestia vocatur, quia cum modo vel mensura omnia agit, Fortitudo est considerata periculorum susceptio, et laborum firma perpessio. Hæc quatuor ita regales proprie noscuntur esse virtutes, ut cum his quilibet etiam rusticus, rex non incongrue dici; sine his, nec ipse universam pene monarchiam obtinens mundi, quanquam abusive, rex valet juste vocari: male enim imperando, ut ait qui supra, summum imperium amittitur. Quantum autem his amiciri, non solum regibus, sed etiam omnibus prosit hominibus, testatur dicens in sapientie laudibus: *Sobrietatem enim, et sapientiam docet, et justitiam, et virtutem quibus nil utilius in terra est hominibus* (Sap. viii, 7): ubi *sobrietatem* temperantiam, *sapientiam* esse quam et nos posuimus prudentiam, *virtutem* fortitudinem, diligens lector attendat. Beatus autem cui dicitur: *Omnibus his velut vestimentis indueris*.

C Tit. III. — *Vitia non pallianda.*

6. His ita non inconsideranter, ut credo, præjactis, nunc si qua sunt dicenda, ita recipere ne aspernetur amplitudo tua, ut dum aperta fuerint diu forsitan ignorata, corrigantur neglecta. Primum itaque rogo te, ne ipsas quomodo velis degenerare virtutes, prætextuque aliarum quarumlibet rerum, quæ forte sunt dissonæ, palliare. Esto dico prudens, non callidus; quamvis et calliditatis nomine prudentia sæpe soleat intelligi ut est illud: *Callidi est intelligere viam suam* (Prov. xiv, 8), fortis, non superbus; temperatus, non deses aut remissus; justus, non crudelis, Honora itaque Deum, rege primum teipsum, imo ipsi rectori commenda teipsum. Vide quæ arbores majori impulsu agitantur ventorum; considera, quæ gravius ruunt ædificia, et ne illud incurras, quia *judicium durissimum in his qui præsumunt* (Sap. vi, 6); et, *potentes potenter tormenta patientur* (Ibid., 7); et, *fortioribus major instat cruciatus* (Ibid., 9). Amplectere sollicitus, quia *beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur* (Matth. v, 7); ut simul possis evadere illud quia *judicium sine misericordia his qui non habent misericordiam* (Jac. ii, 13); et intelligere, quia nullus miser, nisi qui misereri noluerit. Et ne fortem te putes, cum percutis gladio, victus vitio, nec multum læteris, cum plurima tibi subjicis; audi

multum ante nos dictum: *Ante ipse subjicitur, qui vult alios habere subjectos.* Cui vero subjiciatur, tibi relinquo disquirere, cum Dominus te possit satis hinc congrue dicendo docere: *Nemo, inquit, potest duobus dominis servire (Matth. vi, 24); et: Non potestis Deo servire et mammonæ (Ibid.).* Et Apostolus: *Non regnet, inquit, peccatum in vestro mortali, corpore (Rom. vi, 12); et: Qui facit peccatum, servus est peccati (Joan. viii, 34); et: A quo quis superatur, ejus est et servus (II Petr. ii, 19).* Et in Daniele: *Princeps inquit, regni Persarum restitit mihi (Dan. x, 13).* Non enim sine causa dicuntur dæmones fornicationis et superbiæ, vel cæterorum vitiorum spiritus, nisi quia habent subjectos quibus dominantur, eisdem scilicet vitiis servientes.

7. Quod cum evidentissime didiceris, considera quid per prophetam Dominus dicat: *Væ qui jungitis domum ad domum, et agrum agro copulatis usque ad terminum loci. Nunquid vos soli habitatis in terra? In auribus meis sunt omnia hæc, dicit Dominus exercituum (Isai. v, 8, 9).* Atque post pauca: *Propterea dilatavit, inquit, infernus os suum, et aperuit absque ullo termino, et descendit fortes ejus, et populus ejus, et sublimes gloriosique ejus ad eum (Ibid., 14).* Itemque: *Næ qui justificatis impium pro muneribus, et justitiam justi aufertis ab eo, Propter ea sicut devorat stipulam et ligna ignis, et calor flammæ exurit, sic radix eorum quasi favilla, et germen eorum ut pulvis ascendet (Ibid., 23).* Considera itaque, rogo, quam grave sit cupiditatis crimen, quod et te et populum tuum, totumque potest consumere germen. Quod si cuncta cedunt ex sententia, si omnium adversantium tibi subito supplicant colla; nulla inutilis gaudii te exinde pulset jactantia. Memento hujusmodi a Psalmista illi promissa, quem divina justitia despexit: *Auferuntur, inquit, judicia tua a facie ejus, omnium inimicorum suorum dominabitur (Ps. x, 5).* Scito etiam a medicis, desperatis nil prohiberi, quod desiderant esui.

Tit. IV. — *Episcopi quam honorandi.*

8. Tu potius time Deum, rege, imo nutri populum tibi commissum, deprecare sanctos, venerare episcopos; noveris illos tibi, non te illis esse prælatos; et, ut amplius dicam, deos tibi a summo et uno et singulari Deo, et angelos ab ipso magni consilii Angelo esse datos. Quod si me putas mentiri, antecessorem tuum interroga Constantium, interroga psalmum ipsum, interroga Dominum. *Vos, ait ille (Constantinus) jam factus, nobis a Deo dati estis dii, et conveniens non est, ut homo judicet deos (RUFIN, l. 1, c. 2).* Psalmista vero *Deus, inquit, stetit in medio deorum (Psal. lxxxii, 1), atque aliquanto post: Ego dixi, dii estis (Ibid., 6); et: Deus deorum Dominus locutus est (Psal. xlix, 1);* ipseque Dominus ad Moysen ait: *Ecce constitui te deum Pharaonis (Exod. vii, 1); et: Diis ne detrahas (Exod. xxii, 28);* itemque: *Applicate illum ad deos (Ibid., 8).* Et rursus in Psalmo: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis (Psal. ciii, 4), id est, præ-*

A dicatores suos et spirituales, et charitate facit ferventes. Et per prophetam: *Labia sacerdotis custodient justitiam, et legem requirent ex ore ejus, quia angelus Domini exercituum est (Malach. ii, 7).* In Apocalypsi Joannis cum audis angelos septem ecclesiarum, nullos alios intelligas quam episcopos earum. In Evangelio quoque quid dicat, quam potestatem eis tribuat, adverte: *Quæcunque, inquit, ligaveritis super terram, ligata erunt et in cælo; et quæcunque solveritis super terram, soluta erunt et in cælo (Matth. xvi, 19).* Hoc idem, licet sparsim, et in psalmo jam et Propheta peroraverat: *Nimis honorati sunt amici tui Deus, nimis confortatus est principatus eorum (Psal. cxxxviii, 17).* Quorum? Apostolorum, evangelistarum, episcoporum, clericorum, monachorum sæculo renuntiantium, qui, quia nolunt aliquid habere in mundo, jure cum Deo principantur et judicant de mundo, malentes aurum habentibus imperare quam aurum habere. *Principes, inquit, populorum congregati sunt cum Deo Abraham, quoniam fortes terræ vehementer elevati sunt (Psal. xlvii, 6).* Ecce habes manifestissime quia principes populorum ipsi sunt dii terræ. Sed quis est iste principatus? Ad quid est iste principatus? *Ad alligandos, inquit, reges eorum in compedibus, et nobiles eorum in manibus ferreis, ut faciant in eis judicium conscriptum (Psal. cxlix, 8).* Ecce quem acceperint principatum, ad quid acceperint, quomodo confortatus est ipse principatus. Quo? hic et in futuro; qua? per omnem mundum. Ubiunque Christus adoratur, sacerdos post ipsum excolitur, imo in sacerdote Christus honoratur.

Tit. V. — *Una est catholica ecclesia.*

9. Ne quis ergo Jerusalem, Romam, Alexandriam, vel aliam quamlibet in hac prærogativa accipiat, cæteras excipiat: Catholica est Ecclesia, catholica et ejus est gratia. Non sunt plures, una est, quæ eam continet, petra, unica est Ecclesia. Sic enim de ea dicitur, *Una est matri suæ (Cant. vi, 8), id est, regeneratrici gratiæ unica est lex universæ.* Licet consuetudines pro ritu et proprietate gentium sunt discretæ, uno spiritu omnes consecrantur, sicut et uno baptismate omnes lavantur. Et licet divisiones sint gratiarum, siquidem excellunt alii alios in Ecclesia, sicut et in cælo ordines, non tamen divisi datores; unus est enim dator, operator unus, idemque qui solus Deus essentialiter. Imo id, quod comprehendere non potest, quodque melius mirando et credendo, quam cogitando, ratiocinando, vel loquendo proferimus, id est, substantialem esse, vivere, posse, sapere et intelligere, semper idem manens dividit singulis prout vult, quomodo vult, per quos vult, et ideo dicitur: *Non est potestas, nisi a Deo; quæ autem sunt, a Deo ordinatæ sunt.* Ideo ejus ordinatione est institutum, quæ cui potestati congruum præbeat privilegium, quæ cui præferatur vel supponatur, ut videlicet ea summa sit potestas, quæ cuncta, utpote quia a se creata, distribuit, ordinat, gubernat et continet universa; eam illa sequatur,

quæ ab ipso cæteris prælata dicendo, quantum scilicet tacitis supercælestibus, venit ad cælestia, quæ a nobis vocantur ecclesiastica: *Quæcunque ligaveritis super terram, erunt ligata et in cælis* (Matth. xvi, 19). Non enim dixit, *aliquacunque* ligantibus vobis erunt ligata, ut subintelligere tibi optio daretur, aliquacunque ab hac lege manere inconcessa; sed *quæcunque*, id est, *omnia quæ ligaveritis super terram, erunt ligata et in cælo*. (130) Huic autem quæ superferri, cum nil videatur in ejus suppositione residui, nec aliquid nisi per eam rite vel Christiane videatur quod cætera supposita ordinet, institui, invenire adhuc nec cogitando, nec ratiocinando, nec legendo valuimus.

10. Huic tamen si contradictorem forte aliquem invenimus, proferat de divinis Scripturis, et credimus; tantum ne Spiritum sanctum a Patre et Filio procedentem, atque ubi vult spirantem, ab homine dari posse audiamus; quod nec angelo dicenti assentimur, quin potius dicentem cum apostolo anathematizamus (Gal. i, 8). Nam et quod quasi robur invincibile in hoc opponitur, id est illud ejusdem: *Charissimi, subditi estote omni humanæ creaturæ, sive regi quasi præcellenti* (I Petr. ii, 13), aliquid valeret ad id instruendum, si diceretur Deo præcellenti, aut episcopis præcellenti; nunc vero hoc tacito intelligendum solummodo terrenis illum præcellere; et ideo ut justitia teneatur, debitum ei, id est, majorem cæteris creaturis terrenis, nec tamen cælestibus honorem deferendum; sed et hoc non propter se, sed propter Deum servata reverentia sublimium potestatum, quibus et ipsa humana potestas, et omnis præcipitur anima fieri subdita; quæ non sunt aliæ, nisi quæ per Spiritum sanctum in apostolis eorumque successoribus potestatem judicandi, ligandi ac absolvendi ab ipsa summa potestate acceperunt de omnibus.

TIT. VI.

11. Talibus igitur, o rex, subdi ne dedigneris, quia velis nolis, ipsos deos, ipsos angelos, ipsos principes, ipsos judices habebis. Ipsi te solvere, ipsi valent ligare; nam tu super aliquos, illi super te et super omnes. Excole itaque eos quanta potes veneratione, ut et illi te excolant condigna remuneratione. Vide ne aliquam tibi eis contingat injuriam inferre, quin potius ab altero illatam, quantum pervales, et ratio dictat, vindicare stude. Noli quolibet negotio Spiritum sanctum, qui in eis est, contristare (Ephes. iv, 30), ne non tibi expediat. Vide, recale, si legisti; vel si non, lege in libro Genesis, quid Dominus pro eis sub persona Abraham et Saræ (Gen. xx, 3), et rursus Isaac et Rebecæ (Gen. xxvi, 11), itemque Jacob Laban fugientis (Gen. xxxi, 29), dederit comminationis; et assume in cautelam tuæ actionis arcam etiam Testamenti, quæ illos significat mystice, ab Allophylis captam, et in templo Dagon po-

(130) Hic locus sic construendus: *Adhuc autem nec cogitando, nec ratiocinando, nec legendo valuimus invenire ulla, quæ possint superferri huic (scilicet*

A sitam (I Reg. v, 2). Aspice, et tibi provide, prospice, non dissimulans quid illis contigerit cogitare. Ipsam quoque arcam, quia bobus calcitrantibus inclinatam, Oza, qui interpretatur *robustus Domini*, erigere voluit, quid meruerit perpende (II Reg. vi); **B** et si quod forte negligentis declinium [*id est* declinationem] vitæ eis videris inesse, vide, ne per te eos emendando velis relevare; ne, dum robustus videri ambis Domini, fias jugulum ferientis angeli (I Paral. xxi). Prophetam etiam in Bethel transmissum, et propter inobedientiam a leone devoratum conspice (III Reg. xiii, 24); et præter manum regis aridam (Ibid., 4), considera etiam in fera illa irrationabili quanta veneratione debeas tu rationalis vivos excolere, quandoquidem illa nec asinum pro sua culpa mortui ausa est usurpare (Ibid., 24). Quinquagenarios etiam duos Eliam maledicentes aspice, et ignem iræ cælestis verere (IV Reg. i, 10, 12). Quadragenta quoque pueros in Bethel Eliseo illudentes perpende (IV Reg. ii, 24), et a detractone et læsione prophetarum, quod utique ipsi sunt, linguam, vim et manus contine. Quod si forsitan ambisti, si præsumpsisti, si usurpasti, ut jam exempla proposita sufficiant, aut forte ab his ascitus [*id est* provocatus], aut tua vi elatus, ut eis te prælatum, cum non esses, crederes; siquidem nec homo Deo præferri, nec terrestris cælesti præponi, nec vermibus angelo principari, nec rex regi, sed præstantiori, debet aut valet omnino dominari; sufficiat tibi ad hoc illorum peccato tuo malo te esse perductum. Attende, ne a pessimo auriga in pejus actus tentes aliquos illorum, etiamsi sint toto orbi infantes, tantum sint in fide catholica stabiles, aliquibus tradere suppliciis more servorum, cum potius ipsi jure debeant fungi dominorum. Scias usum hunc fuisse, non quidem Catholicorum, sed illorum quorum pars longe sit a tua, tyrannorum. Quod si negligentia pravæ alicujus eorum consuetudinis exposcit ut debeant tundendo produci, ut tuba ductilis in Ecclesia sint Domini, cave tu malleus fieri, quia dum tuba producitur, malleus hebetatur. Nam etsi Dominus propitius vindicat in omnes affectiones eorum, et visitat in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum (Ps. lxxxviii, 33) noli tu virga fieri. Audi dictum esse: *Qui parcit virgæ, odit filium* (Prov. xiii, 24). Time igitur, ne dum cuilibet eorum parcitur per te castigato, quia dilecto, tibi non parcatur disrupto quia despecto; et dum ille per emendationem, quia dilectus, proficit ad hæreditatem, quia despectus, tu delicias per impietatem ad perditionem. Scopis enim verruntur palatia, sed ipsæ focis attritæ adhibent fomenta. Aurum etiam igne purgatur, non consumitur; ligna vero, quibus ignis nutritur, in favillas rediguntur.

12. Sed flagellantur, ais, filii optime placentes (Hebr. xii, 6); quid mirum si flagellantur servi nepotestati; cum nil residui videatur in suppositione ejus, nec videatur rite, vel Christiane instituti per eam aliquid, quod ordinet cætera supposita,

gligentes? At, inquam, licet sint negligentes, non sunt tamen de conditione illa servili, qui passim debeant a quovis flagellari. Audenter quidem tibi **84** quid sint et quasi insolenter enumerando, ne non scias et (131) offendas, pronuntio, sed tamen tanto liberius, quanto non ex me, sed ex divinis proferens auctoritatibus. Miraculum autem, si tanta et tam ineffabilia, et etiam ipsi, qui his fruitur, incomprehensibilia, ab homine possunt conferri! Quid Deus distat, vel quid opus [f. ipsum] ipse sit rogari, si tanta pulvis valet largiri? Quod cogitare, quid est aliud quam in cælum velle conscendere? (*Isai. xiv, 13*). Quod dicere, quid nisi super astra cæli (*Ibid.*), quod utique episcopi, si tamen sunt quod dicuntur, exaltare est solium? Quid conari, nisi ascendere super altitudinem nubium (*Ibid.*, 14), quod propheta referente testis est Deus eos esse, dicens: *Mandabo nubibus meis, ne ptuant super eos imbrem (Isai. v, 6)*, et ideo se similem æstimare? Dii sunt, Domini sunt, Christi sunt, cæli sunt, angeli sunt, patriarchæ sunt, prophetæ sunt, apostoli sunt, evangelistæ sunt, martyres sunt (132), uncti sunt, reges sunt, principes sunt, iudices sunt, non tantum hominum, sed et angelorum; arietes gregis Domini sunt, pastores ovium, non quarumcunque, sed Christi sanguine lotarum, sunt; doctores sunt, præcones venturi iudicis sunt, speculatores sunt, pupilla oculi Domini sunt, amici Dei viventis sunt, filii Dei sunt, patres sunt, luminaria mundi sunt, stellæ cæli sunt, columnæ Ecclesiæ sunt, medici animarum sunt, janitores paradisi sunt, claves cæli portant, reserare et claudere cælum valent, nubes [supple sunt] quas Dominus ascensum suum posuit, bases, super quas tota jacet structura templi Dei, Qui ergo aliquem horum, ut omissis brevitatis studio cæteris, saltem de isto ratiocinemur, uno impulsu movet aliquo, quid, rogo, de superposito agit ædificio? (*Psal. ciii, 3*.)

13. Clamat pro eis Dominus, minatur pro eis Dominus, pugnat pro eis, etiamsi nescias, Dominus. Clamat, inquam, clamat, non dissimulat, non tacet, ne tu forsitam dicere possis: Non novi; clamat et dicit: *Nolite tangere christos meos (Psal. civ, 15)*. Et hoc tibi, ut scias, ut caveas, ut resipiscas, imo ne agere tentes, ne præsumas, ne audeas, ne tangas, verum nec detrahas. Vociferatur enim, et hoc intonat, et hoc clamat: *Diis*, inquam, *ne detraheris* **D**

(131) In Vulgatis corrupte ostendas. Construe vero et explica: *Audenter quidem, et quasi insolenter enumerando pronuntio tibi, quid (illi episcopi) sint, ne non scias, et offendas; sed tamen pronuntio tanto libentius, quanto proferens non ex me, sed ex auctoritatibus divinis. Miraculum autem, si tanta (quæ scilicet de episcopis mox proferet) et tam ineffabilia, et ineffabilia etiam illi ipsi qui fruitur his, possunt referri ab homine, ex gr., a rege, a quo fieri dicebantur episcopi. Quid Deus distat ab homine, vel quid opus sit ipsum Deum rogari ut in electione, vel consecratione episcopi rogatur, si pulvis valet largiri tanta? Quod cogitare (male in vulg. quid cogitare,*

A (*Exod. xxii, 28*). Ne ergo excuses te nescisse. Eos autem ipsos confortans et animans, et ne timeant roborans, *Nolite*, inquit, *timere, sed confidite, quia ego vici mundum (Joan. xvi, 33)*. Ego, inquit, ego. Ego Deus vester, ego pater vester, ego frater vester, ego caput vestrum, ego ipse per naturam, quod vos per officium, ego particeps vestri, ego Christus, ego unctus, ego pastor, ego sacerdos, ego episcopus, ego pontifex summus, ego Rex regum, ego vici mundum. Quem **85** timetis, victus est; quem formidatis, sub pedibus vestris jacet. Et ut approbes, leva quilibet metuens [*id est quicumque es metuens*], et forte in carcere (183) sub vinculis gemens, leva manum, erige signum, tropæum exere, vexillum demonstra, labarum porrige. Videbis, ille fastus, illa altitudo, illa superbia, illa torosa cervix, illud filiarum Babylonis collum erectum, illa turris Sennaar, mœnia Jericho, muri Cariathsepher firmissimi quid agent, quid conabuntur, quomodo cedent, supplicabunt, nutabunt, corruent, confundentur, acclinique et humiles mente despectum, injuriatum, vilipensum, carceratum, ligatum, nudum, famelicum, sitibundum, miseriarumque omnium copia refertissimum adorabunt. Vos enim testes mei estis (*Luc. xxiv, 48*), et qui vos spernit, me spernit, et qui vos constrictavit, me contristavit (*Luc. x, 16*), et qui facit injuriam, recipit quod inique egit (*Coloss. iii, 25*), et qui tangit vos, quasi qui tangit pupillam oculi mei (*Zach. ii, 8*.)

TIT. VII.

14. Sed tacti sumus, elisi sumus, spreti sumus, **C** impulsus sumus, versati sumus, cecidit, quæ super nos videbatur stare, structura; *possederunt nos, Domine, absque te (Isai xxvi, 13)*. *facti sumus opprobrium vicinis nostris, subsannatio et illusio his qui sunt in circuitu nostro (Psal. lxxviii, 4)*, exemplum, spectaculum, fabula, et canticum eorum tota die (*Thren. iii, 14*). *Intelligite, inquit, insipientes in populo, et stulti aliquando sapite; qui plantavit aurem non audiet, et qui finxit oculum non considerat? (Psal. xciii, 8)*. *Quid autem miramini si mundus vos odit, qui et me priorem vobis odio habuit? (Joan. xv, 18)*. Nam (*Ibid.*, 19) *de mundo fuissetis, utique quod suum erat diligeretis*. Quid amicitiam inimici captatis, cum avellere vos nec ego velim a consortio capitis, nec ipse mundus dignos vel suis iudicet amicitias? Videte ne recusare videamini esse in corpore, si non vultis

et mox quid dicere), *quid est aliud quam velle conscendere in cælum? Quod dicere quid est, nisi exaltare solium super astra cæli; quod utique sunt episcopi, si tamen sunt quod dicuntur? quid est, nisi conari ascendere super altitudinem nubium; quod eos esse, referente propheta, testis est Deus dicens: Mandavi, etc., et ideo æstimare se similem? Dii sunt, Domini sunt, etc.*, Hæc autem omnia sunt illa tanta, quæ de episcoporum prærogativis ex divinis auctoritatibus se prolaturum affirmavit.

(132) Mendose in editis vincti.

(133) Hæc Ratherium ab Hugone rege in carcere Papiensi detentum respiciunt.

odium mundi sustinere cum capite. Quid enim vobis faciunt, quod non mihi majoribus meis jam non fecerunt membris? *Si me persecuti sunt, et vos persequentur* (Joan. xv. 20). Sicut (134) ego vobiscum usque ad consummationem sæculi sum (Matth. xxviii, 20), ita nec deerunt, qui me in vobis odio habeant, persequantur, sermonemque vestrum, non quia vester, sed quia meus est, contemnant: nam si vester, id est, sæcularis, carnalis, vitiisque favens esset, utique amaretur. Quid ante messem colligere zizania vultis (Matth. xiii, 20), non caventes ne simul et triticum cum ipsis eradicetis, cum etiam in tali facto periisse sæpe pium pro impio videritis? *Mihi potius, mihi vindicta, ego retribuam*, dicit Dominus (Hebr. x, 30).

TIT. VIII.

15. Verum si calumniaris ea, quæ de sanctis scripta sunt, ad nos, qui longe infra peces eorum jacemus, me non debere convertere; ad hoc respondeo, quoniam in hoc sæculo sicut sumus eis consortes ministerio ordinis, ita et consortes et dignitate nominis et privilegio honoris. Quod si nostram ad illorum studuerimus vitam componere, erimus participes et gloriæ sempiternæ. Quod si aliter, quod absit; illic separabimur, qui hic communis honoris et ministerii officio fungi videmur. Nam si aliter esset; quid illa, quam regendam suscepimus, Christianitas valeret? Et si eodem, quo illorum, noster non sanctificaretur spiritu pontificatus (135); quid prodesset, quod nostro ministerio sacro chrismate baptizatur populus? Quid denique missæ celebratio, benedictio, et diversarum rerum consecratio, vel ullius divini cultus exhibitio? Aut itaque Christianitatem defecisse pronuntia, et illud verum esse denega, quod ait falsi nescia Veritas ipsa: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (Matth. xxviii, 20); et illud, quod Patrem orans, ait: *Non pro his rogo tantum, sed et pro eis, qui credituri sunt per verbum eorum in me* (Job. xi, 45), non impetrasse confirmam. Illus etiam consequenter erit absurdum, quod nasciturum cum pronuntians angelus, ait: *Quia regnabit in domo Jacob in æternum* (Luc. i, 33). Quod si hoc astruere nequis; velis nolis, ejusdem honoris, ejusdem dignitatis nostrum sacerdotium esse sines, quo et illorum; quia non est aliud sive ante legem, sive sub lege, sive sub gratia, sed idem ipsum, prius quidem figuris et ænigmatibus præ sagatum [id est præ sagatum], post ipsa veritate exhibitum, eadem quoque vocabulorum genera, et idem significantia. Nam quandiu populus grex, tandiu episcopus pastor; quandiu verbum Dei annuntiabitur, tandiu annuntiator angelus dicetur et erit; quandiu chrisma conficietur, tandiu confector Christus vocabitur; quandiu prophetia recitabitur, tandiu recitator propheta dicetur, nisi forte falsum velis putare illud Proverbii: *Quia cum prophetia defecerit, dissipabitur*

(134) Perperam invulgatis si cum.

(135) Construe: *Et si pontificatus noster non san-*

A *populus* (Prov. xxix, 18); etc: *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet* (Matth. x, 41, de præterito, non de futuro vel præsentis velis accipere. Quandiu quoque ista durabunt insignia, tandiu contemptoribus, injuriatoribus, et persecutoribus eorum eadem, quæ antiquis, erunt crimina, nec in ullo dissimilis pœna; nisi quod durius feritur protervia quam ignorantia, contemptus quam excessus, dicente Domino: *Si non venissem, et locutus fuisset eis, peccatum non haberent* (Joan. xv, 22); et: *Fiunt novissima hominis illius pejora prioribus* (Matth. xii, 45). Itemque: *Ecce sanus factus es; vade et amplius noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat* (Joan. v, 14); et *Tolerabilius erit terræ Sodomorum et Gomorrhæorum in die judicii, quam illi civitati* (Matth. x, 15); quæ audivit quidem verbum Dei, sed credere contempsit; et: *Væ tibi Corozain, væ tibi Bethsaida, concludensque, Tyro et Sidoni remissius erit in die judicii quam tibi* (Matth. xi, 21), et Apostolus: *Melius, inquit, erat eis non cognoscere viam veritatis, quam post cognitionem retrorsum converti* (II Petr. ii, 21). Per Moysem quoque ipse Dominus: *Anima, ait, quæ per ignorantiam peccaverit coram Domino, deprecabitur pro ea sacerdos, quod inscia peccaverit, impetrabitque ei veniam, et dimittetur ei. Anima vero, quæ per superbiam aliquid commiserit, peribit de populo suo, quia rebellis fuit adversus Dominum; idcirco delebitur et portabit iniquitatem suam* (Num. xv, 28). Infinita quoque astruunt testimonia severius judicari in eos, qui scienter, quam qui nescienter delinquant; unde et illud in psalmo: *Descendant in infernum viventes* (Psal. lvi, 6): viventes enim scientes quæ agenda sunt deputantur, mortui qui nullo scientiæ usu fruuntur.

16. Quanta autem reverentia etiam negligentibus debeat sacerdotibus, etiam Moyses demonstrat, qui dum Aaron vitulum filiis Israel, quem adorarent, fabricasset, viginti tribus milibus interfectis **S**7 populi, ipsum, qui auctor fuerat sceleris, levissima solummodo increpatione redarguit dicens: *Quid tibi fecit hic populus, ut induceres super eum peccatum maximum?* (Exod. xxxii, 21). Adverte igitur quantæ temeritatis sit, pro quavis culpa quemlibet laicum saltem reprehendere quempiam sacerdotem, si propheta talis ac tantus in tali etiam infando facinore, cæteris trucidatis, principem sceleris nequaquam præsumpsit saltem vel durius increpare, Deo soli id cogitans congruere pro officii dignitate; nec enim quilibet in episcopo episcopum, sed ipsum summum et sine macula pontificem in eo persequitur Christum; nec injuriatur culpabilis episcopus, sed ipse in eo per benedictionis gratiam inhabitans Spiritus sanctus. Cum tangitur sacerdotis persona tangitur ipsa Domini pupilla; quia per eum providetur divino prospectu Ecclesia. Verere ergo quicumque eorum insectator, quandoquidem et hoc in *ctificaretur eodem spiritu, quo* (sanctificatus fuit pontificatus) *illorum; quid prodesset, etc.*

Spiritum sanctum est peccare, ne forte non inveniat qui tibi illud valeat dimittere; præter enim principalem, in qua hoc continetur, sententiam, dicitur alibi: *Si peccavit vir in virum, placari ei potest Deus; si autem in Deum peccaverit, quis orabit pro eo?* (I Reg. II, 25.) in quo non omne peccatum, sed speciale quoddam moneris intelligere, et congrue. Nam et David in eadem historia legitur graviter in sibi fidissimum militem excessisse, et veniam meruisse (I Reg. XI, 12); filii vero Heli detrahentes sacrificium Domini, gladio vindice referuntur extincti (I Reg. II, 4). Considera vel hic, rogo, quam grave Dei ferat justitia, si (136) pontifice subtracto [f. subtracto], istud verum ei detrahatur sacrificium, et hoc per tempus diutinum; si tam graviter feriendo monstravit, quid sibi illud videbatur umbraticum (137) nisi forte tumultum differre adhuc nescis inter umbram et veritatem, carnem pecoris et carnem Redemptoris, cinerem vitulæ et consecrationem eucharistiæ?

TIT. IX.

17. Spiritum autem sanctum etiam peccatori sæpe adesse episcopo, etiam Caiaphæ monstratur exemplo (Joan. XI, 49), qui teste Evangelio ideo tam veraciter potuit de Domino prophetare, quia pontifex videbatur anni illius esse; quod et quibusdam similibus rebus longe licet imparibus non esse incredibile valemus probare. Verbi gratia sol cum in cloacam intrat, ipse quidem cloacam æque ut pulcherrimum triclinium illuminat; cœnum autem quodlibet sit intra cloacam, nil obscuritatis, nil præterea inquinatæ radio affert solis, sed tantumdem vel diminutionis vel augmenti affert luminis, quantum afferret, si illic paries jaceret auri purissimi. Tum vero si quid jaceris intra cloacam, nequaquam vales contingere cœnum, antequam solem ferias ipsum. Sic nimirum in honore, sic in injuria quorumlibet agitur episcoporum, etiam in aliquibus obnoxiorum; ipsa enim gratiæ lux, ipsa benedictio, ipse Spiritus sanctus, ipse sol in eis habitans justitiæ Christus aut honoratur aut injuriatur; et antequam perveniat ad crimen **SS** quod ferire quis nititur, ipse qui etiam criminosum illustrat feritur. Neque enim ille, cui nihil est impossibile, frustra dixit sal infatuatum nec in sterquilino ponendum (Luc. XIV, 35); sed ut præter aliud etiam hoc agnoscas, episcopum, qui salis ideo accipitur vocatus nomine, quod mentes fidelium verbi sapore cœlestis debet condire, ut cibus Dei valeant esse, a nullo penitus nisi ab ipso Omnipotente, si deliquerint, aliqua penitentia corrigi posse vel debere. Quis enim judicem judicare, angelum corrigere, nisi ille qui super angelos est, audeat, nedum ligare? In uno quoque eo-

(136) Se a sua Veronensi subtractum, et in carcere inclusum hoc loco significat, et per tempus diutinum a sancto missæ sacrificio celebrando impeditum.

(137) *Umbraticum* sacrificium vocat illud veteris Testamenti, a quo cum filii Heli retraxissent populum, tam graviter puniti fuerunt. *Eucharisticum*

A demque homine et bonus sanguis, et mala est persæpe valetudo; et dum ignarus medendi honam conatur valetudinem reddere, sanguinem bonum solet turbare. Accipe quasi sanguinem bonum benedictionis spiritum, malam valetudinem negligentem, aut forte, ut tu dicere amas, criminosam episcopi actionem. Vide, ne dum tibi non competit, siquidem non fungeris medici ministerio, dum insequi niteris ægritudinem criminis, Spiritum sanctum potius lædere videaris. Puteus etiam limpidissimam tam potui quam lavacro exhibet aquam, et plerumque aliquid inepti prope jacet ipsum meatum, quod tamen nec interdicit potum, nec inquinat lavacrum; immisso autem uncino, dum illud conamur abstrahere, statum aquæ cogitur turbare. Nec minus autem hæc tertia similitudo te valet commonefacere, siquidem et per puteum sacerdotem in cujusdam sermone, et Spiritum sanctum aquæ nomine in Evangelio habes apertissime (Joan. VII, 38).

TIT. X.

18. Quod vero a nemine nisi ab ipso Deo possint judicari aut reprehendi, testatur Apostolus quibusdam detractoribus obvians: *Hic jam, inquit, queritur inter dispensatores, ut fidelis quis inveniat* (I Cor. VI, 2); nostrique assumens personam, dum defendit suam: *Qui autem, ait, judicat me, Dominus* (Ibid. 4.) Ipse quoque Dominus de Pharisæis: *Quæ dicunt, inquit, facite, quæ autem faciunt, facere nolite* (Matth. XXIII, 3). Non dixit, vos eos castigato, ut nuper (138) a quodam actum scitur satis absurde, et ideo indignum referre. Ut autem exinde quoque aliquid, licet per modicum, dicens, me nec dissimulare pavore, nec assentiri favore, excusum: utinam illi [*id est Regi Deus de quo loquitur*] e cœlis ut Saulo clamasset, aut certe ipse Deum, ut in veridica habetur Scriptura, jam clamasse didicisset: *Tulerunt sibi homines judicium meum* (Act. IX, 4); utique tam temerarie suum contra eum non erexisset tribunal vel solium. Sed ut modicum alludam ad factum, cui potius generale omnium competit lamentum, dico illum maximum sacerdotibus vel medicis animarum in hoc contulisse, si sequi velint, exemplum, ut videlicet noverint, quanta censura debeant ipsi ligandos ligando refrenare, si ligandi ligantes tanta cura student ligando coercere. Qua diligentia pastores erroneos ab erroribus oves debeant revocare, si tanta vigilantia ipsæ oves erraticæ pastores student ab excessibus etiam flagellis, **SS** vel, ut proprius dicam, morsibus, ordine non tantum sævo, quantum præpostero deducere.

19. At tu forte contra. Ab antecessoribus, inquis, meis audivi, multos eorum exiliis destinatos. Ego illico; nunquid non et carceri mancipatos? Nempe autem sacrificium umbratico illi opponit, et *verum* appellat, in quo immolatur ipsa *caro redemptoris*; a quo celebrando Ratherius carceri inclusus impeditur.

(138) *Nuper* scilicet jussu Hugonis regis Ratherius captus, et in carcerem Papiensem deductus fuerat.

si illos velis habere antecessores, qui hoc aut referuntur aut leguntur fecisse, invenies etiam ab eis multos exmembratos, exoculatos, excoriatos, flammis traditos, cruci appensos, decollatos. Sed interroga qui fuerint illi antecessores, et vide si tibi pro ait eorum fieri successorem. Certe audivi ipsum Dominum, ipsum pontificem summum, ipsum consortem, ipsum caput omnium, nullo excepto, quantum quidem ad officium spectat episcoporum, ipsum audivi dicentem in Evangelio Deum: *Ecce ego mitto ad vos prophetas et sapientes et scribas, et ex eis occidetis, et crucifigetis, et ex illis flagellabitis in synagogis vestris, et persequemini de civitate in civitatem, ut veniat super vos omnis sanguis justus qui effusus est super terram, a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ, filii Barachiæ, quem occidistis inter templum et altare; amen dico vobis, venient hæc omnia super generationem istam* (Matth. xxiii, 34); itemque: *Implete mensuram patrum vestrorum* (Ibid., 32); et iterum: *Secundum hæc faciebant prophetis patres eorum* (Luc. vi, 26); et; *Colligite primum zizania, et fasciculos alligate* (Matth. xiii, 30), hoc est, pares paribus sociate. Habes his exempilis generationem unam, da et alteram: *Generatio rectorum benedicetur* (Psal. cxv, 2). Da, si vales, et tertiam. Nequeo, inquis. Si ergo nequis, in qua ex his duabus eos invenias, qui hoc, quod supra dixisti, leguntur fecisse; et metire ex illorum actu tuum, et ex remuneratione tuam, et elige quod volueris, aut cum illa generatione pessima non solum pro his quæ tu agis, sed et pro his quæ illi ab Abel usque ad novissimum memorem Domini et benedictionis, filium, hoc enim illa duo (139) significant vocabula, fecerunt, pœnas exsolve; aut a persecutione quorumlibet ecclesiasticorum, licet minimi ordinis, linguam, vim et manus contine, quia ipsi prophetæ, ipsi sapientes dicuntur et scribæ, ut cum generatione rectorum benedicere, et cum ea valeas sine fine regnare. Nam si vilipendis criminosum episcopum, aut etiam presbyterum suppliciis afficere; ne rogo parvipendas tantos, quos evangelica tibi modo monstravit lectio, usque in finem sæculi interfectos ab initio. Si unum non vereris injuriare, considera si vales pro omnibus tormenta perferre. Et revera si ex meo hoc tibi conarer astruere, dicere poteris me mei causa finxisse. Nunc vero cum verbo Veritatis nil temere minantis, nil refragabiliter promittentis illud dictum audis, quod rogo effugium invenis?

TIT. XI

20. Considera et orationem sub altare Dei propter testamentum Domini occisorum continuam, et nec minus altare ipsum, dum et idem esse qui et pontifex et hostia est, intellexeris. Formidans animadvertente, rogo, quorum postulent vindictam: *Usquequo, inquit, Domine, sanctus et justus* 90 *non judicas et*

(139) *illa duo* scilicet vocabula Zachariæ et Barachiæ, quæ in præmisso Matthæi testimonio continentur, *usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, Zacharias enim Latine memoria Domini; redditur, Barachias benedicens Dominum; et idcirco hujus-*

A *vindicas sanguinem nostrum de his qui habitant in terra?* (Apoc. vi, 10.) O quam terribile tonitruum, monstrans eum qui ad hoc non expergiscitur, non dormientem fore, sed penitus mortuum. Non dicunt de his qui nos occiderunt; jam enim eos in inferno indefectively cruciari sciunt: quod utique etsi dicerent, nequaquam divinam illa superius prolata in aliquo levigarent sententiam; sed de his, inquit, qui sunt in terra, qui adhuc alios, et si non tales, ut nos, tamen de corpore nostro, de membris nostris, licet adhuc, ut fuimus et nos, infirmis, de consortio nostro, de ministerio nostro, de gradu et officio nostro persequuntur, in carceres trudent, fame cruciant, gelu tormentant, exsiliis deputant, propriis sedibus pulsant, diversisque afflictionum generibus injuriantur. Hoc etiam et universalis per orbem quotidie clamat Ecclesia; hoc [subaudi clamat] istic, ubi per speculum et in ænigmate (I Cor. xiii, 12) capitis sui contemplans speciem, malis mista zizaniis, graviora persæpe a propriis, quam patitur ab extraneis; hoc et illic, ubi facie ad faciem in quibusdam membris suis magna jam ex parte exaltata, ipsum caput, ipsum cernit auctorem, tanto clamat attentius, quanto liberius: *Intret, inquit, in conspectu tuo gemitus compeditorum, redde vicinis nostris septuplum in sinu eorum*

B *Psal. lxxviii, 11*). Tunc ergo quilibet hæc audiens vicine, id est ejusdem domus, ejusdem familiæ, fidei et redemptionis, catholice, christianissime, time, rex bone; et dum gaudes, cum audis quotidie Ecclesiam dicere: *Domine, salvum fac regem*, inctue quod sequitur: *Et exaudi nos in die qua invocaverimus te* (Psal. xix, 10). Re enim satis perspicua quid tibi putas prodesse, dum oratur pro te? dum ipsi etiam orantes non sinuntur quiete vivere pro te? Nam dicente Apostolo et præcipiente: *Orate pro regibus, ducibus et omnibus qui in sublimitate sunt constituti* (I Tim. ii, 2); vide quid sequitur, *Ut quietam, inquit, et tranquillam vitam agamus*. Vide igitur ne dum hoc quod modo audisti canitur, Deus contra te invocetur; dum scilicet compediti clamant, pro se clamant, et eorum censortes unanimi sicut charitate, ita et voce.

21. Sed non exaudiuntur, inquis, male precantes, cum Deo præcipiente pro persequentibus debeant orare (Matth. v, 44). Optime. Quid quod oratio in sinum orantis persæpe revertitur? Unde ne tibi pueriliter lenocineris, audi dicentem Dominum: *Deus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, et patientiam habebit in illis. Amen dico vobis, cito faciet vindictam illorum* (Luc. xviii, 7). Et Job: *Anima, ait, vulneratorum clamabit, et Deus inultum abire non patitur* (Job xxiv, 12). Alius autem: *Ne relinquant, inquit post te maledicere; maledicentis enim tibi in afflictione animæ suæ exaudietur oratio ejus; exaudiet autem illum modi interpretatione utens hic ait: Usque ad novissimum memorem Domini, et filium benedictionis. Novissimum inquit, ut omnes significet, qui usque ad finem mundi futuri sunt.*

Deus qui fecit eum (Eccli. iv, 5; et: *Qui avertit aures suam a clamore pauperis, et ipse clamabit et non exaudietur* (Prov. xxi, 13); et: *Videns vidi afflictionem populi mei, et gemitum eorum audivi* (Exod. iii, 7); et: *Sanguis Abel clamat ad me de terra* (Gen. iv, 10); et: *Desiderium pauperum exaudivit Dominus, et clamaverunt justii, et Dominus exaudivit eos* (Psal. x, 16).; et: *Juxta est Dominus his qui tribulati sunt corde, et humiles spiritu salvabit* (Psal. xxxiii, 19). Qui autem scis, utrum te converso, ipsis videlicet pro te intercedentibus, an perditio salventur, dum oratio pia non ad te, sed in sinum revertitur eorum a quibus est fusa? In quo non plus afflicti, quam totius Ecclesiae, inter quos etiam tu contra te clamas pro afflicto, clamantium voces te convenit formidare dicentium (140): *Adjuva nos, Deus salutaris noster* (Psal. lxxviii, 9); et: *Deus, in adiutorium meum intende* (Psal. lxxix, 2); et: *Domine, libera animam meam a labiis iniquitatis et a lingua dolosa* (Psal. cxix, 2); et: *Confundantur omnes qui ostendunt servis tuis mala* (Dan. iii, 44); et: *Libera nos, Deus, in mirabilibus tuis, et da gloriam nomini tuo* (Ibid., xliii, 4). Hæc enim et his similia infinitissima liberati dum clamant, sine dubio pro liberandis clamant; et re non minus experta quam vera. Nonne audis quotidie istud, et hoc usitari in sæculo, regem pro rege, licet sint inimicissimi, dum unusquisque videlicet prospicit sibi, sæpissime loqui, episcopum pro episcopo, clericum pro clerico, monachum pro monacho, laicum pro laico, iudicem pro iudice, pincernam pro pincerna, et, ut ad vilissima quantum necessaria veniam, pistorem pro pistore, coquum pro coquo? Si ergo nos invicem pro participio juvamus ordinis, in quibus est maxima imperfectio charitatis; quid illos putas pro suis consortibus agere qui illam, qua major nulla est (I Cor. xiii, 13), charitatis arcem non solum conscendere, sed etiam, si fieri posset, transcendere nitentes (141), dum ponerent animas pro amicis, etiam pro ipsis orabant inimicis? An non putandum nos, licet negligentius multo quam expedit, debitum eis honorem deferentes, et quotidie in auxilium defensionemque invocantes deserere, qui ipsos inimicos timebant negligere (142)? At forte ais, volunt quidem, sed peccatis nostris merentibus, nequeunt. Quæ, rogo illa beatitudo, quam aliqua inefficax excruciat cupido? quæ felicitas, quam quævis impossibilitatis addicit egestas! quod cogitare quid puerilius? quod dicere quid potest inveniri perversius? At nobis hæc haud interruptim loquentibus,

(140) Construe: *In quo convenit te non plus formidare voces afflicti, quam totius Ecclesiae, scilicet omnium fidelium, clamantium, inter quos etiam tu clamas, contra te pro afflicto, et dicentium: Adjuva nos, Deus, etc.*

(141) Construe: *Qui nitentes non solum conscendere, sed etiam... transcendere illam arcem charitatis, qua nulla major est, dum ponerent, etc.*

(142) Construe: *An non putandum (illos), qui timebant negligere ipsos inimicos, deserere nos deferentes eis honorem debitum, licet multo negligentius quam expedit, et quotidie invocantes in auxilium et defen-*

tu forte volvis interius (143), quid inter hæc agendum, si contra meum aliquis illorum consurgat imperium? Quo pacto id possit contingere, nequeo cogitare. Tuum enim quomodo ambiat honorem qui obtinet superiorem? Nam qui major etiam tuo censeatur iudicio, qui instituitur, an per quem quis instituitur? Cum vero præcepisse Dominum legeris Samueli dicendo: *Sume cornu olei, et vade, unge illum* (I Reg. xvi, 1), vel illum in regem; Nathan quoque et Sadoch unxisse legeris Salomonem (III Reg. i, 45); quare utrum alicubi inveneris quemlibet regum unxisse, licet legatur instituisse sacerdotum vel prophetarum aliquem; et videbis quis eorum post Deum locum obtineat superiorem.

Tit. XII.

22. Omnes autem Ecclesiae filii, inter quos tu etiam numeraris, si tamen non dedignaris, si patrem ut Absalon, arbore vindice multandus, mucrone non persequeris (II Reg. xviii, 9); si vipereo matris viscera ore non rodas, attamen facias, facias tamen, inter eos numeraris, sed vide ne hæreditate et cohæreditate illorum a temet frauderis, omnes, inquam, Ecclesiae filii aut de sorte sunt Domini et appellantur clerici et monachi; aut sunt Ecclesiae famuli, episcopi vero confamuli; aut laboratores (144), servi et liberi, aut milites regni. Domini vero est terra (Psal. iii, 1), et tuæ defensionis commissa; reditus vero ejus aut sancta sanctorum sunt Domini, et ad jus pertinent sacerdotum, nec a quolibet auferri possunt, nisi qui publicum committere non formidat sacrilegium; aut tui imperialis [leg. sunt] si juris, et, puto, nec vero iudico quod nullus auferre absque præiudicio valeat capitis; aut [subaudi sit] incolarum pagi; quod [subaudi jus] qui conatur invadere, legali coercetur sanctione. Sacerdotium vero a Deo solo conferri sicut et regnum, imo præstantius multo quam regnum, cum millia approbent testimoniorum: tamun ista, quæ nunc pulsant animum, suum hic expetunt locum. Dictum est Moysi: *Eccce constitui te Deum Pharaonis* (Exod. vii, 1.) Ut utique id non rex terrenus, non quælibet potestas terrena, sed de rubo protestans vox ipsa dixit Dominus, quæ dat imperium regi suo, atque sublimat coram Christi (I Reg. ii, 10), et utique sui; quæ in Psalmo: *Ego, inquit, dixi, dii estis* (Psal. lxxxi, 6). *Ego, inquit; ego, non quilibet homo, ego dixi, ego statui, qui et vos homines creavi; ego dixi, non quilibet ut diceret, ut valeret aut auderet, concessi; a me homines creati, a me dii estis vocati, quod utique fa-*

sionem?

(143) Hugonis regis quæstio hic proponitur: quid nimirum agendum, si quis contra ipsius regnum consurgat. Ratherium vero contra insurrexisse querebatur, cum Arnoldum Bajoariæ ducem Veronæ recepit.

(144) Laboratores: quorum alii erant servi, alii liberi, intelliguntur plebei; milites autem regni sunt viri nobiles. Hinc plebei a militibus distinguuntur libro sequenti, num. 13. milites vero regni dicti viri nobiles. quia fere omnes feudatarii pro regno militare debebant.

cere nisi Deus, quod concedere nisi omnium poterat Dominus, ipsaque, non altera, ipsa vis, ipsa potestas, ipse nutus, ipsa majestas: *Speculatorem*, inquit, *dedit te domui Israel*: aliique [f. alibique]; *Ad omnia quæ mittam te ibis* (Ezech. III, 17;) et: *Ecce constitui te hodie super gentes et super regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipas, et ædifices, et plantes* (Jerem. VII, 10.) Pulchre vero nec dissonum a novo: *Quæcunque*, enim dicit, *ligaveritis super terram, erant ligata et in cælo; et quæcunque solveritis super terram, erunt soluta et in cælo* (Matth. LVIII, 18:) quod et ex his unus: *Aliis*, inquit, *sumus odor mortis in mortem, aliis odor vitæ in vitam* (II Cor. II, (16). Ipsa etiam Sapientia: *Per me ait, reges regnant, et conditores legum justa decernunt* (Prov. VIII, 15;) quos conditores **B** intelligit legum nisi reseratores Scripturarum? qui tunc videntur Dei leges condere, cum student enodare; quasi nullæ enim sunt nescienti, sicut et *coinquatis nil mundum* (Tit. I, 15.) Quod si tibi ista forsitan displicet, alia editio enucleatius profert: *Per me*, inquit, *reges regnant, et potentes scribunt justitiam, cui concinit jam carne velata, sed ipsa eademque Sapientia: Ideo*, inquit, *omnis scriba doctus in regno cælorum similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera* (Matth. XIII, 52.) Quæ et alio, sed tamen et Evangelii loco, uni, et in eo ejusdem ordinis omnibus, ipsi tamen specialius: *Tibi*, inquit, *dabo claves regni cælorum* (Matth. XVI, 19; itemque si dici fas sit tanto majori auctoritate, quanto jam devicta mortalitate, triumphata morte, induta immortalitate, imminente **C** ascensione, peracta resurrectione: *Pasce*, inquit, *oves meas* (Joan. XXI, 17;) meas, inquit, meas; meas creatione, meas redemptione, meas jure, meas non tuas, meas non Tiberii, meas non Claudii, meas non Constantini, meas non Theodosii, meas non Mauricii, meas non Caroli. Omnibusque generaliter: *Accipite*, inquit, *Spiritum sanctum; quorum remisistis vel retinueritis peccata, remissa vel retenta sunt* (Joan. XX, 13;) et: *Euntes in mundum universum, prædicate Evangelium omni creaturæ* (Marc., XVI, 15) Quod reminiscens ille [scilicet S. Petrus,] cui primo et in quo cuncto est præceptum prædicatorum catalogo: *Præcipit nobis Dominus prædicare populo* (Act. X, 42;) *statutusque* [id est constitutus] *coram principibus et magistratibus: Obedire*, inquit, *oportet Deo magis quam hominibus* (Act. V, 29.) Ejusque in passione collega Paulus in Epistola: *Pro Christo legatione fungimur* (II Cor. V, 20;) et alibi: Quo

(145) Si nimirum duo diversa sunt *pulvis et cinis*. Construendus autem hic textus sic: *Vide quæntum ille* (id est rex) *qui ex pulvere, scilicet homine, potuit facere angelum, id est episcopum, et ex cinere potuit facere Deum, quod iste dicit se fecisse, quantum, inquam, is præfertur illi, id est Deo ipsi, qui tantum pulverem et cinerem potuit creare, quod tantummodo videtur concedere Deo. Sibi nimirum rex tribuit posse facere episcopos, et Deo tantummodo videtur concedere, quod pulverem et cinerem, seu hominem,*

A modo, inquit, *prædicabunt, nisi mittantur?* (Rom. X, 15.) A quo mittuntur, quæso, nisi ab eo qui dixerat: *Ego misi vos metere quod vos non seminastis?* (Joan. IV, 38.)

35. Habes breviter, sed sufficienter sacerdotii jura ab ipso Deo per Spiritum sanctum collata. Cesset ergo quis dicere humanum, quod specialissime est Dei donum; desinat hac auctoritate victus quilibet, etsi nesciens. Deum tamen blasphemans, dicit Deo; *Ego illum et illum feci* (Isai, XIV, 13,) ne, dum Deo se cœquare vult in aliquo, dejiciatur cum eo, qui solium contra eum voluit erigere in cælo. Creatricem enim creatam nullam esse substantiam ita cunctis tenemus certissime, ut si quis aliquid retur procul dubius, nil invenire **B** eo queat insanius. Quod si episcopus specialiter ab homine est factus, cum generaliter a Deo totus creatus sit mundus, ridiculum. Quod si non adorari, venerari tamen adhuc videantur simulacra, dictum est enim in Psalmo: *Simulacra gentium opera manuum hominum*, (Psal. CXIII, 4;) multo autem perversius adhuc, *Deus*, inquit, *ossa et carnem illi dedit; nam cætera ego contuli*. Habes hic inæstimabiliter homini suppositum Deum. Quantum enim ea charismatum insignia differant, quibus homo vocatur angelus, imo Deus, ab ea conditione, qua vocatur pulvis et cinis, credo quod nullus ignoret rationalis. Vide ergo, quantum ille [id est rex,] si tamen eo sensu, imo vesania duo sunt, præfertur, qui ex pulvere angelum, ex cinere potuit Deum facere (quod se dicit iste fecisse, illi, qui tantum pulverem et cinerem potuit creare, quod tantummodo videtur Deo concedere (145;) quod ipso auditu intolerabiliter obscenum et penitus detestabile, licet nunquam nisi hac nostra, proh nefas! dictum vel auditum fuerit ætate; tamen æstimo cuidam a propheta dictum esse: *O pastor et idolum derelinquens gregem!* (Zach. XI, 17.) *Pastorem* eum scilicet usuali pro officia vocans dicendi genere, *idolum* vero quod hoc sibi donum [id est episcopatum] ab homine æstimet collatum; et ideo *derelinquit gregem*, in necessitate, quia nescit quod, vel a quo percepturus si præmium pro defensione, judicio vietus conscientie; præsertim cum et hac conjectura credere possit putari aliquid posse sine Deo fieri. Eheu autem intolerabilis animæ miseria, sui penitus Creatoris carere notitia!

D 24. Nec desunt interea, ut ad inceptum redeam, etiam in episcopio corrosores, qui exemplo eorum, qui anno (146) a præterito altero Thye-
creare potuerit; quod ipso auditu intolerabiliter obscenum est, etc.

(146) Hæc Ratherius altero circiter anno post suam captivitatem scripsisse videtur, id est an. 936. Hinc annus a præterito alter indicat annum 935, cui quidem sequentia congruunt. Designant enim eam multorum Veronensium conspiracyonem adversus Hugonem Italiæ regem, in qua multi etiam ecclesiastici erant impliciti: quæ cum ineunte anno 735 male cessisset, aliis atque aliis occisis, alii, qui se

steas (147) cœnas adversus quemdam commentati sunt episcopum, concinnent nunc et adversus istum quoque quædam obloquia. Et hoc non exteri, sed agunt privati (148) qui debuerant testes boni ejus esse propositi. Faciunt hoc, inquam, non imici, sed amici dolosi; unanimes quondam homines, et aliquando dulces et noti, qui simul cum eo dulces capiebant cibos in domo Dei (*Psal* LIV, 45,) quasi cum consensu coambulantes, et eum ad cœlos usque tollentes (149), et beatum, justum sanctumque deceptoris non minus quam adulatoris **95** favoribus pronuntiantes: parcat quibus Deus, avortens ab eis, ne veniat mors super eos, et descendant in infernum viventes (*Psal.* LIV, 16,) id est, scienter infernalibus acta patrantes, nec repentinum mortis occasum caventes. Faciunt hoc traditorum (150) reliquiæ, nulla cœlesti jam facta pro hujusmodi, quantum scilicet quibusdam videtur, perterriti redhibitione vindictæ. Quorum uni ab exilio scripsit hujusmodi.

25. « Heu me, fili mi (151,) quid agam? quem primum plangam? me mortuum, ante te mortuo insultantem? quasi et tibi eadem non sit conditio moriendi, imo quod est multo miserius, fetores mortui naribus trahentem, ore aspirantem, pulmo-

subdlexerant, Ratherio in Papiensem carcerem re- truso totius mali causam appingentes, nunc quoque, dum hæc scribebat, id est anno 936, contra ipsum obloquebantur.

(147) Nota est Thyestæ cœnæ fabula, qua Thyesti Atreus frater suos ipsius filios interfectos epulandos apposuit. Aliquot autem Ratherii spirituales filios, seu ecclesiasticos in memorata conspiratione necatos hæc allegoria videtur innuere. In libro quidem *Confessionis*, n. 2, *homicidia, ex-culationes et ex-membrationes* ea occasione perpetrata deflet.

(148) Hoc loco *privati* nomen intimum et familiarem significat, quo sensu alla exempla apud Cangiium invenies. Testes autem boni propositi ipsius Ratherii esse debebant intimi et familiares ejus. Hi enim ipsius consilium in assentiendo cuidam epistolæ ab Ursonem scriptæ, quæ totius calamitatis origo fuit, bonum fuisse noverant. Postquam vero captus et abductus fuit in carcerem, eidem adversarii fuere, et multa in eum spargebant.

(149) Illi procul dubio sunt ecclesiastici, qui initio episcopatus Ratherii, eum ad cœlos usque tollebant, etc.

(150) Traditores vocat, qui quondam amici, sibi postea infensi fuerunt. Unus ex his est ille, ad quem initio exsilii et captivitatis sequentem epistolam scripsit.

(151) Perperam in vulgatis *filius, quid*. Hic autem Ratherii filius unus ex eis esse videtur, qui simul cum eo dulces capiebant cibos in domo Dei, ut paulo ante narraverat. Hinc sane unus fuit e clero Veronensi, cui archidiaconus cathedralis ecclesiæ, ut mox videbimus, socer erat. Ipsius nomen Ursus, vel Urso: quippe Ratherius sub epistolæ finem expetit, nec eius complices ab ipsius nomine *scribentur Ursini vel Ursarii*. Ursus, vel Urso Veronensis Ecclesiæ diaconus nœmoratur in tribus documentis, quorum unum anni 917, alterum anni 939 edidit canonicus de Dionysiis in collectione diplomatum et documentorum pag. 113, 115 et 126. Tertium vero anni 968, Joannes Baptista Biancolinus impressit in *dissert. 2, Italice inscripta: Dei rescori e*

nibusque longe pejus moriturum mittentem, et quod est gravius, aliis hoc, ut simul possint commori, propinantem (152)? An nescis, fili, quondam supra tibi contiguum mare Commacla [Commacla Ital. *Commacchio*] dici castrum, in quo fertur mortuus occidere vivum? Quantum vero præter innumerabilia, et non solum tibi, sed etiam mihi et omnibus præter soli Deo cognita non..... minusque lugenda, in ipsis etiam, quæ a te (ut utinam falso) proferuntur, me jure lugendum censeam; tibi filii, charitative, ut sæpe, confabulando referrem, si locum colloquendi haberem (153.) At cum omnimodis desit, breviter hinc aliquid pro tempore labor. Primum me lugeo, quod talis inveniri quiverim, qui a te talis dici possim. Secundo, quod te ad hoc meo, ut tu alios modo, instruxerim exemplo; siquidem te præsentem multis (heu doloris mei oblitus!) et etiam melioribus sæpe derogavi et ego. Tertio auditorum **96** terror vere, qui tam tuo quam meo periclitantur fetore (154). Sed desine me, fili, hac in parte non minus quam aceusare, imitari, qua noxius eum mihi, si ita est ut asseris, magnopere fuerim, maxime fui tibi. Habes sanum super hoc quod sequaris consilium, quandoquidem non defutura hujusmodi cadaverum (155) male olida præsciens

governatori di Verona pag. 121. Num hic Ursus viveret an. 935, et num idem sit ac ille, ad quem Ratherius hanc epistolam dedit, affirmare non licet. Tota hæc epistola eo pertinet ut Ursonem adversus episcopum carcere inclusum obloquentem compescat.

(152) Id est: *et mittentem* (fetores) *pulmonibus longe pejus moriturum, et, quod est gravius, propinantem hoc*, nimirum eundem fetorem, aliis ut possint simul commori. Ursum longe pejus moriturum affirmat, quia mortuo insultans, et contra ipsum alloquens, gravius peccabat.

(153) Construe et explica: *Quantum vero, præter innumerabilia, et non solum cognita tibi, sed etiam mihi, et omnibus, præter cognita soli Deo, et non minus lugenda: quantum, inquam, censeam me jure lugendum etiam in ipsis quæ proferuntur a te, et utinam falso! charitative, ut sæpe, referrem tibi, fili, confabulando, si haberem locum colloquendi.*

(154) Locus hiulcus, vel corruptus Sensus nihilominus satis aperte proditur. Tertiam enim lugendi causam refert in terrorem auditorum, eorum scilicet, qui cum sua et Ursonis obloquia audissent, in animæ periculo versabantur. Quod autem addit *fetore*, respicit parabolam de quatruiduano Lazaro, qui fetebat, ut ex sequentibus manifestum fiet. **97** Sed enim, et Ursonem ob inolitum obloquendi vitium hoc loco fetoris nomine designatum veloti fetentem Lazarum præfert, eaque de causa timebat, ne illi quoque animæ periculum subirent; qui ejusmodi obloquutiones audierant. *Fetorem* alibi latius quod libet vitium appellat, quo alii infici possent, ut patet ex serm. 2, de Quadragesima num. 24, ubi tertium genus peccantium illud esse ait, *quod et fetere dicitur, id est, desperatione recuperandi vicinos inficere.*

(155) Construe: *quandoquidem divina pietas, præsciens non defutura male olida busta cadaverum hujusmodi, id est eorum hominum, qui obloquiis indulgent, consulens vivis ne necarentur fetore eorum, sequentes ipsorum exemplum, dixit tale quid: Quæ dicunt facite, etc.*

busta, tale quid, ne horum fetore necarentur, vivis consulens divina pietas dixit: *Quæ dicunt facite, quæ autem faciunt facere nolite* (Matth. xxiii, 21). Nam etsi ego tibi causa, quia materies tui mortis; tamen scito, quia quovis ordine cujusvis scelere moriaris, inter mortuos mortuus deputaberis. Sic enim dicit Deus: *Ipse quidem in iniquitate sua morietur; sanguinem autem ejus de manu tua requiram* (Ezech. iii, 20). Et revera quid profuit Evæ dixisse: *Serpens decepit me?* (Gen. iii, 13.) Et utique dum hæc tibi, ut compescaris, tui sollicitus scribo, id studiosissime ago, ut et tu a morte libereris, et ego reus tui non tenear sanguinis. Potest autem fieri: nec enim id fieri posse despero ab eo, cui idem est posse quod velle; nec tu quoque hiuc debes desperare, cum eum quatradaum legeris suscitasse; nec ego meminerim me id te dedocuisse in eo, quem manibus scripsisti de parricidio sermone (156), ut ego jam ad vitam clamer cum fremitu pietatis divinæ, licet tu me adhuc, quod ille melius novit, quam tu, utpote quatradianum dicas fetere; nam nec desunt super me pie flentes sorores, inter quas rogo et tu annumereris, id est, ut sit in te sororius et non parricidialis affectus, quo si me fetere quia potes confitearis, vere non succenseo, imo omnimodis **97** postulo; dummodo mellifluam illam Domini merear audire vocem, resurrectionem mihi, tibi miraculum promittentem. Tantum rogo, ut periculum audientium attendas, tuum etiam ne nullipendas. Dictum enim, ut credo, divinitus, etiamsi non memineris, non ignoras: *Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur* (Levit. xx, 9),

26. « Quod cum ad mentem vel hic relegens reduxeris, postquam duplicem mortem attenderis, ac duas hinc separatim subjacentes, id est, cuique divisioni propriam, agnoveris substantias, unamque mortaliter solummodo mortalem, alteram immortaliter mortalem, mortaliter immortalem perpendaris; ne rogo, obliviscaris, quam gravibus matrem ipsam (quam no forsitan perfunctorie accipias, Ecclesiam esse tibi replico, si tamen es filius; si non, de te aut pater aut quilibet parens loquitur germanus, *Ex nobis exierunt, sed non erant e.c nobis?* Sis autem, [subaudi filius] sis precor, sis rogo), ne tamen

(159) Sermo de parricidio, quem Urso suis manibus scripserat, est ea epistola Ratherio exitialis, de qua sermo erit postea. Parricidium autem hic ingeritur, quia cum parricidii nomine non tam mors, quam omne gravius malum patri vel patriæ illatum significetur, ea epistola caua fuit eorum malorum, quæ Ratherio spirituali Ursonis patri obvenerunt. De parricidio quidem in Ratherium hoc loco agi vel ex eo confirmatur, quia idem Ratherius post pauca ab Ursono expetit, ut deinceps *sororium, non parricidiale affectum* erga se nutriat.

(157) *Patris* nomine seipsum Ratherius vocat, quem Urso cujusdam epistolæ et moliminis auctorem traduxerat.

(158) Hac *regenerationis* voce se spiritualem Ursi patrem indicat, quippe qui cum uti Veronensem, et multo magis uti unum et clero inter suos spirituales filios censebat. Confer. not. 151.

(159) Hic Veronensis Ecclesiæ archidiaconus in

A ut dixi, obliviscaris postulo, quam gravibus matrem maculis aspergis, dum patrem (157) tam fœda criminis nota aduris. Quam enim insolubilis, tam compassibilis est dilectio maritalis, cum et eadem consortia sunt honoris. Quod lotum, mi nate, facere auderes minime, si dictum voluisses recolare: *Honora patrem et matrem* (Exod. xx, 12); aut pluris regenerationem (158), quam generationem penderes, si prohibi um reminisceris: *Noli tangere christos meos* (Psal. civ, 15); et: *Qui tangit vos, quasi qui tangit pupillam oculi mei* (Zach. ii, 8); et: *Qui vos spernit, me spernit* (Luc. x, 6); et: *Diis ne detraxeris* (Exod. xxii, 28); et: *Qui detrahit regi, detrahit legi* (Jac. iv, 11). Regale autem Ecclesiæ esse ut crederes sacerdotium, præter alia innumera unum tibi suadere satis posset Petri testimonium dicentis: **B** *Vos autem genus electum, regale sacerdotium* (Petr. ii, 9). Sententiam quoque cujusdam in decretis **98** sanctissimi papæ præ oculis habuisses dicentis: *Pepus nullum judica fore scelus, quam Christianos propriis detrahere sacerdotibus*. Piaculum etiam maledictionis Cham advertisses (Gen. ix, 25), atque ejus exemplo verecundiora patris denudare timuisses. Canones etiam et sanctorum Patrum concilia non pesthabuisses, in quibus damnatos hac de causa multos advertere poteras, si legisses. Curia quoque tradi, et infamis [f. infamem, vel cum infamia] absque ulla spe restitutionis cunctis vitæ diebus eidem deservire timuisses, Vindictam quoque pro Narcisso beatissimo factam meminisses (EUSEB. Hist., lib, vi, c. 9); nec archidiaconum (159) nostrum ideo fortuito percussum, quia tu adhuc nil pateris, cogitasses, cum diutius expectatus, durius feriatur non conversus, quod et a te et a tuis complicitibus avertat omnipotens Deus.

27. « Et forte te, fili, observatores mei, dum mihi inimici: tibi volunt parere morigeri, fefellerunt. Sicuti quondam illi sanctorum nisi sunt fallere (160) cœtum, qui contra Athanasium brachium cujusdam qursi Arsenii concilio obtulerunt excisum; sic et tu quoque quemdam (Deus parcat tibi) mei odio fefelleristi, qui epistolam (161) conviciis plenam a tuo ei illo jam dicto magistro (162) olim destinatum proferens, et auctorem facti investigare nitens cum te conspiratione adversus Hugonem regem præcipuus, etsi primum a nece, ad quam illum gens barbara post recuperatam Veronam destinaverat, ereptus, postea tamen, dum hæc Ratherius scribet, vel morte, vel aliquo gravi iufortunio percussus ex hoc loco cognoscitur. Id autem, quodcunque fuerit, casui fortuito Ursus vertebat, propterea quod ipse licet ejusdem rebellionis conscius, et Ratherio pariter oblocutus nihil adhuc mali patiebatur.

(160) Male in vulg. *facere*, et postea *fecisti*, ubi ex contextus sententia corrigendum fuit *fallere*, et *fefellisti*.

(161) Hæc illa est epistola, quæ Ursonis manu scripta, alios a periculo liberavit, Ratherio autem ruinam peperit. Totam hanc implexam historiam, quam Ratherius distinctius explicare noluit, eo meliori modo quo licuit exposuimus in auctoris Vita § 4.

(162) Jam dictus magister esse videtur archidiacono-

scriptorem ultro deprehendisset confitentem, tu cæteris, qui adeo tibi non competebant ut ego, relictis, me auctorem, me totius moliminis præsentasti incentorem: et utique dum hoc pro libitu duxisti [f. dixisti], verum (me satis non accusato, et te excusato) dicere si voluisses potuisti: quod nimirum fecisses, si tanta mihi charitate consuluisses, quanta ego consului tibi et universo meo gregi, maxime tamen vero jam prætaxato illi tuo sacero (163), cum ad illam epistolam (Deus scit quo animo) consensi. Nam veniente, ut **99** optime nosti, a contraria parte altera, cum ea perspecta gens efferat et nobis [f. vobis] barbara, de se ipsa vero jure suspecta, utpote pro ea quæ inter vos jam in multis in negotio consimili sæpe naufragaverat vita (154), omnem ut erat culpam in eundem retorsisset archidiaconum, et nostræ partis honoratiores quosdam, maxime vero in clerum universum, et me reservato, quanquam asportato, propter consanguinitatem, quam cum illorum habebam primoribus, ipsoque (165), ut dicebat, principe, omnem domum Dei prædari, omnes majores civitatis aut exmembrare, aut captivos ducere, ipsum vero jam fatum [id est jam memoratum archidiaconum] et eos, qui post (166) meæ cum illo fuerunt traditionis principes, furca molirentur appendere: qualem illam noctem duxerim Deus scit. Tu quoque, qui te nil boni de me fateris scire, quibus precibus, humiliationibus, lacrymis, muneribus promissis et ipsis, tibi interventu amicorum vitam et libertatem obtinuerim, ipse, ut dixi, optime nosti, qui hæc omnia tacens, id solum quod (167) me interficeret, proferre maluisti. Lucescente enim die de-

cretum est, non a me solo, ut dixisti, sed ab omnibus paulo ante memoratus, cujus salutis, ut mox dicetur, hac epistola potissimum consultum fuit. Construe autem: *qui proferens epistolam plenam convitiis olim destinatam ei a tuo illo jam dicto magistro. et nilens investigare auctorem facti, cum deprehendisset te scriptorem ultro confitentem, tu relictis cæteris, qui non adeo competebant tibi ut ego, præsentasti me auctorem, me incentorem totius moliminis, id est, scribendæ ejusdem epistolæ, quæ aliqua de rebellione attigisse videtur: Et ubique dum dixisti hoc pro libitu, potuisti dicere verum, si voluisses, me satis non accusato, et te excusato, etc.*

(163) Archidiaconus omnium maxime in vitæ discrimen erat adductus, quippe *sententiam illico subiret capitis*, nisi, laudata epistola, scripta velut inscius criminis dimitteretur. Huic ergo maxime prospexit Ratherius, cum ei epistolæ consensit. Hinc igitur idem archidiaconus *prætaxatus socer* Ursonis intelligendus videtur. *Prætaxatus* pro *prædictus* accipi plura apud Cangium exempla confirmant.

(164) Ea gens intelligenda est, quæ Arnaldo Bajoriorum duci Verona potito contraria, ipso devicto eandem urbem Hugoni regi recuperavit. Dicitur autem ea gens *perspecta, efferat et nobis barbara*, quia non ex Italico, sed ex regno, ut videtur, Burgundico, ex quo erat Hugo, deducta fuerat. Additur *de se ipsa vero jure suspecta, utpote pro ea, quæ inter vos jam in multis in negotio consimili sæpe naufragaverat vita*, quia scilicet eadem gens jure suspicionem inducere poterat de sua vita, quæ aliquot annos ante Veronæ in negotio consimili, id est, in conspiratione contra Hugonis, conregionalem et consanguineum Ludovicum Bosonis filium eadem in urbe excæcatum,

bus tam nostratium quam exterorum (principum vero hujus consilii qui fuerit, non pleniter agnosco alium quam diabolum) ut fieret talis qualis facta est epistola, et si illam mittere auderet archidiaconus, quasi inscius dimitteretur criminis: sin alias, sententiam illico subiret capitis. Hoc quod dixi acto tam de me, quam et de cæteris (168). Deo autem gratias, quia dum vobis consului, me ut videtur neglexi; dum vobis, licet vestræ molitionis ex parte conscius (169), peperci, me prodidi.

28. « Legitur autem, fili, in historia Tripartita (lib. viii, cap. 1), quod quidam in pastu occupatus pecorum cum occidisset quemdam, et fugisset pavore actus in eremum, et sanctorum Patrum exemplis bono assuefactus, fuisset eremita perfectus; semper benedicebat scelus, quod sibi tanti fuit causa profectus. Hæc ideo retuli, ut hinc colligas, quantum meo profectui militasti, dum me, ut penitus deficerem, tam graviter accusasti. Nam si præsens esses et permitteres, manus oculis demulcerem prædulcibus epistolæ illius scriptrices, quia hæc causa, materies, et totius meæ summa fuit, ut opinor, salutis; per hanc morti, ut credo, æternæ subtractus, **100** et vitæ sum redditus. Peripsam actum esse credo, ut et his, quorum fetore (179) tu adhuc periclitaris, et universam pene mihi commissam Ecclesiam mortifero pestilentiae tabo corrumpis, quam et possit fieri, ut per [per abundare videtur] cuncta ita se non habeant, ut dicis, cæterisque innumerabilibus, a tua vero scientia longe remotissimis, magna ex parte jam cavere credi possit; licet securitatem exinde nullam, quia non expedit, siquidem certitudine careo, cæperim. Tantum vero hac me sæpe naufragaverat, cum diversis occasionibus necata vel fugata fuerat.

(165) Hæc forte opinio idcirco ei barbaræ genti fuit, quia sciebant Ratherium Hilduini fuisse familiarem, et cum eo Veronam venisse, eidemque subinde in Veronensi cathedra successisse: ex familiari autem Hilduini etiam consanguineum crediderunt, et eatenus conjunctum fuisse cum ipso principe Hugone, quocum Hilduinus consanguinitate jungebatur.

(166) Qui scilicet postea epistolam fabricatam in meam ruinam verterunt.

(167) Quod nimirum mei exsilii et carceris causam præberet, id est epistolam, quam Urso scripsit et protulit.

(168) Hac epistola, quam Urso scripsit, tam de Ratherio, quam de cæteris actum est, sed exitu diverso: nam cæteri a periculo erepti, Ratherius vero, Hugone rege jubente, in Papiensem carcerem conjectus fuit; et ita, uti mox subjicitur, is epistolæ assentiens, *dum aliis consuluit, se ipsum neglexit; dum aliis, licet eorum molitionis ex parte conscius, pepercit, se ipsum prodidit.*

(169) *Consciis*, inquit; quippe consilium scribendæ ejus epistolæ, cui ob aliorum bonum consensit, sibi nociturum *ex parte* præsenferat. *Ex parte* autem ait: quia etsi aliquod sibi periculum ex ea impensurum prænovit, non tamen tantum putavit, quantum re ipsa incurrit.

(170) Hic quoque *felor* pro obtreptionis vitio in episcopum, cui Urso indulgebat, accipitur Confer. not. 154.

occasione considero profecisse, ut nullum mihi amplius quam te videam amplectendum, qui mihi materies tantorum fuisti bonorum. O autem me, et ut hoc dicam, ipso mei infortunio fortunatissimum, etiamsi nihil aliud quam te tibi que consimiles cognovisse ejus beneficio contigisset mihi; unde omnia non solum tibi parcens, sed et uberrimas pro his tibi gratias referens, ad moneo, fili, ut quia jam nunc indicibiliter profuisti mihi, caveas ne omnino mei odio obfueris tibi. Verum ut quodam utar compendio, festinante nuntio, et chartula deficiente omnino, parcat tibi Omnipotentis justa pietas resipiscenti rogo; imo ut resipiscas ipsa benigne concedat postulo: sine causa enim, quantum scilicet ad tui spectat læsionem, me ipsa scit a te hoc pati; si tamen profectum pati quis rite possit dici isto genere dicendi, quatenus per te quoque tui corrigantur complices, nec a tuo derivato nomine vocitentur Ursini vel Ursani, sed ab eo qui dixit: *Discite a me quia mitis sum et humilis corde* (Matth. xi, 29); et per suum quemdam: *Obedite præpositis vestris et subjacete eis* (Hebr. xiii, 7), appellari jure mereantur Christiani vel agnei, id est mites non feri, amatores non irrisores pastorum. Quod si mihi provenit oranti, lætitiā ipsam dissimulare, nedum reprimere valeo minime; quod si non, peccatis meis imputo. Saltem vero hoc diva pietas concedat postulo, ut dum peccata mea adversum m, imo adversum te pronuntias, illa remittat; dum tu ea describis, ipsa deleat, teque in hoc præsentī sæculo recognoscere faciat, quia inæstimabiliter tibi ipsi obfueris [l. contēdis], [supple et] dum irrecuperabiliter me nocere contenderis, iudicibiliter mihi profueris. Valeas in Domino, precor, fili, correctus, amen. »

29. Inter hæc, si dicere audeam, stant simulacra (171) 101 undique fixa, nullum vel sui causa sonitum dantia, quasi qui ipsa taciturnitate videantur clamare, se rationis expertia omnimodis esse. Sed ne mihi, sed potius sibi succenseant rogo; non enim hoc eos esse scio vel dico, sed ne jure dicantur haud modice timeo, dum et (172) ab homine factos dici patienter ferre, imo uberes gratias dicenti referre audio; nam nec erunt, si dixerō, nec non erunt, si tacuero; sed [subaudi erunt] si dixerint vel consenserint omnino. Et o quam pulchrius vocari perfectum, quam factitium! *Perfectus autem omnis erit, si sit sicut ma-*

(171) Simulacrorum nomine eos episcopos designare videtur, qui in hac sua calamitate tanquam muta simulacra nihil pro se loquebantur.

(172) Eos episcopos perstringit, qui se ab homine episcopos factos dicebant, et dicentibus gratias referebant. Episcopos nimirum licet ab hominibus electos, vel decretos, non tamen ab hominibus, sed a Deo ipsa sacra ordinatione institutos alibi sæpius ingerit. Vide initium libri sequentis num. 2. Mox pro audio male in vulgatis audeo.

(173) Construe: *commonens per unum discipulorum, quantum ad ipsum pertinet, per unum magistrorum, quantum pertinet ad te*: per unum scilicet, qui quantum ad ipsum est discipulus, quantum vero ad te magister est: *commonens, inquam, quem potius*

A *gister ejus* (Luc. vi, 40). Væ autem ei, qui ipsum non habet magistrum, qui hoc dicit, Dominum, cui consimiles effici non comparatione possumus, sed imitatione debemus, nec omnimoda, sed ab ipso nobis præcepta; qui etsi tributum mundo reddidit, Cæsari quæ Cæsaris, Deo exsolvens quæ erant Dei (Matth. xxii, 21); quantum [supple tamen] mundum ipsum ipsa sua humilitate calcaverit, sibi que subactum tibi etiam ipsi supponendum monstraverit, postquam dixerat: *Data est mihi omnis potestas in cælo et in terra* (Matth. xxviii, 18); quem potius timeres dominum an servum, subjicientem an subactum, datum [l. dantem] an possidentem, per unum commonens discipulorum quantum ad ipsum, quantum ad te pertinet magistrorum, ait: *Obedire oportet Deo magis quam hominibus* (Act. v, 29) (173). Et utique hoc non in exedra, non in analogio (174), non in ambone, sed ante principes sæculi, inter minas, inter flagra, inter ipsos tibi clamabat cædeutes; quod tu nec dicere, ne dum agere audes, cum tibi jam ipsi subigantur imperatores.

30. Verum ut jam ad inceptum redeam, præterit sane sacerdos et levita, non se intelligentes eadem descendere via, nec ulla fratri vulnerato conferunt remedia: et ut isti, quod Deus avertat, temporis proprie videatur concinere, quia ubi abundavit iniquitas (Matth. xxiv, 12), refrigescet charitas multorum; nullus invenitur qui Dei saltem respectu, timore, vel amore audeat. quin potius velit esurientem reficere, sitientem potare, nudum vestire, infirmum vel incarceratum visitare, dolentem consolari, angustiantem [l. angustiatum] refovere, præsertim cum interdicatur nulli; siquidem nec factum (175) legitur ab eadem generatione antiquorum alicui, quod perspicue monstrant Pauli Epistolæ in carcere editæ, in quibus et ministrantium videtur meminisse, nec timet ne fiant deprehensæ (176), cum se et illos plus Deum quam terrorem noverit timere.

31. Præmisso (177) eamdem mihi quam beato Augustino fidei catholicæ crudelitatem esse, licet illi 102 longe dissimilis fuerit et ad indagandum acuminis vivacitas, et ad tenendum intelligentiæ capacitas, et ad proferendum eloquentiæ facultas, et ad hoc cum Dei gratia promerendum vitæ qualitas; et abdicans ab ore, vel corde respuens omnem

D *timeres, Dominum, an servum; subjicientem, an subactum; dantem, an possidentem, ait: Obedire oportet, etc.*

(174) Analogium idem est ac pulpitum. Vide Can- gium.

(175) Id est, *nec il factum, seu nec interdictum.*

(176) Si tenenda sit lectio *deprehensæ*, hæc vox refertur ad epistolas, ita ut sensus sit, *nec timet, ne epistolæ deprehendantur*, et ii detegantur qui sibi ministrabant: vel corrigendum est *deprehen- si*, ita ut hoc nomen ad ministrantes referatur. Mox pro terrorem forte legendum *terræ regem*.

(177) Vel subaudiendum *hoc*, nempe *hoc præmis- so*: vel legendum *Præmitto*, aut *Præmittens*.

contra Deum, etiamsi deprehendere forte nesciam, hæresim, confiteor me credere æqualem, coessentialem, vel ut ita proferam, consubstantialem æternaliter Trinitatis unitatem, unitatis Trinitatem, hoc est Patrem et Filium et Spiritum sanctum, creatricem et gubernatricem universorum quæ sunt sive in cælo, sive in terra, et, si adjicere opus sit, in mari, et in omnibus abyssis, ita una eademque manente substantia deitatis, personarum proprietate distincta, ut Pater sit qui creavit omnia, Filius per quem creata sunt omnia, Spiritus sanctus quo creata sunt omnia; Patrem Filii auctoritatem, Filium Patris sapientiam (178), Spiritum sanctum Patris et Filii pronuntians communitatem. His tribus unam eandemque inesse credens deitatis æqualitatem, nihil in his prius aut posterius, nihil majus aut minus esse intelligens, et Patrem a se ipso, non ab alio, Filium a Patre solo, Spiritum sanctum a Patre esse et Filio, Patrem credo Filium æternaliter et ineffabiliter genuisse; Filium æternaliter et ineffabiliter a Patre solo genitum, non factum esse, uti lumen de lumine, verbum in corde, vel, ut expressius loquar, aliquid dicibile; Spiritum sanctum, id est, consubstantialem amborum charitatem, nunquam eis defuisse, eumque ab isto ad illum, ab illo ad istum illocaliter, immobiliter, æternaliter, ac per hoc et ineffabiliter procedere, ad inspirandos electorum animos a Patre et Filio mitti, a se ipso venire temporaliter; Filium solum de Patre sine matre æternaliter, de matre sine patre natum temporaliter. De Spiritu sancto autem conceptum cum audio, non Spiritum sanctum patrem alium intelligo, sed credo, quia in corde Patris manens æternaliter Verbum, quando voluit sua Patrisque voluntate ita exivit a Patre, et venit in mundum, ut neque Patrem neque ipsum relinqueret cælum; per corpus quod tota simul Trinitas in utero matris Virginis ex substantia ejusdem matris semper Virginis operata est, visibile hominibus factum. Et cum audio: *Verbum caro factum est* (Joan. 1, 14), non Deum in hominem conversum, sed manente incommutabilis deitatis substantia, ita Verbum sibi hominem unisse confiteor, ut sicut ex corpore et anima rationali unus est homo, ita ex homine et Deo unus sit Jesus Christus, non compositus, sed ineffabiliter **103** perexistens natus. Passum vero, mortuum, et sepultum, dieque tertia resurrexisse, cælosque ascendisse cum audio, neque Christo divisionem, neque Deo passibilitatem ascribo; sed sicut homo, qui utique caro et anima est; interfectus dicitur ab aliquo, cum utique anima rationalis mortem non recipiat; ita Deum in homine quem assumpsit, ea omnia im-

passibiliter pertulisse confiteor. Et cum id dico: *Credo in Spiritum sanctum*, statimque subjungo, *sanctam Ecclesiam*; non quaternitatem illic cogito, sed sanctam Ecclesiam catholicam tantummodo esse me credere confiteor, per unum scilicet, id est catholicum baptismum, et per Dei gratiam et fidem quæ per dilectionem operatur (Gal. v, 6); per quæ etiam sanctorum communionem et remissionem peccatorum nos percepturos, si voluerimus, confido. Carnis vero resurrectionem, sicut in Domino Jesu Christo veram et non phantasticam scio et confiteor fuisse, ita et omnium tam electorum quam reproborum futuram confiteor esse; sed electorum, ut cum corpore et anima eant in vitam æternam: reproborum, ut eant similiter cum anima et corpore in supplicium æternum; sed ut alii absque timore per justitiam repulsionis, ita isti absque spe ullius per misericordiam recuperationis.

32. Hæc de ineffabilitate tantæ incomprehensibilitatis tanto, ut vereor, petulantius, quanto simplicius non discutienti, sed tamen cogitanti, ignosce, lector, quæso, ignosce mihi; cæcus enim illis, quibus talia debuerant considerari, id est, beatis mundi cordis oculis, non videndo miser, sed palpando ista perstrinxi; et sicuti cæco non visa cupientes referre, nequimus nisi adhibita similitudine quadam eorum quæ vidit; ita et ego indigens propriis (179), quæ utique in Deo nulla in hac nobis occurrunt mortalitatis colluvione, per quædam captui meo facilia, non tamen a Scripturæ sanctæ auctoritate penitus extranea conducens, ratiocinando animum interrogavi, quid de Deo ejusque creatura sentiret, experiri videlicet gestiens, utrum (alias sane plurimorum æstimatione vituperabilis, mei ipsius damnabilis) ne et in assrtione fidei inveniri valerem catholicæ culpabilis, et ideo jure expellendus a commisso mihi præsulatu, hoc est Ecclesiæ Veronensis, si tamen decrevisset auctoritas concilii universalis, respondere, ineffabilitate rei novitateque probationis permotus (108) tamen non distulit, valente Deo per sapientiam ipsius omnia creata. Quod responsum cum ea, quam Athanasii dicimus, Nicæni quoque concilii fide, **104** cum ariditas ingenioli vitiorum pulvere squalidi contulisset, nihilque dissentire (181) ab eis percipere valuisset; ausus sum non defendentis obstinatione, sed invenisse me quæsitæ credentis securitate, creatricem et gubernatricem omnium Trinitatis unitatem, unitatis Trinitatem corde credere ad justitiam, et ore confiteri ad salutem (Rom. x, 10). Gaudeo igitur, si non erro; sin vero autem, charitative reprehendi omnimodis desidero.

(178) Vocem *sapientiam*, quæ in vulg. de crat, supplevimus ex simili fidei professione, quam auctor libello *Phrenesis* subjecit.

(179) Male in vulg. *propriisque*. Hoc loco nomen *propriis* ea indicat, quæ Dei sunt propria, vel Deo conveniunt.

(180) Subauditer *animus*, quem se interrogare dixerat, quid de Deo ejusque creatura sentiret. Hic ergo animus permotus ineffabilitate rei, et novitate

probationis, non distulit tamen respondere, valente, id est juvante. Deo, etc. Valere enim pro juvare acceptum aliis quoque exemplis Cangius probavit. Forte vero melius pro valente legendum volente, ut in simili professione, libello Phrenesis subjecta habetur.

(181) Vulgati perperam *dissentirem. Ab eis*, id est, a fide Nicæna et a fide, quæ dicitur S. Athanasii.

INCIPIT LIBER QUARTUS

1. Solet fessus plerumque viator, unius diei etiamsi valeat confici iter, in alterum transferre [supple diem], ne sera scilicet adeptio copiam denegat quiescendi lassato. Consuevit et nauta industrius, si quando ventus flando contrarius proprium interdicit, contignum cujuslibet insulæ petere littus, quo scaphis adeptis, ne in syrtim navis incidat, earum, ut quondam Paulus, utatur adjuvioris (Act. xxvi, 17). Quod et nos exemplum non indecens, propositum (182) unius diei sermonem transferre coegit in alterum, ne lectori videlicet inferret prolixitas fastidium, neve contraria quibusdam dicturis, aliquid, ut assolet, afferret ipsa loquacitatis importunitas periculum (183) : tertia enim hora diei Spiritu sancto afflati. musto etiam summe madidi (Act. ii, 13), etiam ipsi dicebantur theologi [id est apostoli], nedum nos sole occidente quidlibet sobrie judicaremur loqui.

2. Postquam igitur negotio, quod se simulacrum (184) sive pastoris et idoli causa ultro obtulit, satisfaciendo, paululum quid, ut videtur, otiose exorbitavimus, siquidem nec congruentia omnimodis quædam retulimus, et aliquem nos forte læsisse timemus : nunc ad indagandum quid moliri, quid (185) contra te sentire debeat aut valeat episcopus, ut cœpius, properemus. Sed quia paulo verbosius effusi sumus, ipsa in ordinem ut confecta sunt reducimus. Dixi, nisi fallor, episcopos a Deo solo, ut reges, et præstantius multo quam reges, quia et reges ab episcopis instituti, episcopi vero a regibus, **105** etsi eligi vel decerni, non valent tamen ordinari, institutos (186). Nec dixisse me pœnitel, quandoquidem et ipse testimonium perhibet, qui scilicet ipse sibi testimonium ferre valet : ipse enim dicit : *Ego nisi vos metere* (Joan. iv, 38); et multa hinc testimonia, multa, inquam, sunt et infinita. Væ autem usurpantibus [scilicet episcopatum] non jussis permissis non missis : væ his de quibus dicitur : *Regnaverunt reges et non ex me, principes exstiterunt et ignoravi* (Osee. viii, 4). Væ aliunde ascendentibus, et non per ostium intrantibus (Joan. x, 1) (187). Unde eos liberet Pastor bonus, qui cunctivalens so-

(182) Vulg. *si propositum*. Delevimus particulam *si*, cum abundet, sensumque suspendat.

(183) Construe : *Neve importunitas ipsa loquacitatis afferret aliquod periculum dicturis contraria quibusdam*, insignibus scilicet viris, quos perstrinxit, ac in sequenti quoque libro perstringet.

(184) In præcedenti libro num. 29, *simulacra fixa* perstrinxerat, id est episcopos, qui in sui subsidium nihilum movebantur : et num. 23 eosdem *pastoris et idoli nominibus* coarguerat. In id se præter orbitam, sem præter hujus libri propositum, quo de rege sibi agendum est, excurrisse significat.

(185) Regem iterum alloquitur, ut in præcedenti libro.

(186) Construe : *Episcopos institutos a Deo solo, ut reges, etc.*

A lus potest væ in euge convertere, non illic scilicet puniens districte, quos hic concedit mutari benigne. Dixi Ecclesiæ filios aut esse clericos et monachos, aut famulos, aut laboratores servos et liberos (188); aut milites regni; terram Domini commissam tuæ rex defensionis : redditus vero aut [subaudi esse] Sanctum sanctorum Domini et ad jus pertinere sacerdotum, aut esse juris tui, aut incolarum pagi.

3. Hæc vero et ante prælibavi et modo retuli, ut deprehendere si possum, satagam quæ dissensio, quod dissidium inter te possit esse et episcopum, cum tu illius defensor, ille tuus esse debeat pastor, ille tibi seminare spiritualia, tu ei ministrare, et utique ex tuo non ex suo, debeat carnalia; sic enim unus eorum et expressius dicit : *Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est si vestra carnalia metamus* (I Cor. ix, 41); ille te benedicere, tu eum debes honorare; postremo vestra etiam temporalia ita a Deo summa æquilibratione divisa, ut nec tu ejus, quia non ejus, sed Domini sunt, debeas invadere (189); ille tua nec cupere, nisi tantum pro tuæ animæ salute, illi enim dicitur : *Non quærentes datum sed fructum* (Philip. iv, 17); tibi autem, cum Deus rogatur, dicitur, et utinam non infructuose, clamatur : *Qui dixerunt, hæreditate possideamus sanctuarium Dei, Deus meus, pone illos ut rotam, etc.* (Psal. lxxxii, et : *Non alligabis os bovi trituranti*) (I Cor. iv, 9).

4. Vox autem boni episcopi illa debet sæpius esse : *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit* (Rom. xiii, 1); et : *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari et quæ sunt Dei Deo* (Matth. xxii, 21); et : *Reddite omnibus debita, cui tributum tributum, cui vectigal vectigal* (Rom. xiii, 7) : et *Non est potestas nisi a Deo* (Ib., 1); et : *Obedite præpositis vestris et subjacete eis* (Hebr. xiii, 17.) Et quod quidam pulcherrime, *Obedientia*, inquit, *quæ majoribus præbetur, Deo exhibetur*; atque cæterorum hujusmodi. Quod si nil aliud contra te sentit, prædicat, et præcipit episcopus, non modo te isto [f. iste] offendere, sed multo magis, utpote per [l. pro] te sentiens, debet placare. Sin secus, quod absit, nec præbere patientiam, sed

(187) Sequens sententia deprecativa est; rogat enim, ut eos qui aliunde ascendentes, et non per ostium intrantes episcopatum usurparunt *non jussi, nec missi*, id est, sine vocatione et missione divina, eos, inquam, *unde*, id est, ab illo væ liberet Deus pastor bonus, qui solus *cunctivalens* potest væ convertere *in euge*; *non illic scilicet*, id est in alia vita, *puniens districte, quos hic*, seu in hac vita, *concedit benigne mutari*, seu converti. Vulgati corrupte habebant *vel in euge*,

(188) Inepta repetitione in vulg. *legebatur aut liberos*. Correximus ex superiori libro num. 22, cuius compendium hic affertur, *aut milites regni*, id est nobiles. Confer ibidem not. 144.

(189) Id est : *nec tu debes invadere ejus, scilicet, episcopi, temporalia, quia non ejus, sed Domini sunt.*

delectat exsequi vindictam; est unde illi facias injuriam, et tibi tam gravem non contrahas **106** noxam. Habent [subaulit] episcopi] conventus inter se generales, synodos universales, canones antiquos, concilia descripta, sanctorum decreta Patrum, sanctiones diversorum pontificum. Nihil est quod possit inter eos contingere, unde proprium inter se non possint iudicium invenire. Postremo est sedes universalis, principalis, capitalis, quia ipsis capitibus Ecclesie insignis, nutrix, mater, iudex et magistra omnium. Si quid contra rem actum ab aliquo vel in aliquo est horum; in ea iudicari, examinari, vel legali potest sanctione puniri (190). Hos ergo consule, ad illos rem defer, illis causam committe. Si quid perperam contra te invenitur actum, crede mihi, districte vindicabitur iudicio canonum; nam alium esse nullum, qui manus impune, et ipso Deo intacto, possit immittere in aliquo [i. aliquem] horum; non vales invenire, etiamsi pennis possis volare.

5. Tu forte contra, siquidem et hoc die audivi dictum a quodam hesterna, non minori insania quam stultitia, quid, inquis, opus iudice, quando jam co utimur censore? nam intantum est diffamatus, ut omnes noverint, quod jure sit damnandus. Totum hoc dicere recte potuisses, si ipsius confessione in concilio canonicè discussa percepisses. Sed, o cathedra pestilentie (Psal. i, 1), qua beatus ille vir rexque Sion mansuetus, qui pro nobis homo est factus, dedignatur sedere! o nefandum et in ipsa radice premendum iudicium! o iniqua sententia, et illa [f. illi] soli sæculo propria, quo pro nobis, solis seditiosi vulgi acclamationibus comprehendebantur **C** sanctorum millia, et farciebantur innocentibus ergastula! o digna, cui ipsa Domini obviet sententia dicentis: *Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium* (Joan. vii, 24). Et de seipso, *sicut audio, inquit, iudico* (Ib., 30); sicut audio, inquit, non sicut audivi. Præteritis enim calumniatorum accusationibus, subsequente vere accusati responsione, iustum valet iudex iustus et non violentus discernere, ut possit veraciter dicere: *Sicut audio iudico*, id est, sicut lex ipsa decernit, non sicut rumor furentium gerit; sicut præsens ipse faletur, non prout absentes insidiantur: unde quidam facete satis. *Ad puniendum, inquit, properat, cito qui iudicat; ad puniendum, inquit, non ad discernendum: Ex verbis enim tuis, inquit, justificaberis, et ex verbis tuis iudicaberis* (Matth. xii, 37), id est, et sæculariter et divine, misericorditer et iuste; misericorditer, ut est

(190) Id ipsum pluries in aliis posterioribus operibus inculcat. Vide epist. 5 ad Joannem XII. Idem legitur apud Attonem episcopum Vercellensem, et Ratherio cœvum, lib. II *De pressuris Ecclesie*.

(191) Id est pueri in scholis nutriendi, seu erudiendi.

(192) Vulg. perperam considerantur.

(193) Idem vulg. conjunctus, male.

(194) In iisdem vulg. corrupte dolet.

(195) Construe: *Qui enim scis, qua intentione eadem infamia orta fuerit: et si scias ex qua occasione, vel causa, quo affectu propalata, zelo charitatis, an zelo*

A dictum: *Tu prior (dicas) iniquitates tuas, ut justificeris* (Job. xl, 3); iuste, ut est illud: *Ex ore tuo te iudico, serve nequam* (Luc. xix, 22). Et hic enim quasi cautionem quamdam inter te et Deum consideres propositam: iuste enim ex ore suo quisque iudicatur: misericorditer **107** vero prior iniquitates dicens justificatur. Hinc est quod in scholis hujusmodi nutriendi (191) sponte commissas confitentes, veniam citius merentur, pertinaces diu virgis cæduntur. Dicit autem hujus cautionis Veritas ministra: *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis* (Matth. vii, 2): id est, si justa, justa; si misericorditer, misericorditer, ubi et sententia sollicitè debet illa pensari: *Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat* (Joan. viii, 7). Cavenda etiam est Pharisæorum imitatio, qui observabant, ut caperent Dominum in verbo (Marc. xii, 13): unde et humanæ satis consideranter (192) leges advocatis insciis studuerunt providere. Si ergo sæcularium quis, non nisi proprio convictus (193) ore, potest damnari, quanto minus ille, cujus iudicium in manu solummodo est Dei, debet (194) ad libitum invidorum aliquorum cavillationibus subrigi [f. subigit]! Qui enim scis, eadem infamia qua intentione, et si scias, qua ex occasione vel causa fuerit orta, quo affectu propalata, zelo charitatis an zelo livoris (195)?

6. Et ut ad rem ratiocinando veniamus, subsiste, rogo, paululum, et videamus. Lex et hoc etiam vetus prohibet, viduam et repudiatam sacerdotem accipere (Levit. xxi, 14). Consecratas vero Deo virgines tanto magis a cujuslibet usu, colloquio vel visu decet fore remotissimas (Num. xxx, 5), quanto magis sponso castissimo illi et præ filiis hominum pulcherrimo (Psal. xlii, 3) se student servare castissimas, et ipso nec dum actu, sermone, auditu, etiam cogitatu, in quantum homini studiosissime cum Dei adiutorio nitenti possibile est, illibatas. Canones etiam sancti cohabitationem episcopis omnimodam interdiciunt mulierum præter (196) illic exceptarum, Vides quamlibet harum episcopo sæpe, colloqui, id etiam solitarie aliquoties fieri, et per vulgus diffamari. Volesne eum, ut censes, utpote diffamatum, quasi hoc solo, ut dixisti, sui censorem effectam statim debere deponi? Qui vel quomodo enim scis, utrum secreta quidem tibi, sibi autem et Deo manifesta aliqua, sed tamen pia, id est, lucranda animæ ratione **D** hoc cogatur (197) facere, sicut quidam nec minoris famæ anachoretarum quamdam famosissimam legitur convertisse meretricem? Quidam etiam ejusdem

livoris. Hoc loco propius accedit ad objectionem paulo ante propositam: *In tantum est diffamatus, ut omnes noverint, quod jure sit damnandus*. Hæc respiciunt ipsum Ratherium, qui erat diffamatus auctor conspiracy in Hugonem, cum Arnoldum Bajoariorum ducem recepit. Respondet autem, videndum qua intentione hæc infamia orta fuerit, qua ex occasione vel causa, et quo affectu propalata.

(196) Id est præter cohabitationem illarum, quæ in canonibus excipiuntur, seu permittuntur.

(197) Male in vulgatis agatur.

nec minus valens propositi, pretio, ut moris erat, illectas quadam in civitate hospitio introducebat pellices; et cum inde diffamaretur in tantum, ut ignibus dari debere acclamaretur; tanta copia conversarum excedens sæculo claruit, ut illa populis refertissima Alexandria, quæ ternis 108 earum milibus eo intrante abundaverat, mertrix nec una eo discedente inveniri valeret.

7. Quid inquis, et si filii approbent scelus (198)? Ego e diverso, quis hoc, dico, novit, nisi ipse, et Deus? Non legisti: *Cum autem dormirent homines, venit inimicus, et superseminavit zizania in medio tritici et abiit* (Matth. XIII, 25): ut intelligas uno seminante verba doctrinæ, alium posse subrepere qui inserat semen luxuriæ? Dicamus et aliud: Ebriosus inquit canones, episcopus aut desinat aut deponatur (can. apost. 42). Et sæpe videmus multos ejusdem ordinis hujusmodi vitio quasi servientes, cum penitus qua id intentione agant simus ignorantes. Potest enim fieri, ut ebriosis quasi ebriosus quis secundum Apostolum hoc faciat convescendo, ut eos lucri faciat, aut alio aliquo licet occulto, tamen bono affectu id agat. Rectumne ergo censes ob istiusmodi infamiam, absque confessione propria eum deponi debere ad vulgi clamorem? Seditiones autem prædæ et bella quam sint gravia, præter alia ipsa approbant homicidia. Dicente autem Domino: *Necesse est, ut veniant scandala* (Matth. XVIII, 37); et: *Surget gens contra gentem, et regnum adversus regnum* (Luc. XXI, 10); et Job: *Nihil in terra sine causa fit* [Job V, 6]: emergente cujuslibet occasione rei, contingat, ut sæpe, aliquod in civitate dissidium, aut a regno divortium, fiant nulla homicidiorum [i. nonnulla homicidia], omnes dicant machinatum id totum fuisse episcopum. Censesne eum, nulla præeunte canonica examinatione, vel propria confessione, deponendum; aut quod inconvenientius multo, injuriandum ob clamorem, illo solo negante, cunctorum? Quid enim, si erit ab hujusmodi immunis flagitio? Nam tu unde non esse [supple immunem] conjicis? Quia cum malefactoribus, inquis inter agendum conversatus, cum ipsis est comprehensus; videlicet non quid senserit, sed ubi fuerit, cogitandum esse judicans; cum econtra Dominum non de opere, sed de intentione noverimus judicare. Quid enim si hoc bona, quia justa, egit intentione? Verbi gratia, veluti Jeremias propheta qui per charitatem, ut dicit beatus Gregorius, dum cives ab ingressu Ægypti non potuit cohibere, studuit illuc cum eis et ipse descendere. Et revera quem episcoporum

(198) Id est: *Si et filii approbent scelus*, nimirum si in eodem scelere involvuntur, quo pater diffamatur. Respondet autem filiorum culpam aliunde, quam ex patre posse originem ducere, cum hoc seminante verba doctrinæ, alius possit subrepere, qui inserat semen luxuriæ. Mox legebatur nisi ipsa, nullo sensu. Correximus nisi ipse, id est pater. Item emendavimus subrepere, ubi male editum erat subripere.

(199) Errore chronologico auctor lapsus est. Cum enim Italia a Langobardis invasa fuit, non Mauritius,

A legimus, cum Italia a Langobardis invaderetur, relicto grege ad Mauritium (199) transisse? Nunquid jam iste paululum jam dictus [scilicet S. Gregorius], cum ei idem esset suspectus Mauritius, cum et filium ejus e sacro fonte idem suscepisset sanctus, et quotidie illi idem improperearet 100, quod suo adjutorio, facto et decreto apostolatam primæ sedis indeptus fuisset, cum invitus fugisset, et renitens illum [id est illum apostolatam, seu pontificatam], licet consentiente, sed post pœnitente eodem Mauritio, sortitus fuisset, ita agendum decrevit, ut scilicet ob improbitatem civium et incursionem hostium (200) transiens Constantinopolim, relinqueret gregem commissum? Nunquidnam et excellentissimæ recordationis pater Augustinus (epist. 228), dum similis urgeret ratio, ita agendum decrevit, aut exemplo monstravit in talibus? Ille autem, qui interrogatus ab hostibus de nomine, respondisse refertur, servum se fore Christi, hosteque consonanter respondente, se flagellum esse Christi, fuit ne jure damnandus. quod civitatem illico hostibus aperuit intrantibus? Cunctosne ergo judicas deponendos, qui rebelles regibus cives; et filios esse scientes, non eos ut punirentur prodiderunt, sed e contra missas eis fecerunt, filios eorum baptizaverunt, prædicaverunt, chrismaverunt, pœnitentiam indulserunt, reconciliaverunt?

8. Sed forte ideo tu hoc recte te putas dicere, qui sententiam recolis Domini dicentis: *Si offers munus tuum ad altare, etc.* (Matth. V, 23); et quia sicut non proficit in vulnere medicamentum, si adhuc ferrum in eo sit; ita non proficit pœnitentia, discordante proximo, quanto magis Domino, animum (201) habentis [subaudi discordem]. cum principalis Domini habeatur sententia dicentis: *Nisi remiseritis hominibus peccata eorum, nec Pater vester remittet vobis peccata vestra* (Matth. XVIII, 35). Sed quis ad hæc [subauditur cognoscenda] idoneus, nisi solus ille qui omnia novit Deus? Quomodo enim scis, utrum etsi discordem actum, concordem alicui quis habeat animum? Non legisti: *Si fieri potest, cum omnibus hominibus pacem habentes?* (Rom. XII, 18.) Non audisti: *Quicumque voluerit, amicus esse sæculi hujus, inimicus Dei constituitur?* (Jac. IV, 4.) Nescis dictum esse: *Qui dixerunt patri, vel matri, non novimus vos, isti custodierunt testamentum tuum?* (Deut. XXXIII, 9.) Non recolis dictum Josaphat, dum adjutorium præberet Achab: *Impio præbes auxilium, et his qui oderunt Deum amicitia jungeris?* (II Paral. XIX, 2.) Et psalmus tibi non occurrit

sed Justinus II imperabat. Exinde vero lapsus videtur, quia S. Gregorii exemplum allaturus, hujus ætate Mauritium imperasse noverat.

(200) Langobardi nunquam occuparunt Romam, nec S. Gregorii tempore ulla in eam hostium incursio contigit.

(201) Construe: *non proficit pœnitentia habentis animum discordem*; quam ultimam vocem suppleendam contextus et sequentia suaserunt.

steas (147) cœnas adversus quemdam commentati sunt episcopum, concinnent nunc et adversus istum quoque quædam obloquia. Et hoc non exteri, sed agunt privati (148) qui debuerant testes boni ejus esse propositi. Faciunt hoc, inquam, non imici, sed amici dolosi; unanimes quondam homines, et aliquando dulces et noti, qui simul cum eo dulces capiebant cibos in domo Dei (*Psal* LIV, 45,) quasi cum consensu coambulantes, et eum ad cœlos usque tollentes (149), et beatum, justum sanctumque deceptoris non minus quam adulatoris **95** favoribus pronuntiantes: parcat quibus Deus, avertens ab eis, ne veniat mors super eos, et descendant in infernum viventes (*Psal.* LIV, 16,) id est, scienter infernalibus acta patrantes, nec repentinum mortis occasum caventes. Faciunt hoc traditorum (150) reliquiæ, nulla cœlesti jam facta pro hujusmodi, quantum scilicet quibusdam videtur, perterriti redditione vindictæ. Quorum uni ab exilio scripsit hujusmodi.

25. « Heu me, fili mi (151,) quid agam? quem primum plangam? me mortuum, ante te mortuo insultantem? quasi et tibi eadem non sit conditio moriendi, imo quod est multo miserius, fetores mortui naribus trahentem, ore aspirantem, pulmo-

subdlexerant, Ratherio in Papiensem carcerem re- truso totius mali causam appingentes, nunc quoque, dum hæc scribebat, id est anno 936, contra ipsum obloquebantur.

(147) Nota est Thyestæ cœnæ fabula, qua Thyesti Attræus frater suos ipsius filios interfectos epulandos apposuit. Aliquot autem Ratherii spirituales filios, seu ecclesiasticos in memorata conspiratione necatos hæc allegoria videtur innuere. In libro quidem *Confessionis*, n. 2, *homicidia, exculpationes et exemptiones* ea occasione perpetrata deflet.

(148) Hoc loco *privati* nomen intimum et familiarem significat, quo sensu alla exempla apud Cangiium invenies. Testes autem boni propositi ipsius Ratherii esse debebant intimi et familiares ejus. Hi enim ipsius consilium in assentiendo cuidam epistolæ ab Ursonem scriptæ, quæ totius calamitatis origo fuit, bonum fuisse noverant. Postquam vero captus et abductus fuit in carcerem, eidem adversarii fuere, et multa in eum spargebant.

(149) Hi procul dubio sunt ecclesiastici, qui initio episcopatus Ratherii, eum ad cœlos usque tollebant, etc.

(150) Traditores vocat, qui quondam amici, sibi postea infensi fuerunt. Unus ex his est ille, ad quem initio exsilii et captivitatis sequentem epistolam scripsit.

(151) Perperam in vulgatis *filius, quid*. Hic autem Ratherii filius unus ex eis esse videtur, qui simul cum eo dulces capiebant cibos in domo Dei, ut paulo ante narraverat. Hinc sane unus fuit e clero Veronensi, cui archidiaconus cathedralis ecclesiæ, ut mox videbimus, socer erat. Ipsius nomen Ursus, vel Urso: quippe Ratherius sub epistolæ finem expetit, ne ejus complices ab ipsius nomine vocitentur *Ursini vel Ursani*. Ursus, vel Urso Veronensis Ecclesiæ diaconus nœmoratur in tribus documentis, quorum unum anni 947, alterum anni 959 edidit canonicus de Dionysiis in collectione diplomatum et documentorum pag. 113, 115 et 126. Tertium vero anni 968, Joannes Baptista Biancolinus impressit in dissert. 2, Italice inscripta: *Dei vescori e*

nibusque longe pejus moriturum mittentem, et quod est gravius, aliis hoc, ut simul possint commori, propinantem (152)? An nescis, fili, quondam supra tibi contiguum mare Commacla [Commacla Ital. *Commacchio*] dici castrum, in quo fertur mortuus occidere vivum? Quantum vero præter innumerabilia, et non solum tibi, sed etiam mihi et omnibus præter soli Deo cognita non..... minusque lugenda, in ipsis etiam, quæ a te (ut utinam falso) proferuntur, me jure lugendum censeam; tibi filii, charitable, ut sæpe, confabulando referrem, si locum colloquendi haberem (153.) At cum omnimodis desit, breviter hinc aliquid pro tempore labor. Primum me lugeo, quod talis inveniri quiverim, qui a te talis dici possim. Secundo, quod te ad hoc meo, ut tu alios modo, instruxerim exemplo; siquidem te præsentem multis (heu doloris mei oblitus!) et etiam melioribus sæpe derogavi et ego. Tertio auditorum **96** terror vere, qui tam tuo quam meo periclitantur fetore (154). Sed desine me, fili, hac in parte non minus quam aceusare, imitari, qua noxius eum mihi, si ita est ut asseris, magnopere fuerim, maxime fui tibi. Habes sanum super hoc quod sequaris consilium, quandoquidem non defutura hujusmodi cadaverum (155) male olida præsciens

governatori di Verona pag. 121. Num hic Ursus viveret an. 935, et num idem sit ac ille, ad quem Ratherius hanc epistolam dedit, affirmare non licet. Tota hæc epistola eo pertinet ut Ursonem adversus episcopum carcere inclusum obloquentem com- pescat.

(152) Id est: *et mittentem* (fetores) *pulmonibus longe pejus moriturum, et, quod est gravius, propinantem hoc*, nimirum eundem fetorem, aliis ut possint simul commori. Ursum longe pejus moriturum affirmat, quia mortuo insultans, et contra ipsum alloquens, gravius peccabat.

(153) Construe et explica: *Quantum vero, præter innumerabilia, et non solum cognita tibi, sed etiam mihi, et omnibus, præter cognita soli Deo, et non minus lugenda; quantum, inquam, censeam me jure lugendum etiam in ipsis quæ proferuntur a te, et utinam falso! charitable, ut sæpe, referrem tibi, fili, confabulando, si haberem locum colloquendi.*

(154) Locus hiulcus, vel corruptus Sensus nihilominus satis aperte proditur. Tertiam enim lugendi causam refert in terrorem auditorum, eorum scilicet, qui cum sua et Ursonis obloquia audissent, in animæ periculo versabantur. Quod autem addit *fetore*, respicit parabolam de quadriduano Lazaro, qui fetebat, ut ex sequentibus manifestum fiet. **S** enim, et Ursonem ob inolitum obloquendi vitium hoc loco fetoris nomine designatum velati fetentem Lazarum præfert, eaque de causa timebat, ne illi quoque animæ periculum subirent; qui ejusmodi oblocutiones audierant. *Fetorem* alibi latius quod libet vitium appellat, quo alii infici possent, ut patet ex serm. 2, de Quadragesima num. 24, ubi tertium genus peccantium illud esse ait, *quod et fetere dicitur, id est, desperatione recuperandi vicinos inficere.*

(155) Construe: *quandoquidem divina pietas præsciens non defutura male olida busta cadaverum hujusmodi, id est eorum hominum, qui obloquiis indulgent, consulens vivis ne necarentur fetore eorum, sequentes ipsorum exemplum, dixit tale quid: Quæ dicunt facite, etc.*

busta, tale quid, ne horum fetore necarentur, vivis consulens divina pietas dixit: *Quæ dicunt facite, quæ autem faciunt facere nolite* (Matth. xxiii, 21). Nam etsi ego tibi causa, quia materies tui mortis; tamen scito, quia quovis ordine cujusvis scelere moriaris, inter mortuos mortuus deputaberis. Sic enim dicit Deus: *Ipse quidem in iniquitate sua morietur; sanguinem autem ejus de manu tua requiram* (Ezech. iii, 20). Et revera quid profuit Evæ dixisse: *Serpens decepit me?* (Gen. iii, 13.) Et utique dum hæc tibi, ut compescaris, tui sollicitus scribo, id studiosissime ago, ut et tu a morte libereris, et ego reus tui non tenear sanguinis. Potest autem fieri: nec enim id fieri posse despero ab eo, cui idem est posse quod velle; nec tu quoque hiuc debes desperare, cum eum quatradaum legeris suscitasse; nec ego meminerim me id te dedocuisse in eo, quem manibus scripsisti de parricidio sermone (156), ut ego jam ad vitam clamer cum fremitu pietatis divinæ, licet tu me adhuc, quod ille melius novit, quam tu, utpote quatradaum dicas fetere; nam nec desunt super me pie flentes sorores, inter quas rogo et tu annumereris, id est, ut sit in te sororius et non parricidialis affectus, quo si me fetere quia potes confitearis, vere non succenseo, imo omnimodis postulo; dummodo mellifluam illam Domini merear audire vocem, resurrectionem mihi, tibi miraculum promittentem. Tantum rogo, ut periculum audientium attendas, tuum etiam ne nullipendas. Diotum enim, ut credo, divinitus, etiamsi non memineris, non ignoras: *Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur* (Levit. xx, 9).

26. « Quod cum ad mentem vel hic relegens reduxeris, postquam duplicem mortem attenderis, ac duas hinc separatim subjacentes, id est, cuique divisioni propriam, agnoveris substantias, unamque mortaliter solummodo mortalem, alteram immortaliter mortalem, mortaliter immortalem perpendaris; ne rogo, obliviscaris, quam gravibus matrem ipsam (quam no forsitan perfunctorie accipias, Ecclesiam esse tibi replico, si tamen es filius; si non, de te aut pater aut quilibet parens loquitur germanus, *Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis?* Sis autem, [subaudi filius] sis precor, sis rogo), ne tamen

(159) Sermo de parricidio, quem Urso suis manibus scripserat, est ea epistola Ratherio exitialis, de qua sermo erit postea. Parricidium autem hic ingeritur, quia cum parricidii nomine non tam mors, quam omne gravius malum patri vel patriæ illatum significetur, ea epistola caua fuit eorum malorum, quæ Ratherio spirituali Ursonis patri obvenerunt. De parricidio quidem in Ratherium hoc loco agi vel ex eo confirmatur, quia idem Ratherius post pauca ab Ursonis expetit, ut deinceps sororium, non parricidiale affectum erga se nutriat.

(157) Patris nomine seipsum Ratherius vocat, quem Urso cujusdam epistolæ et moliminis auctorem traduxerat.

(158) Hac regenerationis voce se spiritualem Urso patrem indicat, quippe qui cum uti Veronensem, et multo magis uti unum et clero inter suos spirituales filios censebat. Confer. not. 151.

(159) Hic Veronensis Ecclesiæ archidiaconus in

A ut dixi, obliviscaris postulo, quam gravibus matrem maculis aspergis, dum patrem (157) tam fœda criminis nota aduris. Quam enim insolubilis, tam compassibilis est dilectio maritalis, cum et eadem consortia sunt honoris. Quod lotum, mi nate, facere auderes minime, si dictum voluisses recolorere: *Honora patrem et matrem* (Exod. xx, 12); aut pluris regenerationem (158), quam generationem penderes, si prohibi um reminisceris: *Noli tangere christos meos* (Psal. civ, 15); et: *Qui tangit vos, quasi qui tangit pupillam oculi mei* (Zach. ii, 8); et: *Qui vos spernit, me spernit* (Luc. x, 6); et: *Diis ne detraxeris* (Exod. xxii, 28); et: *Qui detrahit regi, detrahit legi* (Juc. iv, 11). Regale autem Ecclesiæ esse ut crederes sacerdotium, præter alia innumera unum tibi suadere satis posset Petri testimonium dicentis: *Vos autem genus electum, regale sacerdotium* (Petr. ii, 9). Sententiam quoque cujusdam in decretis sanctissimi papæ præ oculis habuisses dicentis: *Pepus nullum judica fore scelus, quam Christianos propriis detrahere sacerdotibus*. Piaculum etiam maledictionis Cham advertisses (Gen. ix, 25), atque ejus exemplo verecundiora patris denudare timuisses. Canones etiam et sanctorum Patrum concilia non pesthabuisses, in quibus damnatos hac de causa multos advertere poteras, si legisses. Curia quoque tradi, et infamis [f. infamem, vel cum infamia] absque ulla spe restitutionis cunctis vitæ diebus eidem deservire timuisses, Vindictam quoque pro Narcisso beatissimo factam meminisses (Euseb. Hist., lib. vi, c. 9); nec archidiaconum (159) nostrum ideo fortuito percussum, quia tu adhuc nil pateris, cogitasses, cum diutius exspectatus, durius feriat non conversus, quod et a te et a tuis complicitibus avertat omnipotens Deus.

27. « Et forte te, fili, observatores mei, dum mihi inimici: tibi volunt parere morigeri, fefellerunt. Sicuti quondam illi sanctorum nisi sunt fallere (160) cœtum, qui contra Athanasium brachium cujusdam qursi Arsenii concilio obtulerunt excisum; sic et tu quoque quemdam (Deus parcat tibi) mei odio fefellisti, qui epistolam (161) conviciis plenam a tuo ei illo jam dicto magistro (162) olim destinatum proferens, et auctorem facti investigare nitens cum te conspiratione adversus Hugonem regem præcipuus, etsi primum a nece, ad quam illum gens barbara post recuperatam Veronam destinaverat, ereptus, postea tamen, dum hæc Ratherius scribet, vel morte, vel aliquo gravi iufortunio percussus ex hoc loco cognoscitur. Id autem, quodcunque fuerit, casui fortuito Ursus vertebat, propterea quod ipse licet ejusdem rebellionis conscius, et Ratherio pariter oblocutus nihil adhuc mali patiebatur.

(160) Male in vulg. *facere*, et postea *fecisti*, ubi ex contextus sententia corrigendum fuit *fallere*, et *fefellisti*.

(161) Hæc illa est epistola, quæ Ursonis manu scripta, alios a periculo liberavit, Ratherio autem ruinam peperit. Totam hanc implexam historiam, quam Ratherius distinctius explicare noluit, eo meliori modo quo licuit exposuimus in auctoris Vita § 4.

(162) Jam dictus magister esse videtur archidiacono-

scriptorem ultro deprehendisset confitentem, tu cæteris, qui adeo tibi non competebant ut ego, relictis, me auctorem, me totius moliminis præsentasti incentorem: et utique dum hoc pro libitu duxisti [f. dixisti], verum (me satis non accusato, et te excusato) dicere si voluisses potuisti: quod nimirum fecisses, si tanta mihi charitate consuluisses, quanta ego consului tibi et universo meo gregi, maxime tamen vero jam prætaxato illi tuo sacero (163), cum ad illam epistolam (Deus scit quo animo) consensi. Nam veniente, ut **99** optime nosti, a contraria parte altera, cum ea perspecta genseffera et nobis [f. vobis] barbara, de seipsa vero jure suspecta, utpote pro ea quæ inter vos jam in multis in negotio consimili sæpe naufragaverat vita (154), omnem ut erat culpam in eundem retorsisset archidiaconum, et nostræ partis honoratioris quosdam, maxime vero in clerum universum, et me reservato, quanquam asportato, propter consanguinitatem, quam cum illorum habebam primoribus, ipsoque (165), ut dicebat, principe, omnem domum Dei prædari, omnes majores civitatis aut exmembrare, aut captivos ducere, ipsum vero jam fatum [*id est* jam memoratum archidiaconum] et eos, qui post (166) meæ cum illo fuerunt traditionis principes, furca molirentur appendere: qualem illam noctem duxerim Deus scit. Tu quoque, qui te nil boni de me fateris scire, quibus precibus, humiliationibus, lacrymis, muneribus promissis et ipsis, tibi interventu amicorum vitam et libertatem obtinuerim, ipse, ut dixi, optime nosti, qui hæc omnia tacens, id solum quod (167) me interficeret, proferre maluisti. Lucescente enim die de-

cretum est, non a me solo, ut dixisti, sed ab omnibus paulo ante memoratus, cujus saluti, ut mox dicetur, hac epistola potissimum consultum fuit. Construe autem: *qui proferens epistolam plenam conviciis olim destinatam ei a tuo illo jam dicto magistro. et nilens investigare auctorem facti, cum deprehendisset te scriptorem ultro confitentem, tu relictis cæteris, qui non adeo competebant tibi ut ego, præsentasti me auctorem, me incentorem totius moliminis, id est, scribendæ ejusdem epistolæ, quæ aliqua de rebellionem attigisse videtur: Et ubique dum dixisti hoc pro libitu, potuisti dicere verum, si voluisses, me satis non accusato, et te excusato, etc.*

(163) Archidiaconus omnium maxime in vitæ discrimen erat adductus, quippe *sententiam illico subiret capitis*, nisi, laudata epistola, scripta velut inscius criminis dimitteretur. Huic ergo maxime prospexit Ratherius, cum ei epistolæ consensit. Hinc igitur idem archidiaconus *prætaxatus socer* Ursonis intelligendus videtur. *Prætaxatus* pro *prædictus* accipi plura apud Cangium exempla confirmant.

(164) Ea gens intelligenda est, quæ Arnaldo Bajoriorum duci Verona solito contraria, ipso devicto eandem urbem Hugoni regi recuperavit. Dicitur autem ea gens *perspecta, effera et nobis barbara*, quia non ex Italico, sed ex regno, ut videtur, Burgundico, ex quo erat Hugo, deducta fuerat. Additur *de se ipsa vero jure suspecta, utpote pro ea, quæ inter vos jam in multis in negotio consimili sæpe naufragaverat vita*, quia scilicet eadem gens jure suspicionem inducere poterat de sua vita, quæ aliquot annos ante Veronæ in negotio consimili, id est, in conspiratione contra Hugonis, conregionalem et consanguineum Ludovicum Bosonis filium eadem in urbe excæcatum,

bus tam nostratium quam exterorum (principum vero hujus consilii qui fuerit, non pleniter agnosco alium quam diabolum) ut fieret talis qualis facta est epistola, et si illam mittere auderet archidiaconus, quasi inscius dimitteretur criminis: sin alias, sententiam illico subiret capitis. Hoc quod dixi acto tam de me, quam et de cæteris (168). Deo autem gratias, quia dum vobis consului, me ut videtur neglexi; dum vobis, licet vestræ molitionis ex parte conscius (169), peperci, me prodidi.

28. « Legitur autem, fli, in historia Tripartita (*lib. VIII, cap. 1*), quod quidam in pastu occupatus pecorum cum occidisset quemdam, et fugisset pavore actus in eremum, et sanctorum Patrum exemplis bono assuefactus, fuisset eremita perfectus; semper benedicebat scelus, quod sibi tanti fuit causa profectus. Hæc ideo retuli, ut hinc colligas, quantum meo profectui militasti, dum me, ut penitus deficerem, tam graviter accusasti. Nam si præsens esses et permitteres, manus oculis demulcerem prædulcibus epistolæ illius scriptrices, quia hæc causa, materies, et totius meæ summa fuit, ut opinor, salutis; per hanc morti, ut credo, æternæ subtractus, **100** et vitæ sum redditus. Peripsam actum esse credo, ut et his, quorum fetore (179) tu adhuc periclitaris, et universam pene mihi commissam Ecclesiam mortifero pestilentie tabo corrumpis, quam et possit fieri, ut per [*per abundare videtur*] cuncta ita se non habeant, ut dicis, cæterisque innumerabilibus, a tua vero scientia longe remotissimis, magna ex parte jam cavere credi possit; licet securitatem exinde nullam, quia non expedit, siquidem certitudine careo, cæperim. Tantum vero hac me sæpe naufragaverat, cum diversis occasionibus necata vel fugata fuerat.

(165) Hæc forte opinio idcirco ei barbaræ genti fuit, quia sciebant Ratherium Hilduini fuisse familiarem, et cum eo Veronam venisse, eidemque subinde in Veronensi cathedra successisse: ex familiari autem Hilduini etiam consanguineum crediderunt, et eatenus conjunctum fuisse cum ipso principe Hugone, quocum Hilduinus consanguinitate jungebatur.

(166) Qui scilicet postea epistolam fabricatam in meam ruinam verterunt.

(167) Quod nimirum mei exsilii et carceris causam præberet, id est epistolam, quam Urso scripsit et protulit.

(168) Hac epistola, quam Urso scripsit, tam de Ratherio, quam de cæteris actum est, sed exitu diverso: nam cæteri a periculo erepti, Ratherius vero, Hugone rege jubente, in Papiensem carcerem conjectus fuit; et ita, uti mox subjicitur, is epistolæ assentiens, *dum aliis consuluit, seipsum neglexit; dum aliis, licet eorum molitionis ex parte conscius, pepercit, se ipsum prodidit.*

(169) *Consciis*, inquit; quippe consilium scribendæ ejus epistolæ, cui ob aliorum bonum consensit, sibi nociturum *ex parte* præsenserat. *Ex parte* autem ait: quia etsi aliquod sibi periculum ex ea impensurum prænovit, non tamen tantum putavit, quantum reipsa incurrit.

(170) Hic quoque *fetor* pro obtrectationis vitio in episcopum, cui Urso indulgebat, accipitur Confer. not. 154.

occasione considero profecisse, ut nullum mihi amplius quam te videam amplectendum, qui mihi materies tantorum fuisti bonorum. O autem me, et ut hoc dicam, ipso mei infortunio fortunatissimum, etiamsi nihil aliud quam te tibi que consimiles cognovisse ejus beneficio contigisset mihi; unde omnia non solum tibi parcens, sed et uberrimas pro his tibi gratias referens, admoneo, fili, ut quia jam nunc indicibiliter profuisti mihi, caveas ne omnino mei odio obfueris tibi. Verum ut quodam utar compendio, festinante nuntio, et chartula deficiente omnino, parcat tibi Omnipotentis justa pietas resipiscenti rogo; imo ut resipiscas ipsa benigne concedat postulo: sine causa enim, quantum scilicet ad tui spectat læsionem, me ipsa scit a te hoc pati; si tamen profectum pati quis rite possit dici isto genere dicendi, quatenus per te quoque tui corrigantur complicēs, nec a tuo derivato nomine vocitentur Ursini vel Ursani, sed ab eo qui dixit: *Discite a me quia mitis sum et humilis corde* (Matth. xi, 29); et per suum quemdam: *Obedite præpositis vestris et subjacete eis* (Hebr. xiii, 7), appellari jure mereantur Christiani vel agnei, id est mites non feri, amatores non irrisores pastorum. Quod si mihi provenit oranti, lætitiā ipsam dissimulare, nedum reprimere valeo minime; quod si non, peccatis meis imputo. Saltem vero hoc diva pietas concedat postulo, ut dum peccata mea adversum me, imo adversum te pronuntias, illa remittat; dum tu ea describis, ipsa delet, teque in hoc præsentī sæculo recognoscere faciat, quia inestimabiliter tibi ipsi obfueris [l. contēdis], [supple et] dum irrecuperabiliter me nocere contenderis, iudicibiliter mihi profueris. Valeas in Domino, precor, fili, correotus, amen. »

29. Inter hæc, si dicere audeam, stant simulacra (171) 101 undique fixa, nullum vel sui causa sonitum dantia, quasi qui ipsa taciturnitate videantur clamare, se rationis expertia omnimodis esse. Sed ne mihi, sed potius sibi succenseant rogo; non enim hoc eos esse scio vel dico, sed ne jure dicantur haud modice timeo, dum et (172) ab homine factos dici patienter ferre, imo uberes gratias dicenti referre audio; nam nec erunt, si dixerō, nec non erunt, si tacuero; sed [subaudi erunt] si dixerint vel consenserint omnino. Et o quam pulchrius vocari perfectum, quam factitium! *Perfectus autem omnis erit, si sit sicut ma-*

(171) Simulacrorum nomine eos episcopos designare videtur, qui in hac sua calamitate tanquam muta simulacra nihil pro se loquebantur.

(172) Eos episcopos perstringit, qui se ab homine episcopos factos dicebant, et dicentibus gratias referebant. Episcopos nimirum licet ab hominibus electos, vel decretos, non tamen ab hominibus, sed a Deo ipsa sacra ordinatione institutos alibi sæpius ingerit. Vide initium libri sequentis num. 2. Mox pro audio male in vulgatis audeo.

(173) Construe: *commonens per unum discipulorum, quantum ad ipsum pertinet, per unum magistrorum, quantum pertinet ad te*: per unum scilicet, qui quantum ad ipsum est discipulus, quantum vero ad te magister est: *commonens, inquam, quem potius*

A *gister ejus* (Luc. vi, 40). Væ autem ei, qui ipsum non habet magistrum, qui hoc dicit, Dominum, cui consimiles effici non comparatione possumus, sed imitatione debemus, nec omnimoda, sed ab ipso nobis præcepta; qui etsi tributum mundo reddidit, Cæsari quæ Cæsaris, Deo exsolvens quæ erant Dei (Matth. xxii, 21); quantum [supple tamen] mundum ipsum ipsa sua humilitate calcaverit, sibi que subactum tibi etiam ipsi supponendum monstraverit, postquam dixerat: *Data est mihi omnis potestas in cælo et in terra* (Matth. xxviii, 18); quem potius timeres dominum an servum, subjicientem an subactum, datum [l. dantem] an possidentem, per unum commonens discipulorum quantum ad ipsum, quantum ad te pertinet magistrorum, ait: *Obedire oportet Deo magis quam hominibus* (Act. v, 29) (173). Et utique hoc non in exedra, non in analogio (174), non in ambone, sed ante principes sæculi, inter minas, inter flagra, inter ipsos tibi clamabat cædeutes; quod tu nec dicere, ne dum agere audes, cum tibi jam ipsi subigantur imperatores.

30. Verum ut jam ad inceptum redeam, præterit sane sacerdos et levita, non se intelligentes eadem descendere via, nec ulla fratri vulnerato conferunt remedia: et ut isti, quod Deus avertat, tempore proprie videatur concinere, quia ubi abundavit iniquitas (Matth. xxiv, 12), refrigescet charitas multorum; nullus invenitur qui Dei saltem respectu, timore, vel amore audeat. quin potius velit esurientem reficere, sitientem potare, nudum vestire, infirmum vel incarceratum visitare, dolentem consolari, angustiantem [l. angustiatum] refovere, præsertim cum interdicatur nulli; siquidem nec factum (175) legitur ab eadem generatione antiquorum alicui, quod perspicue monstrant Pauli Epistolæ in carcere editæ, in quibus et ministrantium videtur meminisse, nec timet ne fiant deprehensæ (176), cum se et illos plus Deum quam terrorem noverit timere.

31. Præmisso (177) eandem mihi quam beato Augustino fidei catholicæ crudelitatem esse, licet illi 102 longe dissimilis fuerit et ad indagandum acuminis vivacitas, et ad tenendum intelligentiæ capacitas, et ad proferendum eloquentiæ facultas, et ad hoc cum Dei gratia promerendum vitæ qualitas; et abdicans ab ore, vel corde respuens omnem

D *timeres, Dominum, an servum; subjicientem, an subactum; dantem, an possidentem, ait: Obedire oportet, etc.*

(174) Analogium idem est ac pulpitum. Vide Cangiū.

(175) Id est, *nec id factum, seu nec interdictum.*

(176) Si tenenda sit lectio *deprehensæ*, hæc vox refertur ad epistolas, ita ut sensus sit, *nec timet, ne epistolæ deprehendantur*, et ii detegantur qui sibi ministrabant: vel corrigendum est *deprehenſi*, ita ut hoc nomen ad ministrantes referatur. Mox pro terrorem forte legendum *terræ regem*.

(177) Vel subaudiendum hoc, nempe hoc præmisso: vel legendum *Præmitto, aut Præmittens.*

contra Deum, etiamsi deprehendere forte nesciam, hæresim, confiteor me credere æqualem, coessentialem, vel ut ita proferam, consubstantialem æternaliter Trinitatis unitatem, unitatis Trinitatem, hoc est Patrem et Filium et Spiritum sanctum, creatricem et gubernatricem universorum quæ sunt sive in cælo, sive in terra, et, si adjicere opus sit, in mari, et in omnibus abyssis, ita una eademque manente substantia deitatis, personarum proprietate distincta, ut Pater sit qui creavit omnia, Filius per quem creata sunt omnia, Spiritus sanctus quo creata sunt omnia; Patrem Filii auctoritatem, Filium Patris sapientiam (178), Spiritum sanctum Patris et Filii pronuntians communitatem. His tribus unam eandemque inesse credens deitatis æqualitatem, nihil in his prius aut posterius, nihil majus aut minus esse intelligens, et Patrem a se ipso, non ab alio, Filium a Patre solo, Spiritum sanctum a Patre esse et Filio, Patrem credo Filium æternaliter et ineffabiliter genuisse; Filium æternaliter et ineffabiliter a Patre solo genitum, non factum esse, uti lumen de lumine, verbum in corde, vel, ut expressius loquar, aliquid dicibile; Spiritum sanctum, id est, consubstantialem amborum charitatem, nunquam eis defuisse, eumque ab isto ad illum, ab illo ad istum illocaliter, immobiliter, æternaliter, ac per hoc et ineffabiliter procedere, ad inspirandos electorum animos a Patre et Filio mitti, a se ipso venire temporaliter; Filium solum de Patre sine matre æternaliter, de matre sine patre natum temporaliter. De Spiritu sancto autem conceptum cum audio, non Spiritum sanctum patrem alium intelligo, sed credo, quia in corde Patris manens æternaliter Verbum, quando voluit sua Patrisque voluntate ita exivit a Patre, et venit in mundum, ut neque Patrem neque ipsum relinqueret cælum; per corpus quod tota simul Trinitas in utero matris Virginis ex substantia ejusdem matris semper Virginis operata est, visibile hominibus factum. Et cum audio: *Verbum caro factum est* (Joan. 1, 14), non Deum in hominem conversum, sed manente incommutabilis deitatis substantia, ita Verbum sibi hominem unisse confiteor, ut sicut ex corpore et anima rationali unus est homo, ita ex homine et Deo unus sit Jesus Christus, non compositus, sed ineffabiliter **103** perexistens natus. Passum vero, mortuum, et sepultum, dieque tertia resurrexisse, cælosque ascendisse cum audio, neque Christo divisionem, neque Deo passibilitatem ascribo; sed sicut homo, qui utique caro et anima est; interfectus dicitur ab aliquo, cum utique anima rationalis mortem non recipiat; ita Deum in homine quem assumpsit, ea omnia im-

(178) Vocem *sapientiam*, quæ in vulg. decret. supplevimus ex simili fidei professione, quam auctor libello *Phrenesis* subjecit.

(179) Male in vulg. *propriisque*. Hoc loco nomen *propriis* ea indicat, quæ Dei sunt propria, vel Deo conveniunt.

(180) Subauditur *animus*, quem se interrogare dixerat, quid de Deo ejusque creatura sentiret. Hic ergo *animus permotus ineffabilitate rei, et novitate*

passibiliter pertulisse confiteor. Et cum id dico: *Credo in Spiritum sanctum*, statimque subjungo, *sanctam Ecclesiam*; non quaternitatem illic cogito, sed sanctam Ecclesiam catholicam tantummodo esse me credere confiteor, per unum scilicet, id est catholicum baptisma, et per Dei gratiam et fidem quæ per dilectionem operatur (*Gal. v, 6*); per quæ etiam sanctorum communionem et remissionem peccatorum nos percepturos, si voluerimus, confido. Carnis vero resurrectionem, sicut in Domino Jesu Christo veram et non phantasticam scio et confiteor fuisse, ita et omnium tam electorum quam reproborum futuram confiteor esse; sed electorum, ut cum corpore et anima eant in vitam æternam: reproborum, ut eant similiter cum anima et corpore in supplicium æternum; sed ut alii absque timore per justitiam repulsionis, ita isti absque spe ullius per misericordiam recuperationis.

32. Hæc de ineffabilitate tantæ incomprehensibilitatis tanto, ut vereor, petulantius, quanto simplicius non discutienti, sed tamen cogitanti, ignosce, lector, quæso, ignosce mihi; cæcus enim illis, quibus talia debuerant considerari, id est, beatis mundi cordis oculis, non videndo miser, sed palpando ista perstrinxi; et sicuti cæco non visa cupientes referre, nequimus nisi adhibita similitudine quadam eorum quæ vidit; ita et ego indigens propriis (179), quæ utique in Deo nulla in hac nobis occurrunt mortalitatis colluvione, per quædam captui meo facilia, non tamen a Scripturæ sanctæ auctoritate penitus extranea conducens, ratiocinando animum interrogavi, quid de Deo ejusque creatura sentiret, experiri videlicet gestiens, utrum (alias sane plurimorum æstimatione vituperabilis, mei ipsius damnabilis) ne et in assrtione fidei inveniri valerem catholicæ culpabilis, et ideo jure expellendus a commisso mihi præsulatu, hoc est Ecclesiæ Veronensis, si tamen decrevisset auctoritas concilii universalis, respondere, ineffabilitate rei novitateque probationis permotus (108) tamen non distulit, valente Deo persapientiam ipsius omnia creata. Quod responsum cum ea, quam Athanasii dicimus, Nicæni quoque concilii fide, **104** cum ariditas ingenioli vitiorum pulvere squalidi contulisset, nihilque dissentire (181) ab eis percipere valuisset; ausus sum non defendentis obstinatione, sed invenisse me quæsitæ credentis securitate, creatricem et gubernatricem omnium Trinitatis unitatem, unitatis Trinitatem corde credere ad justitiam, et ore confiteri ad salutem (*Rom x, 10*). Gaudeo igitur, si non erro; sin vero autem, charitative reprehendi omnimodis desidero.

probationis, non distulit tamen respondere, valente, id est juvante. Deo, etc. Valere enim pro juvare acceptum aliis quoque exemplis Cangius probavit. Forte vero melius pro valente legendum volente, ut in simili professione, libello Phrenesis subjecta habetur.

(181) Vulgati perperam *dissentirem. Ab eis*, id est, a fide Nicæna et a fide, quæ dicitur S. Athanasii.

INCIPIT LIBER QUARTUS

1. Solet fessus plerumque viator, unius diei etiamsi valeat confici iter, in alterum transferre [supple diem], ne sera scilicet adeptio copiam de- neget quiescendi lassato. Consuevit et nauta indu- strius, si quando ventus flando contrarius proprium interdicit, contignum cujuslibet insulæ petere littus, quo scaphis adeptis, ne in syrtim navis incidat, earum, ut quondam Paulus, utatur adjuvioris (Act. xxvi, 17). Quod et nos exemplum non indecens, pro- positum (182) unius diei sermonem transferre coegit in alterum, ne lectori videlicet inferret prolixitas fastidium, neve contraria quibusdam dicturis, ali- quod, ut assolet, afferret ipsa loquacitatis importu- nitas periculum (183) : tertia enim hora diei Spiritu sancto afflati. musto etiam summe madidi (Act. ii, 13), etiam ipsi dicebantur theologi [id est apostoli], nedum nos sole occidente quidlibet sobrie judica- remur loqui.

2. Postquam igitur negotio, quod se simulacro- rum (184) sive pastoris et idoli causa ultro obtulit, satisfaciendo, paululum quid, ut videtur, otiose exorbitavimus, siquidem nec congruentia omnimo- dis quædam retulimus, et aliquem nos forte læsisse tmemus : nunc ad indagandum quid moliri, quid (185) contra te sentire debeat aut valeat episcopus, ut cœpimus, properemus. Sed quia paulo verborum effusi sumus, ipsa in ordinem ut confecta sunt redu- camus. Dixi, nisi fallor, episcopos a Deo solo, ut reges, et præstantius multo quam reges, quia et re- ges ab episcopis instituti, episcopi vero a regibus, 105 etsi eligi vel decerni, non valent tamen ordi- nari, institutos (186). Nec dixisse me pœnitel, quan- do quidem et ipse testimonium perhibet, qui scilicet ipse sibi testimonium ferre valet : ipse enim dicit : *Ego misi vos metere* (Joan. iv, 38); et multa hinc testimonia, multa, inquam, sunt et infinita. Væ autem usurpantibus [scilicet episcopatum] non jussis permissis non missis : væ his de quibus dicitur : *Regnaverunt reges et non ex me, principes extiterunt et ignoravi* (Osee. viii, 4). Væ aliunde ascendentibus, et non per ostium intrantibus (Joan. x, 1) (187). Unde eos liberet Pastor bonus, qui cunctivalens so-

(182) Vulg. *si propositum*. Delevimus particulam *si*, cum abundet, sensumque suspendat.

(183) Construe : *Neve importunitas ipsa loquacita- tis afferret aliquod periculum dicturis contraria qui- busdam*, insignibus scilicet viris, quos perstrinxit, ac in sequenti quoque libro perstringet.

(184) In præcedenti libro num. 29, *simulacra fixa* perstrinxerat, id est episcopos, qui in sui subsidium nihilum movebantur : et num. 23 eisdem *pastoris et idoli nominibus* coarguerat. In id se præter orbitam, sem præter hujus libri propositum, quo de rege sibi agendum est, excurrens significat.

(185) Regem iterum alloquitur, ut in præcedenti libro.

(186) Construe : *Episcopos institutos a Deo solo, ut reges, etc.*

lus potest væ in euge convertere, non illic scilicet puniens districte, quos hic concedit mutari benigne. Dixi Ecclesiæ filios aut esse clericos et monachos, aut famulos, aut laboratores servos et liberos (188); aut milites regni; terram Domini commissam tuæ rex defensionis : redditus vero aut [subaudi esse] Sanctum sanctorum Domini et ad jus pertinere sa- cerdotum, aut esse juris tui, aut incolarum pagi.

3. Hæc vero et ante prælibavi et modo retuli, ut deprehendere si possum, satagam quæ dissensio, quod dissidium inter te possit esse et episcopum, cum tu illius defensor, ille tuus esse debeat pastor, ille tibi seminare spiritualia, tu ei ministrare, et utique ex tuo non ex suo, debeat carnalia; sic enim unus eorum et expressius dicit : *Si nos vobis spiri- tualia seminavimus, magnum est si vestra carnalia metamus* (I Cor. ix, 41); ille te benedicere, tu eum debes honorare; postremo vestra etiam temporalia ita a Deo summa æquilibratione divisa, ut nec tu ejus, quia non ejus, sed Domini sunt, debeas invadere (189); ille tua nec cupere, nisi tantum pro tuæ animæ salute, illi enim dicitur : *Non quæren- tes datum sed fructum* (Philip. iv, 17); tibi autem, cum Deus rogatur, dicitur, et utinam non infructuose, clamatur : *Qui dixerunt, hæreditate possideamus san- ctuarium Dei, Deus meus, pone illos ut rotam, etc.* (Psal. lxxxii, et : *Non alligabis os bovi trituranti* I Cor. iv, 9).

4. Vox autem boni episcopi illa debet sæpius esse : *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit* (Rom. xiii, 1); et : *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari et quæ sunt Dei Deo* (Matth. xxii, 21); et : *Reddite omnibus debita, cui tributum tributum, cui vectigal vectigal* (Rom. xiii, 7); et *Non est potestas nisi a Deo* (Ib., 1); et : *Obedite præpositis vestris et subjacete eis* (Hebr. xiii, 17.) Et quod quidam pulcherrime, *Obedientia, inquit, quæ majoribus præbetur, Deo exhibetur*; atque cæterorum hujusmodi. Quod si nil aliud contra te sentit, prædicat, et præcipit episco- pus, non modo te isto [f. iste] offendere, sed multo magis, utpote per [l. pro] te sentiens, debet placare. Sin secus, quod absit, nec præbere patientiam, sed

(187) Sequens sententia deprecative est; rogat enim, ut eos qui aliunde ascendentes, et non per ostium intrantes episcopatum usurparunt *non jussi, nec missi*, id est, sine vocatione et missione divina, eos, inquam, *unde*, id est, ab illo væ liberet Deus pastor bonus, qui solus *cunctivalens* potest væ convertere in euge; *non illic scilicet*, id est in alia vita, *puniens districte, quos hic*, seu in hac vita, *concedit benigne mutari*, seu converti. Vulgati corrupte habe- bant *vel in euge*,

(188) Inepta repetitione in vulg. *legebatur aut liberos*. Correximus ex superiori libro num. 22, cu- jus compendium hic affertur, *aut milites regni*, id est nobiles. Confer ibidem not. 144.

(189) Id est : *nec tu debes invadere ejus, scilicet, episcopi, temporalia, quia non ejus, sed Domini sunt.*

delectat exsequi vindictam; est unde illi facias injuriam, et tibi tam gravem non contrahas **106** noxam. Habent [subaudit] episcopi] conventus inter se generales, synodos universales, canones antiquos, concilia descripta, sanctorum decreta Patrum, sanctiones diversorum pontificum. Nihil est quod possit inter eos contingere, unde proprium inter se non possint iudicium invenire. Postremo est sedes universalis, principalis, capitalis, quia ipsis capitibus Ecclesie insignis, nutrix, mater, iudex et magistra omnium. Si quid contra rem actum ab aliquo vel in aliquo est horum; in ea iudicari, examinari, vel legali potest sanctione puniri (190). Hos ergo consule, ad illos rem defer, illis causam committe. Si quid perperam contra te invenitur actum, crede mihi, districte vindicabitur iudicio canonum; nam alium esse nullum, qui manus impune, et ipso Deo intacto, possit immittere in aliquo [l. aliquem] horum; non vales invenire, etiamsi pennis possis volare.

5. Tu forte contra, siquidem et hoc die audivi dictum a quodam hesterna, non minori insania quam stultitia, quid, inquis, opus iudice, quando jam co utimur censore? nam intantum est diffamatus, ut omnes noverint, quod jure sit damnandus. Totum hoc dicere recte potuisses, si ipsius confessione in concilio canonice discussa percepisses. Sed, o cathedra pestilentie (Psal. 1, 1), qua beatus ille vir rexque Sion mansuetus, qui pro nobis homo est factus, dedignatur sedere! o nefandum et in ipsa radice premendum iudicium! o iniqua sententia, et illa [f. illi] soli saeculo propria, quo pro nobis, solis seditiosi vulgi acclamationibus comprehendebantur **C** sanctorum millia, et farciebantur innocentibus ergastula! o digna, cui ipsa Domini obviet sententia dicentis: *Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium* (Joan. VII, 24). Et de seipso, *sicut audio, inquit, iudico* (Ib., 30); sicut audio, inquit, non sicut audivi. Præteritis enim calumniatorum accusationibus, subsequente vere accusati responsione, iustum valet iudex iustus et non violentus discernere, ut possit veraciter dicere: *Sicut audio iudico*, id est, sicut lex ipsa decernit, non sicut rumor furentium gerit; sicut præsens ipse fatetur, non prout absentes insidiantur: unde quidam facete satis. *Ad puniendum, inquit, properat, cito qui iudicat; ad puniendum, inquit, non ad discernendum: Ex verbis enim tuis, inquit, justificaberis, et ex verbis tuis iudicaberis* (Matth. XII, 37), id est, et saeculariter et **D** divine, misericorditer et iuste; misericorditer, ut est

(190) Id ipsum pluries in aliis posterioribus operibus inculcat. Vide epist. 5 ad Joannem XII. Idem legitur apud Attonem episcopum Vercellensem, et Ratherii coævum, lib. II *De pressuris Ecclesie*.

(191) Id est pueri in scholis nutriendi, seu erudiendi.

(192) Vulg. perperam *considerantur*.

(193) Idem vulg. *conjunctus*, male.

(194) In iisdem vulg. corrupto *dolet*.

(195) Construe: *Qui enim scis, qua intentione eadem infamia orta fuerit: et si scias ex qua occasione, vel causa, quo affectu propalata, zelo charitatis, an zelo*

A dictum: *Tu prior (dicas) iniquitates tuas, ut justificeris* (Job. XL, 3); iuste, ut est illud: *Ex ore tuo te iudico, serve nequam* (Luc. XIX, 22). Et hic enim quasi cautionem quamdam inter te et Deum consideres propositam: iuste enim ex ore suo quisque iudicatur: misericorditer **107** vero prior iniquitates dicens justificatur. Hinc est quod in scholis huiusmodi nutriendi (191) sponte commissa confitentes, veniam citius merentur, pertinaces diu virgis caeduntur. Dicit autem huius cautionis Veritas ministra: *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis* (Matth. VII, 2): id est, si iusta, iusta; si misericorditer, misericorditer, ubi et sententia sollicite debet illa pensari: *Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat* (Joan. VIII, 7). Cavenda etiam est Pharisæorum imitatio, qui observabant, ut caperent Dominum in verbo (Marc. XII, 13): unde et humanæ satis consideranter (192) leges advocatis insciis studuerunt providere. Si ergo saecularium quis, non nisi proprio convictus (193) ore, potest damnari, quanto minus ille, cuius iudicium in manu solummodo est Dei, debet (194) ad libitum invidorum aliquorum cavillationibus subrigi [f. subigit]! Qui enim scis, eadem infamia qua intentione, et si scias, qua ex occasione vel causa fuerit orta, quo affectu propalata, zelo charitatis an zelo livoris (195)?

6. Et ut ad rem ratiocinando veniamus, subsiste, rogo, paululum, et videamus. Lex et hoc etiam vetus prohibet, viduam et repudiatam sacerdotem accipere (Levit. XXI, 14). Consecratas vero Deo virgines tanto magis a cujuslibet usu, colloquio vel visu decet fore remotissimas (Num. XXX, 5), quanto magis sponso castissimo illi et præ filiis hominum pulcherrimo (Psal. XLIV, 3) se student servare castissimas, et ipso nec dum actu, sermone, auditu, etiam cogitatu, in quantum homini studiosissime cum Dei adiutorio nitenti possibile est, illibatas. Canones etiam sancti cohabitationem episcopis omnimodam interdiciunt mulierum præter (196) illic exceptarum, Vides quamlibet harum episcopo sæpe, colloqui, id etiam solitarie aliquoties fieri, et per vulgus diffamari. Volesne eum, ut censes, utpote diffamatum, quasi hoc solo, ut dixisti, sui censorem effectum statim debere deponi? Qui vel quomodo enim scis, utrum secreta quidem tibi, sibi autem et Deo manifesta aliqua, sed tamen pia, id est, lucranda animæ ratione **D** hoc cogatur (197) facere, sicut quidam nec minoris famæ anachoretarum quamdam famosissimam legitur convertisse meretricem? Quidam etiam ejusdem

livoris. Hoc loco propius accedit ad objectionem paulo ante propositam: *In tantum est diffamatus, ut omnes noverint, quod jure sit damnandus*. Hæc respiciunt ipsum Ratherium, qui erat diffamatus auctor conspiracy in Hugonem, cum Arnoldum Bajoariorum ducem recepit. Respondet autem, videndum qua intentione hæc infamia orta fuerit, qua ex occasione vel causa, et quo affectu propalata.

(196) Id est præter cohabitationem illarum, quæ in canonibus excipiuntur, seu permittuntur.

(197) Male in vulgatis *agatur*.

nec minus valens propositi, pretio, ut moris erat, illas quadam in civitate hospitio introducebat pellices; et cum inde diffamaretur in tantum, ut ignibus dari debere acclamaretur; tanta copia conversarum excedens sæculo claruit, ut illa populis refertissima Alexandria, quæ ternis 108 earum millibus eo intrante abundaverat, mertrix nec una eo discedente inveniri valeret.

7. Quid inquis, et si filii approbent scelus (198)? Ego e diverso, quis hoc, dico, novit, nisi ipse, et Deus? Non legisti: *Cum autem dormirent homines, venit inimicus, et superseminavit zizania in medio tritici et abiit* (Matth. XIII, 25): ut intelligas uno seminante verba doctrinæ, alium posse subrepere qui inserat semen luxuriæ? Dicamus et aliud: Ebriosus inquit canones, episcopus aut desinat aut deponatur (can. apost. 42). Et sæpe videmus multos ejusdem ordinis hujusmodi vitio quasi servientes, cum penitus qua id intentione agant simus ignorantes. Potest enim fieri, ut ebriosis quasi ebriosus quis secundum Apostolum hoc faciat convescendo, ut eos lucri faciat, aut alio aliquo licet occulto, tamen bono affectu id agat. Rectumne ergo censes ob istiusmodi infamiam, absque confessione propria eum deponi debere ad vulgi clamorem? Seditioes autem prædæ et bella quam sint gravia, præter alia ipsa approbant homicidia. Dicente autem Domino: *Necesse est, ut veniant scandala* (Matth. XVIII, 37); et: *Surget gens contra gentem, et regnum adversus regnum* (Luc. XXI, 10); et Job: *Nihil in terra sine causa fit* [Job V, 6]: emergente cujuslibet occasione rei, contingat, ut sæpe, aliquod in civitate dissidium, aut a regno divortium, fiant nulla homicidiorum [i. nonnulla homicidia], omnes dicant machinatum id totum fuisse episcopum. Censesne eum, nulla præeunte canonica examinatione, vel propria confessione, deponendum; aut quod inconvenientius multo, injuriandum ob clamorem, illo solo negante, cunctorum? Quid enim, si erit ab hujusmodi immunis flagitio? Nam tu unde non esse [supple immunem] conjicis? Quia cum malefactoribus, inquis inter agendum conversatus, cum ipsis est comprehensus; videlicet non quid senserit, sed ubi fuerit, cogitandum esse judicans; cum econtra Dominum non de opere, sed de intentione noverimus judicare. Quid enim si hoc bona, quia justa, egit intentione? Verbi gratia, veluti Jeremias propheta qui per charitatem, ut dicit beatus Gregorius, dum cives ab ingressu Ægypti non potuit cohibere, studuit illuc cum eis et ipse descendere. Et revera quem episcoporum

(198) Id est: *Si et filii approbent scelus*, nimirum si in eodem scelere involvuntur, quo pater diffamatur. Respondet autem filiorum culpam aliunde, quam ex patre posse originem ducere, cum hoc seminante verba doctrinæ, alius possit subrepere, qui inserat semen luxuriæ. Mox legebatur *nisi ipsa*, nullo sensu. Correximus *nisi ipse*, id est pater. Item emendavimus *subrepere*, ubi male editum erat *subripere*.

(199) Errore chronologico auctor lapsus est. Cum enim Italia a Langobardis invasa fuit, non Mauritius,

A legimus, cum Italia a Langobardis invaderetur, relicto grege ad Mauritium (199) transisse? Nunquid jam iste paululum jam dictus [scilicet S. Gregorius], cum ei idem esset suspectus Mauritius, cum et filium ejus e sacro fonte idem suscepisset sanctus, et quotidie illi idem improperaret 109, quod suo adjutorio, facto et decreto apostolatam primæ sedis indeptus fuisset, cum invitus fugisset, et renitens illum [id est illum apostolatam, seu pontificatam], licet consentiente, sed post pœnitente eodem Mauritio, sortitus fuisset, ita agendum decrevit, ut scilicet ob improbitatem civium et incursionem hostium (200) transiens Constantinopolim, relinqueret gregem commissum? Nunquidnam et excellentissimæ recordationis pater Augustinus (epist. 228), dum similis urgeret ratio, ita agendum decrevit, aut exemplo monstravit in talibus? Ille autem, qui interrogatus ab hostibus de nomine, respondisse refertur, servum se fore Christi, hosteque consonanter respondente, se flagellum esse Christi, fuit ne jure damnandus. quod civitatem illico hostibus aperuit intrantibus? Cunctosne ergo judicas deponendos, qui rebelles regibus cives; et filios esse scientes, non eos ut punirentur prodiderunt, sed e contra missas eis fecerunt, filios eorum baptizaverunt, prædicaverunt, chrisma verunt, pœnitentiam indulserunt, reconciliaverunt?

8. Sed forte ideo tu hoc recte te putas dicere, qui sententiam recolis Domini dicentis: *Si offers manus tuas ad altare, etc.* (Matth. V, 23); et quia sicut non proficit in vulnere medicamentum, si adhuc ferrum in eo sit; ita non proficit pœnitentia, discordante proximo, quanto magis Domino, animo (201) habentis [subaudi discordem]. cum principalis Domini habeatur sententia dicentis: *Nisi remiseritis hominibus peccata eorum, nec Pater vester remittet vobis peccata vestra* (Matth. XVIII, 35). Sed quis ad hæc [subauditur cognoscenda] idoneus, nisi solus ille qui omnia novit Deus? Quomodo enim scis, utrum etsi discordem actum, concordem alicui quis habeat animum? Non legisti: *Si fieri potest, cum omnibus hominibus pacem habentes?* (Rom. XII, 18.) Non audisti: *Quicumque voluerit, amicus esse sæculi hujus, inimicus Dei constituitur?* (Jac. IV, 4.) Nescis dictum esse: *Qui dixerunt patri, vel matri, non novimus vos, isti custodierunt testamentum tuum?* (Deut. XXXIII, 9.) Non recolis dictum Josaphat, dum adjutorium præberet Achab: *Impio præbes auxilium, et his qui oderunt Deum amicitia jungeris?* (II Paral. XIX, 2.) Et psalmus tibi non occurrit

sed Justinus II imperabat. Exinde vero lapsus videtur, quia S. Gregorii exemplum allaturus, hujus ætate Mauritium imperasse noverat.

(200) Langobardi nunquam occuparunt Romam, nec S. Gregorii tempore ulla in eam hostium incursio contigit.

(201) Construe: *non proficit pœnitentia habentis animum discordem*; quam ultimam vocem supplementam contextus et sequentia suaserunt.

dicens : Nonne qui oderunt te, Domine, oderam, et super inimicos tuos tabescebam (Psal. cxxxviii, 21); et : Patientes prævaricationes odivi (Psal. c, 3), et lotus ille psalmus ; et : Lætabitur justus, cum viderit vindictam (Psal. lvii, 11) ; et : Iniquos odio habui? (Psal. cxviii, 113.) Postremo Dominum dicentem si non recolis : Non veni pacem mittere, sed gladium (Matth. x, 34) ; et in Job de concordia impiorum : Membra carniū ejus cohærentia sibi (Job xli, 14) ; una uni adhærebit, et nec spiraculum incedit per eas? (Ibid., 7.) In tanta ergo diversitate quis nisi solus Deus potest cognoscere, nisi aut verbis, aut quibusdam actuum conjecturis, quis, quid, qua agat intentione ; cum etiamsi malum eam omnimodis sciamus esse nostrum ministerium sit, ut melioretur, vigilantèr insistere? Damnandus enim vero Job, cum dicat : Frater, frater draconum, et socius struthionum? (Job xxx, 29.) Damnandus Loth in scelere Sodomitarum? Damnandi quibus dicit Apostolus : In melio nationis prævæ et perversæ, in quibus luctis si ut luminaria in caelo, verbum vitæ continent? (Ph lip. ii, 15, 16.) Damnandus angelus imo episcopus illo, cui dicitur in Apocalypsi : Scio ubi habitas, ubi sedes est Satanæ, et tenes nomen meum, et non negasti fidem meam? (Apoc. ii, 13.) Damnandus Noe et filii ejus, quod cum serpentibus fuerint in arca? Damnanda tota generaliter, cui dicitur, Ecclesia : Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias? (Cant. ii, 2.)

9. Si vero negligenda minime navis Ecclesiæ in tranquillitate, quanto minus in tempestate? Et si deserendus nequaquam grex lupo dissimulante, quanto minus imminente? Si sani custodiendi, ægri omnino negligendi? Et ubi erit : Non est opus sanis medicus, sed male habentibus? (Matth. ix, 12.) Quis autem filium unquam charum etiam in phrenesim dimisit actum ; cum etsi non ligari, utcunque saltem potuerit custodiri? Nam cum et de vilissimis servorum videamus id persæpe fieri personis, dum consulitur, ne periclitentur, sanis ; quanto magis si necesse fuerit, de dilectissimis agi congruit filiis? Nempe cum divina suis pastoribus, quos lupina specialiter præsciebat incursione infestandos, pietas consulens concessisset dicens : Si vos persecuti fuerint in unam civitatem, fugite in aliam (Matth. x, 13) ; quid in generali esset necessitate agendum, et suo et mercenarii monstravit exemplo, dicens : Bonus pastor animam suam dat pro ovibus, mercenarius autem fugit? (Joun. x, 11, 12.) Et alibi : His autem fieri incipientibus, respicite et levate capita vestra,

(202) Nunc alium inducit reprehendentem eum episcopum, qui etsi cum rebellibus steterat, se tamen a tanto rebellionis crimine hactenus defenderat. Nisi pro hæc credatur legendum hoc construendum erit sic. Desine ego quivis defendendo hæc augmentare scelus tantum, etsi excedendo jam dixeris, ne, etc.

(203) Construe et explica : dum tam meticolose, nō persecutus a gigantibus . . . consequaris, comprehendaris, dejiciaris, quasi inveniaris absconsus post arborem a calore ejus, cum non possis abscondi,

A quoniam appropinquat redemptio vestra (Luc. xxi, 28) ; Itemque : Vigilate itaque omni tempore orantes, ut digni habeamini fugere ista omnia quæ vetura sunt, et stare ante Filium hominis (Luc. xxi, 36). Animam ergo dare pro ovibus, cor exhilarare [f. exhilarare], vigilare, et orare, non fugere in communi necessitate præcipimur, cum in speciali id minime prohibeamur.

10. Desine ergo hæc tantum quivis, et si excedendo jam dixeris, defendendo augmentare scelus, ne (202) tu potius et a temporali et a sempiterno honore videaris jure deponendus, quia cum in eodem sis honore, non intelligis ; et ideo comparandus jumentis potius quam episcopis, pecoribus videris quam pastoribus, dum et teipsum tam vilipendis, et tam impie contraire legibus niteris, pro te quoque, si tamen illud esses quod vocaris, piissime promulgatis. Nam et quod gigantomachiam, et theomachiam, vel potius idolomachiam illam tuam ista adhuc in re mihi opposuisti, nequaquam et hoc vitium promisisti [l. permisisti] celari, nempe, dum magis philopompi, quam veri philosophi, licet habitum prætendas, morem secteris, gigantomachiam sæpius quam psychomachiam non inodo relegens, sed et recolens, magis te idolorum cultorem quam Christi demonstras pontificem ; imo idolum te esse insinuas, dum tam meticolose, ne a gigantibus, imo ab eo, qui exultavit ut gigas ad currendam viam (Psal. xviii, 6), persecutus consequaris, comprehendaris, dejiciaris, frivolis vaniloquiorum ambagibus, quasi post arborem a calore ejus (Ibid., 7), cum non possis absconsus, ab eo scilicet corrigendus inveniaris foliorum [l. foliis] ficus campestris tectus (Gen. iii, 7), non agni veri innocentia vestitus, tinctis fucatus Indiæ coloribus (Job. xxviii, 16), non nive in Selmon dealbatus (Psal. lxxvii, 16), te munire conaris ; nec pennas columbæ (Ib., 15), id est, virtutem simplicitatis velis assumere (203) quibus evoles ut requiescas, sed milvi (Zuch. v, 9), quibus extollaris ut vanescas ; nec deargentatas, ut sint posteriora tui in specie auri (Ps. lxxvii, 14), sed verso in scoriam argento (Isai. i, 22), aurum potius Æthiopiæ (Gen. ii, 12), quod non æquatur sapientiæ, quam illud Ophir optimum ambis (III Reg. x, 41), quod verus noster pacificus qui fecit utraque unum (Ephes. ii, 14), navibus comparatis præcepit sibi afferri, quibus laquearia vel vasa exornet sui templi, corda videlicet illorum, in quibus ipse habitare, et thesaurum desiderabilem dignatur recondere. Stultam

inveniaris scilicet corrigendus ab eo, conaris te munire frivolis vaniloquiorum ambagibus, tectus foliis ficus campestris non vestitus innocentia agni veri, fucatus coloribus tinctis Indiæ, non dealbatus nive in Selmon ; nec velis assumere pennas, etc. Reprehendit episcopum qui sese hactenus defendere et munire visus est per vaniloquentiam sæcularem potius quam per veram sapientiam. Id explicaturus allegoriis, pluribus et longioribus periodis ita nimium indulget, ut sensus difficilior evadat.

quoque mundi sapientiam, quam confundit infirmus et despectus (*I Cor.* i, 27), speciosus præ filiis hominum noster (*Psal.* XLIV, 3), magis amplectens, quam æternam illam veramque sapientiam, fatuitatem a tuis illis doctoribus quos laudas, quos effers, quos magnificas, æstimatam; mutuata ab Ægyptiis vasa (*Exod.* XII, 35) non in tabernaculi utensilibus Domini, sed in ornamentis ejusdem congeris Ægypti, lanam et linum Domini cum ipsis [*subaudi* vasis] servire cogens reginæ cæli (*Jerem.* CLIV, 17), hoc est terrenæ altitudini; dum dolo devictum a Mario Jugurtham, quam ligno subactam a Christo sæculi pompam; captum Siphacem, quam dejectum a Michaelæ draconem (*Apoc.* XII, 7), triumphantemque nostro in prælio, cui non ex equo, sed ascendere debueras ex adverso, introducis: Scipionem, Pompeium, et Dejotarum, Cantonemque facundissimum potius quam Petrum et Paulum, Joannemque recolens Domini dilectissimum; *Bella per Emathios* (*Lucan.* l. 1, v. 1), quam concilia a doctoribus celebrata Christianis, imo bellatoribus invictissimis per amœnissimos depicta sanctæ Scripturæ sæpius relegens campos; jusque datum sceleri, quam regulam statutam pie vivendi:

Major in exiguo certabat corpore victus.

quod Statius; quam *virtus in infirmitate perficitur* (*II Cor.* XII, 9), quod dicit Apostolus. Et ideo percutiendum te a monte sine manibus verere (204), dum in illum non times offendere, suspicans, imo docens montes coagulatos montem esse Dei uberem (*Psal.* LXVII, 17), id est, divisionibus gratiarum quos vult et prout vult secundantem, quod tu audes dicere fieri ab homine, licet aliquoties et partim per hominem [*subaudi* fiat] t et ideo quia de terra es, dum cælestibus penitus abdicatis de terra solummodo loqueris, time ne a dracone illo antiquo devoreris, dum cibus ejus esse ambis. Sic enim illi promisit, 112 qui mentiri nescit: *Terram*, inquit, id est terrenos, *comedes cunctis diebus vilæ tuæ* (*Gen.* III, 14). Meminisse autem debueras, quando hæc astute, ut tibi videbatur, proferebas, Cariath Sepher (*Josue* xv, 16; *Judic.* i, 12), id est, *civitatem litterarum*, a Josue (205), qui vivificat in spiritu quos littera occidit (*II Cor.* III, 6), jam esse destructam, jamque regnum Dei non in sermone consistere, sed in virtute (*I Cor.* IV, 20); jam manu fortem nostrum, David scilicet alterum, cui *juravit Dominus, et non pœnitebit eum; Tu es sacerdos*, inquiens in æternum (*Psal.* CIX, 4), percussisse vallem Salinarum (*II Reg.* VIII, 13), id est, loquacitatem superbe sapientium, ideo expressam vallis vocabulo, quia *omnis, qui se exaltat humiliabitur* (*Luc.* XV, 11), non quia *convalles abundabunt frumento* (*Psal.* LIV, 14), id est, quia *qui se humiliat exaltabitur* (*Luc.* XIV, 11), ad eo scilicet *qui emittit fontes in convallibus, ut inter medium montium pertranseant aquæ* (*Psal.* CIII,

A 40), non utique illæ, quæ quondam super montes steterunt (*Ps.* CIII, 6) Ecclesiarum, id est, tumore eos ad tempus cooperuerunt persecutionum. Jam Deo gratias, ab increpatione Dei, licet tu eas revocare in tui ipsius præjudicio contendas, fugerunt, ascenderunt et descenderunt in locum, quem eis fundavit (*Ps.* CIII, 8, id est, perpetualiter locavit Dominus, ut non committantur rursus, licet velint operire terram; quia etsi adhuc in aliquibus laborat regnum Dei, et adversarii sint multi; tamen in maxima jam parte sæculi ostium magnum et evidens aperitur apostolico sermone (*I Cor.* XVI, 9; *II Cor.* II, 12), non utique, ut et hoc dicam, inter istos catclysmi montes, illos quibus Ecclesia potetur, lavetur, mundetur, ut te docere altum sapiens cupis, suos Dominus emittit fontes (*Psal.* CIII, 10); sed inter eos quos rigat de superioribus (*Ib.*, 13), his videlicet, in quorum vertice ipse est præparatus (*Is.* II, 2), qui et de monte lapis est abscisus sine manibus (*Dan.* II, 34), id est, sine operatione virili ex semine David secundum carnem natus Christus (*Rom.* I, 3). Non, inquam, mundatur Ecclesia aquis Ægypti, quæ ruunt cum præcipitio: [*supple* sed] aquis Siloe, quæ vadunt cum silentio (*Isai.* VIII, 6). Nam etsi Abana, et Pharphar fluvii Damasci meliores omnibus aquis Israel judicio æstimabantur Naaman Syri (*IV Reg.* V, 12); tamen non nisi in Jordane nostro septies, non sine mysterio, lavatus a lepra potuit mundari (*Ibid.* 14). Illa [*id est* Ecclesia] etiam, quæ, [*hic deest ali, uod verbum, ex gr. invenitur.*] . . . in medicos, id est, falsos theologos, quos et tu adhuc sectaris, dum propositiones et assumptiones in causa Ecclesiæ introducis Tullii Ciceronis, a nulla horum potuit curari, quamvis multa potuerit perpeti. Nam et catapharsim et apophasim tuam hæc in parte tantum decidemus, ut in uno salubrius ac prudentius fore doceamus responderi secundum Apostolum, quia *si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est* (*I Joan.* I, 8); in altero autem non solum in eorum numero 113 currere magnopere vitemus, qui firmaverunt sibi sermones, sermones malignos (*Ps.* LXIII, 6); sed etiam salva catholica fide et reclinata fovea, hoc est officii nostri jactura, malimus alienis sermonibus humiliter cedere, quam pertinaciter contentionibus deservire.

11. Et hæc quidem omnia ad id conjectandum, ut si talis etiam, quod absit, aliquis, ut te dicis, inveniat episcoporum, non posse convincatur judicari nisi a semet, ab ullo hominum, excepta duntaxat auctoritate canonum. A semet autem pura inter se et Deum aut quemlibet sibi elegerit fidelem patronum confessione judicatur, ut non a Deo districte judicetur; sed prior iniquitates suas adversum se confitens, vocemque accusatori præripiens justificetur. factum Josue tribuit, quod in Josue libro sane legitur, at tum hic, tum in libro Judicum non Josue, sed Ottonieli ascribitur.

(204) In vulgatis *vere*, perperam. Correctionem sensus exigit.

(205) Cum Ratherius præsertim in Papiensi carcere, ubi libris carebat, memoriter omnia referret;

Canonica vero judicatur auctoritate, si examinatus legitime, crimen suum in concilio proprio publicaverit ore. A Domino vero multis modis judicatur, dum secundum Psalmistam, aut infirmitate, aut damnis, aut inimicorum infestationibus, aut aliis quibuscunque afflictionum generibus, non quidem jubente, sed permittente Deo, in ejus afflictione vindicatur, ut aut corripatur in præsentis sæculo, ne cum mundo damnetur in futuro; aut in ferrum ejus mentis ad subtilitatem perveniat acuminis, alienæ erasum lima pravitalis, quo et ipse resecare in aliis male pullulantia valeat cordis.

12. At totum ita se habere non Catonicis, sed Dominicis approbemus eloquiis. A nullo hominum episcopos judicandos, et Apostolus perhibet dicens de eis, dum de se: *Qui autem judicat me, Dominus est* (I Cor. iv, 4); et: *Spiritualis dijudicat omnia, ipse autem a nemine judicatur* (I Cor. ii, 15); et Dominus sal infatuatum nec in sterquilinio asserens ponendum (Luc. xiv, 35). A semet, ut idem Apostolus dicit; *Si nosmetipsos judicaremus, non utique judicaremur* (I Cor. xi, 31); et illud de Moyse: *Posuit et labrum æneum, in quo lavarentur Aaron et filii ejus, cum ingrederentur in sancta, quæ fecerat de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi* (Exod. xxxviii, 8). A Domino, ut et illud: *Visitabo in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum* (Psal, lxxxviii, 33). Non autem hoc dicit ab eo, qui pedes discipulorum lavisse legitur in Evangelio (Joan. xiii, 5). Canonica vero auctoritate quomodo judicetur, monstrat satis evidenter qui dicit: *Sicut audio, judico* (Joan. v, 30), et: *Ex ore tuo te judico* (Luc. xix, 21). Et Apostolus, ut etiam hoc in præsentis observandum intelligas, in quantum Dominum adesse consideras, dum aliquo manifesto suæ præsentis judicio, aut invitum et coactum, perspicuam tamen veritatem promentem ac sponte consentientem, aut aliquo justo et legali judicio deprehensum revelat in publico, *Nolite, inquit, ante tempus judicare, donec veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum* (I Cor. iv, 5). Mundeburden autem vulgo quoddam genus regalis vocant tuitionis, quod qui habuerit, speciali quodam privilegio ita regia tuetur auctoritate plerumque, ut nec vi, nec judicio aliquid, etiam in culpa deprehensus, ab aliquo patiatur, antequam in 114 præsentia ejusdem majestatis audiat. Si autem mortalis ita timetur potestas, si litteris sententia prolata hodie quidem subsistentibus (206), cras vero aut igne, aut aqua, aut vetustate deletis, nullum robur obtinentibus, ita custoditur; qua reverentia, quo timore illius debent servari edicta, cujus cælo et terra transeuntibus non transeunt verba? (Murc. xiii, 31). Quem vero apertiore requiris Mundeburden ad defendendum

(206) Mundeburdii privilegium respicit, quod litteris scriptum erat.

(207) Pedalum, id est pedum, seu baculus pontificalis. Pontificale petalum appellatur a Sigeberto in vita Deodorici episcopi Metensis c. 3, et ab auctore

A specialiter principes vel ministros, quo ille Rex regum potentissimus [supple posuit] in Ecclesia, quam nolite tangere christos meos? (Psal. civ, 15). Wiffam etiam quoddam vocant signum, quod qui regali habuerit dono, et alicujus in vasu alicui subjacuerit damno, vindice defenditur gladio. Quod autem terribilius inveniri potest signum quam pontificale pedalum (207)? Perspicaciorem quam desideras wiffam, quam eam quam capite gestant coronam? Stola vero, planeta, dalmatica, cingulum, caligæ et sandalia quid tibi, etiamsi nil intus aliud intelligere valeres, nisi manifestissima divinæ tuitionis pariter et venerationis, dum contra cæterorum consuetudinem eos his uti cernis, tibi produnt insignia? quæ etiam tibi ne tuo judicio obvenerint, non nihil timeo, dum tam vilipendi a te considero, ut magis prædari et occidi, quam his optes defendi.

13. His contra tam perversissimum et inconvenientissimum etiam laicis judicium breviter prælectis, non te quem supra rogo consideres, cum [subauditur episcopi] inter se quoque propria, si aliquid excesserint, habeant judicia. Vidistine unquam militem aut plebeium, qui ausus fuerit reprehendere, nedum judicare judicem palatinum (208)? Denique satisfactum tibi jam esse poterat, judices eos [id est episcopos] esse omnium, non solum hominum, sed et angelorum, apostatarum utique (I Cor. vi, 3). Sed ad inculcandum, ne volubilitate excedat animum diversarum curarum, iterum arbitror replicandum, aliquid etiam, quod forsitan adhuc aut ignoras aut dissimulas, adjiciendum. Noveris itaque quatuor futuros ordines in judicio; unum qui judicet cum Deo, alium qui per judicium liberetur a Deo, tertium qui per judicium damnetur, quartum qui jam judicatus ad nil aliud, ut credimus, aderit, nisi ut ipsa amplius piorum felicitate crucietur, ut in psalmo legitur: *Peccator videbit, et irascetur* (Psal. lii, 10), et quod præ angustia spiritus sunt dicturi. Et ut hoc evidentissimis pandam exemplis, audi Dominum promittentem: *Sedebitis, inquit, super sedes duodecim* (Matth. xii, 28), id est in solliis apostolorum, non quidem solummodo duodecim illorum, sed et omnium ejusdem officii justorum. Et ne novum hoc et forsitan a nobis æstimes conjectatum, audi ex his unum, sed jam tertium decimum, quia post Matthiam, e cælo vocatum: *Nescitis, ait, quoniam angelos judicabimus?* (I Cor. vi, 3). Frustra autem de sede hujus ordinis dubitas, cum apostolos eos, quantum et id agunt, esse scias, si tamen et idem te non fallit vocabulum, quia Græcum; et Psalmista concinat: *Principes, inquit, populorum congregati sunt cum Deo Abraham* (Psal. xlvi, 10). Congregati vero quid agant, exultantes scilicet in gloria, lætantes in cubilibus suis, dicit in

vite Supicii Pii episcopi Bituricensis, num. 37.

(208) Superius lib. i, n. 16, hæc leguntur. *Lochetto, quem nos comitem dicimus palatii, præfectus, aut judex es?*

alio idem psalmo: *Gladii ancipites in manibus eorum ad faciendum vindictam in nationibus, increpationes in populis; ad alligandos reges eorum in compedibus et nobiles eorum in manicis ferreis, ut faciant in eis iudicium conscriptum* (Psal. cXLIX, 6-9). Gladius si quis sit non intelligis, cum manus opera (209), quibus e iudicio vindicta et increpatione victuri liberarentur, morituri damnarentur, dederunt; advertere possis, ut ait unus eorum jam gladium tenens, etsi non aperte vibrans. Aliis, inquit, *sumus odor mortis in mortem, aliis odor vitæ in vitam* (II Cor. II, 16); et Simeon præter alterum scilicet sensum de Domino: *Et ecce positas est hic in ruinam et in resurrectionem multorum* (Luc. II, 34); et Dominus ipse: *Est qui accusat vos Moyses* (Joan. V, 45); et de apostolis: *Ideo, inquit, iudices vestri erunt* (Matth. XII, 27); et *Viri Ninivitæ surgent in iudicio cum generatione hac, et condemnabunt eam, quia pœnitentium egerunt in prædicatione Jonæ* (Ibid., 41); et *Si non venissem et locutus fuisset eis, peccatum non haberent* (Joan. XV, 22.) Si vero, ut dixi, quis iste sit non intelligis gladius, interrogatus idem proferat Paulus: *Gladium spiritus quod est verbum Dei* (Ephes. VI, 17); et de ultima et præcipua superbia: *Quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui* (II Thess. II, 8); et: *Esi sermo Dei vivus et efficax et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus* (Hebr. IV, 12). Anticipites vero, id est, bis acuti quare sint; præter istud quod modo est dictum, considera, quod et gehenna, id est duplex pœna, illud vocatur iudicium conscriptum: Compedes vero et manicæ ferreæ (Psal. cXLIX, 9) duritia crudelitatis comparatæ, satis in Evangelio habentur dicente: *Digite illis manus et pedes* (Matth. XXII, 13). Judicantur ergo, vndicantibus et increpantibus justis iniusti manibus et ancipitibus, gladiis, quia hic nec opera eorum imitando attendere, sermonem vero non solum spernere, sed etiam multis persecutionibus et mortibus studuerunt insectari. Et quia hic manus et pedes sponte ligatos habuerunt a bono opere, merito invitæ illic ligatæ in æterna erunt damnatione. Si pauci sunt, dicis, qui ad hoc erunt quandoque perventuri, *dinumerabo, inquit, eos* (Psal. cXXXVIII, 18); et forte propter Matthiam duodecim, aut propter Judam undecim, aut propter Paulum erunt tredecim, *Super arenam, inquit, multiplicabuntur* (Ibid.). Considera quantos iudices, et vide si sit leve inter tot unum vel increpare.

14. Habes ordinem iudicium, (218) proferamus et per iudicium [subaudi ordinem] salvandorum: *Beatus inquit, qui intelligit super egenum et pauperem, in*

(289) Id est: *Si non intelligis, quis sit gladius, cum manus dederunt opera, quibus, etc.*

(210) Dixerat num. 13: *Quatuor futuros ordines in iudicio, unum qui iudicet cum Deo, alium qui per iudicium liberetur a Deo, tertium qui per iudicium damnetur, quartum qui jam iudicatus ad nil aliud, ut credimus, aderit, nisi ut ipsa amplius piorum felicitate crucietur.* Primum ordinem eorum, qui iudicabant cum Deo, hactenus exposuit. Nunc tres alios ordines explicandos aggreditur, nimirum ordinem

die mala liberabit eum Dominus (Psal. XL, 2). Da et per iudicium damnandorum. *Gum incaluerit, inquit beatus Job, solventur de loco suo* (Job. VI, 17), utique illo sinistro, perpetuo destinati supplicio. Hos duos ita sermo evangelicus 116 meritis uniuscujusque præmissis dividit, dicens: *Ibunt hi in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam* (Matth. XXV, 45). Quartum vero Psalmista prædicente dicendo (211): *Ideo non resurgunt impii in iudicio* (Psal. I, 6): ita et idem excipit sermo: *Qui autem non credit jam iudicatus est, quia non credit in nomine unigeniti Filii Dei* (Joan. III, 18).

15. Operæ pretium autem videtur malesanæ hic cujusdam obviare sententiæ, qui præsentibus quibusdam nec modice, proh dolor! eruditus episcopis ausus est illud quod canitur (212) in Ecclesia improbare, videlicet sanctos omnes cum Christo in æternum regnatos fore, asserens nec dicendum nec credendum aliquem præter Deum in æternum regnare, sed fatendum sanctos tantummodo cum illo gaudere; quasi et idem non sit cum Deo gaudere quod regnare, regnare quod vivere, vivere quod semper esse. In quo tantum infeliciter convaluit, ut ipsum, pro quo totum [f. tantum] in præsentibus laborat, tantæ felicitatis dulcisonum a cantu Ecclesiæ se præsentem se creverit melos; quod quidem recte faceret, si singularem deitatem, ejus regnatum id est principatum], et potentiam, qua cuncta proprio quoque et singulari nutu creata, proprio quoque et singulari regit et gubernat imperio atque moderamine, ita pie venerando intelligeret, ut gratuita miserationi, quæ ex vasis iræ vasa facta misericordiæ (Rom. IX, 22, 23, tanto ditat munere, quo non reges tantummodo esse et vocari, sed insuper Deos esse et dici ineffabili concedat benignitate, impio invidendo contraire timeret. Sed, o cæca cæcorum, et dicentis scilicet et conniventium hac duntaxat in parte, et stultissima, si tamen defendatur, stultitia! Dum enim ex se homines Deum conantur metiri, putant et illum, ut se, invidere alieno profectui; quasi et illum, tanta coarctet angustia possessionis et potestatis, tanta autem dilatet magnitudo cupiditatis et ambitionis, ut quod alter assequitur, hoc sibi æstimet minui, cum omnia solus possidens, thesaurarium [id est thesaurum] ita æquo moderatu contineat suum, ut nec exhauriri valeat nec cumulari; potestas vero ejus nec deficere in aliquo, nec proficere queat omnino, licet omnia ipse pro sui placito naturarumque et causarum consentu et cumulet et exhauriat, quibus vult profectum, quibus vult adhibens defectum, immutabilis in se mutabilia continens, sub salvandorum per iudicium, ordinem damnandorum, et quartum eorum, qui jam iudicati sunt.

(211) Supple hoc loco ordinem eorum, qui jam iudicati sunt, da, seu proferamus Psalmista prædicente, etc.

(212) Canitur in hymno, qui vel hodie in laudibus festi omnium Sanctorum recitatur:

Quicumque in alta siderum.
Regnatis aula principes.

se ita illuminanda ex se illuminans, cum sibi nil luminis detrahat, ut et ipsa luce [f. lux] vocari rite et benignissime concedat : quod et de regibus jam dictis satis ipse intelligere poterat, videlicet ut illum et sciret et confiteretur essentialiter fore Regem regum, sed institutorum, sicut est Lux luminum, sed illuminatorum.

16. Verum ut ad ipsum erroris auctorem nostrum **117** jam vertamus sermonem, dic mihi, rogo, hoc aut dicens, aut tacendo consentiens, aut quod multo pejus est, astipulando confirmans, apostolicis refragaris testimoniis? Nullo modo, inquis, Quid itaque in tam aperta ejus sententia inesse reris arcanum, ubi dicit: *Si compatimur et conregnabimus?* (*II Tim. II, 12.*) Quid cum in Apocalypsim Joannis finitum pro infinito accipiens, legis: *Regnabunt cum ipso mille annis?* (*Apoc. xxii, 6.*) Quid daturum eis, quibus in judicio dicturus est: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum* (*Matth. xxv, 34.*) nisi idem, ut conregnent, regnum? Quem enim regum terrenorum illud, cum praefecturas et praedia vel alia hujusmodi ad partem regni suis distribuunt pertinentia, dicere nisi cum conregnaturo aut certe successuro audis filio? Aut vero propter judicatum in sessu duodeno etiam regnantum praedictum nequis intelligere numerum (213)? Cum vero in psalmo audis: *Unxit te Deus, Deus tuus oleo laetitiae praesortibus tuis* (*Psal. XLIV, 8.*), quos consortes intelligis, nisi conregnantes? In eo vero quod angelum Mariae dixisse legis: *Regnabit in domo Jacob in aeternum* (*Luc. I, 33.*), quid, quaeso, intelligis? An aestimas divinitati illius, qua coaeternus et consubstantialis Patri ubique sine initio et sine fine regnat, aliquod non ante habitum, et quod praeter ubique esse possit alicubi regnum promissum; et non potius humanitati illius, qua in tempore pro nobis est indutus, a divinitate, quae una illi cum Patre est, attributum, ut scilicet regnet in domo Jacob (*Luc. I, 32.*), id est, in regno Ecclesiae, quod ex eo coepit ex quo natus est ipse, vel ex eo quod tribunal crucis dignatus est nostri causa ascendere, Psalmista (dum clamat) testante fidelibus Christicolis: *Dicite in gentibus* (*Psal. xcv, 10.*), *Quia Dominus regnavit a ligno* (214), id est a crucis ascensu, futurum [subaudi quod regnum], sine fine, cum eodem utique Jacob in aeternum, hoc est, capite cum corpore? An tu aliter sentis; et putas etiam temporarie, cum nec possit vivere sine membris aliquid [f. aliquid] caput posse regnare? Aut forte de ipso dictum esse non recolis: *Cum corpore suo quod*

(213) Construe: *Quem enim regum terrenorum, cum distribuunt suis praefecturas et praedia vel alia hujusmodi pertinentia ad partem regni, audis dicere illud (id est percipite regnum), nisi cum distribuunt filio conregnaturo, aut certe successuro? Aut vero propter judicatum in sessu duodeno (respicit illa: Sedebitis super sedes duodecim judicantes duodecim tribus Israel) nequis intelligere praedictum duodenum numerum etiam regnantum?*

(214) Voces a ligno, quas inter Graecos S. Justinus in dialogo cum Tryphone, et inter Latinos Tertullianus, antiquus auctor Commentarii in epist. I ad Corinthios Ambrosio tributi, Prudentius, S. Au-

A est Ecclesia? (*Rom. viii, 27.*) Itemque: *Si autem et haeredes; haeredes quidem Dei, cohæredes autem Christi?* Et cujus, quaeso, haeredes rei nisi regni? Postremo cum in oratione ab ipso tibi tradita dicis: *Adveniat regnum tuum* (*Matth. vi, 10.*), quid rogo petis? An ut jam maturet regnare, qui nunquam creditur non regnasse? An, quod est verius, ut cum ipso merearis regnare adoptione non genere, munere non proprietate, dono non debito, concessione non paritate, gratia non essentia, pietate dantis non comparatione aequalitatis? Nempe ex ejusdem **118** de mansionibus (*Joan. xiv, 2.*), et Apostoli de stellis differentias (*I Cor. xv, 41.*) quasdam facientes possumus veraciter dictis colligere, non solum ipsum, cui essentialiter idem est (215) semper regnare quod vivere, longe incomparabiliter adoptatis praestare regibus, sed etiam inter ipsos regnantes non parvam regnandi distantiam fore. Desine ergo fili, hanc tuam non quidem sententiam, sed maximam tueri inscitiam, ne illorum in numero inveniaris aliquando, qui Deum dum defendere nituntur, offendunt. Vindica quin potius et tu moribus dignitatem tuam, ne tantam perdas praerogativam. Inaniter enim hoc in oratione rogas, si illud adipisci, dum etiam desperas, non desideras; cum nec patrem illum aliter tuum esse, nisi et inaniter, dicas.

B 17. Ad te vero isto relicto reversus, cum quo mihi jam sermo de non parvo est negotio diutius; considera, rogo, dum summus pontifex a nemine nec reprehendendus, quanto minus quilibet eorum flagellandus, carceri mancipandus, fame et siti, frigore et nuditate caeterisque afflictionum generibus tormentandus? Unum etiam precor ut attendas, et ex te ipso perpendas. Si haberes aliquem servum negligentem quidem, quem tamen tanto amore excoleres, ut in aliquo locorum tuorum secunda post te sede, secunda auctoritate, secunda poneris potestate, videlicet ut quidquid tibi agendum, tibi decernendumque committeres, quidquid statuisset firmares, quidquid destituisset destitueres; benedictus ab eo, a te quoque benediceretur, maledictus malediceretur, cui tua jura, tua insignia, thronum, sceptrum, purpura, ipsam etiam concederes coronam; nomine etiam tuo appellandum decerneres; postremo quoque nil tibi residui nisi ipsam essentiam, regimen, atque gubernationem qua ipsum cum commissis regeres et gubernares, et quod quidquid ageret, decerneret, statueret, definirer, tua, non sua potestate faceret: inter haec aliquid eum ab aliquo (215) conservorum

C gustinus, S. Leo, et alii praeferrunt, leguntur etiam tum Graece, tum Latine in antiquissimo manuscripto psalterio Veronensis ecclesiae, quod P. Joseph Blanchinius edidit.

(215) Nos nempe facientes differentias quasdam veraciter colligere possumus ex dictis ejusdem (Christi) de mansionibus, et ex dictis Apostoli de stellis, non solum ipsum Jesum Christum, cui essentialiter idem est, etc.

(216) Erat in vulgatis prorsus sine idoneo sensu: *aliquid cum in aliquo.* Correctionem sententia efflagitat. Construe et explica: si nimirum iste, quem rex tanto honore decoraveris, inter haec honoris in-

excedente comprehensus, te inconsulto, licet præsente, ab eo injuriaretur, carceri daretur, fame, siti, geluque necaretur, opprobriis et derisionibus et contempui, quod gestaret, nominis afficeretur: quid ergo, bone rex, pie princeps, in hujusmodi tibi agendum decerneres negotio? Scio, ais, quid agerem; sed non est iste Deo tam charus quam dicis. Quid, inquam, nosti? Nonne vides eum solio, sceptro, corona, purpura, ipsoque nomine satis præclue (217) insignitum? Ego, inquis, eum insignivi. Tu? qualiter? Potuistine dare quod nec audes **119** contingere? Valuistine concedere quod etiam cogeres adorare? Fuitne unquam in tua potestate, quod tam altius nunc est supra te? Mirabile ergo quod tibi tulisti, alteri tribuisti. Sed desine hoc vel cogitare. Nam si potuisses dare, poteras utique et auferre. Nunc vero cum rebus spoliare, patria pellere, exsulare, carceri tradere, luminibus orbare, excoriare, exmembrare, ad ultimum in tui ipsius præjudicio eum valeas occidere; nomen autem illud, sceptrum illud, coronam cum purpura, illam benedictionem, illam potestatem ligandi te ipsum, etiam a quo ligatus tenetur, solvendique (218) illam, iudicium illud, principatum illum, angelicatum illum, apostolicatum illum, pontificatum illum, regnatum illum, pastoralitatem illam, postremo (quod his omnibus est præstantius) unctionem et dealitatem illam non possis tua vi, tuo iudicio, tua auctoritate, tua tollere potestate: agnosce multum supra te esse, quod tantum ipso Deo vides propinquare, ut nisi ab ipso auferri, ab ipso valeat tribui, ab ipso in sui consortio mereatur ita insolubilissime asciri, ut a nullo se intacto valeat tangi. Nam **C** illa omnia, quæ ipso licet nolente, dum tam terribiliter interdicit. sed tamen (219) permittente, ab homine eis [*id est* episcopis] possunt infligi, licet maxima injuria sit Dei, maxima miseria inferentis, inæstimabilis tamen gloria ejusdem est ordinis; quod testantur illi qui *ibant gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati* (Act. v, 41).

18. graviter (220) contra dantem erexit, dum tam immaniter illum offendit; quid ad te? Quia meum, inquis, turbavit regnum, concitavit prælia, prædas innumeras exercuit. Non puto, inquam; ut vero dicamus, fecerit, dicamus tibi morem gerendo pro, libitu tuo. Sed, o utinam! postquam eum captum in tua habuisti potestate, Deo permittente, quanquam **D** nolente (neque enim fas est fautorem eum esse eorum, quæ ne fierent interdixit, dici vel credi) reco- luisses illum dixisse omnibus, cum præcipue tibi; *signia comprehensus ab aliquo conservorum excedente eum aliquod, injuriaretur ab eo, te inconsulto, licet præsente, etc.* Excedente eum aliquid, id est qui eum aliqua ex parte antecellit.

(217) *Præclueo* a Prudentio usurpatum in hymno post cibum, vers. 37, pro *valde clueo*. *Clueo* autem apud Plautum Trinum. 2, 4, 95: *ut nomen cluet pro celebror, claresco*. Igitur adverbium *præclue* idem est ac *præclare*. Dum porro ait: *Ego, inquis, eum insignivi, de rege loquitur, qui se facere episcopos dicitabat*. Vide librum tertium num. 23.

A *Quæcumque honorificavit me, honorificabo eum; qui autem contemnunt me, erunt ignobiles* (I Reg. II, 30); et illud: *Dedit ei Deus locum: at ille abulitur eo in superbiam* (Job. xxiv, 23); et de quibusdam: *Avertentque oculos suos, ut non viderent cælum, neque recordarentur iudiciorum justorum* (Dan. xiii, 9.) Surrasset quoque tibi Sapientis illud dicentis hujusce proverbium: *Bis vincit, qui se in victoria vincit, et iracundum qui vincit, hostem superat maximum*. Itemque: *In vindicando criminosus est hæreditas*. Alterius quoque hujusmodi: (Cic. pro Marcel.) *Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium non modo extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem, hæc qui facit, non ego eum summis viris comparo, sed simillimum Deo iudico*. • *Ridiculum econtra, juxta 120 eum qui supra, odio nocentis innocentiam perdere*. Occurrisset etiam animo factum David, quomodo persequentem se Saul, sibi a Deo traditum inveniens, et a suis ut eum feriret suasus, noluerit; potiusque dixerit: *Propitius mihi sit Deus, ne extendam manum in christum Domini* (I Reg. xxvi, 11). In quo primum notavisses, quod propitium sibi fieri Deum postulaverit, ne faceret quod ipso locum ei dante juste facere poterat. Væ enim ei, qui secundum Psalmistam dimittitur voluntati suæ (Psal. lxxx, 13); cum corruptor et abominabilis (Psal. xiii, 1) utique Deo quosdam in studiis suis factos alibi notans Scriptura dicat: *Post concupiscentias tuas non eas, et a voluntate tua avertere* (Eccli. xviii, 30); et: *Sunt viæ quæ videntur hominibus rectæ, quarum finis usque in profundum inferni demergit* (Prov. xvi, 25); et desiderant quidem plerumque nonnulli, quod malo suo exauditi solent accipere. Unde quidam satis lepide: *Nil tam insanum, inquit, quam id desiderare, per quod possis perire*. Alius item scilicet facete, quantum ipsa Sapientia docente: *Si miserum est, ait, voluisse prava, potuisse miserius est*. Job autem: *Abundant, inquit, tabernacula prædonum, et audacter provocant Deum, cum ille omnia dederit in manibus eorum* (Job. xii, 6). Unde autem prædones, cum Deus dederit, nisi quod, Deo permittente juste, isti ad prædam exarserunt injuste? Unde *audacter provocant*, nisi ex eo, unde eis Deus locum, aut propter castigationem, aut propter pœnam delinquentium dedit, aut certe malo illorum, ut scilicet sibi relictis, nec a medico prohibitis, edant unde necentur: bibant calicem furoris Domini, unde inebriati gravius corruant in æternum perituri; exaggerent crimina, unde major eis accendatur gehenna, *apposita semper iniquitate super iniquitatem*

(218) *Illam scilicet potestatem solvendi*.

(219) Male in vulgatis *te tamen*. Emendationem confirmant sequentia: *Deo permittente quanquam, nolente*.

(220) Nonnulla hic desunt, quibus opponebatur, ideo ea mala fuisse a rege inflicta episcopo, quia se contra regem, a quo episcopatum acceperat, erexit. Reponit autem Ratherius: *Si ille se* (hæc vel his similia supplenda sunt) *graviter contra dantem erexit, etc.* Mox correximus inquis, ubi legabatur, *inquit*.

eorum (Psal. LXVIII, 28), dum scilicet maligna voluntas eorum nequissimum pervenit ad effectum, ut non intrent in justitiam Dei, sed deleantur de libro viventium, et cum justis non scribantur (Ibid. 29). Paupere et dolente a salute Dei suscepto, ut magnificet eum in laude, et laudet nomen ejus in cantico (Ibid. 34). Unde ergo, ut dixi, Dei iram provocant, nisi unde Deo quamvis secretissimo consilii sui disposito permittente, locum accipientes, omnia quæ ira, cupiditas, vel superbia eorum dictat, agunt, nec permittentis justitiam verentes, nec pietatem pensantes, nec ancipitem Dei gladium metuentes, nec respectum super afflictionem miserorum considerantes, postremo ne vel suimet consideratione aliorum miseriis condolentes, neque prophetici illius improperii reminiscentes, quo sub persona impiæ Babylonis talibus Dominus exprobrat, dicens : *Iratulus sum super populum meum; contuminaui hereditatem meam, et dedi eos in manu tua; non posuisti eis misericordias, et recordata es novissimi tui* (Isai. XLVII, 6); *terribiliterque post aliquanta concludentis: Veniet, inquit, super te malum, et nescies ortum ejus; et irruet super te calamitas, quam non poteris expiare. Veniet super te miseria, quam nescis* (Isai. XLVII, 6), cæteraque, quibus nescio, utrum, quid terribilius queat inveniri?

19. Quod si, ut ad David redeamus, more. . . . usitatissimo respondens [respondeas], magnæ quidem patientiæ illud exemplum [subaudi Davidis] fuisse, sed hodie ista non competere; respondeo quia magis hodie competit talia quam tunc: tunc enim juste licebat ulcisci, modo nec irasci (Matth. v, 22). Hoc, inquit (221), ideo quia dominus suus fuerat, egit. Tu, inquam, ideo quia pastor tuus, propheta tuus, angelus tuus, iudex tuus, Deus tuus fuerat, convenientius fecisses. Verum si altius quid in hujusmodi facto velis rimari, scias David te in isto turbato, ut dicis, regno injuriam tuam significasse; Saul vero unctum quidem, sed justum persecutorem, præpositorem in Ecclesia, sed negligentium ordinem. Saul itaque purgat ventrem (I Reg. xxix, 4), cum quilibet eorum de se male opinionis elicit fetorem. Dolet David se oram chlamydis ejus abscidisse (Ibid., 6), quia valde metuendum est cuilibet etiamsi sit et ipse unctus ut David, vel in extrema actione reprehendere quemlibet Hebræorum. Regale autem nostrum esse sacerdotium

(221) Construe et explica: *Hoc, inquit, ideo David egit, quia Saul Dominus suus fuerat.*

(222) Id est exactius, seu diligentiori examine.

(223) In vulgatis perturbato sensu, et mendose cum vero tu. Eum, scilicet episcopum, rex volebat esse non pastorem gregis Christi, sed mercenarium. Respicit Hugonis factum, quod in epist. 5, ad Joannem XII, num. 4. exprimitur sic: *Misit* (Hugo rex) *in pitaciolo certam quantitatem stipendii, quod tenerem de rebus Ecclesiæ, de cæteris exigens jusjurandum, ut diebus illius filii sui amplius non exigerem. Ego intelligens quanta absurditas hoc consequeretur, non consensi.*

(224) Hæc ad episcopum referuntur, qui ea in re

(I Petr. II, 9), et Petri testimonium, et millia approbant testimoniorum. Quod denique testimonium alio festinans ponere non proposueram, sed quia se ultro obtulit, abjici nullomodo potuit: forsitan nec minus alias sui opportunitate valebit.

20. Verum potest fieri, ut per totum ita se rem non habere, ut dicis inveniamus, si ventilemus discussius (222). Videor enim mihi optime intelligere quid desiderares. Lupus enim cum sis ipse, pastorem timidum canemque mutum velles invenire. Et cum Ecclesiæ sis publicus prædo, contradictorem inveniri velles nullum. Sed, o importabilis sarcina! et ubi erit: *Non solum qui faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus, digni sunt morte?* (Rom. I, 32.) Ubi quod dicit alibi idem: *Quicumque voluerit amicus sæculi hujus esse, inimicus Dei constituitur?* (Jac. IV, 4.) Ubi illud Psalmistæ: *Si videbas furem, currebas cum eo* (Psal. CXIX, 19), id est, consentiebas ei? Hæc, 122 ut opinor, causa fuit dissidii; hæc nota, quod ingeris, criminis; quod videlicet tu res omnes volebas tenere Ecclesiæ, eum vero (223) mercenarium tui, non pastorem gregis esse Christi; hocque sibi displicere aliquo resistendi monstravit genere, regem te ipsa etymologia pensus ubi recte ageres, furem ubi sacrilegium perpetreres (224). Cæterum quidquid factum sit, quidquid perperam contigerit (ita enim sermo est agendus, ceu factum fuerit et contigerit) quod ne fiat et contingat, interdiceret labor hic noster contendit: nunquidnam non debuit auctor facti iudicio canonum prius legitime examinari, et si legaliter fuisset convictus, ipse suæ damnationis testis, iudex et censor effectus, non jam damnaretur ut episcopus, sed eo, si ita se lex haberet, deposito, et alio Ecclesiæ substituto, et iste pœnas, si velles, juste lueret pro commisso, et tam sacratissimum ministerium non violaretur in aliquo, et Ecclesia mater per tam diuturni temporis spatia, tam nimia deperditione suorum filiorum non sustineret præjudicia? Ubi enim (225), quos uno saltem paschali tempore eadem debuit parere, filii, ipsa vidua, ut ita dicam, sine consortio tanquam viri existente matre? In animo excedit dictum: *Quos Deus conjunxit, homo non separet* (Matth. XIX, 6); cum et in primordialis (226) virginitatis commendatione primi hominis prophetiam exponens Apostolus dicat: *Sacramentum, inquit, hoc magnum est: ego autem dico in Christo et in Ecclesia* (Ephes. V, 32).

non consensit, sed restitit regi: pensus, id est cum judicasset, te ipsa etymologia regem esse, ubi recte ageres, furem ubi sacrilegium perpetreres. Post pauca, Cæterum scripsimus, ubi perperam legebatur certum.

(225) Hæc ut sensum aliquem congruum reddant, sic construenda videntur: *Ubi enim filii* (supple erunt) *quos uno saltem paschali tempore eadem Ecclesia debuit parere, ipsa matre existente, ut ita dicam, tanquam vidua sine consortio viri, id est episcopi, cujus erat paschali tempore baptizare. Scripsimus tanquam, ubi erat tanquam.*

(226) Primordiale virginitatem vocat eum statum, de quo in statu innocentie ante matrimonii

21. Cui vero (dicamus) imputabitur, quod tanta multitudo, quæ pie per gratiam Christi liberata, regna debuerat intrare cælorum, impie derelicta cumulavit infernum? (227) Nam, ut ad ipsum, de quo superius satis prolixus est sermo habitus, modicum quid a proposito digressi redeamus, quorundam (proh dolor!) relatu cognovimus, quod eodem quo [subauditur episcopus] absens fuit paschali tempore, cum baptisterium non fuisset (chrismâ deficiente qui daret) in eadem ecclesia celebratum; tanta clades in civitate contigit infantium, et hoc solummodo non baptizatorum, quantam nullus meminit unquam priorum: **123** ita ut passim per domos a matribus non quidem sponte suffocati, unum totius civitatis facere possent (si tamen timor [Vulg. timore, male] Dei eodem ullus esset in loco) lamentum, pro vindicta divinæ animadversionis lugentibus aliis, aliis tam temporalem, quam æternam et natorum et genitricum mortem plangentibus. Quid igitur super hoc (dicamus), iudex ille dicturus est, cum venerit terribilis, qui primum venit quærere et salvum facere quod perierat (Luc. xix, 10), mitis (228) nisi se frustra, quantum ad ipsos spectat, venisse frustra illos quæsisse, nescio quo, ipse viderit (si tamen ita catholice, metaphoricis [id est metaphorice] scilicet, dici possit) [subaudi se] abscondente, inveniri et salvari possent. Frustra actionarios (229), qui eos unde colligerent, constituisset; frustra sanguinem suum pro eis dedisse conquerendo clamabit. Esto episcopus deliquerit, quilibet [id est infantium] eorum quid deliquit? Christus in quo aliquem, ut hoc pateretur, læsit? Ecclesia quid commisit? Quod si peccato delinquentis exsulati imputandum censes, bene consentiamus: tamen nec tu (auctorem autem facti alloquor) Dei iudicium evades, imo tanto majus duruit quod senties, quanto de ejus injuria tuam visus es vindicare: cum ille te suo exemplo (utpote (230) qui propter multa similia, si tamen posset aliquid huic inveniri simile, quod diatim committis, te adhuc patienter etiam in isto ut resipiscas spectat [f. exspectat] monet, non solum ut in illum causam non referres, sed ut nec fratri malum pro malo (Matth. v, 44), quin magis bonum pro malo rependeres, ut filius tanti Patris esse merereris; quod quia refutasti, vide cujus filius usum prædictum fuit: *Relinquet homo patrem suum et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una* (Gen. ii, v, 24), quem quidem textum S. Paulus repetens subjicit: *Sacramentum hoc magnum est, etc.*

(227) Hanc eandem Augustinianam sententiam, qua puerorum animæ sine baptismo decedentes ad infernum descendere traduntur, hoc eodem sæculo tenebat S. Odo abbas Cluniacensis, qui pro cujusdam pueri a Normannis capti anima gravissime laborabat, timens ne aliquo casu sine lavacro fontis puer et anima ejus gehennæ traderetur; uti narrat Joannes ejus discipulus in ipsius Vita, lib. ii, num. 6. Vide Acta sanctorum ordinis Bened. tom. VII, pag. 470. In eandem sententiam iterum Ratherius libro sequenti num. 28 de hisdem infantibus sine baptismo

(cum non nisi duo patres, sicut non nisi duæ sint generationes) mercaris vocari. Forsan autem, ut et hoc aditum [l. addatur], super eo consultus respondere tibi propheta potuerat Eliseus: *Non, inquit, percuties, neque enim cum cœpisti, gladio, aut arcu tuo, ut percutias* (IV Reg. vi, 22). Quid autem in illo supplicio quod tu illi juste quidem secundum te, injuste autem et Deo penitus execrabili, sæculoque Christiano penitus injusto ordine, quantum ad officium [subauditur episcopale], intulisti, Deus indulserit; sicut latroni in cruce (Luc. xxiii, 43), et quibusdam aliis legimus contigisse, qui pro criminibus dati supplicii, Christi gratiam in ipsis meruerunt tormentis: nunquidnam putas et Deum tantum, sui regni dispendium relinquere impunitum? Nam si quid iste deliquit, tu injuriis **124** emendasti? Quod tu agis cujus iudicis committis? Nempe Deus, ut in Job habetur, *nil inultum abire patitur* (Job. xxiv, 12). Ipse quoque, etiamsi tu errare velis, et quasi dissimulando abscondi, ut dicit Apostolus, *non irridetur* (Gal. vi, 7). Nunquam vero scelus scelere vindicandum testatur Sapientis proverbium. Perturpe est enim quod objicitur in objiciente cognosci, et sceleratum a scelerato damnari. Tantis igitur tamque terribilibus sententiarnm tonitruis ipsam iudicii tempestatem, quæ in turbine veniet, præcuntibus, non solum experrectus, sed et perterritus, ab afflictione cujuslibet ecclesiastici, licet minimi, licet negligentis, contine quæso vim, linguam et manus; ne forte Deo per te illos, ut jam alios [subauditur corrigit] per alios, corrigente eruditi, stent et illi cum aliis in magna constantia adversum te, qui eos angustiasti (Sap. v, 1), tuque cum tuis gemens præ angustia spiritus, seroque pœnitens, incipias dicere illis te iudicantibus districte: *Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum et in similitudinem improperii* (Sap. v, 3). Hæc tibi quantum ad rem breviter, cum possem infinite, volui demonstrare. Et si ignarus horum in hoc nefandissimum et singularis contra Deum rebellionis facinus incurreres incautius; pœnas ergo pro tui perditione luerem, quando quidem alia [supple crimina] minoris vulde periculi pandens, dum istud tacendo recusarem interdicerem, viderem sparsisse.

22. Sed ut ad aliquem horum, quos nunc Boreæ divisimus (231), tetrarchiam satis strenus novi gulfu defunctis loquens, scripsit: *Tam innumeros, heu dolor! filios morti transmittens æternæ.*

(228) Junge adjectivum *mitis* cum præcedenti verbo *venit*, sic: *Quid igitur super hoc (dicamus) iudex ille dicturus est, cum venerit terribilis, qui primum mitis venit quærere, et salvum facere quod perierat, quid, inquam, dicturus est, nisi se, quantum ad ipsos spectat, frustra venisse, frustra illos quæsisse.*

(229) Actionarii dicuntur, qui res alienas agunt.

(230) Construe: *Utpote qui propter multa mala similia (si tamen aliquid huic simile inveniri posset) te adhuc patienter, ut resipiscas, exspectat etiam in isto, quod diatim committis. Mox in illam habebant vulgati, ubi correximus in illum, id est episcopum.*

(251) Locus corruptus, et obscurus. Si in voce Boreæ error non lateat, pro *divisimus* legendum vi-

bernare, hæc cuncta referam ; otiose me ista prælibasse puto, in quantum te Christianissimum fore conspicio, nec tyrannide imperium, nec potestatem insania commutavisse. Tantos etiam tales et tam maximi numeri sciam [l. scio] adhuc in Ecclesia doctores haberi, ut, si, quod absit, impellereris (232) hujusmodi, ab his satis valeres coerceri. Væ enim ipsis, si aut te, Deo posthabito, tantum timeant, cum ejusdem qua illi conditionis, ejusdem sis pulveris, nihilque nisi permissus possis ; potestatis autem auctoritate ab eis diu multum supereris : aut in tantum odio habent, cum sis eorum tu ovis, filius, defensor, advocatus, atque patronus, et forsitan (quod adhuc licet ex malo est [233] amplius atque onerosius aliquo eis sacramenti (224) genere confœderatus : cum veracissima illa sit Clementis papæ sententia, quia *Unicum negligere non minus 125 est quam odisse*. Et verissime : *Qui enim, ut ait sapientium quidam, succurrere perituro potest, dum non succurrit, occidit*. Væ etiam adhuc eis imminet deterius, si cum sint canes ad hoc Domini præpositi ovibus (Isai. lvi, 10), ut eas latratu aluporum defendant semper incursibus adeo obmutuerint, ut non solum easdem defendere [supple negligant, vel aliquid simile], sed etiam unum (235) quemlibet suorum, licet debilem et inutilem, omnigenoque ægritudinum genere confectum, nulli etiam usui penitus aptum, tamen eorum consortem, canem quoque et pastorem vocatum, permittant ore pessimi et inauditi generis silentio infelicissime per quemdam ejusdem ordinis obturato, coram suis a quolibet strangulari ; cum veracissime sit dictum in causam ejusdem negotii (236 : *Mortem languenti, qui cum potuit non abstulit, infligit*. Nam si tanta hodieque, ut jam [f., fuit]. ferveret rabies, nonne debuerant hac occasione pro fratre, imo pro Christo, suas sponte gladio submittere cervices ? Nunc vero cum tam clementissimæ quivis nostrum sit lenitatis, tam obedientissimæ Deo voluntatis, tamque affabilissimæ hominibus benignitatis, ut quibuslibet precantum precibus liberalis, firmum præbere non moretur assensum, magisque ignorantia quam malitia in quempiam prouat lapsus : quod, rogo,

detur *dimisimus*, et supplenda particula *et*, vel *ubi sic* ; quos nunc *Boreæ dimisimus*, et vel *ubi tetrarchiam satis strenue novi gubernare*. Hic quidem Ratherius, ut Hugonem regem demulceat, ea quæ hactenus ob illatas sibi calamitates in ipsum regem disseruerat, oratorio quodam artificio non in eundem regem referenda innuit, sed in aliquem eorum, quos nunc, innuit, *Boreæ*, id est Septentrioni, *dimisimus*, et *tetrarchiam satis strenue novi gubernare*.

(232) Male in vulg. *impelleris*. Porro supplendum *tyrannide* et *insania*, ita ut sensus sit : tot ac tanti adhuc sunt in Ecclesia doctores, *ut si tyrannide ac insania hujusmodi impellereris, quod absit, ab his satis valeres coerceri*.

(233) Cum de juramento loquatur, respicit illa apud Matth. c. v, ubi postquam Christus dixit non jurandum omnino, addidit vers 37 : *Sit autem sermo vester, est est, non non, Quod autem his abundantius est, a malo est*.

excusationis sibi obtendere valeant velum, nisi quod videntur omnino se ipsos negligere, dum sibi non prospiciunt : dumque te forsitan proditum iri, quandoquidem sinunt, cupiunt, semetipsos interficiunt ? Nempe audeo incunctanter dicere, nec in eo mihi videor errare, quia nullus consilium, consensum, vel adjutorium in hujusmodi labendi crimine tibi valet, vult, aut audet tribuere, nisi qui Deum aut non novit, aut negavit, aut vitæ, regni, atque honoris tui, præsentis scilicet et futuri, proditor esse velit, vel etiamsi nescius sit, aut [aut *hic abundat*] sacramentum, quod tibi fecit, aut non intelligit aut non recollit, dum illud tam perverse negligit : *Intelligite hæc, qui obliviscimini Deum, nequando rapiat, et non sit qui eripiat* (Psal. xlix, 22).

23. Tu vero, bone rex, Christianissime princeps, dum te ab istis similibus prudentissime caveris respectu illius, a quo quotidie prosperis ad vota successibus attolleris, debella post hæc hostes, conserva cives. Accipe, si accipis, ab extraneis ; da tuis ; et ut minaris [*id est emines*], et quorum uteris sæpius obsequiis, perpende. Etiam nomen (237) in Græco officiale [*f. officium*] tuum, et inter Græcam Latinamque illud interpretando 126 formam agnosce, te populum portare debere ; non premere. Esto superbis erectus, humilibus vero submissus, mitis cunctis, affabilis universis, discretus, munificus, moderatus, potentiam propter utilitatem cogitans, propter timorem dissimulans. Audi sapientiam dicentem : *Misericordia et veritas custodiunt regem*. Itemque : *Tolle impietatem de corde regis, et roborabitur clementia thronus ejus* (Prov. xx, 23). Cui illud quoque vulgare videtur concinere, quia non debet habere potestatem, qui non habet patientiam. Dilige itaque, juxta cujusdam sapientis dictum jure, bonos, et miserescere malis. Res enim, secundum alterius proverbium, optima est, non sceleratos extirpare, sed scelera. Eleemosynas non solum assidue, ut alii, sed continuatim facito. Dicerem etiam tibi, sed timeo ne succenseas ; sed tamen facias necne, non audeo reticere. Vereor enim, quod in Evangelio audivi pridie : *Qui me erubuerit et meos sermones, et hunc filius hominis erubescet, cum venerit in gloria sua et Patris et*

(223) Reges cum eligebantur, sacramentum præstabant, quo inter alia pollicebantur se servaturos Ecclesiæ bona, etc. Vide actum Guidonis regis apud Muratorium tom, II, Rerum Italic. part. 1.

(235) Se ipsum carcere afflictum indicat, pro quo nemo episcoporum intercedebat.

(236) Aliquem præpotentem episcopum innuit, qui silentium aliis episcopis, ne pro Ratherio intercederent, imponebat. Construe vero : *Ut non solum negligant defendere easdem, sed etiam ore infelicissimo obturato per quemdam ejusdem ordinis (id est episcopum) silentio generis pessimi et inauditi permittant unum quemlibet suorum... strangulari a quolibet coram suis : cum veracissime, etc.*

(237) Rex, Græce βασιλεύς quasi ἑδραῖος λαοῦ, *basis*, seu *planta populi*, qui scilicet tanquam basis seu planta populum portat et sustinet. Hanc eandem interpretationem ex Græco videris apud S. Gregorium lib. ix in Job cap. xvi, n. 25.

sanctorum angelorum (Luc. ix, 26). Quid est, inquis, quod dicere cupis? Vide, a quo, unde facias eleemosynas, quibus, cur qualiter. Unde: hoc est, ne alii tuleris: *Qui enim offert sacrificium ex substantia pauperis, sic est quasi qui victimat filium in conspectu patris sui* (Eccli. xxxiv, 24). Nam etsi de mammona iniquitatis juberis amicos facere (Luc. xvi, 9); non hoc ideo, ut alii auferas inique, quod alii tribuas benigne; sed ut noveris divitias, undecunque fiant [f. sint] collectæ, de iniquitate procedere. Omnis enim, ut ait Hieronymus, dives, aut iniquus, aut iniqui est hæres. Iniquum est enim, ut quod Deus omnibus contulit generaliter, quidam congregent singulariter. Aut iniquus ergo si congregat, aut iniqui hæres, si congregatori succedit. Lucrum autem sine damno alterius fieri non posse et vetus proverbium et quotidianum approbat experimentum. Et ideo mammona iniquitatis divitiæ appellantur, quia qui eas colligunt suadente spiritu philargyriæ, quæ Punice (238) illo vocatur nomine, injuste omnium generalia sibi faciunt specialia; sicut econtra de dispergente et dante pauperibus dicitur, quia *justitia ejus manet in sæculum sæculi* (Psal. cx, 3). Quibus facias? id est, primum tuis, inde universis. Quid enim affert [f., refert], quod tuum bubulcum nudum dimittis, alterum vestis? Cur facias? id est, primum pro debito; dispensator enim es eorum quæ tibi contulit, imo commisit Deus; et ideo multa commisit, ut plurimum eroges; deinde pro statu et pace regni tui: hinc demum 127 pro præteritis et quotidianis et tuis et tuorum facinoribus; quia multa tui audacia, tui auctoritate, tui obtentu contra rem aguntur a tuis, quæ tu etiam nescis. Periculosa enim est, ut ait quidam, domus sarcina, et ipsi Domino vehementer onerosa, si moribus vitiosa sit familia. Unde ille rex potentissimus, fortissimus, justissimus, temperantissimus, prudentissimus, sanctissimus, quem tu quoque debes imitari, clamabat: *Delicta quis intelligit? Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, et emundabor a delicto maximo* (Psal. xviii, 13, 14.) Ecce quantum istud metuebat delictum, quod vocabat *maximum*. Ut enim ante nos est dictum, quidquid a te procedit, in te recurrit; quidquid etiam a discipulis delinquitur, ad magistrum respicit. Postremo, ne securitate eleemosynarum futura et quotidiana criminosa etiam velis admittere,

(238) Id ex Augustino sumpsit, qui serm. 143, c. 2, ait: *Quid est mammona? Verbum est enim, quod Latinum non est. Hebræum verbum est cognatum linguæ Punicæ... Quod Punici dicunt mammon, Latine lucrum vocatur. Quod Hebræi dicunt mammona, Latine divitiæ vocantur. Et similiter lib. II De serm. Domini in monte c. 14: Mammon apud Hebræos divitiæ appellari dicuntur. Congruit et Punicum nomen; nam lucrum Punice mammon dicitur. Hinc autem hic Ratherii locus, qui in vulgatis efferebatur, qui Punice illo vocatur nomine, ac si spiritus philargyriæ Punice diceretur mammon, corrigendus fuit quæ... vocatur; ad eas enim divitias, seu ad lucrum Punicum nomen refertur.*

A sed præterita deleas, præterita vel futura caveas. Futura autem dico, non quæ velim ut veniant, sed quæ evenire nisi caveantur poterunt. Quod alterius quam mea, quæ nulla est præter officium, auctoritate tibi suggerere malo; siquidem etiamsi illud digne depromere valerem; non a te libenti animo percipscirem. Difficile enim, docente Gregorio, esse scio, ut quamvis recta prædicans, qui non amatur, libenter audiatur. Adsit ergo hic augustæ recordationis ille Aurelius, aures tui cordis decachordis suis mulcens modulatibus (Aug. serm. ix, c. 11): « Exerce, inquit, vos in misericordia, in eleemosynis, in jejuniis, in orationibus: bis enim purgantur quotidiana peccata, quæ non possunt nisi subrepere in animam propter fragilitatem humanam. Nolite illa contemnere, quia minora sunt; sed timete quia plura sunt. Attendite, fratres mei, minuta sunt, non sunt magna. Non est bestia quasi leo, ut uno morsu guttur frangat, sed et plerumque et bestię minutæ multæ necant. Si projiciatur quisque in loco pulicibus pleno, nunquid non moritur ibi? Non sunt quidem majores, sed infirma est natura humana, quæ etiam a minutissimis bestiis interimi potest. Sic et modica peccata: attenditis quia modica sunt, sed cavete quia plura sunt. Quam minutissima sunt grana arenæ: si arena amplius in navi mittatur, mergit illam ut pereat, quam minutæ sunt guttæ pluvię; nonne flumina implent, et domos dejiciunt? Ergo ista nolite contemnere. Sed dicturi estis: Ecquis potest esse sine istis? Ne hoc dixeritis (239), quia vere nemo potest. Deus misericors videns nostram fragilitatem, posuit 128 econtra remedia. Quæ sunt remedia? eleemosynarum, jejuniorum, orationum. Ipsa sunt tria; ut autem verum dicas in oratione, perfectæ implendæ sunt eleemosynæ. Quæ sunt perfectæ eleemosynæ? ut ex quo tibi abundat, desei qui non habet, et quod, vel cum te lædit aliquis, ignoscas illi. Sed ne putetis, fratres, quia facienda sint quotidie adulteria, et eleemosynis quotidianis mundanda. Ad ea scelera majora non sufficiunt quotidianæ eleemosynæ, ut ea mundent. Aliud est ubi mutes vitam, aliud ubi tolere vitam. Illa mutanda sunt, ut si mæchus eras jam non sis; si fornicator eras, noli fornicari; si homicida, noli esse homicida; si ibas ad mathematicum, vel ad cæteras pestes sacrilegas, jam desine. Arbitraberis hæc, nisi fieri desinant, quotidianis posse eleemosynis mundari? Illa dico

(239) Apud Augustinum: *Ne hoc diceres (quia vere nemo potest) Deus misericors, etc.* Cum Ratherius in earecere libris expers, testimonia olim lecta memoriter transcriberet, nonnulla hic, sicut quandoque alibi, memoriæ lapsu aliter exposuit. Ita plurali numero quædam effert, quæ apud Augustinum singulari efferruntur; et in sequentibus: *Illam mutanda sunt, ut si mæchus eras, jam non sis*: ita apud Augustinum: *Illam mutanda est: si mæchus eras, noli esse mæchus*: et alia similiter, quæ brevitati consulentes omittimus. Ideo autem hæc adnotamus, ut peculiaris Ratherii memoria, cum longiora testimonia protulit, et in tam levioribus, ac rarioribus locis a germano textu descivit, vel hinc maxime demonstratur.

quotidiana peccata, quæ aut per linguam facile committuntur, ut est verbum durum, aut cum labitur quis in risum immoderatum, aut in hujusmodi nugæ quotidianas. In ipsis etiam concessis peccata sunt. Cum ipsa uxore si exceditur concumbendi modus procreandis liberis debitus, peccatum est. Ad hoc enim ducitur uxor, quod et tabulæ indicant, ubi scribitur, liberorum procreandorum causa. Quando tu uti uxore amplius quam necessitas procreandorum liberorum cogit, volueris, jam peccatum est; et ipsa talia peccata quotidianæ eleemosynæ mundant. In ipsis etiam alimentis, quæ utique concessa sunt, si forte excedis modum, et amplius accipis quam necesse est, peccas. Quotidiana sunt ista quæ dico: tamen peccata sunt, et non sunt levia; quia (240) vero quotidiana sunt et plurima, timenda est ruina multitudinis. Talia peccata dicimus, fratres, quotidianis mundari eleemosynis. » Item post aliquanta. Quanta donatis histrionibus, quanta donatis venatoribus, quanta donatis turpibus personis, qui vos occidunt? Per ipsas enim exhibitiones voluptatum interficiunt animas vestras; et insanitis quis plus donet. Si insaniretis quis plus servet, non essetis ferendi. Quis plus servet insanire, avaritiæ est; quis plus donet insanire, profusionis est. Nec avarum te Deus. nec profusum te vult. Collocare te vult quæ habes, non projicere. Certatis quis vincat in pejus, non datis operam quis sit melior: atque utinam (241) non daretis res vestras, et diceretis: Christiani sumus. Ad favorem populi projicitis res vestras, contra jussa tenetis res vestras. Ecce non jubet Christus: rogat Christus, **129** C eget Christus. *Esurivi*, dicit Christus, *et non deditis mihi manducare* (Matth. xxv, 42). Egere voluit propter te, ut haberes ubi seminares terrena quæ dedit, et meteres vitam æternam. » Videtis, fratres mei, Christi misericordiam. Deo gratias, quia pericula mortifera viventes audistis. Nemo vos fallat, odit ista Deus, vindicat ista Deus.

24. Eia, optime princeps, quis tibi hodie ista dicere auderet? Nempe, si ego dixissem, aut degenerem vel bacularem (242) appellares, aut insanire me diceres: ipsos etiam bromios (243) nequirem ferre tuos; eorum in me convicia nulla caperet mensura. Verum hujuscemodi fuit antiquorum constantissima severitas, quos mira comitabatur sanctitas; dum purissima afflaret veritas, ferventissima accen-

(240) Apud eundem Augustinum additur: *quia plura*. Forte non Ratherius, sed amanuensis Ratherii ob repetitionem particulæ *quia* hæc verba transcurrit. Similiter post vocem *multitudinis* in Augustino additur, *et si non magnitudinis*.

(241) Apud Augustinum: *Atque utinam non daretis, quis sit pejor. Et dicitis: Christiani sumus*.

(242) *Baculures* dicti apparitores, uti patebit ex notis in *Qualitatis conjecturam*.

(243) *Bromius*. βρομῖος Bacchi cognomen a Græco βρόμος fremo. hoc loco homines indicat, quorum convicia Ratherius metuebat. Idem inferius, lib. v, n. 6, bromios philosophis opponit: *Qui bromios, quam philosophos charius amplectuntur*.

Auderet charitas. Cum talibus quoque res agebatur, qui ne irascerentur nil omnino metuebatur; dum illi sibi in talibus consuli omnimodis gratularentur, sicut clementissimæ recordationis imperator sub hisdem temporibus egit Theodosius.... (*Hist. tripart.* l. ix, c. 30) ut impleatur quod per prophetam dictum est: *Disperdet Dominus caput et caudam incurvantem et refrenantem in die una* (Isai. ix, 14). Nemo invenitur, sicut nec in docentibus mendacium, ita nec in conventu longævorum, qui tuum tibi audeat monstrare, saltem aliquo ut Natham David ingenio, periculum (*II Reg. xii, 15*); cum non sis, quod Deus omino avertat, filius Belial, ut nemo tibi possit loqui, neque in eorum, Deo gratias, te sciam currere velle numero, de quibus dicitur quasi de uno: *Considera opera Dei, quia nemo possit corrigere quem ille despexerit* (Eccle. vii, 14). Ideoque timendum est, ne ad euge perpetuum comparandum in illo examine, nullius pene istius ævi alloquatur actio Domino (243) dicens: *Loquebar de testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar* (Ps. cxviii, 46); manifestato illorum peccato; a quorum te Deus separet consortio, qui dixerunt Domino Deo: *Recede a nobis* (Gen. xxvi, 16), dum prædicatoribus scilicet non obaudierunt ejus appropriare cupientis, et inambulare, et habitare, et cohabitari, ut esset illorum ipse Deus, et ipsi ejus populus desiderantis (245). E quibus duobus, ut evadas alterum, ut nanciscaris (aliud), perexpediamus quod de eleemosyna cœquimus, ut ita demum de cæteris ad id pertinentibus te copiosissime instruamus.

25. Vide qualiter faciās, hoc est humiliter, non superbe, ne tibi contingat cum Pharisæis audire: *Amen dico vobis, recepistis mercedem vestram* (Matth. vi, 2). Quid enim debet quis superbire de eleemosyna, cum etiamsi fieri posset, (Jacobus Joanneque non posse fieri testantibus, quorum unus: *In multis enim, ait, offendimus omnes; alter. . . .* (246) [*Jac. iii, 2*] tamen non sua est, quam largitur **130** pecunia. Ideo enim justitia vocatur et non misericordia, quia ejus est quæ datur pecunia, qui præcipit ut agatur eleemosyna: quam si fideliter erogas, pro justitia coronaris; si avaræ retines, pro justitia damnaris: si arroganter tribuis, de fraude judicaris. Fraus enim est rem commissam non ad committentis, sed ad proprium libitum, ad proprium redigere, vel dispergere favorem. Quod si [*subaudi eleemosyna*] pro

(244) Male in vulg. *Domini*. Construe: *Nullius actio id est nullus) pene istius ævi alloquatur Domino, dicens, etc.*

(245) Construe: *Dum scilicet non obaudierunt prædicatoribus ejus (Dei) cupientis appropriare eos sibi, et inambulare, et habitare, et cohabitari, ut ipse esset Deus illorum, et ipsi (essent) populus ejus desiderantis, qui nimirum id desiderat.*

(246) Hic Joannis textus desideratur; et forte est is ex Epist. I, 11, 7: *Qui justitiam, justus est: vocem enim justitia mox de eleemosyna interpretatur. Post pauca autem construe sic: Quia pecunia, quæ datur, ejus est qui præcipit ut agatur eleemosyna.*

peccatis agitur, [supple et] exinde superbitur; tale est, ac si quis ægrotus substantiam suam in medicos effundat, atque in phrenesim actus. quod ægrotando ad hanc devenerit necessitatem, gaudeat, quod necessitas, imo insania est, deputet; cum melius illi esset, ut sanus suas divitias possideret, quam infirmus perderet.

27. Nec hoc me ideo autumes dicere, quod velim in aliquo nomine opera levigare, quasi astruens meriti nullius esse pro peccatis eleemosynam facere. Non hoc astruo; quin potius pro posse contra venio. Quod enim majus peccatori meritum, quam beatitudo, quæ paratur indulgentia peccatorum? *Beati enim, quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata* (Ps. xxxi, 1). Non perdit itaque substantiam, qui pro peccatis agit eleemosynam; cum, ut juste videri potest, ideo eam [refert ad substantiam] suscepit, si tamen non malo aliquo, sed eam acquisivit labore vel ingenio; at vero fecerit [subaudi eleemosynam]; nec tamen et in hoc ill. us deest misericordia, qui quærit, et salvum facere quod perierat venit (Luc. xix, 10). Adest enim regula talium magnus ille gratia, licet pusillus statura, Zachæus; adest, inquam, clamans, sed inspiratus: *Ecce, inquit, Domine, dimidium honorum meorum do pauperibus; et si quid aliquem defraudavi, reddo quadruplum* (Luc. xix, 8). Sed quis novit (247), inquis, utrum hoc facto placuerit? Subjecit evangelista dicens: *Ait autem Jesus ad eum: Quia hodie salus domui huic facta est, eo quod et ipse filius sit Abraham* (Ibid., 9), imitatione utique, non genere. Sicut enim Abraham Dei præcepto reliquit Chaldæam (Gen., xii), ita iste Dei dilectus abdicavit avaritiam. Non perdit, inquam, substantiam, qui pro peccatis facit eleemosynam; imo ex ipsa acquirit veniam, per Dei gratiam extinguit sibi gehennam, et præparat vitam æternam. Perdit autem substantiam, qui dat propter vanam gloriam: imo acquirit sibi pœnam, et Dei iram; pœnam propter fraudem; iram, propter superbiam. Fraudem quam? Illam, quam jam diximus, rem commendatam usurpando ut propriam, et ad suæ elationis dispergendo libidinem, cum utique hoc facto nil aliud, ut omnem computem summam, sit exinde capturus, quam ventum inanem, hoc est, adulantium favorem; **131** et forte nec ipsum invenit, quem toto annisu quæsivit. Iram autem Dei quam provocat invenit, eumque sibi inimicum acquirat, quem illo opere sibi reconciliare debuit. *Deus*

(247) In vulg. perperam novum.

(248) *Mei causa*, inquit; quia sequentia misero illi, in quo Ratheriusangebatur, statui congruunt.

(249) Nisi mutilus credatur hic textus, pro *ne quando rex* corrigendum erit, *ne quando a rege*. Hic autem involutus et ob syntaxim perdifficilis locus. in quo allegoriæ insistitur regis Sedeciae, cujus filii a rege Babylonis necati. ipse autem oculis effossis captivus ductus fuit; hic, inquam, locus sic construendum est: *Cavendum tibi, ne quando interfecisti a rege Babylonis filiis tuis, quod timemus, id est dissipatis bonorum cogitationum operumque fetibus, si*

A enim superbis resistit: cum econtra humilibus det gratiam (Jac. iv, 6).

27. Est autem præter hos quintus eleemosynæ modus, cui sextus præstantior multum cæteris, fraterni sit remissio excessus, quem sequitur septimus, cum exhortatione pia alimoniam ignorantibus verbi porrigimus; quem videlicet quintum tactis breviter sequentibus, non ex meis proferre, sed ex illius, quem superius introduxi, malo dictis, ne scilicet me mei causa (248) finxisse dicere velis. Ait autem idem hoc sensu, iisdemque verbis: « Omnibus quidem misericordia inopibus jure debetur; sed major quædam, cum ex divitibus atque nobilibus in ultimum statum atque egestatis necessitatem aliquos ærumna dejicit, miserationis pulsat affectus. » Habes parva, sed prudenti sufficienter dicta, eleemosynæ faciendæ documenta. Transeamus ad cætera.

28. Sed urget animum sententia ab infante quidem mihi præcepta, sed (ut puto) non primitus pueriliter inventa, cum præter id quod est sapientissima, sit etiam veracissima. Nam interrogatus, me audiente, quidam puerulus a quodam joculariter, *Cujus homo esset rex*, continuo nil etiam hæsitans respondit: *Cujus opera facit*. Quod cum pro tempore non parvum stuporem ingessisset mihi, cognovi quodam referente, id proverbium in concionibus celebrari, conversusque ad Deum optavi, ut et id ita, ut mihi, audire contingeret tibi; quatenus illud cum Dominica voce conferens dicente: *Nemo potest duobus dominis servire* (Matth. vi, 34); reminiscens etiam dictum esse: *Qui facit peccatum, servus est peccati* (Joan. viii, 34), et quia *a quo quis superatur, ejus et servus est* (II Petr. ii, 19); pessimum non modo Dominum fugeres; sed nobilitatem tuam moribus vindicans, erecta cervice illi resisteres, eique subdi dedignatus, optimi Domini totus esse contenderes, nec alterius homo, quam [subaudi illius] qui te ut homo esses, imo ut cæteris hominibus præcelleres fecit, esse, ejus opera faciendo certares. Scimus enim præcæteris tibi sollicitius fore cavendum, ne (249) quando rex Babylonis interfecisti filiis, quod timemus, tuis, id est dissipatis, si quos Deo generasti, bonarum cogitationum operumque fetibus, vel certe commissis **132** tua culpa aut exemplo perditis in Reblatha, quæ interpretatur *multa hæc*, quæ et a Domino lata et spatiosa sæculi hujus vocatur *ad perditionem ducens, via* (Matth. vii, 13); dum contra illum [subaudi regem Babylonis] brachium

quos generasti, vel certe commissis (id est iis, qui tibi commissi sunt, unde post pauca tibi commissos eodem sensu accipit) *tua culpa, aut exemplo perditis in Reblatha, quæ interpretatur via hæc multa ducens in perditionem, quæ et a Domino vocatur via sæculi hujus lata et spatiosa; cavendum, inquam, ne quando dum non erigis brachium contra illum (regem Babylonis) pro natis interfecisti, pœnitens scilicet pro excessis, moribus commutatis in melius, armis justitiæ correptis; cavendum, ne orbatu processu impiæ dominationis, et ipsis etiam luminibus, trudaris ab eo in carcerem, ut sicuti Samson, etc.*

pro natis interfectis; pœnitens scilicet pro excessis, moribus in melius commutatis, armis justitiæ correptis, non erigis, processu impiæ dominationis, ipsis etiam luminibus orbatus, in carcerem ab eo trudaris, ut sicuti Samson (249) ille quidem fortissimus, femineis illecebris encervatus, ad molam deputeris (*Judic. xvi, 19-21*), cujus in gyro impii ambulant (*Ps. xi, 9*), terrenæ et inexplebilis sollicitudinis, hoc est, visu rationis, quo te tibi que commissos debueras prævidere, adempto, carcerem improvidus subeas æternæ perditionis. Solet enim miserrimæ animæ id sæpe contingere, ut dum virtutibus paulatim quotidie deficientibus, humeros mentis ad reparandum in pristinum aut certe meliorem non exierit statum; crescente miseria ad hoc deveniat, ut regnante peccato in mortali ejus corpore (*Rom. vi, 12*), ita ad obediendum ejus subdatur concupiscentiis, ut lumine ipso carens rationis, nec acta recolat, nec agenda videat. Quod ne tibi contingat, illis [*id est concupiscentiis*] fortissime repugnando a corde tuo expelle dæmonem (250): jugum Christi suave et onus ejus leve assumens, subjectos provido regimine sub te illi militare non tantum præceptis quam exemplis facito, ut sine fine regnare merearis cum ipsis. Et ne, rogo, floccipendas, tametsi a puero prolatum tam salubre, licet permodicum, superius documentum, quandoquidem, ut hodierna monet solemnitas (251), ipsi Deo testimonium placuisse noveris etiam non loquentium.

29. Neque etiam, ut jam iter carpamus arreptum, tibi omnia licere putes exsequi, quæ voluntas suggerit cordi. Cum audi, quia cor regis in manu Dei (*Prov. xxi, 1*), scias tribus ut investigare quivimus modis hoc posse intelligi, quorum prior tibi, alter subjecit, sequens generaliter congruit omnibus, qui et firmiter tenendus sollicitius est servandus. Nam ut de primo dicamus tecum, scias cortuum in manu esse Dei; et tunc noveris eum illud dirigere, cum quod præcipit, corde percipere, opere studueris implere. Cor autem, non illam, quæ sub costis latens ita appellatur, carnis particulam, ex qua rivi prodere noscuntur venarum, dicimus; sed illam vim, qua cogitationes fiunt; quæ, ut et majores senserunt, et magnus quoque dixit Pater Augustinus, **133** ideo hoc appellatur nomine, quia sicut motus non cessat, unde sese pulsus diffundit usque quaque venarum in corde, ita non quiescimus aliquid cogitando versare. Ex toto itaque isto corde, hoc est ista vi animæ præcipimur Deum diligere: ex ista, denique vocantur excordes, concordēs, discordēs, recordes, et socordes. Inde quibusdam dicitur: *Reddite, prævaricatores, ad cor* (*Isa. xlvi, 8*),

(250) Male in vulg. *Dominum*.

(251) *Solemnitas non loquentium* indicat festum sanctorum Innocentium, quo hæc scripta fuerunt. Festum autem indicati celebratum anno 935 ex eo liquet, quia hunc librum auctor exaravit profecto post librum secundum lucubratum mense Septembri anni ejusdem, et ante sequentem scriptum ineunte

A ut intelligant se amentia agi, non corde regi, dum suam voleutes statuere, voluntati Dei nil nisi justum et bonum amanti dedignantur se subdere (*Rom. x, 3*), nec cor ad id Deum vertere, sed adversarium amentiam implere (252). Secundo hoc ideo dici agnoscas, ne quis tuam plus justo timeat iram, aut ambiat gratiam: *Bonum est enim sperare in Domino, quam sperare in principibus* (*Psal. cxvii, 9*); cum etiam *maledictus* ab alio dicatur propheta, *qui spem suam ponit in homine* (*Jer. xvii, 5*). Itemque per alium: *Ego Dominus formans lucem et creans tenebras, faciens pacem et creans malum* (*Isa. xlv, 7*). Dicendo enim: *Cor regis in manu Dei, quocunque voluerit vertet illud* (*Prov. xxi, 1*), vult omnes monere, te nil posse perficere iratum, nisi quod ipse permiserit; nec concedere placatum, nisi quod ipse voluerit. Quocirca se solum timeri, se solum amari, sibi omnino nil cupit conferri, nedum præferri: quod una sententiola breviter pulcherrime est ab apostolo comprehensum: *Deum timete, regem honorificate* (*II Petr. ii, 17*). Ac si dicatur: *Dominum timete, ministrum honorate*. Sed cur mutando verbum levigo dictum? *Deum timete, regem honorificate* dixit: nec perfunctorie quidem, ut autumo; honoratus (253) enim aliorum redderis obsequiis, qui ex te ejusdem es conditionis. Utenim potens esse possis, non in te, sed in servientium manibus situm veracissime noveris: unde et quos terres, ipse plus metuis. Metiri autem sese quemquam dicit, ut [*l. quisquam debet, ut*] Avienus dicit, propriisque juvari laudibus, nec alterius bona ferre, id est computare sibi. Vide ergo ut et tuis honoretur ille servitiis, cujus honoraris præceptis; alienisque utens bonis, ingratus largitori ne existeris. Nam cum alibi dixisset: *Subditi estote omni humanæ creaturæ* (*Ibid., 13*); statim intulit: *propter Deum*; hoc est, honorate creatum propter Creatorem; subdimini facti, non facti, sed factoris amore; *sive regi*, inquit, *quasi præcellenti* (*Ibid.*), *subaudi propter Deum*: videlicet ut agnoscat, quanta reverentia ipse debet Creatori subjici, cum tanta illi impenditur a creatura conditione consimili. Quid sibi exigit [*l. exigit*] jure omnium Dominus, dum tanta exigere videtur communis naturæ a confamilis servus? *Deum timete, regem honorificate*. Timete flagellantem Dominum, honorificate ipsum, per quod [*l. quem*] ab eo corrigemini. Metuite patronum, honorate quod sustentamini baculum. Veneramini patrem, nec vilipendatis qui vos erudit auctorem. Pavete ad vocem genitoris, nec spernatis personam tutoris.

30. Ita enim dicitur: *Cor regis in manu Dei, quocunque voluerit vertet illud* (*Prov. xxi, 1*), sicut:

anno 936. Confer. not. 102 et 189 hujusce tomi.

(252) Construe: *ut intelligant se amentia agi non corde regi,..... nec Deum vertere cor ad id* (respicit illa quæ postea subdit: *Cor regis in manu Dei quocunque voluerit vertet illud*), *sed amentiam implere cor adversarium Deo*.

(253) Vulg., *honorariis*, mendose.

Omnia quaecumque voluit Dominus fecit in caelo et in terra, in mari et in omnibus abyssis (Psal. cxxxiv, 6;) et: *In manu ejus omnis finis terræ* (Psal. xciv, 4). Cujus ista allegationis tota est summa, nisi fallor, iste est finis: Quidquid fit, quidquid factum est, quidquid fiet, res sit, corpus sit, actio sit, passio sit, aut disponente et volente, jubente, adjuvante, perficiente eo aut annuente, concedente vel permittente eo agitur, disponitur et perficitur; nilque neque ab homine, neque ab angelo, neque a bestia ulla, aura ulla, elemento ullo, serpenti, verme, ipsa denique musca alicui potest contingere, quod sine ipsius nutu, voluntate et potestate valeat evenire. Quo etiam illud conficitur quod a sapientibus jam definitum firmissime tenetur: quod tamen (ut ait qui superius satis lepide) non nisi perpurgatae animæ possunt conspiciere; tanta scilicet Dei providentia justitiaque gubernari omnia, ut nulli, nec ipsa mors inique possit accidere, etiamsi eam inique forte videatur inferre, in naturis quoque nullam esse, quæ non ab illo sit; in voluntatibus vero nullam bonam esse, cui non prosit; nullam malam, qua bene uti non possit. Bipartito enim (ut et idem beatus et eloquentissimus doctor Augustinus luculentissime dicit) providentiæ nutu præesse universis certissime creditur creaturis, naturis quidem præstans ut sint, voluntatibus vero ut nil absque illius jussu vel permissu possint. Quod utrumque in Job passionibus patet manifestissime, qui frustra et non frustra, et Dominica assertionem, etsi apta pronuntiatione, flagella dicitur suscepisse. Nam illi et diabolus omnia abstulerat, et tamen dicebat: *Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est* (Job. i, 21). Domino autem certum est nil nisi justum placere. Ipse autem adversarius, qui contra Deum singulariter superbit, vires non tribuit suæ malignitati, sed Dominicæ potestati, cum dicit: *Extende manum tuam, et tange cuncta quæ possidet* (Ibid., 11). Ipse autem Dominus quid de minutis animantibus dicat audivimus: ait enim: *Nonne duo passeris esse videntur, et unus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro* (Matth. x, 29)? Quid ergo mirum, si in manu Dei est cor regis, aut alicujus alterius hominis, in cujus manu est et penna minutissimi volatilis? Aut quid in manu ejus non tenetur, qui cælum metitur palmo, et terram continet pugillo (Isa. xl, 12)? Ne tibi itaque arroganter soli velis tribuere, quod constat omnes creaturas generaliter accepisse, ut cor tuum sit solummodo in manu Dei, extra cujus manum, si aliquid est, perditum sine dubio est: imo audenter dico, quia non est: *Nihil enim, dictum est ei, odisti eorum quæ fecisti* (Sap. xi, 25); et Apostolus: *Ex quo omnia, per quem omnia* (I Cor. viii, 6). Manum autem, id est potentiam ejus, aliud quid esse præter ipsum, credere, non solum desipere, sed incompa-

abiliter est insanire. Sapere enim, posse, velle, vivere, et intelligere idem est ei quod esse.

31. Ne autem, dum aliquid moliris, injuste Deum dicas ad id cor tuum vertere; scito certissime illum nil mali velle, eumque nullius cor ad aliquod crimen impellere, sed diabolus, sed voluntatem propriam; quod facete, et quo non facetus quis, idem qui paulo superius, est persecutus in epistola 166, n. 5, ad Hieronymum dicens: *Certus sum animam nulla Dei culpa, nulla Dei necessitate vel sua, sed propria voluntate, in peccatum esse collapsam*. Ipsum vero, sicut jam multipliciter diximus, occulto suo judicio, nunquam vero injusto, etiam quod non vult, aliquando permittere non denego, quin potius astruo. Quare vero præter id quod superius exinde dixi, hoc aliquoties contingat, reddit Apostolus causam in Epistola ad Romanos dicens: *Quoniam, cum Deum cognovissent, non sicut Deum glorificaverunt* (Rom. i, 21): et *Propterea tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant quæ non conveniunt* [at., conveniant] (Ibid., 28). In quo studiose te admoneo, ne intelligas quod Deus aliquem malo tradat. Sed *tradidit* dicit [supple id est], tradi permisit, sicut dicit: *Ego induravi cor Pharaonis* (Exod. iv, 21); id est indurari permisi et David *si Deus, inquit, concitat te, id est concitari laxat* [id est sinit]; et de Semei: *Dimitte eum ut maledicat; Dominus enim præcepit, ut malediceret David* (II Reg. xvi, 10): *præcepit* dicens pro *sivit*; et nos in oratione dicimus quotidie *ne nos inducas in tentationem* (Matth. vi, 13), id est ne induci sinas, cæteraque his similia. Cum igitur aliquid boni facis, Deo ascribe; cum aliquid mali, tibi imputa. Ipse enim consuevit (ut superior quoque se habet sensus) licet nullo nostro merito, sed suo beneficio multa bona facere, non solum per nos, sed etiam de nostris malitiis, sicut nos econtra multa mala de ipsius agimus beneficiis. Hoc itaque se habente, nullius aut gratia, Deo relicto, ambiri aut potestas, etiamsi aliqua sit quæ se super regem efferat, debet formidari. Illa vis singulariter amplectenda, illa solummodo est metuenda, quæ ad quoslibet usus voluerit, etiam ea quæ non diligit sibi servire compellit: in cujus gubernatione omnia non in suo sunt possidere (254) relicta, cujus in laude quidam sapiens orator perorat sapientissime: *Nosti enim, Domine, inquit, bona facere per iniquos, cum converteris ad adjutorium, quod paratum est ad nocendum, potius esse dijudicans læsiones* (255) *ad utilitatem convertere, quam causas malorum radicitus amputare*. Verum si omnia quæ hinc occurrunt, vel occurrere, si enucleatim exquirantur, possunt, velim congerere, fateor deficiet septimana, nedum dies sufficiat ipsa.

32. Ad tertium vero intellectus hujusce sententiæ accedentes modum, ipsum quem superius ut hoc

(254) Id est non relicta sunt in suo possidere, nimirum in sua possessione; quia Deus ipsa mala in

bonum convertere novit.

(255) Vulg., male, læsionis.

expediat proferamus in medium. Itaque exponens dupliciter illum psalmiversiculum, ubi a quibusdam dicitur : *Anima mea in manibus meis semper* (Psal. cxviii, 109), ab aliquibus vero *in manibus tuis* ; et priorem quidem sensum non respuens, secundum vero sibi eligens (ille quasi cum securitate loquentium, iste vero de sola Dei pietate præsumentium **136** videtur esse) his ait verbis : Scit propheta, ubi animæ suæ præsidium locet, unde opem speret. In manus Dei constituere vult animam suam, quia cor regis in manu Dei. Quicumque proprium corpus subegerit, nec ejus passionibus turbari animam suam rector sui congrua vivacitate permiserit ; is bene regia potestate se cohibens, rex dicitur quod regere se noverit, ne captivus trahatur in culpam, ne præceps feratur in vitium. Alius autem tanto lautius, quanto succinctius, inquit : Tu si animo regeris, rex es ; si corpore servus : Item vero alter vir ait : Habere [*f.* Habe rex] honorem, dabo tibi magnum imperium, et impera tibi. Hinc etiam est, quod usu locutionis communi ea, quæ antiqua et recta est, regia dicitur via ; et regia vocatur porta, qua intratur in aulam : regale insinuans fore quidquid recte incedens, viamque (256) et inter ortum aliis recti itineris et beatæ mansionis propriis monstrat exemplis. Ut enim et etymologia ipsius innuit nominis, rex a secto derivatum obtinens vocabulum ostendit illi nil nisi rectum, ne scilicet a nomine discordet, agendum. Quid ergo mirum, si regia jure quælibet recte suum gerens corpus bona dicatur anima (257), cum regia recte deducens dicatur et via ; regia qua non aliunde ascenditur, sed legitime intratur, et janua [*subaudi* dicatur] ? Nam et illud quod non parvam male intelligentibus afferre solet jactantiam, de Proverbiorum libro hoc est, *Divinatio in corde regis, in judicio non errabit os ejus* (Prov xvi, 10), de rege [*id est* Deo regum rege] potius intelligendum alia translatio monstrat ita dicendo : *Nil falsum dicetur regi, et nil falsum exiet de ore ejus* ; quia nimirum, ut et Beda exponit, nec ullo mentiente potest falli, nec aliquando mentiri. In ejus quoque regis hilaritate est vita ; quia quicumque in illo supremo examine hilarem ejus vultum videre merebuntur, his in æternum eum illo vivere dabitur, de quibus in expositione superioris quoque sententiæ idem taliter ait : « Quare cor regis in manu Dei esse, et non potius omnium hominum perhibet, cum scriptum sit, quia *in manu ejus omnes fines terræ* (Psal. xciv, 4), nisi quia regem quemcunque esse dicit, qui vitiorum bella in se vincere et virtutum militia noverit stipari ? Sicut enim Dominus multi fidis aquarum divisionibus terrarum fines et aeris late simul implet, tegit quoque aquis superiora cælorum (Psal. c:ii, 3) ; ita cor re-

gis quocunque vult inclinat ; quia sicut divisiones gratiarum, juxta voluntatem suam, et angelis et hominibus tribuit, ita corda sanctorum quibuscunque voluerit digna donationibus reddit, neque illum habet Pelagianista lecum, quod absque Dei gratia quis salvus possit fieri (I Cor. xii, 4). »

33. Cæterum ut jam sufficiant ista, quanquam modica, magna vero dicentium auctoritate suffulta, pauca tibi adhuc vivendi suggere dogmata, et sic te relicto, pergo ad alia. hoc ante omnia **137** proferens, quia justum est te legibus obtemperare debere. Tecum enim jura tua ab hominibus custodienda scias, si et tu illis reverentiam præbeas. Teneris enim tu, ut dicit Isidorus, tuis legibus, nec ipse damnare, contra hæc faciendo, tua debes jura, quæ in subjectis constituis. Justa est enim vocis tæ auctoritas, si quod prohibes populis, tibi licere non patiaris. Multos autem, ut ait veridicum proverbium, timere debet, quem multi timent ; et, ut verbis jam dictis te alloquar, scias moneo, quia principes sæculi nonnunquam intra Ecclesiam potestatis adeptæ culmina tenent, ut per eandem potestatem disciplinam ecclesiasticam muniant. Cæterum intra Ecclesiam potestates necessariæ non essent, nisi ut, quod non prævalet sacerdos efficere per doctrinæ sermonem, potestas hoc imperet per disciplinæ terrorem. Ecce quæ et quare tibi potestas in Ecclesiæ sit rebus concessa.

34. Ne ergo decidat [*f.*, decidas] a ministerio, priorum tuorum exemplo ecclesias Dei restaura, monasteria releva, opibus dita : erit enim forte **C** tempus, quo et ipsæ expendentur pro salute tua. Interroga quis regum anteriorum juste sapienter ve incessit ? quis voluntatem Dei, amplius ut faceret, quæsiuit ? Quis jure populum rexit ? quis ecclesias construxit monasteria fundavit, xenodochia statuit ? et illum amplectere, illum sequere, illum imitare. Cave ne unquam aliquis existat, qui possit suadere, ut aliquid ex his aut ad tuos, aut ad tuorum auferas usus. Scito certissime, quia si illi mercedem pro dato, tu poenam habiturus es pro ablato ; si illi dando mercati sunt, vitam æternam, tu auferendo acquiris gehennam. Res enim ecclesiæ igneæ. Nam nec eleemosynam exinde potes facere, nec manducare, nec bibere, nisi aut Ecclesiæ dono, aut tuo sacrilegio. Ipsum autem quid legibus mereatur, non indiges doceri qui et vindex a Deo et a populo constitutus es super hujusmodi. Noveris autem Ecclesiæ Dei te advocatum esse institutum, non dominum (non enim matri dominari quis nisi absurde valet) ; tutorem, non dispensatorem, quem scias esse, Domino docente (Luc. xii, 42), pontificem ; patronum, non ministrum, quod [*l.* quem] eumdem esse ipsum quoque, si legis, (Joan. xii, 26) potes invenire dixisse in Evan-

(256) In iisdem vulgatis sine sensu, *viam quam* Construe : *viamque recti itineris et beatæ mansionis et (id est etiam) inter ortum monstrat aliis,*

exemplis propriis.

(257) Construe : *Si quælibet anima bona gerens recte corpus suum jure dicatur regia.*

gelio (258) Dominum (259.) Verere autem, ne si plusquam perceptum est usurpare velis, pœnas pro invasione in iudicio luere cogaris. Audi Dominum, ut etiam juxta litteram illud accipias, in Evangelio dixisse: *Nolite sanctum dare canibus* (Matth. vii, 6.) Audi eundem per legem clamasse: *Quidquid Domini offertur, sanctum sanctorum est, et ad juspertinet sacerdotum* (Num. xviii, 9.) Vide ergo sive tu, sive quilibet etiam eorum [*id est sacerdotum*] ne quod alendis collatum est pauperibus, sive sacerdotibus pascendis, tribuas canibus.

35. Inter **132** hæc uxorem dilige, concubinarum consortia fuge. Usus quidem prioris ævi iste fuit pro paucitate hominum; sed deficiente necessitate, debet quoque et quod propter necessitatem agitur, cessare; præsertim cum sciamus novum hominem nova præcepta dedisse (Joan. xiii, 34.) Ministros et consiliarios tibi tales elige, qui non tua, sed te probentur diligere; nec tantum morigeros, quantum amicos, id est animæ custodes, qui te scilicet corripiant in misericordia et increpent, neque oleo noxiæ vel mortiferæ adulationis caput, id est mentem tuam, demulceant. Cave etiam delatorum fallaciam: memento illorum fraude multorum jam innocentiam fuisse præscriptam, e quibus ut vel unum periculi causa memorem, scias Joseph carcerem subiisse

(258) *Quem* (scilicet dispensatorem) *scius esse pontificem Domino docente patronum, non ministrum; quem eundem pontificem esse, potes invenire,*

insontem (Gen. xxxix, 20.) Agnoveris, Egesippo teste, nunquam illos defore, si illis credulus volucris esse. Vide ne cum in edictis, epistolis, sive decretis vocari ambias pius, in factis appareas impius; et ut aliquid de sæcularibus adhuc audeamus tangere: *Erubescere, Sidon: ait enim mare* (Isai. xxiii, 4.) Animadvertite etiam, rogo quid potea tibi dicat, inquit in satyra:

Expectata diu tandem provincia cum te
Rectorem acciperet, pone iræ frena, modumque
Pone et avaritiæ, miserere inopum et sociorum.

sociorum, inquit, non servorum, non subjectorum: *Omnes enim in Christo*, secundum Apostolum *unum sumus* (Rom. xii, 5.) Sed studebo jam te relinquere, ne alicujus videar, velle mores carpere. Simul etiam vel sero debeo meminisse, me contra flumen non debere natare.

35. Regina es? præter alias innumeras, multa etiam quæ et tibi jam superius posita competunt documenta, habes quas imiteris, Helenam scilicet Constantini post Mariam Christi, Radegundem reginam pariter et virginem, Clodildem Clodovei, et Placillam Theodosii. Hæc si volueris imitari, et hic sceptrâ feliciter regni præsentis, et illic, ubi jam illæ præcesserunt, si tamen sequi non dedigneris, felicissime obtinere præmia valebis regni cœlestis.

si legis, ipsum quoque Dominum dixisse in Evangelio.

(259) *Vulg., perperam Domini.*

INCIPIIT LIBER QUINTUS.

Mirari forte aliquem contingat, cum tricipiti voluminum lintre contiguos proposuerimus æstus tentare (260) qua de re fam enormis in isto, quem Deo donante transnavimus, **139** granditatis, subierimus carabum, impares vel de cæteris finibus concedentes carinas. Sed noverit præter temporis incongruentiam, etiam aurarum maxime id expostulasse inconsonantiam; dum non unum aut duos tantummodo, sed per plures, qui infractis cautissime scopulis rectam per æquora deducerent puppim, res depoposcit naucleros. Nam dum gauderet pelago se jam exemptam nostri carina sermonis, brachia rursum fluctifragis concodere remis proxima monebat Charybdis. Adeo his totum calamitatibus opus existit tempestivum, ut mirum non pertulisse naufragium, sed potius evasisse vivum (si tamen pervaserit) nostrum nobis videatur nauclerum. Sed aggrediamur jam, Christo auspice, et hinc æquoris lametsi inæqualem, enimvero nec per modicum sinum. Forsitan enim et hic aliquod pertulit

(260) *Qua de re* inquit pro *quare*, vel *cur*. Construe: *tricipiti voluminum lintre*, id est tribus prioribus libris, *proposuerim tentare æstus contiguos: forte contingat aliquem mirari, qua de re, seu cur, in isto tam enormis granditatis æstu, quem Deo donante*

C [*f.*, perferet] periculum, ex quo Gubernator cunctipotens omnium carabum liberet nostrum: unde plurimos, dum placidum adhuc modicum quid stat mare, advocantes socios, precemur, ut accipiant in modicos [*f.*, immodicos] ducantque per æquora remos, citius optata ut tangat littora ratis, mortibus exemptum nostris spectantibus nauticum redens amicis. Eia igitur! et novum da Deus, auxilium, atque animis illabere nostris [*id est præstans, ne etc.*] ne a te in aliquo deviet nostri callis præstans sermonis.

2. Episcopus es? Nomen ipsum, rogo, te admo-
neat, officium doceat; dignitas tanta conveniat, antiqua perpende, præsentia compone. Considera quam altum quod gestas vocabulum, quam sanctum, quam sit velustum. Attende tuum in Abel sacrificium acceptum (Gen. iv, 4,) munditiam in Enoch tuam translata (Gen. v, 24,) te in Noe propter justitiam reservatum (Gen. vi, 8.) Arcam intellige Ecclesiam (Ibid., 14,) animantia (261) diverse

transnavimus, scilicet libro quarto, *subierimus carabum*, id est parvam cimbam, *vel carinas impares, concedentes de cæteris finibus.*

(261) Construe: *animantia intellige genera hominum diverse distincta affectibus.*

distincta affectibus hominum genera (*Gen.* xix, 22,) dilivium mundum (*Gen.* vii, 7,) et evigila contra naufragium. Si quando datur tranquillitas, cave ne subrepat ebrietas. Perpende Melchisedech obtulisse panem et vinum (*Gen.* xiv, 18,) et regale tuum figurasse sacerdotium. Abraham fide (*Gen.* xv, 6,) qua vivis, si tamen juste vivis, placuit; et sacerdos, ut tu quoque, si tamen es quod diceris, fuit. Isaac cum Rebecca quid nisi Dominus et Ecclesia? (*Gen.* xxiv, 67.) Denique et ipse postquam est quia voluit oblatum, victimas sæpe obtulit, gregem pavit, puteos fodit, quos allophylis implentibus alios rursus fodere non distulit, sibi laborans, te instruens, ut victimis assiduis, id est, mortificatione carnis et contritione cordis, Domino Deo te ipsum quotidie in ara mentis offeras. Sacerdotium tuum ipsi a quo illud accepisti commendes **140**, puteos effodias, hoc est Scripturæ abdita ab imis mysteriorum educens, rationibus ovibus offeras tuis, ne ignorantia eas enecet sitis. Jacob caput in lapide ponens, eumdemque fuso desuper oleo in titulum erigens (*Gen.* xxviii, 18,) nonne tibi evidentissime (262,) pandit, super Christum caput mentis, cum a sæcularibus vacando dormitas curis vel actibus per contemplationem debere ponere, ut angelorum ascensum descensumque merearis conspicerere, id est, ubi sese divina cælos super attollant eloquia: ubi vero vobis [*l. nobis*] quo utcunque capi possint condescendendo, quasi ad nostrum concordent, humilia debere intelligere, ipsam denique petram oleo misericordiæ et compassionis fraternæ superfundere, quod est ut semper superexaltes misericordiam iudicio (*Jac.* ii, 10), ut eandem et ipse consequi merearis a Domino, ipsumque Christum actuum tuorum caput, id est, initium et finem, et totius gloriæ tuæ spem, coronam, titulum, et veluti cujusdam super aggeres, sibilis [*f., nobilis*] arcis esse debere insigne, hoc ess, ut sobrius manens fratribus, mente antem excedens Deo, si quid gloriaris, in Domino glorieris (*I Cor.* i, 31.) Denique Jacob fratrem supplantavit, greges pavit, uxores duas (quarum major lippa, sed fecunda; minor venusti aspectus, sed infecundi fuit conceptus) duxit: quem in his maxime omnibus nisi te docuit? (263) qui diaboli astutias prudenti provisione illudere. activæ vitæ per exercitia pastoralis sollicitudinis uberes operum fetus gignere, per intentionem vero ætheræ contemplationis speculativa semper Deo debes quæ sunt quærendo, sapiendo, vel amando inhærere. Nulli enim pariter

(262) Quam proluxa et obscura hæc periodus. Construe: non ne pandit tibi evidentissime, (te) cum vocando dormitas a curis vel actibus sæcularibus debere per contemplationem ponere caput mentis super Christum, ut merearis conspicerere ascensum et descensum angelorum, id est, ubi divina eloquia sese attollant super cælos: ubi vero hæc condescendendo nobis, quo utcunque capi possint, quasi ad nostrum concordent, te debere intelligere humilia, et denique debere superinfundere ipsam petram oleo misericordiæ et compassionis fraternæ; quod est ut semper superexaltes misericordiam iudicio, ut et ipsa merearis conse-

A ista duo congruunt ordini maxime. quam pontificali excellentiæ. Joseph vero tunica talaris et polimita quid nisi tui sacerdotii designat insignia? Job pro filiis octavo die sacrificium offerens, eisque benedicens sanctificans dictis et factis, quem potissimum quam te instruit? Moyses vero ipse pene totus tuus noscitur esse. Nihil enim in verbis gestisque ejus invenire poteris, quod, si bene intelligas, aut ad litteram aut ad sensum non imitari cogaris. Quid de Aaron ejusque filiis, Josue, Samson, atque omnibus Israel iudicibus, Samuele quoque illo orationibus impetrato, in templo etiam nutrito, omnibusque ecclesiasticæ functionis insulis insignito, cum actus personæ, ipsa etiam officiorum vocabula, tuas mores, tua jura, tui sacerdotii prædicent, instruant, et pandant insignia? Veniamus ad David illum sanctissimum vatem, potentissimum regem, fortissimum bellatorem; pugnatissimum [*f., pugnacissimum*] militem, **141** acceptissimum Deo sacerdotem. Quid in omnibus quæ de ipso leguntur erit, nisi te aut spiritualiter aut moraliter etiam in his, quæ secundum litteram reprehensibilia videntur, quid ageres docuit? Denique pavit gregem, ursum occidit et leonem, ictu lapilli prostravit gigantem (*I Reg.* xxxiv, 49,) cantu psalterii mitigavit dæmonem (*I Reg.* xvi, 23,) inimico pepercit (*I Reg.* xxiv, 7; xxvi, 9,) filium fugit (*II Reg.* xv, 14,) coram arca Domini saltavit (*II Reg.* vi, 14;) quid in universis his moraliter spiritualiterque acceptis intelligis, nisi pastoris ecclesiastici fortitudinem audaciam, orationum emolumenta, patientiam, exercitiaque divini cultus, postremo rectæ prædicationis et vitæ schemata sacerdotalis? Salomon omnesque reges Judæ et Israelis, omnibus suis bonis actibus, ipsa quoque unctione, quem, nisi te, docuerint maxime? Prophetas quid opus est decurrere, cum prophetas imitari, prophetas exponere, propheta ipse quoque debeas esse? Siquidem, tæstante Domino, nova et vetera de thesauro cordis debes proferre (*Matth.* xiii, 55.) Machabæorum ala illa fortissima in omnibus præliis victoriarumque provenitibus, quid nisi tuam contra visibiles et invisibiles hostes quotidianam orationis, prædicationis, piæque operationis prædicat pugnam, triumphisque præmittit plamam, braviumque post victoriam? Hæc quidem de veteri, ut antiquitatem tui agnoscas atque amplectaris ministerii.

3. In novo autem Testamento quæ lingua dicere, quis intellectus sufficit capere, quanta documenta tibi

qui eandem a Domino: ipsumque Christum debere esse caput actuum tuorum, id est initium et finem, et spem, coronam, titulum, et insigne totius gloriæ tuæ veluti super aggeres cujusdam nobilis arcis, hoc est ut sobrius manens. eto.

(363) Construe: qui prudenti provisione debes illudere astutias diaboli, per exercitia pastoralis sollicitudinis vitæ activæ debes gignere fetus uberes operum, per intentionem vero ætheræ contemplationis semper debes inhærere Deo quærendo; sapiendo, vel amando quæ sunt speculativa.

suppetunt vivendi? Hic melius, ut reor, te alloquor, tuæque industriæ totum committo. Scrutare Scripturas, divini eloquii libros revolve, apostolos aspice, martyres vide, confessores attende, ipsas etiam, quæ cum sæculo et sexum vicerunt, virgines contemplare. Instauratos secundum Job contra te tot testes (Job. x, 17) Dei perpende; pacem cum his, dum coambulant in ista præsentis itineris via, et tibi et eis consulens conciliare, et aliis [i. alios] ut similiter agant stude docere; ueque enim aliter quod diceris mereberis esse.

4. Danique pondus quod te premit aspicias, onus quod ferre videris pensa; et si jam bonus es, si sanctus, si justus, si per cuncta irreprehensibilis attamen considera tuos, tibi commissos attende; utrum et hi tales sint sollicite provide. Neque enim solus ut alii, sed cum toto grege Domino habes præsentari, nec ut referas, prout gessisti, tantum tui propria corporis gesta (II Cor. v, 10), sed totius tibi commissæ plebis. Si autem, ut levius graviora silens dicam, te præsentari contingat solum, ubi *euge tuum* (264)? Quo ne careas, sollicite clamantem audi et consiliantem Sapientiæ librum? *Fili mi si, sponderis pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam. Fac ergo quod tibi utile est, et temetipsum libera, quia incidisti in manus proximi tui. Discurre, festina, suscita amicum tuum, ne dederis somnum tuum, et non dormitent palpebræ tuæ* (Prov. vi, 1-4). Audi, et per Ezechielem tibi clamantem Dominum: *Speculatorem 142 te dedi domui Israel* (Ezech. iii, 17, etc. : de te in eodem libro (quibus nil comminatus) Jeremiam quoque conquerentem in Threnis: *Parvuli petierunt panem, nec erat qui frangeret eis* (Thren. iv, 4). Expergefaiat te illud saltem vel iudicii tonitruum: *Serve male, inquires, et piger, quare non dedisti pecuniam meam ad mensam, et ego veniens utique cum usura exegissem illam* (Luc. xix, 23). Et hæc quidem torpentibus et desidiis.

5. Quid vero putamus illis manere improperii, qui cum nullam doctrinæ acceperint pecuniam, impudentia et fronte canino de non concesso quasi concesso gloriantur talento; qui passim prorumpunt pastores vocari, cum nullas vitæ pascuas noverint, et dispensatores Dominicæ videri volunt substantiæ, quos constat inediæ peste laborare? Quid autem, quæso, erogat, qui nihil accipit? qui dat, qui nihil habet? quid ministrat, qui omnibus indiget? Dicente autem patrefamilias: *Pasce oves meas* (Joan. xxi, 17), unde, rogo, eas pascit, qui ipsa adhuc pascua nec ipse invenit? Cum autem fidelis debeat fore dispensator et prudens; quem Dominus super familiam suam constituit, ut det illi in tempore tritici mensuram (Luc. xii, 42); quid dispensat qui ab eo, quod dispensari debet, ipse jejunos et stultus laborat?

(264) *Euge tuum*, idem est ac benedictio et præmium tuum. Respicit illa Christi ad servum fidelem: *Euge serve bone et fidelis, intra in gaudium Domini tui* (Luc. xix, 23).

(265) Vulg., *Ac forte*, minus bene.

A quod triticum erogat, qui penitus et quid sit triticum ignorat? Hinc mecum valde metuo, ne contingat audire: *Amice, ad quid venisti, aut quomodo huc introisti* (Matth. xxii, 12)? quo ostio? qua janua? quibus meritis? qua prærogativa? virtute? an sapientia? an doctrina? An forte (265), etsi defuit prædicationis gratia, commendavit te vitæ innocentia? Nonne prædixi tibi, quod et ipsi carnalibus oculis cerneris potuisti, dicens: *Nunquid potest cæcus cæcum ducere? nonne ambo in foveam cadunt* (Luc. vi, 39)? Quid tibi convenit, quod non potuisti tentare? quid tam onerosum tollere jugum, qui portare nec poteris temetipsum? Et qui tuæ tenere moderantia non noveras vitæ, iudex fieri ut quid ambisti alienæ? Quomodo suadere tibi Sapiens non potuit ille, qui dixit: *De re, quæ ad te non pertinet, ne sollicitus fueris*? Ubi, rogo, aures habebas, quando dicebatur: *Altiora te ne quæsieris* (Eccli. iii, 22)? ubi non solum tibi, sed et omnibus, qui sub cælo sunt sapientia, sermone, et virtute, utpote Dei colloquiis assueti (266), indicibiliter præstantiori, dictum legebas, ultra vires tuas esse negotium? Quomodo tibi sonuit, quomodo non commovit, non terruit, non ab incepto revocavit evangelicum illud: *Succede illam, ut quid etiam terram occupat* (Luc. xiii, 7)? Quid de te cogitabas, cum me conquerentem audiebas: *Tenentes legem nescierunt me* (Jer. ii, 8)? Psalmus quid tibi suadebat dicens: *Nescierunt neque intellexerunt, in tenebris ambulant, movebuntur omnia fundamenta terræ* (Psal. lxxxii, 5)? Et qui te [i. quid tibi, et subaudi irretito] diversis vitiis et passionibus terreni corporis ob ignorantiam, qua non solum alios ferre, sed te quoque in soliditate morum non noveras continere, desuperposito tibi totius domus Dei onere, censebas 143 contingere, nisi cominoto fundamento casurum sine dubio et id, quod erat superædificatum?

6. Hæc vero cum in semetipsis nimium gravia, in comparatione graviorum videantur levia, ipsa graviora partim tangentes, non prout sunt omnino proferentes (siquidem et facundiam superant non modo nostram, sed et loquacissimorum quorumlibet æstimationem) quid his putamus manere tormenti, qui non solum pascere, etiamsi ad hoc videantur idonei, gregem sibi negligunt commissum; sed ad insaniam quoque tanti quod gestant nominis, semetipsos agere non desinunt per abrupta vitiorum; qui ludis sæcularibus, venatibus, et illecebrosis jugiter occupantur aucupii; qui .

Teutonico ritu soliti torquere catcias.
(Virg. Æneid. vii. 141.)

sanctas penitus desuescunt scripturas; qui Deo exuti, mundo induti, ipsis laicis non timent vestibis indusari! Quid vero de laicis conqueror, cum viderim persæ-

(266) Legendum videtur, ut sensus satis aptus sit: *ut pote Dei colloquiis assueti, indicibiliter præstantiores; qui scilicet sub cælo sunt indicibiliter præstantiores sapientia, sermone, et virtute, utpote assueti colloquiis Dei.*

pe quosdam peregrini ritus, et barbaricis, ut ita dicam, redimiculis (267), ad dedecus sacerdotii ita inconvenientibus, longe quam sese dignitas habeat tanta, amiciri, vel quod est verius, deturpari, ut

..... Quirinali trabea cinctoque Gabino.

(VIRG. *Aeneid.* VII, 141).

quam habitu insigniri pluris penderent ecclesiastico? qui venatores quam doctores, audaces quam mites, callidi quam simplices, Machabæi [*id est viri fortes*] magis optant dici quam episcopi. Atque utinam hoc vitæ nomine in illo uterentur certamine, in quo Christus eos de mundo posuit triumphare et ejus principe. Qui trocho ludunt, aleam vero nequaquam fugiunt; qui tabula quam Scriptura, disco exercentur quam libro; qui melius damnosa canicula quantum rodat (368), quam norunt quanta salutaris Veritas jubeat, vetet, vel promittat, quidque dixerit; [*subaudi magis*] ferant senio, quam quod ipsi referre debeant Deo; qui histriones quam sacerdotes, temelicos [*thymelicos*] quam clericos, bromios (269) quam philosophos, nebulones quam veraces, impudicos quam verecundos, mimos charius amplectuntur quam monachos; qui Græcas glorias, Babylonicas pompas, exoticos ambiunt ornatus; qui scyphis aureis, scutellis argenteis, cuppis auctioris pretii, crateribus imo conchis ponderis 144 gravioris et invisæ ulli sæculo magnitudinis instant operandis auro; sessilis (270) quibus depingitur obba, cum iuligine oppleta eis adjacens videatur basilica.

7. Inter hæc obsonia refertissima, epulæ ipsa cui diversitate præter multipliciter mirabiles; et in his omnibus, qui avidior ille dapsilior, qui sagacior ille melior, qui locupletior ille prudentior, qui massutior (271) [*f.*, massucior] ille celebratior, ille vir, ille vulgatus, ille famosus, ille cunctorum ore laudatus. Frugi autem dici in tantum hodie execratur, ut jam et in ipsis monachis vituperetur: quanquam et largitio charitativa vivorum liberalissimorum in usu munificentissimo a nobis non solum minime reprehendatur, sed (272) et maximis jure præconiis

(267) *Remidiculum* est ornamentum muliebre capitis.

(268) Hæc ex Persio sat. III, vers. 49. *Damnosa canicula quantum rodet; ex quibus correximus rodat, ubi erat radat.* Est autem *canicula*, jactus quidam talorum, qui unitatem ostendebat, quem qui fecisset, vincebatur. Mox *senio* quoque est aleæ et ludi species, de quo agunt Joannes Sarisberiensis lib. I, Polycrat., c. 5, et Fabri Thesaurus in voce *Sex*.

(269) Confer. not. 243 hujusce tomi.

(270) *Vulg.*, *sessiliis*, perperam. Emendationem. comprobatur Persius, qui sat. 5, vers. 118, *sessilem obbam* memorat.

Vcintanumque rubellum

Exhalet vapida læsum pice sessilis obba.

Obba est vas vinarium; *sessibilis* autem dicta, id est humilis, quæ quodammodo sedet et jacet. Reprehenduntur vero hi episcopi, quibus cum depicta sint ipsæ ollæ viles, basilica fuligine oppleta est.

(271) *Massus*, et *massa* ejusdem significationis ac *mansus*, id est certa agrorum aut prædiorum quan-

A efferatur. Sine causa enim vivere videtur episcopus, si non fuerit pecuniosus. Præter (273) ea joca tecum [*subaudi est*] risus intemperans, de simplicitate quoque Dei hæc timore abdicantium plerum congestus; cithara in conviviis et lyra, ut dicit et propheta (*Isa.* v, 12); opus vero Domini in nullius memoria, nec væ promissum agentibus talia. Tecum symphonia et omnia musicorum genera, eantorum lenocinia, saltatricum pestis, sermo totus, qui forte ad rem pertinet de homine non de Deo, de creatura non de Creatore, de præsentibus non de futuris, de seniore (274) terreno non de cœlesti Domino. Tunc ille celebratur, istius nec quisquam reminiscitur; illius nomen juratur, istius nec recordatur; pro salute illius (275) bibitur, iste sitiens nec potatur; crapula illius amere distenditur venter, iste forsitan etiam in carcere micis indigens non reficitur pauper; ille præponitur, iste supponitur; illius memoria in primis, istius nec habetur in secundis. Canes præterea ipsa currunt in mensa, equi pernicibus volant magis quam cursitant curribus, cappo (276) præpetem librat volatum, accipiter raucisonam præripit gruem. Propheta inter hæc nullus, nullus apostolus, nemo doctor, nec aliqui prope canones, nusquam scita patrum, procul decreta pontificum, longe passiones, frugalitas, humilitas, egestas, vel gesta sanctorum a memoria remota cunctorum. Divus ille superbus 145 nec præsentatur obtutibus; canum saltem linguis non lingitur, quin potius corroditur Lazarus (*Luc.* XVI, 21). Baltassar pro hujusmodi nec recordatur interitus (*Dan.* v, 1-4). Amphora illa cum talento plumbi de propheta, de talibus in terra Sennaar alis milvi delata (*Zach.* v, 8-9), nec venit in memoriam: [*supple nec*] gibbum cameli, acusque foramen animadvertit (*Matth.* XIX, 24), nec ullus superventum diei Domini reminiscitur, Nullus ore pleno epulis, lacrymantibus oculis, lingua jocis resoluta inconditis, nuper quemdam obisse nemo [*nemo abundat*], curat advertere; nec Deum ob id præcepisse nos omni tempore orantes vigilare (*Luc.* XXI, 36). In die convivii primi fratitas. Hinc *massutior* ille intelligitur, qui plus agrorum seu prædiorum possidet. Forte vero legendum *massucior* a *massucus*, id est edax, de quo veteres glossæ apud Cangium.

(272) Addidimus *sed* exigente contextu: et paulo post ecripsimus *pecuniosus*, ubi repugnante sensu legebatur *pecuniosus*.

(273) In *Vulg.* tu *præter*. Delevimus prononem *tu*, quippe quod manifeste intrusum fuit. Construe: *Præter ea joca tecum est risus intemperans, plerumque quoque congestus de simplicitate abdicantium hæc (joca) timore Dei: tecum est cythara et lyra in conviviis: opus vero Domini, et væ promissum agentibus talia non est in memoria ullius, ut et propheta dicit.*

(274) *Senior* hoc loco regem seu principem significat.

(275) Legebatur *istius*. Correximus ex contextu *illius*, id est senioris, seu regis.

(276) *Cappo*, aliis *capus* a capiendo, sic ab Italis dictus falco, ut Papias notavit. Post pauca *nec aliqui scripsimus*, ubi mendose erat *nec aliquis*.

tris Job filios extinctos omnium subterfugit oculos. Loth a Sodomis nemo meminit exeuntis, nec Noe arcam intrantis. Postremo canones oblitui dantur, præcipientes de cunctis redditibus ecclesiæ, quia sancta sanctorum sunt Domini, quatuor partes fieri; quæ si fideliter fuerint actæ, non dico crater, concha, vel vasculatorium, aut (ut mirabilius quid proferam, et utinam mentiens) lebes, sciphus certe unde fiat, deerit. Ipse (taceo de convivii regifico luxu paratis) ipse quotidianus persæpe victus cogetur more illius in lacum clausi (Dan. xiv, 30) a Deo reparari (277), vel serotinus. Mentior, si non testimonium ferunt tantæ per orbem destructæ basilicæ, viduæ, orphani, peregrini, pauperes innumeri, captivi, vincli, carcerati, cæci, claudi, debiles, infirmi, monachi, virgines, pro debitis quoque constricti, et alieno ære oppressi, ad ultimum omnes ad quodcumque destinati. Aliquod suffragium (278) pro necessitate singulorum, si valet et non vult prærogare, damnationem fraudulentæ dispensatoris videbitur incurrere. Dictum est enim a quodam non contemptibilis auctoritatis veracissime, quia quilibet Christianus, si non aliquibus pro posse subvenierit, iudicabitur; episcopus, si aliquem neglexerit, condemnabitur.

8. Pone tamen hæc omnia juste pleniterque impensa nil obstarent ad luxum. Debetne doctor ea ambire, quæ docet aliis fugienda omnimodis esse? Quid enim si apostolica illa percellatur sententia, qua dicitur: *Qui prædicus non furandum, furaris* (Rom. ii, 21); et Dominica voce feriatur dicente: *Ejice primum trabem de oculo tuo* (Matth. vii, 5); et: *Medice cura te ipsum prius* (Luc. iv, 23)? Ubi autem erit illud 146 ejusdem apostoli, *castigo, dicentis, corpus meum, et servituti subicio, ne forte cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar* (I Cor. ix, 27)? Ut enim a peritissimo sanctissimoque ante nos jam dictum est doctore: *Cujus vita despicitur restat ut et prædicatio contemnatur* (GREG. lib. i, in Evang. hom. 12). Quid vero (279) sibi ipsi intimistalium quis, cum

(277) In vulgatis nullo sensu *separati*. Correctionem approbat etiam historia Daniel, cui a Deo cibus paratus fuit. Sensus autem est: Si redditus ecclesiæ fideliter dividantur in partes quatuor, ut jubent canones, non solum deerit, unde fiant crateres, etc., sed ipse etiam cibus quotidianus, vel serotinus cogetur, seu debet reparari a Deo, ut fecit cum Daniele in lacu leonum clauso.

(278) In vulg. mendose *alicujus suffragii*. Nisi splendendum malis *open*, correctionem necessariam iudicabis. Post pauca erat in iisdem vulgatis, *si valet, et non valet prorogare*. Emendavimus exigente sententia.

(279) Construe, et supple: *Quid vero aliquis talium dicit sibi ipsi in intimis, cum dicit aliis foris*.

(280) Vulg., *vini potest hæc*, corrupte. Ita autem scribendum fuit *vini post hæc*, uti post pauca habetur: *Lectus post hæc*, Hic autem obscurissimus locus construendus et explicandus erit sic: *Verum ut relicta specie, iterum paululum varicato*, seu declinato gressu (*varico enim pro diverto* in antiquis Glossis legitur) *transeamus ad genus, post hæc episcopi* (de quibus loquitur) *madidi potionibus vini confecti, ne*

aliis dicit foris: *Non in commensationibus et ebrietatibus* (Rom. xiii, 13,) et: *Nolite diligere mundum neque ea quæ sunt in mundo* (I Joan. ii, 15). et, *Quicumque voluerit amicus esse sæculi hujus inimicus Dei constituitur* (Jac. iv, 4)? Esto illa quanto minus facere, nec velit docere; quid cum compellitur *sursum corda clamare*?

9. Verum ut relicta specie, iterum paululum quid varicato gressu transeamus ad genus; vini post hæc (280) madidi potionibus confecti, ne in ullo penitus præter idololatriam, cum nec desit in altero, hoc est avaritia ipsa, videantur dissimiles illis de quibus dictum est: *Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere* (Exod. xxxii, 6); editum arduumque linquentes suggestum currus, ut ita loquar, rhedasque conscendunt, spumæque subeunt equos habenis aureis, murenis argenteis, frenis Germanicis, sellis Saxonibus faleratos, ad quoslibetque properant, quos crapula dictaverit, lusus. Tunc ille sedens a sello (Joan. xii, 15), fortis et potens in prælio (Ps. xxiii, 8), non alicui occurrit in animo. Tecum (584) reges ipsi sæculi gloria præiri, quam apostolorum paupertas imitari; divitum voluptas superari, quam piscatorum sanctitas sequi ambitur.

10. Lectus post hæc ornatur aureis distinctus mirifice crustis, fulcra sericis depicta proforuntur facturis, culcitra ipsa pallio optimo cooperta, scabellum tapete Gothico tectum. Inter hæc (282) præsepe nostri infantis, ipsi nec panni, nec ipsum menti adest diversorium (Luc. ii, 7); procul a memoria ille caput non habens ubi reclinet (Luc. ix, 58). Mordacibus tandem somno curis excusso, in ipso oblectamine tori sese volutantes, nec quiescere valentes, pro matutinis hymnis murmurata quædam (283) proferunt, injuriæ potius apta quam gratiæ, contemptui quam receptui, execrationi quam exauditioni.

11. Ubi vero ventum fuerit ad vestitutum, peregrinis ut dixi, quam patriocitis amiciuntur 147 ornatibus, cruribus (284) teretibus instar, torno, ut ita dicam,

videantur dissimiles illis, de quibus dictum est. Sedit populus, etc., ne, inquam, videantur his penitus dissimiles in ullo præter idololatriam, eum nec desit (ipsa idololatria) *in altero, hoc est avaritia ipsa* (quippe quæ) *idolorum servitus* vocatur a Paulo [Eph. v, 5] *linquentes editum arduumque suggestum, conscendunt currus, etc.*

281) Hujus periodi sensus explicandus est. *Tecum pro a te* ambitur præire reges ipsos gloria sæculi potius, quam imitari paupertatem apostolorum; superare voluptates divitum, quam sequi sanctitatem piscatorum.

(282) Construe: *Inter hæc non adest menti præsepe nostri infantis, nec ipsi panni, nec ipsum diversorium: procul est a memoria ille non habens, ubi reclinet caput.*

283) *Murmurata quædam preces quodam murmure celerius editas innuunt.*

(244) Vulg., *curribus*, male. De curribus sermonem esse ostendit tum adjectivum *teretibus*, quod rem oblongam et rotundam significat, tum præsertim sequentia *quævis earum* (melius *quolibet eorum*) *volumen rectius dici possit, quam tibia.*

potius aptatis quam manu, ita ut quævis earum columna rectius dici possit quam tibia. Corpus vero totum tanto studio comitur, ut hæresium (285) ipsum quod solo frigoris debuerat obtentu parari, tanto melius quanto spissius, cum sit ex pallio factum optimo, limbam habeat ex alio, quod, si inveniri posset, melius sit optimo; cuius latitudo cæterorum, nisi quidem modicatur, sed ad cubiti, superat mensuram; cui si quid genus vestimenti superponitur, tanta huic elationis industria coaptatur, ut aut subtilitate, aut qualibet etiam cum damno scissura, ipsum quod subtile tegere debuerat, prodat miraculum. *Lumbare* (286) autem ipsum, pedibus usque sedentis porrectum, aurea fibula compactum, aureum in summitate videntibus offert et balteum, non sine gravi ambitionis tormento visibus ingestum multorum, ita ut in hoc solo posset videri completum, quia *dum superbit impius, incenditur pauper* (Psal. ix, 2). Tum vero videas quosdam mastruga pro cappa (287), galero Ungarico pro sacerdotali pileo, sceptro uti pro baculo, nec cogitare illud Apostoli: *Non in veste pretiosa* (I Tim. ii, 9); nec illius dicentis reminisci: *Quod superest date eleemosynam* (Luc. xi, 41); et, *Quod altum est hominibus, abominatio est ante Deum* (Luc. xvi, 15); et, dicturi: *Nudus fui et non operuistis me* (Matth. xxv, 36), cum ipse percussorem suum non solum de millo, sed de duabus tunicis quoque unam indigenti præceperit dari (Luc. iii, 41).

12. Missa dehinc excursa potius quam excantata, vel (quod est gravius) aliquoties penitus neglecta, pane accepto et bibere (288), quod utique ad regale prandium posset sufficere, nullo existente, qui nec ad litteram, nec ad sensum, velit dictum reminisci, quia *Væteræ, cuius principes mane comedunt, et cuius rex servus* (Eccl. x, 16); iterum Faliscos, non quidem quos pridie, ne forsan assiduitate vilescant

(285) *Hæresium* (nisi error lateat in scriptura) ex *pallio optimo* lacernæ genus erat, quæ totum corpus defendebat a frigore: *pallium* autem hoc loco ipsum pannum significat sericum, aut pretiosioris materie. Hinc *correr al pallio* Italice dicitur de equorum cursu, eo quod præmii loco *pallium*, seu pannus pretiosior vincens proponatur. Hoc item sensu *pallii* vocem aliis in documentis acceptam Cangius ostendit v. *Pallium*. *Pallia*, quæ in provincia Venetia fiebant, memorat Ratherius in epist. 2, ad Nannonem num. 4.

(286) *Lumbare* hoc loco idem est ac femoralia, seu braccæ longiores, quibus erat fibula aurea, et balteum seu cingulus aureus.

(287) *Cappa*, sacerdotalis pileus, et baculus erant episcoporum insignia; iisque dimissis episcopi, quos auctor perstringit, laicis et pretiosis vestibus utebantur.

(288) *Bibere* pro potu nomen antiquum est a *biber* apud nonnullos veteres usurpatum, ut videre est apud Charisium lib. i, ubi exempla ex Caio Fannio et Titinio recitat.

(289) Cum hæc Ratherius in Papiensi carcere scripserit; factum autem hoc loco narret, quod suam captivitatem antecessit; palam fit anuum præteritum referendum esse ad annum 935, antequam caperetur. Hoc autem factum clarius explicandum est De quibusdam episcopis queritur, qui, dum ann

videntur, subeunt 148 equos, aureis ornatos torquibus, frenis argenteis, tanti vero ponderis, ut ipsi solummodo ferendi fortissimis quoque sufficere possent equis, quibus, ut verbis ornatus id exsequar poeta:

Aurea pectoribus demissa monilia pendent,
Tecti auro fulvum madunt qui dentibus aurum;

Et vel:

In gramineis exercent membra palæstris;
Contendunt ludo, et fulva luctantur arena;

Aut:

Exercerentur equis, domitantque in pulvere currus,
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent;

(Virg. *Æneid.* vii, vi, vi.)

aut his similia, ut ad nostra redeamus, exercent; aut certe relictis cælestibus, tractant et curant solummodo terrena; qui discernere [*supple deberent*] ecclesiastica, sanciant quomodo sese agere debeat respublica. Atque utinam nil aliud inibi tractaretur, hoc sola illic Deus offenderetur, esset fortassis veniabile, etsi non approbabile. Non utique contingeret quod nuper, id est isto eodemque tempore [*subaudi contigit.*] Prope anno (289) siquidem præterito [*subaudi quidam episcopi*], ambiebant placere, ut id illud eos pariter contingeret incidere, quod consequenter in eodem versiculo soliti erant taliter canere: *Inclinabit se, et cadet, cum dominatus fuerit pauperum; dixit enim in corde suo. Oblitus est Deus, avertit faciem suam, ne videat in finem* (Psal. ix, 10, 11). In tantum enim succedente infortunio, crescente incommodo, illum derelictum non tantum cogitabant, etiam dicebant, a Domino, ut ipso festo sanctæ Dei Genitricis quidam severissima fuerint increpatione redarguti, quod osculum illi in ecclesia 149 concesserint (ut moris est inter solemnia missarum fieri) pacis, putantes felices et prudentissimi eum ideo, non quia peccatorem (290), [*subaudi sed*] quia

præterito post Hugonis regis victoriam contra Arnoldum Bajoariæ ducem eidem regi ambiebant placere, in Ratherii exitium conspirarunt. *Etenim succedente infortunio, crescente incommodo* (cum scilicet Arnaldo Verona pulso, ejusdem fautor traduceretur Ratherius) *non tantum cogitabant, etiam dicebant illum* (Ratherium) *derelictum a Domino in tantum, ut ipso festo sanctæ Dei genitricis quidam redarguti fuerint severissima increpatione, quod concesserint illi osculum pacis in ecclesia inter missarum solemnia, ut moris est fieri putantes, etc.* Cum factum indicet, quod paulo ante suam captivitatem contigit; in sequentibus autem *crastina itaque peracta die, scilicet post festum beatæ Mariæ, aliud factum innuat, quod mox subsequuta est ipsa captivitas, quam incidisse in Februarium anni 935 alibi vidimus* (Vit. auctoris, § 4); festum sanctæ Dei Genitricis hoc loco indicatum, est festum Purificationis anni ejusdem, quo post Hugonis victoriam aliis episcopis præsentibus cum Ratherio solempne sacrum celebratum fuit. Hic autem quintus liber, qui ejusmodi factum *anno prope præterito* tribuit, lucubratus agnoscitur ineunte anno 936.

(290) *Vulg., a Deo non qui a peccatore, ut videtur, mendose.* Sensus æquior emendationem suasit. *Construe autem et explica: Qui osculum pacis Ratherio concesserunt inter memorata missarum solemnia, concesserunt putantes felices et prudentissimi eum*

deceptum, damnatum; cum culpam non faciat pœna sed causa, et, teste augustæ recordationis Aurelio, pœna reorum quædam absolutio sit eorum. Crastina itaque peracta die (291), nil promissorum exhibetur opere: mandat tamen per internuntios ille summus, in quo tota fiducia boni erat proventus, sæpissime, ne a suo consilio deviaret (292) in aliquo, promittens omnia sese sine pacturum optimo, tantum in pacto perstaret promisso. Quod et fecit (293), suo, ut cernitur et putari potest, malo, re autem, ut credi debet, vera et perspicua bono. Mitti quoque sibi actutum quosdam civitatis ab eodem primarios rogat. Quod cum fecisset, quemdam, ut ita loquar, quasi laqueum sibi quo teneretur iniecit. Cum ipsis [subaudi primariis] siquidem est actum, quod præsentem (294) ubique illum nequaquam latuit oculum, quodque Cunclipotens pie aut vindicet aut relaxet in præsentem sæculo, ne districte puniat in futuro. Quid magis? Sermonem quidem hinc texere satis possumus longum, sed multo magis hic eum censemur devorandum, propter illud quod in præfatione nos superioris libelli meminisse recordamur periculum, ne quod videlicet pariat nobis ipsa veritas odium. Supprimantur hic ergo tam infanda talium acta, ne si fortuitu insolenti relatu producta proferri cogantur et agentium vocabula (295), maximam discordiæ turbam [supple sint] 150 futura. Taliter vero hæc præsentia cum sese habent tempora, nullus tamen

ideo damnatum (rebellionis nomine) quia deceptum, non quia peccatorem, cum pœna non faciat culpam, sed causa, etc. Ideo nimirum Ratherius in iis angustiis, quæ ob favorem Arnoldo præstitum, post Hugonis victoriam ipsum angebant, damnatus putabatur, quia non ex pravitate animi in Hugonem, quem semper se dilexisse, et prospera eidem semper optasse in epistola ad Joannem XII testatur, sed ex deceptione in Arnoldi partes adductus, ipsum Veronæ receperat.

(291) Hæc respiciunt, ut credimus, eum tractatum habitum illucescente die, et descriptum lib. III, num. 27, quo Ratherius adductus fuit, ut consentiret descriptioni illius epistolæ, cujus ipse auctor, ac totius moliminis incensor traductus, captus, et in Papiensem turrim conjectus fuit. Hic itaque tractatus diei crastinæ habitus est die tertia Februarii post Purificationis festum, de quo paulo ante mentio fuit. Ipsa autem die Purificationis accidit ea invasio gentis barbaræ, quæ diem crastinam et laudatum tractatum præcessit. Confer vitam Auctoris § 4, ubi hunc locum latius explicavimus.

(292) Cum suum infortunium hoc loco obscurius attingat, uti monuimus not. 289, idque ita ut nomina actorum, ut mox indicabit, nolit exprimere; nominativi loco Ratherius subauditur sic: ne a suo consilio Ratherius deviaret.

(293) Ratherius scilicet fecit, id est non deviarit a consilio ejus summi viri, qui ex alibi dictis quidam summæ auctoritatis episcopus fuisse videtur. Addit autem fecit suo malo, ut cernitur, et putari potest, re autem vera et perspicua suo bono, uti credi debet quia Ratherius obsecutus consilio viri laudati carceri menciatus fuit, idque suo malo accidisse putabatur; at re ipsa bono suo evenisse testatur in epistola ad Ursonem inserta libro tertio num. 27.

(294) Construe: quod nequaquam latuit illum oculum ubique præsentem, id est Deum. Traditionis suæ modum innuit, de quo lib. III, n. 27, et in Vita § 4 pluribus disseruimus.

invenitur saltem Dei respectu, qui pro indigentibus interveniat, pro damnatis exoret, qui causam pupillorum et viduarum vel quorumlibet afflictorum suam faciat, quod approbat et istius (296) afflictio levigata a nullo.

EPISTOLA EJUSDEM (297).

RATHERIUS EXSUL WIDONI atque SOBNONI archiepiscopis cæterisque coepiscopis in concilio residentibus.

Istud, domini, pro præsentia suscipite nostri, ctlegero precor dignemini. Fortassis enim non erit inconveniens negotio præsentem.

13. Consilia dehinc Ecclesiæ nusquam, conventus synodici non alicubi, nil ecclesiastica lege aut approbatur aut improbatur, accusatur aut excusatur, defenditur aut opponitur: sed omnia vi, potestate et iudicio sæculari imperantur, perficiuntur et tolerantur, juste aut injuste, cujus rei quoque astipulator exstat et iste (298), a coepiscopis quidem [supple non indicatus, vel aliquid simile], a 151 laicis vero nulla præeunte audientia exsilio deportatus, deficiente omnino qui interponeret defensionis sepem (Ezech. xxii, 30), et ascenderet ex adverso, opponens se murum pro domo Israel, et stans in prælio in die Domini (Ezech. xiii, 6); id est gaudente sæculo (299). exhonorato, quantum ad ipsos, Domino, cum siquidem illa res sicut (300) non una solum-

(295) Nomina scilicet eorum, quorum acta reprehendit, absque turbarum periculo proferri non posse significat.

(296). Et istius, nempe Ratherii: hujus nimirum afflictio a nullo levigata probat nullum esse, qui pro indigentibus interveniat, pro damnatis exoret.

(297) Integras ad Widonem et Sobbonem litteras, quibus hos sex Præloquiorum libros ad ipsos direxit, inter cæteras auctoris epistolas invenies n. 2. Hæc autem, quæ hic inseritur, iisdem archiepiscopis et cæteris episcopis in concilio residentibus inscripta, num integra sit, an potius fragmentum epistolæ dubitari potest. Forte vero hoc loco a Ratherio descripta fuerunt hæc tantummodo verba epistolæ nomine. ut ipsos moneret legenda præsertim esse sequentia, quibus sibi nulla præeunte audientia damnato neminem opitulari conqueritur. Se vero exsulem in epigraphe vocat, quia cum hæc inseruit, non amplius in Papiensi carcere detinebatur, sed Comi exsul degebat. Porro verba, istud [scilicet Præloquiorum volumen] domini pro præsentia suscipite rogo, intelliguntur ex epistola secunda. Invitatus nimirum fuerat ad concilium. Exsilio autem detentus Comi, eo proficisci non poterat. Misso vero Præloquiorum volumine, ut hoc sui loco suscipiatur et legatur postulat.

(298) Et iste est ipse Ratherius, uti numero præcedenti et istius. Vide not. 37, Is quidem ille est, qui sine ullo episcoporum iudicio, nulla præeunte audientia, a laicis in exsilium deportatus fuit.

(299) Referuntur ad præcedentia: exsilio deportatus, deficiente omnino qui interponeret. . . id est (nimirum, id accidit) gaudente sæculo, etc.

(300) Legebatur corrupta lectione et sine sensu in aures, sicut. Pro in aures correximus ex sensu illa res, et refertur ad antecedentia, cujus rei quoque astipulator exstat et iste: nunc autem additur eamdem rem evenire non una solummodo occasione, nec probatione tantummodo unius, sed multorum. Idem scilicet infortunium non uni Ratherio, sed et

modo occasione, ita non unius tantummodo, sed plerumque multorum eveniat probatione. Nec enim frustra ante januam divitis jacuit Lazarus, sed ut, unde ille excercebatur, iste damnaretur; ille, quia indigebat; iste, quia non tribuebat. Nam cum in psalmo Dominus dicat: *Probavi te ad aquas contradictionis* (*Psal.* LXXX, 8); ubi, rogo, vigoris zeli et fortitudinis pastoralis monstrari potest vel debet intentio, nisi ubi non quæcunque, sed maxima est contradictio? Et cum non coronetur, nisi qui legitime certaverit (*II Tim.* II, 5), unde, quæso, coronam aut sperat aut requirit, qui imminente fugiens bello, nusquam pugnavit? Quid enim? Et si obtineri non potest victoria, debentne ob id semper hostibus tribui terga? Nonne confosso persæpe milite; prolem ejus remuneratam vidimus pro patris audacia, constantia, vel devotione? Nostra vero cum longe alia sit pugna, graviora sunt et pericula; siquidem fugiens in æternum moritur; cadens vero, tantum ne deficiat devotio (301), non solum rursus erigitur, sed etiam pro injuria in æternum coronatur; obtinenti [*subaudi* victoriam] vero eadem sit corona quod scutum, quod arma, quod victoria, hoc est Deus ipso omnia, qui protegit quos incitat, coronat quos protegit, erigit quos cadere sinit, remunerat quos victores esse concedit. Siquidem in ista non alius pugna nisi ipse cum adversario præliatur. Ipse dimicat, ipse obsidetur, ipse includitur, ipse assistit, ipse murorum septa defendit; et victoria nobis cedit, nobis ascribitur, nobis imputatur. Quid tam desides quemlibet convenit gerere animos, cum a Deo certamen ejus, non ejus, sed Dei sit, ut etiam nec cogitare quomodo aut quid loqui debeat (*Matth.* x, 49), nequaquam indigeat; tantum ne devotio, ut dixi, qua loqui velit, deficiat? Quid trepidare aliquem convenit, cum idem ipse qui remunerator, ipse sit et protector, ipse denique et pugnator? Nam, in tantum cum pugnas, adest; cum dimicas, præsens est; ut etiam, dum putaris feriri, ille, non tu, feriat: si quidem ita hodie audisti, cum et heri legisses: *Qui tangit vos, quasi qui tangit pupillam oculi mei* (*Zach.* II, 8); et: *Qui vos spernit me spernit* (*Luc.* x, 16).

152 14. Me ergo lenocineris hosti, si vis placere imperatori; nec enim eum poteris promereri, si a te istum nolueris separari [*l. superari*]. Nullo enim excepto, dicitur ab Apostolo: *Omnes, qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur* (*II Tim.* II, 42). Videtur ergo nolle pie vivere in Christo

A Jesu, qui persecutionem non patitur pro Christo Jesu; recusat etiam, ut ante nos dictum est, esse in corpore, qui non vult odium mundi sustinere cum capite. Non audeo, inquis: periculosum est hodie.... Et Dominus: *De ore tuo te judico, serve nequam* (*Luc.* XIX, 22). Abjurasti enim militiam, si perdidisti audaciam. Ut quid ergo arma sumpsisti? ut quid militiæ nomen dedisti? pastor vocari ut quid ambisti, qui lupo veniente fugere deliberasti? Baculum quare cepisti, si occurrere periculo timuisti? Si defendere non audebas gregem, ut quid sumpsisti mercedem? Lac qua fronte comedis gregis, qui contra furem aut vocem dare, aut patremfamilias excitare, aut canes instigare pavescis? Lanis quare indueris ovium, qui in tantum formidas etiam hædum ignis admistum, nedum frementem contempnas leonem vel ursum? Pecuniam meam quare sumpsisti, si hanc erogare, cum scires, timuisti? Et qui te contra me tam audaciter erigis, quomodo tam meticulose ipsi te, quem sub pedibus teneo, subjicis? Periculosum, inquis, esse. . . . Tempestas ergo est in mari, si periculetur navis? Quid ergo agere vis? Monstra cur remum sumpseris, an ut caput, morituræ, ingeras sentinis? Exere potius vires, fortiter dimica, instanter naviga: præsto est portus, jacet in navi, licet dormiens tibi, cui obediunt mare et venti (*Matth.* VIII, 27).

15. Metuo, ais, offensam senioris [*id est regis*]: Econtra Apostolus: *Ego, inquit, si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem* (*Gal.* I, 10). Quid enim tibi faciet offensa senioris? Commutabitur, forte auferet concessa. Forte totum hoc rite timeres, si non promissum dicentis haberes: *Gaudete et exsultate; ecce enim merces vestra multa est in celo* (*Matth.* v, 12; et si non dictum ab Apostolo scires: *Qui est qui vobis noceat, si boni æmulatores fueritis? sed et si quid patimini propter justitiam, beati; timorem autem eorum ne timueritis* (*I Pet.* III, 13). Timeo plus aliquid, inquis. Quid? Mori, ais: quod est dicere: *Leo in via. in medio platearum occidendus sum* (*Prov.* XXII, 13). Sed audi Dominum: *Capillus de capite vestro non peribit* (*Luc.* XXI, 10). Audi et illius ejusdem quo fungeris ordinis servum, id est sæpissime hic inditum Augustinum: *Time, inquit, mori, si potes non mori*. Audi et alium: *Qui natus ex homine est et 153 moriturus erit*. Audi et Apostolum: *Ego non solum alligari, etiam mori paratus sum pro Christo Jesu* (*Act.* XXI, 13). Audi et quemdam ad tui vercundiam ethnicum: *Tolerabilior, inquit, est qui mori jubet, quam qui male vivere.*

aliis multis episcopis accidit, ut notavit etiam cœvus auctor Atto episcopus Vercellensis lib. I *De pressuris Ecclesie* tom. I Spicilegii Acheriani pag. 418 col. 2. *Quæ enim mors in hoc præsentis sæculo crudelior esse poterit, quam cum pastores Ecclesie ab ovibus separantur, aut carceri includuntur, vel exilio pelluntur, eorumque corpora penuriis atteruntur, mentes autem macerore afficiuntur. De se suspirant, de sibi commissis ejulant. præsentia patiuntur supplicia, futuraque a carnificibus promittuntur, expavent majores, consolatores ab ipsis tolluntur, exprobrantes vel terrentes jugiter assistunt. Conferenda sunt etiam,*

quæ idem tradit pag. 405, ubi episcopus sine defensione damnatos queritur, Ratherii causam agere videtur.

(301) Cum de episcoporum pugna loquatur, tres ipsorum species distinguit, fugientium, cadentium, et obtinentium victoriam. Primi damnantur; eadentes autem, qui nimirum casum aliquem adversum in ea pugna, seu in persecutione patiuntur, tantum ne (id est dummodo in eis) non deficiat devotio (seu fervor episcopalis) pro injuria coronantur. Victores Deum ipsum pro præmio et corona consequuntur.

Occidere te valet regis ira, potest ne tibi ne moriaris præstare ejus gratia? Sed, rogo, ne erres. Non rex quemlibet occidit, sed ille qui dixit: *Ego occidam et vivere faciam* (Deut. xxxii, 39). Si enim præter istum aliquis quempiam occidere valeret, caminus ignis tres pueros non reservasset, nec leones famelici pepercissent Danieli. Susanna quoque, ut putabatur, legibus damnata, tam velociter non fuisset liberata. Ceto etiam Jonas sorbente voratus, non fuisset, Deo jubente, evomitus. Quid enim ad necandum paratius leonina rabie? qui ad absolvendum difficilius, quam damnata lege, quæ nulli noverat parcere? quid ad absorbendum voracius marina profunditate, vel potius belluina edacitate? Et tamen neutrum horum, cum vim obtineant, Deo volente concessum, aliquid valuit contra protectionem divinam: unde pulchre de uno illorum [*id est, de tribus pneris primo exemplo nominatis*], Deo in Ecclesia consuevimus canere: *Vim virtutis suæ oblitus est ignis, ut pueri tui liberarentur illæsi* (In Domin. iii, Quadrag., antiph. 4).

16. Utrum vero hæc se ita ut diximus habeant necne, potes etiam ex dictis Cassiodori, si velis, ita dicentis perpendere: « Mirum præterea videtur rem incorpoream membris solidissimis colligatam, et sic distantes naturas in unam convenientiam fuisse perductas, ut nec anima se possit segregare, cum velit, nec retinere, cum jussionem Creatoris agnoverit. Causa illi sunt universa, cum præcipitur insidere; aperta redduntur omnia, cum jubetur exire. Nam etsi acerbis dolor vulneris infligatur, sine Auctoris imperio non amittitur, sicut nec sine ipsius munere custoditur. » Quæ cum ita se haberi intubabiliter ipsa duce ratione etiam ex nobis ipsis possimus colligere; virili omnimodis deposita constantia, muliebri assumpta ignavia, Deo erecti (302), mundo subjecti, desides et effeminati, inanis quoque gloriæ inexplebiliter cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes, negligentis et infelicissimi, superbiatumi, bonitate vacui, carnis voluptatibus subditi, fratribus elati, in acquirendis rebus avaritiæ facibus accensi, congregandis autem virtutum opibus inefficaces et pigri, dum affectamus honorem sæculi, gloriam quæ a Deo est, perdimus, heu dolor! miseri; dumque superferri fratribus ambimus, superbiendo, lugendo genere (303), cui præferri debuimus supponimur mundo; contemnentisque Dominum dominantem, patimur servum; et qui potestate concessa, calcare debuimus serpentes et scorpiones, et omnem virtutem inimici (Luc. x, 19), retrogrado ordine calcamur quotidie ipsi, ita ut et in nobis compleri quandoque possimus timere (304), quod et in Job legitur ita dicente: *Fugiet arma ferrea, et incidet in arcum æneum* (Job xx, 24), et; *Qui timent pruinam,*

A *irruet super eos nix* (Job vi, 16); quod sit cum timetur temporalis ira, incurritur sempiterna; metuitur terrenum periculum, et irruit supernum et inevitabile iræ cælestis iudicium.

17. Quod si honorem magis nostrum, quo non solum ad imaginem Dei conditi, sed etiam omnibus sub cælo per officium creaturis prælati [*subaudi sumus*], voluissemus moribus vindicare, Christo scilicet, ut antecessores nostri, subjecti, mundo erecti, alter alterius onera, secundum Apostolum portantes (Gal. vi, 2), invicem nos juvantes, honore invicem prævenientes, id ipsum in Domino omnes sentientes, spiritu ferventes, zelo charitatis pro domo Israel exemplo Heliæ zelantes, in doctrina docentes, exhortando mutuo nos exhortantes, commoda pro necessitate alterutrum [*id est, alterutrorum*] in simplicitate tribuentes, prælaturam in sollicitudine administrantes, in hilaritate nobis invicem miserantes, dilectionem Dei et fraternam sine simulatione habentes, odientes malum, adhærentes bono, charitatem fraternitatis invicem custodientes, non alta sapientes, sed humilibus consentientes (Rom. xii, 8-17): fateor. non solum aliquem non timeremus, sed etiam ab omnibus timeremur. Nec vero ut, pro nefas! in nobis illud impleatur propheticum dicentis: *Unusquisque carnem brachii sui vorabit, Manasses Ephraim, et Ephraim Manassen, simul ipsi contra Judam* (Isai. ix, 20), hoc est confessione Dei insignem Ecclesiam (305), invicem mordentes, ab invicem consumimur, divisique ab alterutro desolamur. Nec enim mentitur veridica semper Veritas dicens: *Omne regnum in seipso divisum desolabitur* (Matth. xii, 25); nec refutanda cujusdam, quanquam Deum nescientis, sententia dicentis: *quia concordia parvæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur*. Apostoli (subaudi sententia) quoque in mente super habenda monentis: *Quæ pacis sunt sectemur; et quæ ædificationis sunt invicem custodiamus* (Rom. xiv, 9). *Qui enim in hoc servit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus* (Ibid., 18). Itemque: *Vis non timeat potestatem, bonum fac, et habebis laudem ex ipsa* (Rom. xiii, 3). Et: *Hæc est voluntas Dei, ut benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum et ignorantiam* (I Petr. ii, 15). Alterius autem: *Cum placuerit, inquit, Domino, vix hominis, inimicos quoque illius convertet ad pacem* (Prov. xvi, 7). Et per Psalmistam Domini: *Si populus meus audisset me, Israel si in viis meis ambulasset, pro nihilo forsitan inimicos eorum humiliassem* (Psal. lxxx, 14, 15). Per Jeremiam [Baruch] item: *Si in via Dei ambulasses, habitasses utique in pace super terram* (Bar. iii, 13). Per Moysen quoque: *Ecce mitto angelum meum, qui præcedat te, et custodiat semper; observa tantum, et audi vocem meam, et inimicus ero*

(302) *Deo erecti*, id est erecti contra Deum, sicut postea fratribus elati, id est erga fratres: et n. 17 *mundo erecti*, id est contra mundum.

(303) *Lugendo genere*, id est modo quodam lacrymis digno.

(304) Id est, ita ut et possimus timere compleri quandoque in nobis, quod legitur et in Job, etc.

(305) Voces contra Judam: interpretatur, hoc est contra Ecclesiam insignem confessione Dei.

inimicis tuis, et affligentes te affligam (Exod. xxiii, 20-22).

18. Nos vero e diverso (cum et hæc omnino a perfectis nec appetenda, pro gloria Dei quæque sunt bona agenda; adversa vero ejus amore toleranda magis, quam vindicta optanda) potius vindicare nos solemus quam vindicari: defendere nos ipsos ipsi, quam a Deo defendi; et cum ad id non sufficimus, fœdus quoddam cum **155** ipsis inimicis, eis in malo consentientes (306) inire magis, quam Deum protectorem corde cum manibus ad eum levato invocare, et contra internum raptorem, qui nunquam melius vincitur, quam cum exterior amatur, arma corripere properamus: illisque non dissimiles, qui salutis, quæ a solo Deo datur, causa, ritu sacrilego ad fontes vel arbores reddunt vota pro commodis terrenis, ipsam potius terram quam eum precari studemus, qui fecit cælum et terram. Et ne in aliquo precum effectu fraudentur (307) optato, relicto penitus eo qui vos præposuit mundo, relicto omni præter nomen officio, ipsi ita specialius (308) deservimus cæteris mundo, ut dum cæteri Deo quæ Dei, mundo quæ mundi sunt contendunt reddere, nos econtra mundo quæ Dei, id est omnigenum amorem et cultum; Deoque, quæ debuerant mundo reddi, reddamus, id est omnigenum despectum et contemptum; et ut ipsi [*scilicet* mundo] alligemur arctius, ne quando scilicet, dum ab eo non recognoscimur; despiciamur: relicto ritu, cultu, habitu quoque nostro, ipsius mundi consuetudine atque studiis, amictibus etiam in tantum utimur, ut solo (309), ut ita eloquar, barbirasio et corona, et quod non a nobis, ut ab eis, ducuntur uxores, qualescunque etiam, quas Domino (ore tantummodo, et hoc rarissime) reddere videmur laudes, in nullo alio sæcularibus videamur dissimiles: ita ut de nobis, propheta dictum prophetiæ possit credi, quod continent tempora præsentis ævi: *Et erit sicut populus, sic iacerdos* (Isai. xxiv, 2); et quod alius in Threnis deplorat: *Quomodo, inquit, obscuratum est aurum, mutatus est color optimus, dispersi sunt lapides sanctuarii in capite omnium platearum* (Thren. iv, 1); detractam quoque jam de cælo in terris lugere possimus magnam partem stellarum (Apoc. vi, 13) id est dejectos a sublimibus in ima tantum sectari multitudinem sacerdotum (310), quorum opera lucere

(306) Male in vulg., *consentiens*.

(307) Idem vulgati libri *fraudentur*, male: et post pauca *proposuit* pro *præposuit*, item male. De episcopis loquitur.

(308) Id est, *ita specialius cæteris* (seu quam cæteri) *deservimus ipsi mundo, ut, etc.*

(309) Id est, *ut videamur dissimiles sæcularibus solo, ut ita eloquar, barbirasio* (id est sola tonsione barbæ) *et corona, et quod a nobis non ducuntur uxores, ut ab eis ducuntur; et quod qualescunque etiam laudes, quas videmur reddere Domino ore tantummodo et hoc rarissime; præter hæc, inquam, in nullo alio a sæcularibus videamur dissimiles. Confer part. II, de Contemptu canonum num. 2.*

(310) *Id est lugere possimus multitudinem sacer-*

A debuerant, coram hominibus, ut glorificaretur Deus (Matth. v, 16).

19. Nec otiosum videtur talium causa isto in loco brevem quidem, tamen utillimam presbyteri cujusdam, nostri pene temporis, ponere sententiam: qui cum vidisset episcopum suum, horrendum dictum: d tabulas ludentem, subsannatus movit frigitiens (311) caput: quo intuito, iratus episcopus, et quidem satis juste, sed si ei cui deberet (311), interminatus est continuo carcerem, nisi confestim diceret, ubi hoc fieri sibi canonica lex vetuisset. Ille simulans metum, cum in promptu haberet, quo fugitivum stringeret, **156** nervum; pedibus ejus prostratus, Ignosce, ait, domine; tanto enim sum concussus pavore, ut ne primum quidem primi psalmi meminerim versiculum, nedum aliquid ex decretis proferre valeam canonum. Sed obsecro a te, piissime, hunc mihi reordari sensum (313), siquidem ipsum pavore amisi. Tunc cum joco risuque totis cum astantibus resolutus episcopus, instante tandem presbytero, primum cum altero protulit versiculum dicens: *Beatus vir, etc.* (Psal. i, 2). *Sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die et nocte.* Presbyter ore proprio captum hujusmodi respondens instruxit episcopum. Optime, inquit, Pater sanctissime, quod superest, ad tabulas lude (314). Hæc vero istis nobis ideo placuit ponere, ut in hac brevissima sententia, et quid cavere et quid debeas agere evidentissime valeas conjicere. Sed studebo te jam relinquere, ne hortis sitientibus, aquas in flumine vecors videar mittere; cum et timendum, ne ab aliquo horum, qui juxta poetam nigrum in candida vertunt, dum malum bonum, bonum dicunt malum, tenebras lucem, lucem tenebras putantes, veritatem falsitatem, falsitatem veritatem æstimantes, dicatur mihi: *Morte morioris, quia mendacium locutus es in nomine Domini* (Zach. xiii, 3). Pergam potius ad alia meæ professioni (315) quantum propinquiora, tantum formidolosiora.

20. Ex monacho fortuito assumptus es? Vide unde, quo deveneris, videlicet de maximo ad magnum, de maxima quiete monasterii ad magnum laborem sæculi, de sinu tutissimi littoris ad procellas frequentissimæ tempestatis. Naviga itaque suspectus, qui in portu gaudere noluisti securus; conare, sat-

D dotum, sectari tantum dejectos a sublimibus in ima, nimirum sectari dæmones, qui a cælo in inferos dejecti fuerunt.

(311) Fulgentius de sermone prisco: *Frigitire dicitur subtiliter adgarrire.*

(312) Id est *iratus juste, sed si iratus fuisset ei, cui deberet.*

(313) *Sensum scilicet primi versiculi psalmi primi.*

(314) Si quid scilicet superest temporis ei, qui in lege Domini meditari debet die ac nocte, ad tabulas ludat.

(315) *Meæ professioni, inquit, id est professioni monasticæ, propinquiora; quia Ratherius ex monacho ad episcopatum assumptus fuerat.*

age, stude aliquid agere cæteris sublimius, imo humilius et perfectius, sciens ponderibus te subjacere duobus. Compelleris enim monacho quæ sunt monachi, episcopo reddere quæ sunt episcopi. Vide ne tibi suadere aliquis valeat illum unquam mutare habitum, etiamsi hoc approbare ex antiquorum exemplis velit Patrum, excepto cum ad illud divinum accedis ministerium, quod sibi proprium exigit ornamentum. Tunc quoque cum non gestatur corpore, non recedat a corde. Audi Apostolum dicentem: *Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt* (I Tim. v, 12). Jejuniis itaque refectio-nem, orationibus corporis delectationem, iacrymis tempera sæculi jucunditatem. Quod si forsitan assumptus ex abbate, aut, ut assolet, duobus aut certe pluribus jam præfuisti **157** monasteriis; pensa quæ causa hujusmodi fuerit demutationis. Nec tibi, quæso, parcas, non te decipias, non te palpes, non tibi quod optime nosti velis celare. Nulla enim apud Deum, ut ait Augustinus, latebra, etiamsi plena sit abscondentis perfidia. Neque ideo ille non novit, si tu te fingas ignorare: quin potius tu humiliter agnosce, si vis ut ille ignoscat. Prima est vero, ut ait gentilium quidam, ultio, quod se iudice nocens absolvitur nemo. Cogita igitur, utrum his [scilicet monasteriis] rite præfueris. Quod si inveneris, dole quod non perseveraveris; sin minus, etiam ob id in omni vita quotidiani non desinant gemitus. Memento tot te subjacere ponderibus, quot præfectoris infulatus largitori indigne his utens exististi ingratus; dumque prodesse debuisti pluribus, paucis aut forsitan nullis causa alicujus fuisti profectus: imo his destitutis, ad alios subinde migrans, nullamque nec de his nec de illis, quin etiam nec de teipso ad horreum Dominicæ aræ fructum apportans, quod debuisti manipulos ferre, tot exigeris in iudicio componere.

21. Fac itaque, dum adhuc dies est, quod suggero. Dum adhuc vacat tempus sationis, dum adhuc œconomus spectat [*id est exspectat*], dum custos aræ triturat, paleam non exerit, ventilabrum non arripit, dum adhuc non ventilat; labora, sere, congrega, nullas dederis ferias, nullum tibi colludium, nullam pausam, nullum tempus indulgeas vacationi. Insiste omnimodis sationi, ne desit quod afferas triturationi: ipsam etiam incessanter mentis oculis adhibe, ipsam attende; cogita quotidie ne superent paleæ, ne superabundent zizania; momento triticum in horreum debere recondi (Matth, xiii, 30), paleas autem comburi igni inextinguibili. Prope itaque positos creberrimis exhortationibus, longe remotos epistolis sæpissimis ad Dei cultum reaccende. Præteritam et tuam et illorum segnitiam accusa, redargue; et tecum ut excitentur, ut reviviscant, animos

A attollant, industriam reparent, vires exerant, constantiam resumant, fide, spe et charitate in Deum recalescant, invita et obsecra; nec hoc verbo tantummodo, multo magis operibus tibi noveris exsequendum. Vera est enim Leonis papæ sententia, quia validiora sunt exempla quam verba, et plus est opere docere quam voce. Necessitatibus quoque eorum in temporalibus sedulus adesto. Si quid fraudasti prælatus, restaura episcopus. Si quid de te minus, abbas dum esses, recordaris fuisse, pontifex ne verearis componere.

22. Nec hoc agens verearis, ne quis te peccatorem, te olim dixerit existitisse fraudatorem. Vide tantum ne Christo opprobriosus, ne Deo horridus, ne Spiritui sancto pareas exsecrandus. Hoc fit, si nec præterita diluis, nec præsentia emendatione componis: quin potius cum de te hoc dicitur, gaude humiliter in Deo, si tibi **158** cum cæteris vere dicatur: *Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino; et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sanctificati estis* (I Cor. vi, 11). Si quis itaque detrahat, obloquatur, maledicat factumque vituperet; tibi firma spes, solidum refugium in illius sit auxilio, cui a Propheta est dictum: *Maledicent illi, et tu benedices* (Psal. cxvii, 28); et erigens mentie aciem indesinenter clama: *Aufer a me opprobrium et contemptum* (Psal. cxviii, 22), non utique opprobrium hominum quod pertransit, potius tuum, quod si hic non desinit, illic finem non invenit. Vereor enim, ne dum transacta ut sunt digna opprobrio iudicas, etiam præsentia digna contemptui deplaces. Quod fit, si et transacta corriguntur segniter, et præsentia exercentur negligenter. Illam etiam Saræ orationem ad tuam profer utilitatem: *Peto, inquit, Domine, ut de vinculo improprii hujus absolvas me, aut certe desuper terram eripias me* (Tob. iii, 45), non quidem substantialiter ante tempus prædestinatum auferendo [*supple sed*] mentem meam ad te penitus erigendo. Hic est, dicent, novellus propheta, recens epistolus, subito angelus effectus. Iste sanctus Martinus, Zeno est iste sanctus, modo de cælis demissus. Vanitatis, inquinnt, signa sunt ista, hypocrisis, simulatio, vel levitas; mutatio affectuum ista, non aliqua religio vera. O quam asperum verbum! sed vide ne sit verum.

D 23. Cave etiam prope latentem venantium laqueum. Multi enim hoc aspero verbo (316) perterriti, exasperati et verecundati, bonum relinquentes inceptum, capti sunt in muscipulam venantium. Tu e contra his corde, non ore responde; ipsum etiam te hæc cogitans cave. Non desunt enim et tibi quædam introrsus cavernæ, ubi aliquæ latrocinantis inimici adsint insidiæ. Dic ergo in corde, pavidus cogita, sed suspectus dic, quod quidem longe te incomparabilis dixit, dissimilis certe; nec

(316) Hoc scilicet, quod paulo ante memoravit, *Ob quam asperum verbum!* quo hypocrisis, vanitatis, simulationis vitio zelus notatus fuit.

mentieris. In melius mutare propositum non est levitas, sed (317) virtus, neque culpa, sed gratia. Erunt etiam qui dum nulla considerant, imo nolunt habere sua, tua si qua viderint, statim bona incipiant laudare (318), et mirari velut maxima. Quibus si tuæ conscientiae relicto testimonio credideris; fateor, nec mentior, illico perditus eris. Tu econtra dum exhibes præsentia, semper stude meminisse præterita, simulque Dei districta et incomprehensibilia cogitare judicia. Sæpe enim unde mereri putatur gratia, contrahitur offensa; unde contrahi timetur offensa, acquiritur gratia. Linguam non solum a criminosis, etiam ab otiosis contine, sciens dictum per Jacobum esse: *Si quis se putat religiosum esse, non refrenans linguam suam, sed seducens cor suum, hujus vana est religio* (Jac. 1, 26).

24. Sed ut semel incipiens paucis adhuc te alloquar, suggero ut et si quid in juventute, si quid etiam adhuc in monasterio positus, antequam scilicet ad aliquod regimen esses assumptus, egisti, **159** sollicite retractes: forsitan et sibi aliquid, quod non parum debeas metuere, invenies. Reperietur etiam tibi, quo ordine assumptus, qua necessitate fueris electus. Proclivis enim semper in deteriora humanæ ambitionis superbia, universa jam occupans sæcula, nec ipsa hodie deserit cœnobita, videlicet ut eligendi non virtutum meritis, sed putridæ istius, quam ita vocat, terrenæ nobilitatis, re autem vera corruptibilitatis taxentur præconiis. Nec exquiritur quis obedientia cæteros præeat, humilitate vincat, prudentia antecellat: [supple sed] cujus arca cumulatio, C camorave fortior, donis sit repletior; stabula quis amplius plena, prædia ei beneficia latius habeat distenta; cujus pater ditior, frater locupletior, prosapia generosior, propago potentior. Inter hæc, nec ipsa honoratur canities. Juventus senectutis locum invadit; et illud, quod totum est divinum, datur ad præmium; et lucra captantur terrena, unde animarum solummodo congeri debuerant mercimonia. His denique et aliis, qui hujusmodi solent comitari, pessimæ ambitionis casibus si forsitan te interceptum repereris: lætitiæ, quæso, locum in corde ne dederis. Forsitan enim his auspiciis evector, ad hoc es perductus, ut (319) ad illud, quo modo fungeris, honoris fastigium, aliquo sæcularis suffragii juvamine te contigerit ascendisse. Quod si ita se habet, quantum lugendus sis, enarrare non sufficio satis, etiamsi omnia membra corporis cunctimodis concrepent linguis. Verum ne putes me hoc ideo dicere, quod te aut deicere aut velim desperare. Consilium

A si quod valeo tibi dare non negligo, cætera tuæ industriæ committo.

25. Sunt multa sanctorum Patrum jam ex his dicta diversis opusculis indita: hæc relege, et negotium ex his tibi salutis acquire. Mibi tamen videtur, dum interim hæc captas, et consilium inveniendi et exsequendi quod dixerint, forsitan impedit tarditas, ut nullo modo desperans, in eo, qui omnia fecit de nihilo, firmiter spem ponens, lacrymis te totum dedas, pia opera (320) non quasi qui ab ipsa incœperis exercens infantia, sed quasi qui totum vitæ tempus pravis datum atque consumptum habens delectationibus, residuo si quid datur spatii, Deo tantum te debere memineras mancipari. Et licet sciam te hoc ordine per ostium non introisse, aliunde potius ascendisse; non tamen te penitus audes desperare, qui tantam novi patrisfamilias istius potentiam esse, ut ex ipso fure pastorem, si velit, possit efficere, qui de lupo ovem sæpe legitur fecisse. Quid enim non potest Omnipotens? quid non potest nisi quod posse nolit? Non potest de impio invasore pium pontificem facere, qui potuit de lapidibus suscitare filios Abrahæ? (Matth. III, 9.) **160** Non potuit interfectum reficere, qui potuit non existentem creare? Difficilia, ais, sunt nimium hæc; sed cui? nunquid Deo? Quid illi difficile, qui cuncta de nihilo potuit facere? Ipsius non audisti hodie sermonem dicentis: *Si potes credere, omnia possible credentis?* (Marc, IX, 32.) Nescis in rebus quoque humanis hujusmodi haberi consuetudinem, ut tanto plus laudetur medicus, quanto amplius desperabatur ægrotus: cum et quo desperatior animæ sit mortis occasio, tanto plures plerumque eodem corrigantur exemplo? Hinc enim quidam nostrorum dicit eodem sensu præmisso: *Vide David, considera Petrum, quorum quo gradus altior, eo casus gravior: quo autem casus gravior, eo pietas erigentis gratior.* Unde et idem nimis pulchre consuevit orare: *Deus, qui omnipotentiam tuam parcendo maxime et miserando manifestas, multiplica super nos misericordiam tuam.* Quid enim si hæc cuncta ideo ita permisit incidere, ut haberes unde eum amplius posses laudare, sinens videlicet te periclitari in pluribus, ut sine defectu clamares? Quid si te exemplum voluit esse talium, qui (proh dolor!) innumerabiliter ita hodie per universum instituuntur sæculum, ut capiant aliquodcunque de se quoque ipsi consilium, dum te viderint resuscitatum quem noverant extinctum, quo anathematis lethum, si fieri possit, evadant canonibus promulgatum, maledictionemque a se expellant —

(317) Locus in vulgatis luxatus; quem sanasse videtur addita hic et postea particula *sed*.

(318) Construe: *dum nulla sua bona considerant, imo nolunt (cum) habere ulla sua; si qua viderint bona tua, statim incipiant laudare, etc.*

(319) Vulg., *et illud*, perperam,

(320) Id est *exercens pia opera, non quasi qui incœperis ab infantia ipsa, sed* (hanc particulam sensu necessariam supplevimus) *quasi qui habens totum tempus vitæ datum atque consumptum delectationibus pravis, memineras debere te mancipari tantum Deo residuo spatii, si quid datur.*

principis apostolorum per clementiam Dei et Domini apostolorum? Nam et pro nobis ille fieri dignatus est maledictum (*Gal. III, 13*), ut nos a maledicto redimeret non tantum legis, sed et originalium atque actualium criminum; tantum est ne desperes, ne segniter agas, ne ad dexteram per elationem, ne ad sinistram deflectas per desperationem; ne qualitate boni, aut quantitate, ut assolet fieri, mali fallaris; ne aliorum mores intuens, te aut arroganter erigas, aut desperanter humilies; neve locum adversario in temetipso ulterius tribuas, ne quod tibi contigisse doles, alicui [*subaudi* contingere] (quantum scilicet reniti praevaleas) nunquam concedas, nec labi te amplius sinas in talibus aut etiam similibus, cogitans quam difficile elisus erigi valeas rursus.

26. Pulchre autem te quidam tuique similes satisque utiliter, licet paulo mitius quam sese auctoritas canonum habeat, commonet dicens: *Quicumque tales sunt, si nolunt, veniente Domino, de Ecclesia auferri; auferant et ipsi ista* (321) (id est ea quæ Dominus in templo agi videns, facto de resticulis vindicavit flagello) *de cordibus suis, nec faciant domum Dei domum negotiationis.* Horum autem omnium (322)... sacratico illo exemplo, quo dicit: *Sum quidem libidinosus; meum est ipsam* 101 *libidinem superare; tuæ virtuti, tuæ cautelæ, tuis nil committas viribus; illius totus contende esse, atque ejus te totum committe, nitens corde et manibus, custodiæ, cui te creare, redimere placuit, et vocare* (323). Ipse te custodire valet paulo erectum, qui voluit erigere penitus dejectum; ipse continere sanum, qui sanare voluit contritum; ipse perpetim efficere spudium (324), qui contra naturam citraque omnem spem colligere voluit etiam infatuatum. Quamvis autem sine illo nil boni possis, saltem nec velle, nedum facere, tamen nec sine tuo aliquanto conamine credas te salvandum omnimodis fore, cum ob id rationabilem te a Deo creatum scire possis certissime, indulta arbitrii libertate. Ipsi ergo non raptim et quasi in transitu, indesinenter inhærere stude, cum quo esse nisi feliciter potes, sine quo esse nisi infeliciter vales. Quod si inter hæc, justo imo piissimo iudice misericorditer disponente, tibi aliqua adversitas evenierit, aut infirmitatis scilicet, aut damni rerum familiarium, vel quodlibet aliud genus vindictæ; ne contristeris quasi despectus humiliter, gaude quasi pie respectus, sciens et confitens pro pecca-

tis tuis hoc tibi accidisse, et minora multum esse, quam iniquitas tua merebatur, profiteri (325). Rubigo enim tantorum scelerum consumi non potuit, nisi igne diversarum pœnarum. Exsulta itaque gaudens in Domino humiliter, quod in hoc sæculo partim tibi contigit vicissitudinem malorum recipere, quæ in illo [*id est in futuro sæculo*] valde metuentium erat simul omnia ferre, cum nil impunitum constet Deum relinquere: suo autem peccato prædicti (326) hoc modo solent ejus misericordia liberari. Temet itaque incessanter in conspectu illius accusa, sicque cum Propheta declama: *Justus es, Domine; et rectum iudicium tuum* (*Psal. cxviii, 137*); et cum alio: *Justus es, Domine, in omnibus quæ reddidisti nobis* (*Dan. III, 27*); et: *Omnia quæ fecisti nobis, Domine, in vero iudicio fecisti; quia peccavimus tibi* (*Ibid., 31*); et: *Iram Domini sustinebo, quoniam peccavi ei, donec ipse justificet causam meam* (*Mich. vii, 9*).

27. In ipsa autem tribulatione nec te dederis segnitæ, quasi certus (cum et ex hoc desperare non debeas penitus) pro hac pœna omnia tibi remissa, aut certe partem graviorum tibi peccatorum 102 donatam. Vigiliis, orationibus, et jejuniis, præter hæc quæ necessitas agere cogit, crebrius et sollicitius insiste, ignarus videlicet quo sis percussus flagelli genere, utrum eo quo corriguntur filii, an illo quo flagellantur servi, aut puniuntur malefici. Cum enim, Scriptura teste, omnis filius qui recipitur castigetur (*Hebr. xii, 6*); multa flagella peccatoris (*Psal. xxvi, 10*), laqueus, ignis, sulphur, et spiritus procellarum (*Psal. x, 7*), et cum videantur omnimodis hæc intolerabilia, tamen non totius pars est calicis eorum (*Ibid., 8*); et: *Plaga insanabili percussisti te castigatione crudeli* (*Jer. xxx, 10*); itemque: *Quid clamas ad me super contritione tua? Insanabilis est dolor tuus* (*Ibid., 15*); pœnamque describens in æternum damnatorum, *Induantur, inquit, sicut diploide confusione sua* (*Psal. cviii, 82*); unde et bis item in psalmo precatur: *Domine, ne in furore tuo arguas me* (*Psal. vi, 37*.) Alius autem: *Corripe me, ait, Domine, verumtamen in misericordia et non in furore tuo, ne forte ad nihilum redigas me* (*Jer. x, 44*). Quæ omnia cum ad illud flagelli genus, quo exemplo Pharaonis et Herodis et in præsentem et in futuro impii flagellantur; perpenderis pertinere; noveris, teste Gregorio, solos flagellis temporalibus ab æternis liberari, quos hic ab iniquitatibus contingerit mutari. Scias etiam te cum adversario in agone consistere tanto sævius bacchante, quanto

(321) Construe: *auferant et ipsi de cordibus suis ista, id est, ea quæ Dominus videns agi in templo, vindicavit facto flagello de resticulis, seu funiculis.*

(322) Locus luxatus, in quo aliquid desideratur, et forte etiam corruptus. In vulgatis pro *sacratico* margini ascriptum forte *Socratico*. Sic mallems supplere et corrigere. Horum autem omnium memor (vel *exsecutor*) *exsecrato* illius exemplo, qui dicit, *sum quidem libidinosus; meum est ipsam libidinem superare; tuæ virtuti, tuæ cautelæ, tuis viribus nil com-*

mittas, etc.

(323) Construe: *atque nitens corde et manibus committe te totum custodiæ ejus, cui placuit creare, redimere et vocare te.*

(324) *Spudius*, id est industrius, studiosus, a Græco σπουδαῖος.

(325) Vulg. *profteri*, male.

(326) Explica: *prædicti autem*, qui scilicet in hoc sæculo humiliter tribulationes suscipiunt, *hoc modo solent misericordia ejus liberari peccato suo.*

ei de amissa tui dolere potestate; et insuper hoc eum A gravius afficiat (327), quod a te, qui ei solitus eras servire, provocetur in certamine. Ipsi quoque, quorum fraude proditus (328), negligentia destitutus, dolo captus, factione ad hæc es incommoda devolutus, ne cunctis parcere, certus quia si eorum admissa in corde retinueris, tuorum quoque venia Veritatis voce docente carebis (*Matth. v, 45*); cum dimittens et de tuorum relaxatione quandoque gavisurus, et de filiatione Dei perenniter sis lætaturus. Tibi vero totum quod pateris ascribe: tuæ culpæ omnia, tuis peccatis imputa universa. Fortassis enim et hæc tua ad aliquid fuit commotio (329), cujus rei gratia hujusmodi datus es supplicio. Quod si non; amplius habes unde gaudeas; si vero, amplius quod defleas, sed tamen non desperative, quia divitias bonitatis Dei nullus valet pensare, nedum æstimare. Non minus **163** vero (330), si ita est, temetipsum tuosque quam ipsos lugere convenit traditores, maxime si aut tuæ Ecclesiæ fuerint filii, aut forte, quod absit, ejusdem cujus es officii; cum et te occasionem quia materiem, mortis recognoscas filiorum fuisse, et dolere possis tot cæli luminaria tuis tenebris involuta tuo fore casu extincta. Sed quia hic pie justus [*nempe* Deus] districte quædam solet ferire, ne inveniat quod illic æternaliter debeat punire; inter ipsa lamenta te ejus misericordiæ reficiat memoria, qua scilicet actum est, ut canere possis cum Psalmista: *Ego autem in Domino gaudebo, exultabo et lætabor in misericordia tua, quia respexisti humilitatem meam, salvasti de necessitatibus animam meam, nec conclusisti me in*

(327) Melius legeretur *afficere*. Mox pro *a te* mendose in vulgatis erant *ante*.

(328) Hæc innuere videntur, quæ ipsi Ratherio contigerunt; quippe qui *fraude proditus, negligentia* (scilicet episcoporum, qui ipsi opem ferre debebant, et neglexerunt) *destitutus, dolo captus, et factione ad hæc*, quæ dum scribebat in carcere patiebatur, *incommoda devolutus*.

(329) De se hic quoque prosequitur: hic enim textus explicandus sic: *Fortassis enim et hæc commotio ad aliquid* (id est commotio in Hugonem excitata) *fuit tua* (uti sane ipsi inter cæteros imputabatur, quod quatenus accipiendum sit, explicavimus in Vita (§ 4) *cujus rei gratia datus es hujusmodi supplicio carceris. Quod si non est ita: amplius habes unde gaudeas, si vero ita est, habes amplius quod defleas, sed tamen non desperative, etc.*

(330) Construe: *Non minus vero, si ita est, convenit lugere temetipsum, quam et tuos ipsos traditores, maxime si, etc.* Indicat autem inter cætera traditores suos fuisse filios suæ Veronensis Ecclesiæ, et forte etiam aliquos ejusdem officii cujus ipse erat, id est aliquos episcopos. Addit porro, *recognoscas te fuisse occasionem mortis filiorum, quia recognoscis te fuisse materiem mortis* (Mortem spiritualem, quam ob sui prodicionem eosdem filios incurrisse non dubitabat, intelligere videtur. Hujus enim mortis tantummodo non solum occasionem, sed et materiem fuisse ipsum Ratherium perspicere licet; occasionem quidem, cum consensit illi tractui, seu epistolæ, quæ in ejusdem Ratherii ruinam conversa est; materiem vero, quia ea traditione, quæ spiritualem mortem illis attulit, de ipsius ruina actum fuit) *et possis dolere tot luminaria cæli tuis tenebris involuta, tuo fore casu*

manibus inimici, statuisti in loco spatioso pedes meos (*Psal. xxx, 8*). Quod totum recte dicere valebis, si indulta pœnitentiæ tempora non neglexeris, si pœnam illatam patienter tuleris, sciens de causa peccati præteriti hanc processisse pœnam peccati præsentis qua te [*l. tu*] nec peccare peccans videre [*l. videri*], ut non peccares, ab iniquitatibus comprehensus potuisti (331). Precare itaque sedulus, ut et istud tibi clementissime divina pietas parcat, et illa (332), ob quæ in istud vel potius in ista es devolutus (ista vero dico, ut et peccatum memorem, et flagellum peccati, ad te omnem referens summam in isto necessitatis camino absumens debeat, teque in hoc sæculo ita emaculet, ut nil inveniat quod edax ille inexstinguibilis ignis futurus exurat; potius ejus gratia [*subaudi* inveniat] quod renumeret, justitia quod coronet.

28. Destitutionem vero tuorum (333) cum magnopere debeas plangere, non tamen inconsolabiliter te id convenit agere; cum pastorem summum per prophetam noveris dixisse: *Ecce ego ipse requiram oves meas, et visitabo illas, sicut visitat pastor gregem suum in die, quando fuerit in medio ovium suarum dissipatarum* (*Ezech. xxxiv, 41*). Et per quemdam sapientem dictum agnoveris, quia necesse est adesse divinum, ubi humanum deest auxilium. Quod si prolixitas (334) te excruciat temporis, et perditio contristat (335) obeuntium sine subventu baptismatis, idque tuos non curare tortores (336), tantum de tui cruciatu suas ut compleant **164** voluntates, perpendis; Dei te totum subdens voluntati et disposito [*id est, dispositioni*], vitam ipsam dare, nec dicam dis-

extincta: episcopos indicat, qui in suo casu obmutescerent, nihil opis dederunt; vel illos, quos suæ traditionis fuisse participes suspicatus est.

(331) Obscurissima hæc sententia sic corrigenda et explicanda videtur: *qua tu comprehensus ab iniquitatibus* (scilicet *præteritis*, de quibus dixit *peccati præteriti*) *potuisti videri nec peccans peccare, ut non peccares*. Potuit nimirum Ratherius videri peccasse, cum ad partes rebellium in Hugonem necessitate quadam et sine bono accedens non peccavit (de quo plura in Vita § 4), at exinde captus et carcere inclusus fuit, ut pœnitens non peccaret, seu caveret de cætero ab aliis peccatis. Alium, qui melius explicare possit, libenter audiemus.

(332) Construe: *et absumens divina pietas in isto camino necessitatis, debeat illa, ob quæ devolutus es in istud, vel potius in ista* (ista vero dico referens ad te omnem summam peccati, ut memorem et peccatum et flagellum peccati), *et ita emaculet te in hoc sæculo, etc.*

(333) *Destitutionem tuorum*, inquit, quia scilicet ob pastorem abductionem oves erant derelictæ.

(334) *Prolixitas* indicat hæc fuisse scripta a Ratherio non initio suæ calamitatis, sed dum multum jam tempus in calamitate versabatur. Hunc quidem librum quintum lucubravit in carcere, in eunte anno 936, cum jam anno fere integro ibi detineretur. Vide not. 30.

(335) Respicit factum illud, quod descripsit lib. iv, num. 289.

(336) Id est, *et perpendis tortores tuos* (scilicet auctores tuæ calamitatis) *non curare id*, nimirum perditionem obeuntium sine baptismo; *tantum ut compleant voluntates suas de cruciatu tui*.

pendium omnimodum honoris pro grege paratus A subire, illius dicentis utere voce : *Si propter me hæc tempestas est, tollite me et mittite in mare* (Joan. 1; 12), tantumne diutius mei causa navis periclitetur Ecclesiæ, tam innumeros, heu dolor! [*id est obeuntes sine baptismo*] filios morti transmittens æternæ. Verum ista modo volumus sufficere. Deus illa tibi concedat prodesse (337). Amen.

29. Clericus es? Ipsum, quæso, te conveniat vocabulum, videlicet ut de sorte perpendens te esse debere Domini, aliud præter ipsum ambiens, tanti boni consortium perdere nonnihil timeas; magis tali socio te dignum exhibeas. Canonicus si diceris (338), vide ne a canonicis devies sanctis. Quod si forte eos respicis, cogita in quali ordine debeas præsentari, qui scilicet laicum [*subaudi ordinem*] abjurasti, et ecclesiasticum non servasti. Presbyter es? Gravitate quam ferre videris nomine, conserva operatione. Diaconus es? Ministrum te agnoscens esse sacramentorum cœlestium, pudicum (*I Tim.* III, 8) te secundum Apostolum omnimodis agens, tantis dignum officiis, Deo cordis et corporis conserva cœlibatum, sciens manibus immundis tam sacratissimum tractari non debere sacrificium, quod institutum ad delicta emundanda est omnium. Subdiaconus es? Subditum te esse debere non solum Deo, sed omnibus scias Ecclesiæ prælatis, ut a Domino et hic exaltari, et in futuro remunerari merearis. Exorcista es? Ipsum, quem adjurando a corporibus aliorum expellis, dominari non permittas sensibus tuis. Ceroferarius es? Lumen aliis ministrans, te peccatorum et ignorantie tenebris obscurari ne sinas: magis et ipse intus illuminari, et aliis lumen boni exempli præbere, quæso, contendas. Lector es? Id instantè, unde agnomen trahis, agendo, stude, ne discrepes ab officio. Ostiarius es? Cor tuum Deo pande, venienti diabolo claude insidianti.

30. Monachus es? Nulla admonitione indiges [*f. nisi*] non tantum ut in eo quod bene cœpisti optime perseveres, si tamen es quod diceris, quod putaris, quod in habitu prætendis. Quod si aliter, quod 165 absit, væ tibi qui lupum sub pelle ovina tegis. Vide tamen ne desperes (339). Expelle magis lupum a corde, et redde ovem pelli suæ. Memento Dominum, ut jam alibi diximus, (340) ex lupo ovem, imo reddidisse pastorem. Sed ut illum excusando te magis accusem, aliud est (341) ignarum boni aperte sævire, aliud sub prætexta religionis et alios decipiendo fallere, et iram sibi Dei simulando quod

(337) Editi perturbata lectione sic. *Verum ista modo volumus. Clericus es? Ipsum, quæso, sufficere. Deus illa tibi concedat prodesse, a mente conveniat vocabulum.* Veram lectionem sensui congruentem restituimus. Post pauca *propter ipsum* in iisdem editis male.

(338) Non ait more solito: *Canonicus es?* sed *canonicus si diceris*; quia id nomen Retherii ævo non multo ante inductum affectabatur: unde idem episcopus in libello *de clericis sibi rebellibus* scripsit: *Qui cum canonicis affectent vocari.*

(339) Vulg., corrupte, *ne desperes expellere.* Emen-

non est provocare. At ut forte non simulatione illud agis: quadam negligentia consopitus segniter torpescis. Repara itaque vires, resume constantiam, induere fortitudinem, ut gigas pugna fortiter contra aereas nequitas; neque enim aliter eas devincere, neve alio modo tam arduum culmen valebis ascendere. Meditare regulam, vitas sanctorum Patrum crebrius relege, in his te quasi in quodam speculo conspice, et vitam tuam ad illorum compone. Obedientiam tibi primum indicito, conventus publicos caveto, contubernia sæcularium fugito; scito a quodam verrissime dictum, quod et (342) a nobis, heu dolor! experimento quoque constat probatum, quia ovis quæ de ovili egreditur luporum morsibus patet. Si quando vero obedientia aut aliqua justa necessitas tibi processum indicit in publico, habitus ipse, sermo, vel potius solitudo ipsa, incessus, vultus, et color sit admirationi cunctis, timori, et exemplo. *Meum et tuum* quasi quoddam vita sacrilegium, sine quibus quietissima omnium generalitas valuit esse. Et, postquam cuncta compleveris, quæ vero conveniunt monacho, memento te in hoc periculoso adhuc navigare salo, in quo omnia pene incerta, omnia dubia, tam secunda quam adversa, tam naufraga quam tranquilla. Donec igitur pervenias ad portum, ne te reddas securum. Audi Ambrosium: *Laudari ante gubernator non potest, quam in portum navim deduxerit.*

31. Abbas es? Memor esto quod diceris, quamque difficilem rem et arduam susceperis; utque in te finem istius claudamus sermonis, attende, quæso, tanti dignitatem nominis, cujusque vice fungeris oculis perspice mentis. Monachus est, qui se ita interceptum angustiis videns, usque ad desperationem pene adductus, sed omnipotentissimæ miserationis Dei anchora, ne in carybdim ipsius penitus proruat, retentus, timorem illum de miseratione Dei existere ratus, ad se revertitur, laqueumque, quo cum Juda strangularetur, imponere sibi devitat, relinquensque omnia quæ in sæculo possederat, ambitum scilicet ipsum cum sensu, monasterium petit, totumque se Domino tradit, nihil sibi utique reservans ex omnibus, quippe qui nec ipsum corpus in propria retinendum noverit atque decreverit potestate; 166 quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur, nedum dicere, cogitare saltem sibi computans interdictum, omnia necessaria a patre monasterii sibi proventura securus. De monacho, inquam, satisfactum decerno.

dationem contextus exegit.

(340) S. Paulum intelligit, quia ex lupo non solum ovis, sed etiam pastor Dei gratia evasit.

(341) Hæc excusationem præferunt S. Pauli, qui in epist. I ad Timotheum, c. 1, 13, ait: *Qui prius blasphemus fui, et persecutor, et contumeliosus: sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate.*

(342) A nobis, inquit, experimento quoque constat probatum, quia ex ovili monasterii egressus, et factus episcopus, luporum morsibus, id est persecutionibus adversariorum, valuit.

32. Nunc vero quid de abbate dicemus? Diximus quidem paululum, sed et de eodem paulo plus prosequamur. Abbas est omnium monachorum, si loqui auctoritas ita concederet, monachissimus, qui utique plus jejunare, plus valet orare; plus legere, plus psallere; inedia, nuditatem, inopiam, contumelias, despectum, famem, sitim, algorem, ventum, imbrem, nibrem, grandinem, probra, derisiones, subsannationes, ad postremum omnia incommoda patientius tolerare; benevolentiam, ubi beneficentia non suffragatur, omnibus etiam odio eum insectantibus amplius cæteris exhibere, qui docibilior atque docilior cæteris; qui, si fieri potest, hoc est concordantibus cæteris virtutibus, sapientior qui charitate referior; qui disciplinæ rigore volentior, qui benignitatis copia mansuetior, qui liberalitate præstantior, qui ad compatiendum calamitosis paratior, qui humilior sit omnibus, atque submissior. Et hic quidem ut de monacho, sic et de abbate satisfactum decerno.

33. Isti etenim, quos passim compertum, pro nefas! habeo, monachis tantum præesse, non autem monachi affectant, certifico, esse; et ideo eos fugiendos potius quam sequendos autumo fore, nedum eorum exemplo consultum sit vivere, quos constat tam noxia, tam innumera, tam gravia, tam immania de se protulisse. Opportunum sane censeo narravisse quid (343) herno anxietati contigerit meæ. Lauduni namque cum essem nativitatæ Domini die, rogavit me abbas, ut in festivitate sancti Stephani in capitulo sororum venirem, et (ut verbis ipsius loquar) eis aliquid boni dicerem. Anni, et post consuetam lectionem, petita et accepta benedictione dixi: « Rogatus aliquid boni vestræ dicere charitati, non inve-

(343) *Herno* adverbium, id est hoc anno. Cum autem hoc, quod subdit factum, Lauduni contigerit post annum 968, ut in vita probavimus § 20, hæc narratio libro quinto posterius addita cognoscitur.

(344) *Tum temporis* (quo scilicet præmissum factum contigit) cum Ratherius jam episcopatum Ve-

nio aliud, nisi qualecunque sit quod ista nocte mihi contigerit, vestræ referam dominationi. Sollicitatus nimium heri pro recipienda provisione abbatæ sancti Amandi, cum ad nocturnale officium vigilando, ut, pro nefas! sæpe somnians, starem, dum lector, ad eum pervenisset tractatus beati Hieronymi locum, ubi Dominus in Evangelio quibusdam præfatis prosequitur dicens: *Venient hæc omnia super generationem istam* (Matth. xxiii, 26), et ego explanatione ejusdem jam fati doctoris hoc ita intellexissem, quod qui hodie fratrem suum, hoc est Christianum aliquem, injuste interficit, tanto majorem noxam sibi contrahit **167** ab his, qui ab Abel justo usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ aliquos occiderunt, quanto et illam [scilicet noxam] omnem pro consortio generationis utique habet, et suam insuper, quam imitatione commisit ipsorum, Cumque me hoc nimium terrisset, ut sæpe contingit, ex aliis alia colligens, et quod de homicidio sensum fuerat sentire, et de cæteris criminibus ratio evidens postularet valere, cæpi intra me dicere: Tunc ergo debes abbas cum hujusmodi conscientia fieri? Monachus primum efficere. » Nam de præsulatu (344) tum temporis exciderat, nisi quod et hunc indigne subierant multi. Igitur quia ab illo quo libri hujus clausula fieri debuit longe digressi sumus loco, anchoram nostram in isto figamus modo, ut paulisper recreatus proreta, vires citius expeditiusque resumat. Hujus itaque nostri scilicet textus sermonis in laudem desinat sanctæ Trinitatis. Tibi laus, tibi gloria, tibi gratiarum actio, o beata Trinitas. Miserere miserere, miserere, licet indignissimo, de te tamen indecenter loquendi trepido, cujus nomen non ignoras, mihi. ronensem abdicasset, de præsulatu nihil cogitabat: multos vero eandem dignitatem indigne subisse tradit, ut notavit etiam Atto Vercellensis episcopus in opere *De pressuris Ecclesiæ*. part. II Spicilegii, novissimæ editionis pag. 421.

INCIPIIT LIBER SEXTUS.

1. Usuale est nautis non minus piratas quam procellas, plus vero nonnunquam ipsius viciniæ portus, quam ipsum formidare pelagus, dum (345) dromo sæpe præter granditatem onustus, improvise illiditur syrtibus, spesque tota laboris cum ipsis deperit laborantibus, amicis e vicino spectantibus; quod ne et nobis contingat, (346) exurgens precamur: Salva nos ne pereamus (Matth. vii, 25), te enim sine, nil altum mens inchoat, nedum perficiat [f., perficit] sextus hic, gubernatrix Dealitas summa, dum de te nobis præsumptibus sulcari nititur sinus, portum jam respiciens quo tendimus. **168** Ut jam itaque ordinibus sacris breviter tactis, veniamus ad homi-

(345) *Dromo*: Navis longior et velox a Græco δρόμος, *cursus*, quippe quæ summa celeritate supera aquas decurrit. Vide Cangium, v. *Dromones*. Dein magis placeret scribere *propter gravitatem*, ita ut constructio sit: *Dum dromo onustus sæpe illiditur improvise syrtibus propter gravitatem*, qua scilicet depressior

num discretos effectus, eosdem quoque alloquentes, quo possumus succinctius. Justus es? Suggesto, dissimula, imo cogita te non esse [subaudi justum], ut possis veraciter esse. Peccator es? Contende quantum vales non esse [subaudi peccatorem], recognoscens te veraciter esse. Hoc enim pacto, Deo adjuvante, poteris aliquando non esse. Justus es? Vide ne corruas. Peccator es? Conare ut surgas. Justus es? Teneat te casus angeli ad cautelam. Peccator es? Animet te ascensus hominis ad pœnitentiam. Nec tu itaque prior de propria actione confidas, nec iste de Dei misericordia desperet, quia si scitur hodie quales sitis, cras uterque quid futuri sitis, omnino nescitur. Mutabiles enim tam tenebras quam in syrtes offendit. Forte vero *præter granditatem* innuit onustum supra id, quod ipsius dromonis granditas ferret.

(346) Construe: *Exurgens; et jam respiciens pro exurgentes, et jam respicientes portum quo tendimus, precamur, salva nos ne pereamus; sine te enim nil*

lucem cordis esse, et lapsus tantum (247,) et erectio A quotidie monstrat lapsorum. Unde, et quibusdam, cum et alibi dixerit : *Qui stat videat ne cadat* (I Cor. x, 12, dicit Apostolus : *Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino* (Ephes. v, 8.) Peccator es ? Audi unde gaudeas : *Gaudium est in cælo super uno peccatore pœnitentiam agente, quam supra monaginta novem justis, qui non indigent pœnitentia* (Luc. xv, 10.) Justus es ? Audi quid caveas : *Videbam Satatam sicut fulgur de cælo cadentem* [Luc. x, 13.]

2. Cæterum nec justus adeo, nec peccator adeo : medius quidam inter hæc duo te delectat locus ? Time, rogo, ipsum valde teporem, ne ab ipso rursus labaris ad frigus. Nam sicut a tepore ad calorem, ita sæpenumero ab eodem declinatur, teste Gregorio, ad frigus. Audi denique quid angelo dicatur Laodiciæ : *Utinam calidus esses aut frigidus ; nunc autem quia tepidus es incipiam te evomere ex ore meo* (Apoc. iii, 16.) Væ autem qui ex ore irrecuperabiliter evomitur Dei. Quo contra Psalmista de sanctis : *Ibunt, inquit, de virtute in virtutem* (Psal. lxxxiii, 88) ; quia videlicet, ut Leo beatus ait, scientes arbores se esse in Ecclesiæ viridiario plantatas Dominico, non solum cavent ne deficient in pejus, etiam dant magnopere studium ut proficiant in melius. Cum autem pulcherrima cujusdam nostrorum, quia mitissima, habeatur sententia dicentis, non futurum extra misericordiam, qui vel partem bonorum operum fuerit assecutus, non minus tamen receptissima alterius, quia verissima, est retinenda definitio dicentis : *Qui non proficit, deficit, et qui nihil acquirit, non nihil perdit*, Cui assentiens nec inferior alter, *Omnis, ait defectus ad nihilum tendit*. His itaque ita connexis, timendum ne dum non in hias profectui, succumbas defectui, devenias 169 nihili, Sunt autem quidam, teste Gregorio, a quorum liberari satage consortio, qui ut fruuntur sæculo, dispensatorie serviunt Deo. Sunt contra alii, quorum in numero stude inveniri, qui ut fruuntur Deo transitorie serviunt mundo. Hunc autem medium esse justitiæ locum æstimo. Quod si omnino te erigere non vales (ut non vales) ad supremum illum Deo placendū ordinem ullomodo, saltem vel ad istum te humiliter firmissimeque teneas medium postulo, ne quando scilicet ruas ad illum infimum (348) ordine devio ; neque enim ideo debes fieri perditus, quia non vales esse perfectus, nec ideo pes-

simus, quia non potes existere optimus. Ipsa denique humilitas, qua de te vilia æstimas, si sit vera, et non potius segnitia, de quandoque erigere valebit ad sublimia, teste voce Dominica (Matth. xxiii, 12).

3. Ne vero, dum hæc mitius tecum ago, me tibi suadere putes, vel etiam forsitan concedere, ut ab aliquibus dum abstines, alicui deservias quasi cum venia vitio, cum, docente Apostolo,

altum mens inchoat, nedum perficit, dum sextus hic sinus (id est hic sextus liber) *nititur sulcari a nobis præsumptibus de te, Dealitas summa gubernatrix.*

(347) Mendum aliquod latet in voce tantum. Ex

noverim quia modicum fermentum totam massam corrumpit (I Cor. v, 6.) Audi dictum a Jacobo, *Quicumque totam legem observaverit, offendat autem in uno, erit reus* (Jac. ii, 10.) Legem autem hanc utrum Evangelii aut Veteris Testamenti, an simul utramque dicat, studiosis relinquimus disquirere, cum et interrogata in duobus præceptis totam Veritas ipsa legem et prophetas dixerit pendere (Matth. xxii, 40,) et Apostolus plenitudinem legis dilectionem dixerit : Si quis unum mandatum custodiat, aliud prævericetur, non ei prodest. Custodit se aliquis ab avaritia, non custodit ad adulterio ? Utique in uno convictus, damnatur etiam sæculi legibus ; nec prodest ei alterius criminis abstinentia, qui in altero fuerit deprehensus. Hoc sensu cum terribile sit valde quod protulit, sed tamen super hanc eandem Apostoli sententiam Hieronymum jam consuluerit ; nec incognitum nobis, legem totam intelligere decem illa generalia præcepta, unde omnium specialitas velut e quodam rivo fidibus decachordi distincta derivatur : quæ [scilicet decem præcepta] cum insolubiliter a duobus illis maximis et primis deducta, decem faciant rivos, septem videlicet ad dilectionem proximi, tres pertinentes ad dilectionem Dei, ita suam servant unde emergerant naturam, ut unum sine altero, sicut nec caput, ita nec amplecti veraciter respique valeant membra. Nam sicut Deum non diligere probatur, qui proximum non diligit, Joanne dicente : *Si quis dixerit quoniam diligo Deum, et fratrem suum odit, mendax est* (I Joan. iii, 9) ; et non tam proximum, quam etiam inimicum, Domino dicente : *Diligite inimicos vestros, bene facite his qui oderunt vos, ut sitis filii Patris vestri qui in cælis est* (Matth. v, 44) ; nulla autem evidentior redamatio quam patris ad filium, filii ad patrem, quem non amaro convincitur, 170 qui ejus spernit jussionem : ita illa tria, quæ a primo deducuntur, nullus qui illud veraciter observat potest prævaricari. Nemo enim diligens Deum alium colit præter eum, neque accipit nomen ejus in vanum, nec aliquid facit boni nisi propter verum Sabbatum, hoc est requiem sempiternam. Et sicut proximum non diligere comprobatur qui Deum non diligit, nam nec seipsum diligit, Psalmista dicente : *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam* (Psal. x, 5) ; ita qui illum diligit veraciter, cætera ex hoc deducta non negligit. Nam et honorat parentes, nec mœchatur, nec occidit, nec furatur nec falsum testimonium dicit, nec concupiscit uxorem proximi sui, nec rem aliquam ejus. Qui vero aliquid horum prævaricatus fuerit, omnium reus ideo tenetur, quia in ipsum excessisse fonsensu legendum est sanctorum, seu justorum, vel aliquid simile.

(348) Vulg., infirmum, male.

tēm, unde cuncta procedunt, videtur, cum neutrum horum quæ sunt prohibita agere proximum veraciter diligens (349) possit; *Dilectio enim proximi malum non operatur* (Rom. xii, 10.) Hæc cuncta diximus ideo, ut si saltem illum medium bonitatis locum vis obtinere, omni capitali vitio studeas care: e.

4. Capitalia vero ea noveris esse, quæ (350) decachordum tabulis lapideis prohibet scriptum. Et ut eodem sensu ea dinumeremus, quæ jam sunt a beato Augustino digesta, sciendum est primo quia idolorum est perfidia, a qua te prohibet, cum dicit: *Deus tuus, Deus unus est* (Marc. xii, 29.) Hanc sequitur error hæreseos, et diversarum superstitionum, præcantationes videlicet, et quæ vulgo dicuntur facturæ (351,) ut illa quæ vanitates et insanie falsæ dicuntur a Psalmista (Psal. xxxix, 5); ipsa quoque quæ Apostolus terribiliter enumerat dicens: *Dies observatis et menses et annos, timeo ne sine causa laboraverim in vobis* (Gal. iv, 10), et his similia, a quibus omnibus compe-sceris, cum audis: *Non assumes nomen Dei tui in vanum* (Exod. xx, 7.) Perjuria quoque et in hoc mihi videntur prohibita. Hinc superbia, elatio, et inanis gloria, vel amor sæculi, pro quo maxime in omnibus negotiis laboratur ab his qui Deum non diligunt, a quibus retraheris, cum Sabbathum servare juberis, id est ut declinans a malo et faciens bonum (Psal. xxxvi, 27,) vaces a peccato, et servias Deo; omnia autem humiliter, non superbe, propter remunerationem æternam, non propter inanem sæculi gloriam. Hæc tres præceptorum distinctiones, malorumque prohibitiones. Ad amorem vero proximi pertinent hæc: *Honora patrem et matrem* (Exod. xx 12,) ubi præter carnalem genitorem etiam Dei Patris et Ecclesiæ matris præpositorumque Ecclesiæ honor specialius tibi indicitur. *Non mæchaberis* (Ibid., 14,) in quo compe-sceris ab omni libidine. *Non occideas* (Ibid., 13,) in quo prohiberis ab omnimoda crudelitate. *Non furtum facies* (Ibid., 15,) in quo restringeris ab avaritia et rapacitate. *Non falsum testimonium dices* (Ibid., 16,) in quo prohiberis a falsitate, perjurio, detractatione [f. detractione.] *Non concupisces uxorem proximi tui* (Ibid. 17,) in quo revocaris etiam ab adulterina cogitatione. Hæc si illibate custodieris tecum, te exemplo Domini (352) juveni se hæc observasse dicenti, ut ad majora subveharis, possum commonere (Marc. x, 20.) Si

(349) In iisdem vulgatis *dum et proximum*. Voces *dum et* sensum turbantes delevimus, nisi forte legere malis *dum est*. Construe vero: *cum diligens veraciter proximum, non possit agere aliquid horum, quæ sunt prohibita: dilectio enim, etc.*

(350) *Decachordum scriptum tabulis lapideis est Decalogus, seu decem præcepta Decalogi.*

(351) *Factura* idem est ac veneficium, ex quo Italicæ vocis *fattura* originem et antiquitatem agnoscamus.

(352) Hic desideratur *respondentis, aut præcipientis, vel aliquid simile*. Construe: *exemplo Domini respondentis juveni dicenti, se observasse hæc; pos-*

A autem in aliquo horum te prævaricatore deprehendero, non te accendo ad meliora, (corrigit moneo iniqua, nec ut scandas dico de virtute in virtutem) sed ut convertaris a malitia ad bonitatem. Nam non est iste locus ut putabas bonitatis medius, imo est nullus. Qui enim nec Deum nec proximum diligere (352), contra hæc decem præcepta excedendo in aliquo, etiamsi quædam illorum videaris implese, probaris; quam bonitatem habere te putas, antequam ea scilicet, quæ minus fecisse te agnoveris, corrigas? Cum autem vel usus bonitatis, vel satisfactione emendationis his te vitiis, quæ hæc decem prohibent, purgatum; his te virtutibus, quas (354) monent, id est dilectione Dei et proximi, fide et spe agnovero ornatum; te locum credo subiisse medium, et ut ad superiora eveharis, omnia scilicet vendendo et dando pauperibus, Christumque sequendo, moneo: aut certe, ut firmiter te saltem in his teneas, suggero; quia solis his te non solum salvandum, etiam remunerandum scio, Psalmista dicente: *Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnia scribentur* (Psal. cxxxviii, 16), hoc est perfecta et imperfecta. Perfecta autem sunt, quæ, ut præmisimus, Dominus juveni offerebat, dicens: *Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelo, et veni, sequere me* (Matth. xix, 21). Imperfecta vero, quæ jam medium justitiæ locum describentes præmisimus, quibus etiam sæculares pervalde Deo placere credimus, perque (355) penitentia dignos fructus misericordissimi judicis gratiam nos mereri, etiam post multimodum ipsius contemptum speramus, nuptialemque quam terrena læsione perdidimus vestem, etsi non cum corona, saltem cum venia, reconciliatos nos recepturos credimus; omnia vero hæc (356) ad reprimentam præsumptionem, et excitandam devotionem, non injiciendam cum sint prolata desperationem.

5. Sciendum etiam minima quæque persæpe multum valere, cum et largitate solummodo elemosynarum maxima conversis donentur peccata. Hoc agi tantummodo gratuita Dei constat gratia, quæ id quod miserando inspirat, miserando ut perficiatur adjuvat, miserando perfectum recipiens (357) coronat. Facit et hoc omnia delicta exstinguens charitas, (nemo enim veraciter alicui miseretur, nisi Dei et ipsius amore [subaudi miseretur,] cui miseretur) cujus virtutis tanta est prærogativa,

sum commonere te, ut subveharis ad majora.

(353) Id est, *Qui enim probaris nec diligere Deum, nec proximum, excedendo in aliquo contra hæc decem præcepta, etiamsi videaris implese quædam illorum; quam bonitatem putas te habere, etc.*

(354) Eulg., mendose *quæ*: et dein aut ad superiora, ubi pro aut legendum est ut vel aut ut.

(355) In iisdem vulgatis *per quem, male.*

(356) Subaudi dicta sunt, nimirum ad reprimentam præsumptionem et excitandam devotionem, cum non sint prolata ad injiciendam desperationem.

(357) *Perfectum recipiens, videlicet recipiens id quod perfectum est.*

ut etiam ejus imperfecta multum sint accepta, cum et hac [hac scilicet charitate] carens virtus, etiamsi videatur esse aliqua, sit nulla (*I Cor. xiii*), teste voce apostolica. Nam 172 ut dicamus de ipsa qua in Deum credimus fide, si propter aliud credendo eum (358), quam propter illius nostræque animæ amorem colimus, nil utilitatis acquirimus. Sperare autem de eo quid aliud maxime præcipimur, nisi quod ejus amatu vel redamatu, visione et cognitione in æternum fruemur? Non mœchari autem, non occidere, non furtum facere, non falsum testimonium dicere, non concupiscere rem proximi, nec ejus uxorem desiderare, vel aliud, nisi [subaudi ab his abstinence] pro Dei fraternoque amore, quid putamus juvare? Quodlibet itaque bonum quamquam nimium, si propter charitatem facis, securus esto, cum fructu facis; si propter aliud facis, ne erres, inaniter facis. A quolibet malo si charitatis amore compesceris, mercede non carebis. Si ob aliud agis, nec venia, nedum gratia, dignus haberis. Quisquis ergo medium locum justitiæ vis obtinere, hæc observa decem præcepta, et hoc propter duo illa, id est, dilectionem Dei et proximi. Quod si contingat ab his te forsitan elabi; quo citius potes, recurrens ad pietatem, quem amas, medici, et contemptum paulo minus amorem ipsum confitens, multumque deflens, tuo stude loco restitui. Amat enim eos, a quibus quoque non amatur; nedum te despiciet, a quo quamlibet parum negligentius [id est aliquo modo] ex aliquo diligitur. Cum ergo tanto amico festina reconciliari, undeque cecideras restitui; quando quidem restitutos nonnullos vides etiam ad potiora proVectos. Vera autem restitutio, ubi vera confessio; vera autem confessio, ubi vera conversio, ubi autem vera conversio, ibi vera curatio. Nam quid pertinet vulnus medico monstrare, si eo non vis eurari (359)? sæpius vero monstrata, nec curata plus tument vulnera, ita ut ipsos sui fetore a quibus videntur inficiant, frequenti attactu deteriorata.

6. Pœnitens itaque es, aut esse vis? Considera regulam pœnitendi in dictis expressam Baptistæ Domini! *Facite*, inquit, *fructus dignos pœnitentiæ* (*Matth. iii, 8*); et paulo post: *Qui habet duas tunicas, det non habenti* (*Luc. iii, 11*); cæteraque exsequens [id est prosequens] misericordiæ opera, docet perspicacissime curam aliorum necessitatibus [supple eum] misericorditer debere impendere, qui ut misericordiam consequatur a Domino, culpas insequendo pœnitentiæ dignum cupit fructum exhibere. Vestiatur itaque necesse est nudum, qui amissum innocentiam vult recipere ornamentum. Pascatur esurientem, qui mortiferam animæ desiderat evadere famem. Potet sitientem, qui vult evadere ægritudinem morum. Consoletur in carcere constitutum, qui inferni non vult subire

(358) Construe: *Si credendo colimus eum propter aliud quam propter amorem illius et animæ nostræ, nil utilitatis acquirimus.*

ergastulum. Confortet dolentem, qui æternum non videre desiderat dolorem. Recipiat hospitio peregrinum, qui vult a Domino recipi in æternum illud paradisi tabernaculum. 173 Redimat captivum, qui a diaboli laqueis cupit liberari. Per Christum solatiatur in aliquibus necessitatibus constitutum, qui de necessitatibus diversarum vult liberari angustiarum. Sepeliatur mortuum, qui perditionis æternæ cupit evadere lethum. Liberet constrictum pro debitis, qui liberari a suis cupit peccatis. Eripiatur eos qui ducuntur ad mortem, qui vult inferni effugere carcerem. Vineat animum impatientem, qui vult diabolum superare bacchantem. Corripiatur in misericordia negligentem, qui castigantem placere vult Deum Patrem.

7. Est autem præter hos alius misericordiæ promerendæ specialior tantopere modus, quanto ab ipso, Domino ore proprio institutus, hisque adjunctus, imo ordine, natura, atque utilitate ita prælatus: *Dimittite*, inquit, *et dimittetur vobis, date et dabitur vobis* (*Luc. vi, 37*); et: *Nisi dimiseritis hominibus peccata eorum, nec Pater vester, qui in cælis est, dimittet vobis peccata vestra* (*Matth. vi, 15*). Tertioque idem eodem replicans sensu: *Cum statis*, ait, *ad orandum, dimittite si quid habetis adversus aliquem, ut et Pater vester, qui in cælis est, dimittat vobis peccata vestra* (*Marc. xi, 25*). Quarto autem parabola, quæ et idem monstraret, præmissa (360): *Sic et Pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris* (*Matth. xviii, 35*), videlicet ne ore se quis æstimet Deum posse fallere, qui ipso videt in corde. Quinto vero: *Si offers*, inquit, *munus tuum ad altare, et recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversum te; relinque ibi murus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offeres munus tuum* (*Matth. v, 23*). Sed tu forsitan dicis: Abest longe quem læsi, nec possum eum audire. Dicit tibi angelus: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (*Luc. ii, 14*). Dicit et psalmus: *In me sunt, Deus, vota tua, quæ reddam laudationes tibi* (*Psal. lv, 45*). Dicit et Apostolus: *Si fieri potest, et utcumque pacem in voluntate retine; ita enim et Dominus: Si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra; sin autem, ad vos revertetur* (*Luc. x, 6*), id est, non deerit a voluntate et renumeratione vestra, etiamsi ab illo non fuerit recepta. Dicit et Gregorius: *Debemus itaque ad proximum quamvis longe positum longaque disjunctum mente ire, eique animum subdere, humilitate illum ac benevolentia placare*. Sexto demum Dominus: *in qua*, inquit, *mensura mensi fueritis, remetietur vobis* (*Matth. vii, 2*). Septimo 174 dicens de adultera: *Qui sine peccato est vestrum, ait, primus in illam lapidem mittat* (*Joan. viii, 7*), hoc est, feriat alterius sine misericordia admissum, qui in se nullum habet

(359) Vulg., *carere*. Ex præmisso et subsequenti contextu, quo de curatione agitur, emendavimus.

(360) Vulg., *promissa*, male.

quo ferri possit peccatum. Hinc Seneca : *Vide, ait, si adhuc malus es, et similitibus parce : verum si esse desisti, cur aliis bonum emendationis abscondas, si tamen hujusce istic non dissonet persona?* Oclavo ; *Ejice primum trabem de oculo tuo, et tunc perspicies ut educa festucam de oculo fratris tui* (Matth. vii, 3) : festucam iram dicens subitam et levem ; trabem superbiam, odium et inimicitiae retentionem. Nono : *Medice, cura te ipsum* (Luc. iv, 23), id est, emenda prius in te iram vel odium et ita demum alterius insequendo cura peccatum ; exemplo videlicet cujusdam philosophi, qui cum ad iracundiam, ut jam in alio volumine (361) retulimus, concitaretur, eidem a quo incitabatur dixisse fertur : *Jam te percuterem, nisi iratus essem*. Quod si alicui fidelium contigisset dixisse, quid aliud ageret ? non [legendum videtur nonne] custodita propriae mentis sospitate, illius phrenesim haustu patientiae curaret ? Quid vero nobis trabem proprio in oculo ferentibus et de alterius [subaudi oculo] festucam avellere nitentibus, facto in hujusmodi gentilis idem, pro nefas ! clamaret (363) nisi quod jam dudum propheta : *Erubescet, inquit, Sidon, ait mare* (Isai. xxiii, 54) ; ac si ipso exemplo diceret : *Qua fronte Christianus quilibet cum trabe superbiae alterius de oculo festucam alicujus vitii conaretur demere. cum me academicus nec ipsam festucam irae oculo cordis velle videat gestare, dum de alterius tignum elationis studeo revellere ?* Decimo vero item Dominus : *Diligite, inquit, inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos, ut sitis filii Patris vestri, qui in caelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos* (Luc. vi, 27). Facessat ergo omnis indigne poenitentium, imo Deum hac simulatione ad iracundiam provocantium, his divini oris praeter innumerabilia tonitruis perculsa saltem dolositas ; aestimentiam (363) veniam se mereri nullo modo peccaminum, quandiu in corde aliquod phreneticum retinent odium.

8. Ad fructum autem dignum poenitentiae etiam hoc pertinet maxime, ut qui se illicita perpetrasse considerat, sese a licitis caute restringat ; ipsarum etiam rerum illecebris, quas sibi causam alicujus recognoscit fuisse criminis, corpus suum assuefacere ulterius caveat ; sciens a quodam veracissime 175 dictum, quod et a nobis utinam non fuisset perspi-

(351) Hinc constat Ratherium aliud opus ante scripsisse, cui haec philosophi cujusdam sententia inserta fuit. Hoc tamen opus in desiderio est. Num vero idem illud sit, quo quibusdam Mediolanensium quaestionibus ante episcopatum Veronensem responderat, an vero diversum, ignoratur. Eadem porro ejusdem philosophi sententiam recitat etiam Atto Vercellensis episcopus in opere *De pressuris Ecclesiae* part. 1, his verbis : *Ait enim Terentianus philosophus ad villicum suum : Ob te infelicem, quem afflicterem, nisi iratus essem*.

(362) Legebatur clamavit, non quod, mendose. Correctionem in textum inductam sensus efflagitat. Construe : *Quid vero idem gentilis ! pro nefas, clamaret nobis ferentibus trabem in oculo proprio, et nitentibus avellere festucam de oculo alterius, quid,*

A cacissime, heu dolor ! experimento nuper probatum ; quia aliud est exhausta pestis, aliud consopita. Furens enim adversarius, a corde se docens expulsum alicujus, propulsionis suae vindicare nitens injuriam, praeter alia mille nocendi ingenia, illum maxime, quo admitti solebat, observat introitum, cui nisi virilis cum Dei auxilio adhibita fuerit custodia, (exemplo necis Isboseth, cujus dormiente ostiaria improvise contigit interitus (II Reg. iv, 5), cum ininguine, ablatis etiam spicis (364) quod purgabatur frumenti, a latrunculis fuerit percussus) pleurumque irruere tanto solet saevius, quanto inopinatus, juxta hoc quod ait Dominus : *Cum immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca inaquosa quærens requiem, et non inveniens, dicit : Revertar in domum meam unde exivi, et veniens domum, etc.*, *Tunc vadit et assumit septem alios spiritus secum nequiores se, et ingressi habitant ibi, et fiunt novissima hominis illius pejora prioribus* (Luc. xi, 24). Ecce quod malum de negligentia, desidia, vel torpore generatur. Unde et Psalmista, dum neecessitates carnaliter populi describeret, casus moraliter nostros ostendebat, dicens : *Omnem escam abominatæ est anima eorum, et appropinquaverunt usque ad portas mortis* (Psal. cvi, 18). Escæ autem animarum, oratio, psalmodia, jejunia, eleemosynæ, et continuæ sunt lectiones : quæ qui abominatur, nisi ei contingat quod sequitur, id est, ut clamet ad Dominum dum tribulatur (Ibid., 19), ut et necessitatibus [f., e necessitatibus] suis liberetur, æternæ sine dubio mortis, teste Gregorio, periculum incurrere creditur : desperatur enim ejus etiam temporaliter vita, qui carnalia respuit alimenta.

9. Sed ut me ipsum in hoc quod cœpi traham in exemplum, cum paulo resolutius quam competeret nudius tertius me agerem, sensi, pro nefas ! in parvissima (ut mihi videbatur, non ut erat) occasione, quam me titillans amara illa voluptatum suavitas, etiam in carcere positum, dolore confectum, pupugerit, longe quidem quam solebat mitius, sed rursus longe aliter atque putaveram : ita ut in hoc saltem cognoscere potuerim, non mollem, sed omnimodis fortem, non muliebrem, sed virilem cordis januis me debuisse custodiam adhibere. Quod, o bone Jesu, pie, cœlestis ac sapientissime, istic poni decuit medice, non ut tibi revelem, qui omnia nosti antequam

D inquam, clamaret nobis in facto hujusmodi, nisi quod jam dudum clamavit propheta inquit : *Erubescet Sidon, ait mare : ac si ipso exemplo diceret : Qua fronte Christianus quilibet cum trabe superbiae conaretur demere de oculo alterius festucam vitii alicujus, cum academicus videat me nec velle gestare ipsam festucam iræ oculo cordis, dum studeo revellere tignum elationis de oculo alterius ?*

(364) Vulg., æstimantium, mendose. Sensus correctionem suppediavit. Construe vero : *Facessat ergo omnis dolositas perculsa bis saltem divini oris tonitruis praeter alia innumerabilia ; omnis, inquam, dolositas indigne poenitentium, imo hac simulatione provocantium Deum ad iracundiam ; aestimentiam jam se nullo modo mereri veniam peccaminum, quandiu, etc.*

(364) Id est spicis frumenti, quod purgabatur.

fiant, sed ut (365) (præter id quod potissimum est flagitandum, id est, dum ego illud describo ut deleas, dum ego adversum me confiteor, tu cum innumerabilibus et gravioribus deleas) etiam lecturis in isto provideam, videlicet ut causam juste quam patior animadversionis tuæ perpendant, **176** quo tuam in hoc justitiam glorificent : considerantes quam reus in tuo conspectu parebam, cum me (366) illud nec esse omnimodis cæcus perpenderem : cum et nunc percussus, prostratus, oculisque parumper apertis, teque ex aliquantulo (367), ut mihi videtur (a te autem, utrum sciam, veraciter scitur) sciens, et me non tam emendare quam corrigere cum tui adjutorio, ut te videre merear, volens, dominis quoque crudelissimis, qui me dum a te fugerem receperunt, terga ad te refugiendo dare deliberans, nexu adhuc insolitæ consuetudinis et maculis reatus pernoxie frequentationis, tam miserrime ictu diabolico terebratus, jaculisque peccati percussus confodior. Rursum quam miser eram, perpendant, a te penitus aversus, qui tam inutilis adhuc pareo ad te quasi conversus : quam impius cum me ipse crudeliter interficerem, qui tam iniquus, cum me a te refici misericorditer postulem; quid superba caro in prosperitate egerit, quæ adhuc in tam maxima adversitate superbit : quid petuleus moliebatur animus, cum quædam illi pro voto arridebant, cum adhuc evanescat, cum universa ei repugnant; simul ut mei jactura sibi cautelæ capiant commoda: (felix (368) enim alterius cujus sunt documenta flagella) proque memet miserrimo tuam eo obnixius postulent clementiam, quo numerosiorem agnoverint culpam, abundantiore intellexerint et intercessionis indigentiam.

40. Verum ut ad te cum quo mihi erat sermo redeam, suggero ut dum agis pœnitentiam, ipsam quoque non solum a malis, etiam a bonis temperes linguam, Psalmista docente te, dum dicit de se : *Cum consisteret peccator adversum me, obmutui, et humiliatus sum, et silui a bonis (Psal. xxxviii, 2)*; qui tameu præmiserat : *Posui ori meo custodiam*. Aliud enim est custodiri, ut rationabiliter dum utilitas exposcit, proferatur; aliud penitus obturari, ne ullatenus proferatur. Unde et in alio psalmo precatur dicens : *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circumstandiæ labiis meis. (Psal. cxl, 3)*. Ostium vero et aperitur et clauditur. Peccatoris vero nomine diabolus hic expressum intellige, qui

(365) Voces *sed ut* jungendæ sunt cum illis etiam lecturis in isto opere provideam.

(366) *Me illud nec esse* idem est ac *me nec reum esse*.

(367) Construe : *Teque ex aliquantulo*, id est aliquo modo, *ut mihi videtur, sciens (utrum autem veraciter sciam, scitur a te) et cum tui adjutorio volens me non tam emendare, quam corrigere, ut merear videre te, deliberans quoque refugiendo ad te dare terga dominis crudelissimis, qui receperant me, dum fugerem a te, adhuc retentus nexu inolitæ consuetudinis et maculis pernoxie frequentationis, terebratus tum miserrime ictu diabolico, et percussus jaculis pec-*

tentationis vel pœnitentiæ tempore, ut jam dictum est, contra nos maxime probatur consistere. Nam et illum, qui uxorem patris violaverat, tradi Apostolus Satanæ præcipit in interitum carnis, ut Spiritus salvus sit in die Domini (*I Cor. v, 5*). Tradi autem Satanæ dicitur, ad conflictum, non ad dominatum; ad certamen, non ad servitutem; ad carnis interitum, non ad animæ detrimentum; videlicet ut dum illo cum adversario jejuniis, vigiliis, cæterisque corporis cruciatibus pugnante caro **177** interiret, spiritus, hoste devicto, salvus in die Domini fieret. Unde et alibi quædam sæcularia in exemplum proferens idem ait : *Omnis autem, qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet (I Cor. ix, 25)*. Et verissime. Nam in scammate (369) luctaturis quorundam abstinentia indicebatur, ita ut etiam cibis eis agonisticus daretur, id est, levior, qui corpus reficiendo roboraret. non gravando elideret; et quia luxuria quoque nimium debilitat corpus, laminas plumbi renibus circumponebant propter pollutionem nocturnam : quæ omnia cum propter corruptibile brævium illi facerent carnaliter adipiscendum, nos spiritualiter agere in hoc longe dissimili potius debemus conflictu, ut et carnem spiritui subjiciamus, et diabolus prosternamus, et brævium sempiternum pro victoria capiamus. Quamvis et alio congruentius modo possit intelligi quod dictum est : *Tradere hujusmodi Satanæ (I Cor. v, 5)*. Satanæ quippe adversarius vel contrarius interpretatur per, quod contrarietatis nomen significatur traditum peccatorem contrariis anterioris vitæ consuetudinibus : verbi gratia, ut qui ante deliciis, nunc utatur amaritudinibus, et quidquid aversum vel contrarium est voluptatibus, exerceat pœnitentiæ diebus, tu intereunte hujusmodi contrarietate per afflictionem carnis (370) spiritus in die Domini salvus mereatur existere.

41. Sciendum autem alium modum esse pœnitentiæ, quo judicio totius Ecclesiæ quis certo tempore [*subaudi pœnitentiam agit*], alium quo nostra sponte pœnitemus omni tempore : Istud nulla constringitur lege, nisi prout quisque sibi velit indicere tantum, ut pro modo ægritudinis medicinam sibi noverit adhibere salutis. Illud vero ea constringitur conditione, ut nil laxius sibi possit ab eo quod præceptum est agere, nisi ipsius, a quo ligatus est, leviget auctoritate, aut forte ipsius industria hoc eum ligaverit moderamine, ut si ipse defuerit, ab alio sibi absolutionem liceat postulare (371). Pœnitentiam

cati confodior.

(368) Id est : *felix ergo ille, cujus documenta sunt flagella alterius,*

(369) *Scamma* est arenæ spatium luctaturis designatum, ultra quod progredi non licet. Cælius Aurelianus lib. ii, cap. 1 : *In arena spatium, quod appellat scamma. Mox quorundam, id est quarundam rerum, abstinentia.*

(370) In vulg., *carnei, male.*

(371) Non de absoluti de sacramentali loquitur, sed de ea, qua impositam pœnitentiam pro fervore ipsius pœnitentiæ, aliisque justis de causis laxari posse sacri canones tradunt. Id ab eo tantum erat

vero nec iste nec ille digne agere convincitur, si dum unum quodlibet vitium sese macerando insequitur, aliud simile, aut forsitan gravius, aut certe plura alia committere non veretur. Nam sunt nonnulli, qui pro commissio pœnitentes homicidio, aliud meditantur homicidium. Sunt etiam, qui cum homicidium pœnitent, adulterium perpetrare non abhorrent. Quid istis evenit, nisi quod dicitur: *Væ peccatori terram ingredienti duabus viis?* (Eccli. II, 19.) Duabus viis quippe terram ingredi nititur, qui unum insequendo vitium, viam salutis quærere videtur; cætera vero exsequendo, viam mortis incedere comprobatur; cum apertissime Jacobus dicat apostolus: *Qui in uno offenderit, erit omnium reus* (Jac. II, 10). Hoc enim quod de homicidio et adulterio exprimi gratia dixi; de cæteris unusquisque noverit debere intelligi.

178 12. Notandum interea quales impios Dominus suscipiat conversos; ait enim: *Si averterit se impius ab impietate sua, et egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis suis quæ operatus est, et custodierit omnia præcepta mea, et fecerit iudicium et justitiam, vita vivet, et non morietur* (Ezech. XVIII, 27). Si, inquit, egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis, et custodierit omnia præcepta mea; ne tu te putes aliquod pœnitendo delere posse peccatum, si contemptor Domini fueris præceptorum. Omnia ergo crimina necesse est derelinquat, et universa præcepta Dei custodiat, qui indulgentiorem consequi desiderat, Cave igitur, omnis quicumque es, qui pœnitentiam desideras agere, ne duplici corde illud certamen velis adire; ne forte dum Deum te posse cogitas fallere, non quidem fallere, sed eum potius videaris irritare, quem oportuerat humillimo et purissima satisfactione placere.

13. Sed ad hoc quis idoneus. cum nemo aliquid possit suis viribus? Unde quotidie clama, imo incessanter, etiam tacendo et aliud quodlibet agendo desiderans postula: *Cor mundum crea in me, Deus* (Ps. L, 12). Quod si nitenti tibi ipsa prava consuetudine exui difficilis occurrit effectus, ne rogo ideo deficias. Naturalis enim iste est omnium conatum usus. Magnus enim lapis difficile evehitur ad summa, cito ruit ad infima; nec a primordio quis potest esse perfectus teste enim Augustino, difficile est ut sic homo muteatur, ut non habeat unde reprehendatur. Tunc tene te ad Christum, clama: *Trahe me post te* (Cant. I, 4); et: *Educ de carcere animam meam.* (Ps. CXXI, 8). Et ne tuis innitaris viribus, audi eundem Augustinum: *Pugna contra concupiscentias, Deo desistente, si potes; laborare potes, vincere non potes.* Unde Psalmista: *Si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris, et enim illuc manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua.* (Ps. CXXXVIII, faciendum, qui pœnitentiam imposuerat, nisi forte ea moderatione illam imposuisset, ut ipso deficiente, ab alio absolutionem, seu mitigationem ejusmodi liceret postulare.

(372) Voces *peccata maxima* cum in codice traductæ fuissent post sequentia, *Lauda custodientem te,*

9), ac si dicat: *Quantumvis nitar, quantumvis laborem, quovis mentis acicevolem, quovis proficiendo conscendam, cum ipsis pennis me scio casurum, nisi dextera tua solitum præstet auxilium. De ipso vero auxilio quantum præsumat, alibi ita demonstrat: Promitto vobis, filioli, et certus sum, quia si quis ex corde pœnituerit, et ad vomitum peccati reversus non fuerit, salvus erit: tantum est fide [f., ut fide] non dubitet, ne delectationes repetat.*

14. Inter hæc igitur, subruente tentatione subita, si aut in cogitatione, aut in verbo, aut denique in facto te improvise contingat labi; ne desperes, ne deseras inceptum, ne bene agendi in aliquo interrumpas cursum; repara redivivum certamen, resume conflictum, reaccende audaciam, vindica injuriam. Solet dux cum militem plus diligere, qui frequentibus ictibus confossus, rursus adversarium revocato certamine impetit, quam eum qui aut nunquam [subaudi impetit], aut **179** terga dedit, nil virtutis inimicum expugnando monstravit. Audi etiam super hoc Scripturæ sanctæ consilium: *Si spiritus, inquit, potestatem habentis super te ascenderit, locum tuum ne dimiseris, quia curatio cessare faciet* (372) *peccata maxima* (Eccl. X, 4).

15. Sanus es? Lauda custodientem te Dei misericordiam. Infirmus es? Lauda flagellantem pii Patris justitiam. *Bonum est, inquit Psalmus, confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime.* Quomodo? *Ad annuntiandum mane misericordiam tuam, et veritatem tuam per noctem* (Ps. IX, 5), *mane prosperitatem, noctem* significans adversitatem, ac si dixisset: *In prosperitate misericordiam, in adversitate bonum est annuntiare tuam laudando justitiam.* Sanus es? Audi a quo contineris: *Custodit Dominus omnia ossa eorum* (Psal. XXXIII, 21). Infirmus? Audi unde consoleris: *Multæ, inquit, tribulationes justorum* (Ibid. 20), etc.; et: *Non sunt condignæ passionis hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis* (Rom. VIII, 18). Infirmus es? Audi, ne impatienter doleas: *Quem enim diligit Dominus, corripit* (Prov. III, 12). Sanus es? Audi, ne insolenter exultes: *Quod si extra disciplinam estis, cujus participes facti sunt omnes; ergo adulteri et non filii estis* (Hebr. XII, 8). Sanus es? Time ne tibi dicatur: *Fili, recordare quia recepisti bona in vita tua* (Luc. XVI, 25). Infirmus es? Opta ut de te dicatur: *Et Lazarus similiter mala.* Amplectere tu, *nunc vero hic consolatur.* Time tu, *tu vero cruciaris.* Verumtamen ne te solum ipsa infirmitas, aut istum sanitas reddat ingratum, noveritis quia quibusdam infirmitas, aut quolibet flagella aut ad profectum, aut ad probationem, aut ad solam gloriam Dei sunt: quibusdam autem aut ad correctionem, aut ad initium malorum, videlicet ut dum hic flagellantur, nec corriguntur, hic ut sensum aliquem ibidem redderent, editores intra uncas adjecerunt duo alia verba sic: *Lauda custodientem te, peccata maxima (vita per) Dei misericordiam.* Illis autem vocibus huc revocatis, ubi sane leguntur apud Ecclesiasten, nulla additione opus est, ac textus optime restitutus intelligetur.

incipiant torqueri, ut in æternum crucientur. *Multa enim flagella peccatoris* (Psal. xxxi, 10). Vide Pharaonem, considera Herodem. Et quibusdam sanitas, aut alia bona temporalia aut ad probationem, aut ad aliorum utilitatem, aut ad iudicium dantur: non nunquam vero ideo dantur: ut abundante viatico in præsentia liberius ad mensura bona tendatur; sive ut, dum pure quis ministrat aliena, quandoque perveniat ad sua; et dum cum Dei gloria ministrantur momentanea, gloriosus cum boni operis fructu perveniat ad æterna. Scriptum est enim: *Dedit eis regiones gentium* (Psal. civ, 44) etc. Tanto ergo minus vel affici ad hæc utraque debet quis vel extolli, quanto minus ad quid sint prærogata, in hoc valet difficile mundo perpendi.

16. Sapiens aut. es, aut esse vis, aut forte diceris? **D** Stultus secundum Apostolum in hoc sæculo efficere, ut sis sapiens (I Cor. iii, 18). Stultus es? *Inclina, secundum Salomonem, aurem prudentibus* (Prov. v 1), ne sis stultus. Sapiens es? Audi: *Non plus sapere quam oportet sapere* (Rom. xii, 13). Stultus es? Audi: *Qui autem ignorat ignorabitur* (I Cor. xiv, 38). Sapiens es? Audi: *Prudentiæ tuæ pone modum* (Prov. xxxiii, 4). Stultus es? Audi: *Usquequo, inquit, parvuli diligitis infantiam, et stulti ea quæ ubi sunt noxia cupient, et imprudentes odibunt scientiam?* (Prov. i, 22.) Sapiens es? Audi: *Intellectus bonus omnibus facientibus eum* (Psal. cx, 10). Stultus es? **C** Intellige: *Qui avertit aurem suam ne audiat legem, oratio ejus erit execrabilis* (Prov. xxviii, 9). Sapiens es? Cave quod dicit Apostolus: *Melius eis fuerat non cognoscere viam veritatis, quam post agnitionem retrorsum converti* (Hebr. x, 26). Stultus es? Vide quid dicat Dominus: *Qui est ex Deo, verba Dei audit; propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis* (Joan. vii, 47). Sapiens es? Evita prudentiam carnalem. Stultus? Sectare prudentiam spiritualem. Sapiens? Audi: *Ne sis sapiens opud temetipsum*. Stultus? *Time Deum et recede a malo* (Prov. iii, 7). Sapiens? Agnosce ipsum tuum nescire. Stultus? Aude sapere, ne tentatio te subjuset, antequam metus. Sapiens? Audi: Sapiens cris, si te non esse credideris (Aug. de Ani. et ejus orig. l. iii, c. 4). Stultus? Non naturæ, negligentia sapientia denegatur. Sapiens es? Audi: *Altiora te ne quæsieris*. Stultus? *Quæ præcepit Deus illa cogita semper* (Eccli. iii, 22). Audite eundem simul utrinque: Neuter excusatur, nec ille qui legit, nec ille qui legere noluit; plus deliquit qui negavit quod legit. Ille autem, qui cum potuit, noluit scire quod faceret, nequaquam evadet; quia dictum est in Job in cujusdam descriptione maledictionis, sive scilicet Judæorum crucifigentium, sive Judæ tradentis Dominum [*repete dictum est*] sive principali illi superbiæ, sive genera-

(373) Construe: *conabor, quo citius potero, expedire, id est explicare, tria sicut in corpore, ita et in animo esse genera incrementorum, conabor, inquam, expedire prosequens ipsum verbum e verbo, sicut hic protulit, id est hic qui plura superius in adminiculo*

tioni communiter malorum (utrisque enim militat sensus): *Revelabunt cæli iniquitatem ejus, et terra adversum cum consurget, et manifestum erit peccatum illius in die furoris Domini* (Job. xx, 27), cum eis [*id est cum peccato eorum*], qui dixerint Domino Deo: *Recede a nobis, scientiam viarum tuarum nolumus* (Job. xxi, 14). Itemque: *Ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt*; et Sapientia satis idem terribiliter: *Vocavi, ait, et non venistis, etc.; ego quoque in interitu vestro ridebo* (Prov. i, 23), etc. Propheta etiam in Threnis deplorans: *Propterea, inquit, ductus est captivus populus meus, quia non habuit scientiam* (Isa. v, 13). Alius vero: *Omnis, ait, iniquitas ab ignorantia descendit*. Et illud: *Noluit, intelligere ut bene ageret* (Psal. xxxv, 4). Iterumque: *Nescierunt neque intellexerunt, in tenebris ambulunt, movebuntur omnia fundamenta terræ* (Psal. lxxxii, 5). Dominus vero in Evangelio: *Qui est, ait, ex Deo, verba Dei audit* (Joan. viii, 47). Ne vero tu, neve ille alter ad qualæncunque sapientiam me putet vos invitare, præter ad illam quæ ex Deo est; et ab aliquacunque [*subaudi sapientia*], cum cautelam suadeo, compescere alteram, cum nulla sit alia; conabor quo citius expedire potero (373), tria sicut in corpore, ita et in animo esse genera incrementorum, verbum e verbo, sicut hic, id est, qui plura superius in 181 adminiculo, istius operis protulit, prosequens ipsum. « Est enim unum, inquit Augustinus, in corpore necessarium, quo naturalis convenientia impletur in membris; alterum superfluum, sicut interdum senis digitis nascuntur homines; tertium noxium, quod cum acciderit, tumor vocatur; etenim sic membra crescere dicuntur, revera enim locum occupant ampliorem, expugnata bona valetudine. Ita in animo quædam quasi naturalia incrementa sunt, cum [*subaudi animus*] honestis, et ad bene beateque vivendum accommodatis augeri dicitur disciplinis. Cum vero ea discimus quæ mirabiliora quam utiliora sunt, quanquam nonnullis rebus plerumque opportuna, supervacanea tamen et de illo secundo genere numeranda sunt. Noxium vero illud genus est artium, quo anima sauciatur. » Istud ergo (ut hæc tria qualiter accipi debeant suppetam) pessimum genus sciendi omnimodis respuendum, secundum cavendum, primum est amplectendum: ipsa est enim vera sapientia, imo nulla alia, quæ nulla suadet nisi honesta; nulla docet nisi utilia; nulla præcipit nisi Deo acceptabilia.

17. Prudens es? Esto et simplex. Simplex es? Esto et prudens. Nec enim unum sine altero aliquid valet, ut esse virtus valeat. Nam prudentia sine simplicitate calliditas; simplicitas sine prudentia fatuitas est. Audi Dominum dicentem: *Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ* (Matth. x,

istius operis protulit, videlicet Augustinus. Quod paucis idem est ac dicere, conabor explicare et ostendere Augustini verbis, tria esse genera incrementorum sicut in corpore, ita et in animo.

15). Volo ergo te, ut de quodam (374) satis Gregorius ait lepide, scienter nescium et sapienter indoctum. Lætus es? Utinam in Deo. Tristis es? Utinam esses pro incolatu tuo. Lætus es? Audi in quo gaudere debeas: *Gaudete in Domino semper* (Ephes. iv, 4). Tristis es? Audi qualiter affici debeas: *Quæ enim, ait Apostolus, secundum Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur* (II Cor. vii, 10). Dicit tibi psalmus: *Lætamini in Domino* (Psal. xxxi, 11). Dicit et tibi Apostolus: *Omne gaudium existimate fratres mei, cum in tentationes varias incideritis* (Jac. i, 2). Audiatur (375) igitur lætus ne insolescat: *Væ vobis, qui ridetis, quia plorabitis et flebitis* (Luc. vi, 21). Audiatur tristis ne amarescat: *Beati qui nunc fletis, quia ridebitis*. Lætus: *Gaudete quod nomina vestra scripta sunt in cælo* (Luc. x, 20). Tristis: *Iterum autem videbo vos, et gauderit cor vestrum, et gaudium vestrum nemo tollet a vobis* (Joan. xvi, 22). Lætus: *Spe gaudentes* (Rom. xii, 12). Tristis: *Quasi tristes, semper autem gaudentes* (II Cor. vi, 40). Audiatur utique tristis: *Gaudete justi in Domino* (Psal. lxxii, 4). Lætus: *Plange quasi virgo* (Joel. i, 8). Tristis: *Gaude et lætare, filia Sion* (Tren. iv, 21). Lætus: *Quantum exaltavit se, et in deliciis et lætitia fuit, tantum date ei luctum et planctum* (Apoc. xviii, 7). Audiatur tristis: *Tristatur aliquis vestrum? Oret æquo animo et psallat* (Jac. v, 13). Audiatur lætus: *Hilarem datorem diligit Deus* (II Cor. ix, 7). Hæc itaque duo ita compegi, ut et tristis mœrorem æquanimitate, oratione, et crebris, si ad hoc idoneus est, psalmodiis mitigare contendat, ne in rancorem incidat; et lætus hilaritatem sui non alio [id est aliter] quam cum Dei gratia in operibus bonis Deo ostendere **182** humiliter satagat, ne offensam pro lætitia incurrat, et [supple ut] meritum pro beneficio præparet. Dictum est enim a quodam, ut credo, veracissime (hanc enim prerogativam sibi dicendi comparavit puritate, ut de ipsius testimonio nullus debeat dubitare): *Qui panem agenti tribuit tristis, et panem et meritum perdit*. Hinc et ille qui superius, id est Augustinus, sæpissime: *Si cum hilaritate, inquit, bonam facis, tecum facis; si autem cum tristitia, fit de te, non tu facis*. Cum itaque importunius temporale gaudium cordi subrepat, respondeat intus moderatus vigor animi dolens de cæcitate præsentis sæculi: *Quale mihi gaudium erit qui in tenebris sedeo, et lumen cæli non video?* (Tob. v, 42). Rursus dum sese tristitia intolerabiliter ingerit, erecta in arcem mentis constantia dicat: *Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio? an angustia?* (Rom. viii, 35.)

18. Cum igitur naturale quodammodo sit omnibus magis flere quam ridere, siquidem a fletu omnes videmus nascondo incipere; convincitur legem naturæ excedere, qui dissolutior in ridendo existens,

(374) Id est de S. Benedicto, de quo sane S. Gregorius lib. ii Dialog. initio scripsit: *Recessit igitur scienter nescius, et sapienter indoctus*.

(375) Vulg., *audi ait, et ne insolescas*. Correctio-

A raro, aut forsitan nunquam, nec pro desiderio cœlestium, nec pro jactura terrestrium, nec pro ipsa mortalitatis contemplatione, quæ propter ipsum inevitabilem occasum tot quotidie subjacet casibus, quot servit necessitatibus fletum aliquem corde proferre, aut oculis valet elicere. Quod enim aliquoties utilior quam lætitia sit tristitia, testatur qui dicit: *Cor stultorum ubi lætitia, et sapientium ubi tristitia* (Eccl. vii, 5). Cui ille, qui superius, satis concinit laute: *Utilior, inquit, sæpe tristitia est, quæ comitem solet habere gravitatem*. Alius item: *Ipsa, inquit, nostro Deus gaudet lamento*; unde dicitur: *Ante ruinam exaltatum cor* (Prov. xvi, 18); et illud quod tametsi (376) de futura perditione maxime, tamen et de præsentis potest intelligi eventurum varietate: *Risus dolore miscebitur, et extrema gaudii luctus occupat* (Prov. xiv, 13). Quomodo ergo inter hæc utraque statum mentis debeat moderari, sapienter te docet qui dicit: *In die malorum ne immemor sis bonorum, et in die bonorum ne immemor sis malorum* (Eccl. xi, 27). Hoc enim facto nec lætitia dissolutum, nec tristitia faciet desperatum: quod facundissime ille incomparabilis eloquii, supra qui paulo, ore depromit (377) aureo: *Si qua, inquit, est præsentis temporis lætitia, ita est agenda, ut nunquam amaritudo sequentis supplicii recedat a memoria*. His ita confectis, pensandum est cuique, unde in præsentis gaudere debeat, ne in futuro doleat; vel unde tristari, ne notam rancoris incurrat: nam et rident homines in præsentis et plorant; et quod rident sæpe plorandum est, et quod dolent gaudendum. C Ridet enim quis quod plorandum est, sicut de quibusdam dicitur: *Lætantur cum male fecerint, et exsultant in rebus pessimis* (Prov. ii, 14). Item plorat aliquis, cum ei aliquid adversi contigerit; cum potius gaudendum esset illi, quia: *Quem diligit Dominus: corripit, flagellat autem omnem filium quem recipit* (Hebr. xii, 16). Unde igitur oportet **183** gaudere nisi de profectu piorum? Unde tristari nisi de defectu eorum? Unde gaudere nisi de felicitate promissa? Unde tristari nisi de peregrinatione hac diuturna? Leve enim est desiderium patriæ, si desunt penitus lacrymæ in peregrinatione; et frigida nimis torpet charitas in corde, si de profectu fraterno gaudere, et pro defectu nescit omnimodis dolore; unde et Augustinus: *Odit, ait, patriam, et valde vituperat, qui putat sibi bene esse, cum peregrinatur*.

D 19. Est etiam alia non usitata quidem multis, sed tamen Dominicis mandata præceptis causa exsultationis. Enumeratis quibusdam quippe adventum ejus præcedentibus signis, ait discipulis: *His autem fieri incipientibus, respicite, et levate capita vestra quoniam appropinquat redemptio vestra* (Luc. xxi, 18); quasi dixisset: Dum transire ea quæ non amatis cernitis, prope illud scitote esse quod in hianter quæ-

nem ex contextu ac sensu nemo improbabat.

(376) Vulg., *tamen si, minus bene*.

(377) Id est qui paulo supra deprompsit; cujus scilicet testimonium attulit paulo ante.

istis. Valde autem metuendum hoc exemplo cuiquam Christiano de percussione mundi dolere, ne dum mundum compatiendo ei deprehenditur diligere, inimicitias Dei videatur incurrere, Apostolo terribiliter intonante : *Quicumque voluerit amicus esse sæculi hujus, inimicus Dei constituitur* (Jac. iv, 4). Neque enim lugendum est in precibus pro re terrena, quia videlicet juxta dictum Gregorii fructum nullum habent lamenta, quæ cum lacrymis student quærere peritura, quod et Esau approbat consternatio cassa. Quanquam, licet moderate, etiam de rebus minimis Deus oporteat precari, vel, sicut in Timeo dicit Plato, Dei præsidium implorari. Quid autem in talibus sit agendum, monstrat Habacuc prophetæ oraculum, qui dum quasdam sæculi dinumerasset clades, concludens adjunxit : *Ego autem in Domino gaudebo* (Habacuc. III, 18). Et Psalmista : *Lætabitur, inquit, justus, cum viderit vindictam* (Psal. LVII, 11); videlicet sciens adesse in proximo remunerationem bonorum, cum crebrescentem vindictam viderit malorum. Itemque : *Renuit consolari anima mea* (Psal. LVI, 3). Hoc itaque est gaudium bonis specialissimum, huic nullus communicat impiorum. In hoc enim sæculo impii æque ut justi et gaudere videntur et affici. Gaudent enim cum acquirunt, gemunt cum perdunt. Similiter sancti, et non similiter, quia ex rebus etiam differentibus : nam illi pro damnis terrenis, isti pro cælestibus desideriis; et tamen gaudent sancti cum acquirunt utique fructum laborum; mœrent autem cum perdunt, id est cum aliquos de consortio sui excidere conspiciunt. Irrident illi pie plorantes, deflent isti inaniter ridentes, inaniter etiam lugentes; a visu enim ad luctum, a fletu etiam pergunt ad fletum, a fletu cum risu, ad fletum sine risu : luget quippe quilibet eorum proximum euntem ad regnum, cum potius deberet lugere seipsum festinantem ad interitum. Tu ergo ne insolenter gaudeas, ne inaniter lugeas; gaude in Domino, lætare in Deo salutari tuo; luge in sæculo, geme pro cælesti desiderio; plange pro tuo et proximi peccato, suspira et tristare pro incolatu hoc diuturno. Dabit tibi ille pro luctu gaudium, pro gemitu exultationem, pro planctu jubulum, qui est consolatio mœstorum, spes laborantium, **184** auxilium pereuntium; qui loquitur per Evangelium : *Iterum autem videbo vos, et gaudebit cor vestrum, et gaudium vestrum nemo tollet a vobis* (Joan. xvi, 33). Jam enim

(378) Augustini textum, quem hic promittit, in finem libri rejectum invenies.

(379) Legebatur *pendose ego pro ergo, et deerat*

A spe futuri boni; et si gaudes ad temporale commodum, time æternum judicium. Consiliatorem enim, ut ait Gregorius, animum inhabitat, qui dolens de presentibus ad æterna festinat.

20. Verum quia ad calcem nos, Deo annuente, videmur propinquare præloquii, cavendum est ne properantius quam expedit festinantes, quia semel cœpimus omnes admonere, aliquem relinquamus, aliquem negligamus : quod ne fiat, hortor et admo-neo ut omnes Christiani, omnes baptizati, omnis ordo, conditio, sexus, ætas, et professio, divites, mediocres, et pauperes, sani et infirmi, juvenes et senes, ipsique infantes, peccatores et justi, clerici et laici, omnes, inquam, nullo relicto, nullo excepto, qui partem volunt habere in Christi regno, omnes seipsos excitent, seipsos admoneant, omnes aures cordis adhibeant illi parabolæ, quam de rege et servis, bono et malo (Matth. xxv, 15), quorum unus quinque, alius duo, tertius unum erogandum suscepit talentum, proposuit Dominus ipse. Hoc enim, quod illum dicit egisse, ipse quotidie non desinit agere; illa, quæ ipsis contigisse narrat, universis in die judicii pro diversitate operum contingere (qui habet aures audiendi audiat (Matth. xi, 15) intelligat et incunctanter agnoscat. Nemo se potest excusare, nullum talentum accepisse, etiamsi omnino debilis videatur esse, cum et ipsa infirmitas sæpe detur pro munere. Habet aliquis sapientiam? Maximum hoc est talentum, nullum enim majus. Habet divitias? est quidem minus, ad erogandum aptissimum. Utitur qualibet arte? Valet ex ea multiplicare talentum perutilè. Habet locum apud principem vel amicum? Et quod non valet ex suo, ex illius potest operari talento. Desunt omnia. Sed tamen adest vita; adsit et voluntas bona, nec minora congerit lucra.

21. His igitur districte et capitulatim, licet veluti ex superfluo, quia nec proposita fuerant animo, verum non inutiliter transcursis, ut puto, postquam paucis, quomodo divina medicamina et omnibus omnia, et singulis congruant singula, præmonstravimus; superest ut modo illum, cui ipsum porrigimus agonisticum alloquentes, ita demum (378) quædam beati Augustini interponamus de utilitate vigiliarum, et sic adoriatur in nomine Domini ipsum. Adesto itaque totus, et hæc quæ dicuntur fenestratis [id est apertis] animi percipe sensibus. Primum omnimodis a te volo perquirere, utrum propria sponte hoc tam singulare velis certamen adire. Ita est, inquis. Si igitur **185** ita est, vide ergo (379) in ipsis initiis, antequam scilicet hoc tam arduum iter, et a paucis agressum, a quibusdam vero segniter inchoatum, segnus derelictum; a quibusdam fortiter arreptum, longe aliter consummatum; ab aliquibus autem bene incœptum, optime peractum, adire incipias; ut primum pede solertis discretionis sollicite pertentes, utrum hoc, dum bene inchoaveris, ad vide. Ut autem sequentium sensus constaret, supplendum fuit vide, vel aliquid simile supplendum.

D

calcem perducere valeas [*subaudi iter*] optimæ perfectionis. Incassum quippe tam summum bonum incipitur, si ante finem deseratur; nec in sacrificio Domini accepta est hostia, si defuerit cauda (*Levit. III, 9*). Tacitis etiam fratrum indumentis, Joseph tunica polymita refertur et talaris (*Gen. XXXVII, 23*): polymita propter diversitatem, talaris propter consummationem. Quibus contra Propheta impiis imprecando: *Fiant, inquit, sicut fenum tectorum* (*Psal. CXXVIII, 6*): illeque, qui laborantibus ad vesperum denarium reddere consuevit: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* (*Matth. X, 21*). Milleque hinc occurrunt testimonia, quibus monstratur nil boni valere initia, si desit perfectio sancta. Commonefaciat itaque ad summa nitentem animum similitudo illa Domini, quam protulit, ut in verbis legitur Evangelii: *Quis enim, inquit, volens turrim ædificare, non sedens prius computat sumptus qui necessarii sunt, si habet ad perficiendum? ne forte cum posuerit fundamentum, et non potuerit perficere, omnes qui viderint, incipiant illudere ei dicentes: quia hic homo cœpit ædificare, et non potuit consummare* (*Luc. XIV, 28*). Quod totum ideo constat prolatum, ut scias commodius esse, quemlibet in imis sese humiliter comprimere, quam inconsulte summa tentare, nec adipiscendo, verecunde deficere, spectatoribus occasionem irrisionis præbere. Et quidem providendum summopere, ne, dum a bonis communibus ad ea, quæ multorum vires superant, improvide quivis nititur, nec perseverando ad id pervenit quod inchoando conatur, contingat illi quod in Job legitur: *Quia omnes qui eum viderint, dicent, ubi est?* (*Job. XXXVI, 25*.) Videlicet quia nec hic, ubi communiter cum cæteris bene valere, nec illic invenitur, ubi transcensis aliis singulariter visus est festinasse. Multiplices inter hæc subtilesque nimium diaboli insidias convenit considerari, invidiam ejus maximam, hancque veluti proprie illis intendere, quos ad sublimiora viderit festinare. Se enim videns delapsus ad ima, dolet indicibiliter, quando aliquem evehi considerat ad supera. Tribus quippe obsidionum generibus horum unumquemque quotidie non cessat vallare, in initio scilicet intentionis, in itinere actionis, in fine consummationis.

22. De his tribus si per singula plenius cupis edoceri, habes ea sufficientissime in Moralibus Gregorii. Quod si obstinato, ut optamus, animo, dictum reminiscens: *Qui observat ventos, non seminatur; et qui considerat nubes non metit* (*Eccl. XI, 4*); hujusmodi adire luctamen interritus desideras; cave ante omnia, ne quid terrenum, ne quid sæculare, ne quid bestiale in tuo resideat corde: *Bestia enim si tetigerit montem, lapidabitur* (*Exod. XIX, 12*). Inde hoc in mari magno et spatioso, in quo sunt reptilia, quorum

(380) Vulgati mala interpunctione et mendosa lectione habebant *cave scriptum ante solem*. Interpunctionem, et veram, ni credimus, lectionem restituumus, quam comprobatur locus Job, cui hic alluditur. *Nunquid virere potest scirpus absque humore. . . . Humectus videtur, antequam veniat sol,*

A non est numerus (*Psal. CIII, 25*), navim adhuc tuam esse considerans, sollicitè draconem, moneo, caveo. Illude ei, antequam ipse tibi. Regulam [*id est basili- scum*] in ipso visu intentionis observa. Scito ejus naturam esse, ut cum prior hominem videns interficiat, ipse quoque visu hominis præventus interficiatur. Linguam quoque vipereæ suggestionis sollicitè prævide, et surgens pravum opus aspidalis inchoationis valebis necare. Cumque hominis primam frontem monstraveris in principio operis, *satage* ne in bestiam desinens irrationabilis executionis, monstro monocœntauri noteris. Congregationem hypocritæ sterilem cave (*Job xv, 24*). Scriptum ante solem (380) humectum in ortu ejus (*Job VIII, 16*), arentem devita. Fecundas quidem, sed neglectas vites conspice a bestiis et volatilibus voluntarius conculcari quam steriles. Terram duabus ne velis ingredi viis (*Eccl. III, 28*), dum et bona Dei amore facis, et placere hominibus exinde cupis. Theaurum publice in via ne feras, ne a latrunculis, qui viam obsident, deprædantibus perdas. Ventum ne captes inanem, unde æternam debes percipere mercedem. Inter omnia enim milleformis et tortuosis flexibus innumerabiliter sinuati serpentis genera astutiarum, cautius observandum noveris nullumquam vitium cenodoxiæ pessimum. Hoc enim ita subtilissime in sanctorum utitur expugnatione, ut nisi se caverint vigilantissime, et latrocinantis dolos, non dico in intentione, et in omnimodo actionis corpore provide curaverint deprehendere, improvise eos percutiens, [*subaudi solet*] gravius ipsa virtute dejicere, quam soleat vitiis supplantare. Tunc demum linguam ipsam tuam prudentissime restringe. Hæc enim, teste Augustino, in tantum facilis, et labilis, et ad dejiciendum ex arce animum est proclivis et efficacibilis, ut sæpe contingat, ut quod mens non cogitat, ipsa loquendi facilitate incurrat. Et ne leve autumes in verbo labi sæpe, audi, Jacobus quid tibi dicat apostolus præcipue: *Si quis se putat religiosum esse non refrenans linguam suam, sed seducens cor suum, hujus vana est religio* (*Jac. I, 26*). Et alibi: *Lingua inquietum malum, plena veneno mortifero* (*Jac. III, 8*). Itemque: *Mors et vita in manibus linguæ* (*Prov. XVIII, 21*). Rursumque: *In multiloquio peccatum non deerit* (*Prov. X, 19*). Pulchreque quidam nostrorum duobus adjunctis (381): Nullatenus, ait, quis salvari putandus est, quandiu inordinatis moribus adhærere, supervacuis verbis delectari, turbulentis cogitationibus non timet devastari. Deo antem gratias. Ecce enim subito et veluti ex improvise dum cavendæ istum loquacitalis gratia in testimonium ascire **187** studui, totum pene negotium, quod multis verborum circuitioibus vix posse putaveram expediri. confeci. Vis enim salvari, *et in ortu suo germen egredietur. Scirpus humectus est juncus humidus.*

(381) *Duobus adjunctis* inquit, quia sequens sententia non solum de peccatis linguæ, sed etiam de aliis duobus vitiis agit, nimirum de moribus inordinatis, et de turbulentis cogitationibus.

remunerari, et coronari? Dum caves ab operibus inordinatis, parce et a verbis supervacuis, contine te et a cogitationibus immundis, sequere inoffenso pede operis vocem Domini vocantis: *Qui enim, ait ipse, vult post me venire, abneget semetipsum, tollat crucem suam, et sequatur me* (Luc. ix, 23). Sequi autem, id est imitari Christum [*subaudi est*], eadem qua ipse pergit via ire post ipsum: quod est non ambire terrena, non cāduca sectari lucra, honores declinare infimos; adversitatem mundique contemptum pro amore ejus libenter amplecti; cunctis prodesse, etiam ultra vires, velle; injurias nulli inferre, a quovis autem illatas patienter sufferre, ipsis quoque inferentibus, beneficia, si est unde; sin alias, oratione sedula illis veniam postulare; quoscumque valet secum ad amorem patriæ celestis erigere.

23. His piæ voluntatis conatibus si te in campo prius exercueris operationis, invictum, fateor athleticam imperatori (383) palæstritæ, editioribus spectatoribusque exhibes cunctis, dummodo et in his, ut quibusdam miserrime contigit, non defatiscaris, et semper ad potiora nitaris, donec bono certamine optime certato, cursu feliciter consummato, fide indeficue servata, perenni remunerationis bravo gloriose diteris. Ideo autem, ut reor, ipso disponente, in cujus manu sumus et nos et sermones nostri, ita in longum producta est oratio, ut monstratis minorum actionum qualitatūve proprietatibus, tandem perveniretur ad summum, quem tu aggredi conaris, apicem actuum; quatenus ab imis præceptorum Domini veluti per scalam caute cessimque scandendo ad elatiora provectus, nil amplius restet quod requiras in imis; qui per inaccessibilem multis vivendi ordinem ipsis jam hæreere mereberis summis, sive etiam ut (de qualicunque ordine, conditione, dignitate, affectu, sexu, ætate ad id certaminis opus millies prædicabile manus volueris dare) istic invenias quomodo te prius in tuis exercitare debeas, ut ita demum ad ea, quæ ultra te sunt, felici progressu conscendas, ne quando missa semel manu in aratrum, alicujus domesticæ provisionis obtentu oculos intentionis ab incæpto cogaris retorquere retrorsum, et aut tortuosum et inutilem facere sulcum, aut arantum vulnerare vestigia boum. Quod si aliquis, ut jam in alio docuimus epilogo, invenitur, qui non sui sponte, ~~188~~ sed

A alterius factione hunc vivendi ordinem imitari cogatur sive certo, sive omni tempore vitæ; jam in posterioribus illi me credo satisfecisse. Hic jam nil amplius credo residui nisi hoc adjicere, ut si forte ab hac necessitate cum Dei gratia contingat liberari, nullo unquam tempore ex toto assuetum in pœnitentia prætermittat morem vivendi, sed diebus residuis omnibus in ejus pareat actibus, quod eum suis habenis a petulantis vanitatis anfractibus jam olim coercuerit misericors Dominus. Hoc facto et meritum acquirere sibi, et gratiarum actionem magistro, et satisfactionem Domino, et laudem referre videbitur Deo, qui eum in præsentī flagellavit, ne in æternum perderet; temporaliter erudiens, ut sempiterni regni dignum hæredem constitueret. **B** Quod si secus hanc nostri consilii declinare ei placuerit viam, ille quid agat viderit: nos tamen valde metuimus, ne sibi hoc divinum conveniat opprobrium, quia non est inventus qui rediret et daret gloriam Deo (Luc. xvii, 18); et quod adhuc gravius, sententiæ illi subiaceat, quam idem Dominus de immundo spiritu exeunte (Luc. xi, 24), et octeno capite redeunte monstravit. Unde et cuidam sanato, ait: *Vade, et amplius noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat* (Joah. viii, 11). Et illud quod propheta deplorat: *Percussisti eos, inquit, nec doluerunt; attrivisti eos, et non sunt reversi* (Jer. v, 3). Considerandum etiam huic video, quia quosdam longa ægrotudo ad vitam sæpe reformat, quos postea levissima cujuslibet rei occasio, dum se quasi quadam securitate resoluti incautius custodiunt, a vita funditus exstinguit. Hoc ergo ne et sibi contingat metuat, et salutis suæ talium quis consilium, dum locus est, capiat ne, dum rursus voluerit, non valeat.

24. Cæterum si aliquem forsitan movet, quod modernis in hac præfatione doctorum exemplis (383) æque usus sim ut antiquis, et contentonem me, sive usitatius compilatorem hac de causa velit dicere, quasi qui alienis sumptibus propria velim construere; causam non immoror reddere. Dicente enim Psalmista: *Domine, rigans montes de superioribus suis* (Psal. ciii, 43); quantum ipso irrigante per ipsos ariditatem ingenioli mei (384), qui et ipsorum superiores per se irrigavit, et per istos illos (385), perque illos nos nimium adhuc arentes, non quia defuerit imber, [*supple sed*] quia non magis

(382) Vide not. 41, in præmium libri primi.

(383) Moderna doctorum exempla sanctorum Patrum testimonia appellat; antiqua vero sanctorum Librorum auctoritates. Simili sensu postea *modernos et antiquos* nominat.

(384) Construe et explica sic: *quantum potui intelligere ipso Domino irrigante per ipsos* (id est modernos, ut vocat, doctores, seu sanctos Patres) *ariditatem ingenioli mei, qui et per se irrigavit superiores ipsorum* (id est sacrorum Librorum scriptores) *et per istos* (id est scriptores sacros) *irrigavit illos* (id est sanctos Patres), *et per illos irrigavit nos nimium adhuc arentes; non quia defuerit imber, sed quia nos malentes complui pulvere squalore vitio-*

rum, quam pluvia voluntaria, quam ipse Deus segregavit hæreditati suæ, obteximus nos quodam tegmine iniquitatum: quantum, inquam, potui intelligere, visum est congruum, nos indifferenter debere uti exemplis eorum (modernorum) sicuti et antiquorum: siquidem, etc.

(385) Vulgati *per illos istos*. Sententia contextus erigit *per istos illos*; isti enim sunt superiores, quos Deus per se irrigavit, id est scriptores sacri; illi autem intelliguntur doctores sancti, qui per scriptores sacros irrigati fuerunt. Post pauca *legebatur nisi quia, ubi non quia* exigente sensu emendavimus.

pulvereo vitiorum squalore, quam pluvia voluntaria, quam segregavit ipse hæreditati suæ (*Psal. LXVII, 10*), complui malentes, tegmine nos quodam obteximus iniquitatum, intelligere potui: visum est congruum **189** eorum, sicuti et antiquorum indifferenter nos uti exemplis debere, siquidem ea quæ ipsi acceperunt a superioribus, ita nobis pluerunt inferioribus, ut in quolibet sensu proprie quidnam (386) eorum debeat accipi, ipsis discernentibus pateat apertius, nec sit alicui opus errare per devia, et propria non propriis attribuere locis, dum quid eorum quem specialiter obtineat sensum, quemve rite occupet locum, in tractatibus copiosissimis invenis ipsorum; et ideo dum utilitas postulat te aliquid de Scripturarum testimoniis allegare, non esse opus inutilem aut fortassis periculosum laborem assumere, sed ita ut sint [*f.*, sunt] ab eis prolata proferre. Siquidem illorum (387) magis quam priscorum inniti exemplis, et labyrinthus Scripturarum adhuc perinaccessibilis mihi, et exemplum suasit duorum (388), quos in Ecclesiastica historia filios pinguedinis vocitatos, et luminaria dextra levaque assistentia candlabro legis (*Exod. xxxv, 14*), quos Cappadocia tanto tunc temporis vicinis regionibus fecundior, quanto ipsis nubibus completior protulit, nutrit, et docuit, imo quibus ipsa imbuta, nutrita et edocta luminosius cunctis enituit: qui cum per tredecim annos omnibus sæcularium Græcorum libris, remotis solis divinæ Scripturæ voluminibus, operam darent, earum [*scil.* Scripturarum] intelligentiam non ex propria præsumptione, sed ex majorum scriptis et auctoritate sequebantur, quos et ipsos ex apostolica successione intelligendi regulam suscepisse constabat. Et quia nemo scit nisi quod discit, dicant vero quidam etiam quæ ignorant, non potui ratione cogente aliqua dicere, nisi scit narrare, licet et ambigua quædam (389), licet per pauca, et ipsa mærori necessaria videar inse-

ruisse.
 25. Est et alia, sed jam superius reddita, nec minor istius cunctationis ratio, videlicet ne, si minus aliquis nostra auctoritate, quæ nulla est, ductus, etiamsi aliquid haberet quod de suo proferret, his quæ dicta vel dicenda erant, fidem dare recusasset, saltem his qui de Scripturis ea decerpere, et sano sensu ad nos voluerunt deferre, nobis consonantibus credere minime detrectaret. Qui enim in

(386) In vulg., *quiddam*, minus bene.

(387) *Illorum* nomine doctores sanctos intelligi notatione 385 observavimus; *priscorum* vero Scriptores sacros. Mox in vulgatis *est labyrinthus*. Et pro *est* reposuimus, cum sensus sit, duo persuasisse Ratherio, ut sanctorum Patrum magis quam sacrorum scriptorum uteretur exemplis, nimirum tum ipse labyrinthus sacrarum Scripturarum, tum duorum celeberrimorum Patrum praxis, qui intelligentiam sacrarum Litterarum non ex propria præsumptione, sed ex majorum scriptis et auctoritate derivarunt.

(388) Hi duo Patres in Cappadocia celebres sunt sancti Basilius et Gregorius Nazianzenus. Post pauca

A me nil unde placere alicui queam invenire valeo, quantum cunctis displiceam scio, verissimamque illam esse sententiam approbo, quia cujus vita despicitur restat ut et prædicatio contemnatur (S. GREG. I. 1, hom. 12, in *Evang.*); et ideo aliquid mea auctoritate, etiamsi adesset ulla, absque illorum comitatu proferre timeo, ne notam **190** increpationis ipse [*subaudi* accipiam] a Domino, et legentes occasionem reprehensionis eorum quæ dico a me ipso accipiant qui dico. Cujusmodi autem gratia rei libellum cudere ausim, in fine operis licet ponere decreverim, tamen quia locus nec [*f.*, nunc] sese ingerit opportunus, dicendum puto convenientius. Peccatis itaque meis (heu dolor!) facientibus et multo majora merentibus, ad hæc quæ patior devolutus, dum quid dudum fuerim, quid modo sim, quid non fuerim, quid non sim, quid esse debeam, quidve debuerim, conspicere volo, nec valeo, cæcitatem hanc unde, ubi, vel qualiter contraxerim cogito; sed nec largitori luminis, nec ductoribus ipsis unde conquerar vel succenseam invenio, sed propriæ negligentiae torpori et segnitiae illud imputandum conspicio. Et hoc quidem quantum ad nec percepta (390). Ubi vero ad ea quæ percepi quidem, sed percepta rursus contuli oblitui, venio; maximæ meæ crudelitati, maximæ in propriam necem tyrannidi, maximo deputo crimini, quod me proprio actu ita sauciavi, obrui, et obsæcavi, ut si quando oculos attollere in illud cupiam lumen quod amisi, tanta noxiæ consuetudinis a me ipso obnubiler albugine, ut non modo videre quod cupio, et veluti somnium advolans ad mentem reduco, nequeam ipso lumine repercussus, ipsas tenebras cum quodam oblectamine repetam quantocius (391). Hoc diuturno jam multum fatigatus cæcumine, ipsum lucis datæ perditæ hæsit paululum animo auctorem; jam nec licet, ut mihi videtur, vel sere requirere, quatenus ille oculos mentis meæ suæ misericordiae ungat collyrio, qui mihi eos sanos lucisque capaces contulit in principio, sensumque cordis ipse splendificet (392), qui omnia quæ voluerit valet. Et quia, ut dixi, paululum quid amoris jam animo hæsit; ipso jam amore, eo largiente qui dedit, et ipsum meruisse me intelligo, ut sciam me non subito et impudenter ipso quo adhuc caligo visa debere in ipsum splendorem ingerere, ne, reverberatis ipso fulgore obtutibus, ad pejores quam nunc

tunc temporis emendavimus, ubi erat *tuum temporis*.

(389) Ea *ambigua* vocat, quæ ad suam calamitatem pertinentia inseruit; de quibus et in proœmio libri primi aliquid similiter scripsit.

(390) *Ad nec percepta*, id est ad ea quæ non percepi.

(391) Construe: *Ut ipso lumine repercussus non modo nequeam videre quod cupio, et quod veluti somnium advolans reduco ad mentem; (verum etiam subaudiendum est) quantocius repetam ipsas tenebras cum quodam oblectamine.*

(392) Id est *et quatenus sensum cordis ipse splendificet, qui, etc.*

tenebras redeam cum dedecore. Captanda ergo mihi censeo quædam ejusdem lucis antevicina (393), quibus paulatim assuefactus, et quantulumcunque oculis eorum usu expulveratis, quandoque in percussa acie ipsum valeam luminis radium intendere, ipsumque inhianter concupiscere; et quoties sese dignabitur ingerere, libero aspectu cernere, cretumque sine fine valeam amare. Quod totum ut **191** merear adipisci, visum est mihi eorum medicorum assueferi excubiis, qui modernius quidem, sed tamen apertius, super hoc disputantes, ita suæ artis condiderint libellos, ut in omnibus et imitentur magistros, et instruerent discipulos; qualiter scilicet lux ipsa quærenda, invenienda, tenenda, cernenda, amanda, quo collyrio oculi inunguendi, quo bono an noxio pulvere expulverandi, qua observantia nutriendi, qua cautela sint conservandi. Quorum omnium me perspicuus indoctissimus, attamen jam olim ejusdem lucis amatorem effectum, libellum ex illorum dictis mei causa condere volui istum, in quo nihil a me mea industria prolatum, in eorum medicinalibus inventum congererem medicaminis plurimum, nec taxarem priorum ullos per me librorum (394) angiportus lustrare, in quibus etsi ad aliquid facilis introitus, per plura difficilis exitus; sed illos per omnia sequerer, eorumque gressibus tritum callem aggrededer, qui multigenis scrutiniis eidem diutina frequentatione peragratis, jam absque alicujus adminiculo ductoris, solo scilicet qui eos circumfluxit, introfluxit, et præterfluxit, fontis lumine præeunte, comitante et sequente, libero cursu valuerunt incedere.

26. Egi autem hoc, non ut hac arte doctrinam conferre præsumerem alicui, sed ne rursus hæc eadem meditata, ut jam fecerant, subterfugerent mihi (395). Nec mirum si pauca congeri, pauca etiam valuerint recordari, recordata etiam non adeo diserte satis decussatimque proferri, cum et abundanter tam parvo sufficiant operi, desint etiam qui solatium ferant libri, absint et colloquentes amici, obnubilans etiam ipsam mentis aciem adsit labor infortunii, memoriam vero mœror hebetaverit; cum equidem et ipsa obmutescere soleat facundia, si

(393) *Antevicina lucis* sunt quædam lucis initia, quæ ab Italis appellantur *barlume*.

(394) *Legendum videtur, nec cessarem lustrare per me ullos angiportus librorum priorum*, id est prisorum librorum, quo nomine libros et scriptores sacros superius designavit; his enim maxime libris conveniunt sequentia: *In quibus etsi ad aliquid facilis introitus, per plura difficilis exitus*: ac proinde addit: *Sed illos (sanctos Patres) per omnia sequerer, eorumque gressibus tritum callem aggrededer; qui eidem (priscis, seu Scripturarum angiportis) diutina frequentatione peragratis, multigenis scrutiniis jam absque ullo adminiculo ductoris, solo fontis lumine præeunte, comitante, et sequente valuerunt incedere cursu libero*. Insistit allegoriæ labyrinthi, quo nomine sacras Scripturas adte appellaverat: *Labyrinthus Scripturarum adhuc perinaggressibilis mihi*. Hujus autem labyrinthi angiportus, seu flexuosas vias, quarum facilis introitus, et difficilis est exitus, sanctis Patribus ductoribus sibi lustrandas proposuit.

A ægro (396) sit conscientia, nec male quassata chorda bene sonet in cithara. Adverte igitur, lector, quis me ad hoc impulerit angor, quæ calamitas, quæ necessitas has mihi scribendi monstraverit vias. Prima quidem (ut recapitulando dicam planius) causa (397) oblivionis fuit metus, quo ut totum evomam virus grassantis veneni, timui, ne sicut jam omnigenis **192** vitiorum rudibus oppressus, malorumque tenebris vallatus, ac multis sæcularium curarum noxiis interpellatus clamoribus, obliviscerer ea penitus, dum me aliquid ex his retractando recolare potius se multimode sim gavisus. Secunda, ut, quia (ut dixi) desunt libri, desunt et confabulantes socii, adest tristitia excrucians, mœror ipso animum indesinenter corrodens, haberem in hoc aliquid solatium, uterer eo quasi quodam colloquente amico, refoverer eo quodam veluti socio. Nec questus sum, juxta comicum, egomet mihi dicendo: *Quis leget hæc?* me lectorem, me operis solummodo (etsi non alterum) istius perspicuus amatorem, quandoquidem aliis [*subaudi* libris] indigens, hoc saltem solari posse eum qui mihi inerat viderem legendi amorem (398). Qui vult itaque legat, qui vult negligat: menam impulsorem nemo dicat. Et qui [*f.*, quia] ad hoc tempus paulo vacantius quam volui reperi, in præfationibus (399) quidem me pene totum depinxi, conditionem, genus, nomen, officium commissum, fortunam, si dici audeat, ipsam, supplicia, tortorem ipsum quibusdam iudiciis scriptitans meum, et quod illi maneat, nisi resipuerit, supplicium, ex quo, rogo, Deus liberet ipsum.

C Hinc iterum quid gerendum nec gestum, gestum fuerit nec gerendum: quæ cum omnia quasi sub personis aliorum, ne facile valeant expiscari, videantur prolata, mihi tamen ita sunt aptata, ut mox liant aperta, cum obtutibus fuerint præsentata: quæque universa tam caute invenire poterit exsecuta, si cui studiose eadem libuerit rimare, ut his propalandis putari possit sagacitas laborasse nostræ intentionis in tam proluxa serie præfationis. Corpus vero totum operis ita compegi, ut a oratione ad lectionem, a lectione ad orationem conversus (400), nullum nec athletæ nec adversario colludium, nullam indul-

(395) Id est, ne subterfugerent mihi, ut jam subterfugerant.

(396) *Male* in vulgatis *ergo*. Sensus est: facundia solet obmutescere, si quis ægers sui compos sit. RATHERIUS autem ob calamitates, quas patiebatur, se veluti ægrum præfert.

(397) *Prima scilicet causa*, cur hoc opus scripserit, fuit metus oblivionis, ut ex sequentibus palam flet.

(398) Id est: *Nec questus sum. . . . perspicuus me lectorem, me solummodo (etsi non alterum) amatorem operis istius: quandoquidem indigens aliis (scilicet libris) viderem saltem hoc opere solari posse cum amore legendi, qui inerat mihi*. Post nonnulla pro *vacantius* mendose in vulgatis erat *vocantius*.

(399) *Præfationes* vocat tum hic, tum alibi hosce præloquiorum libros.

(400) *Male* in vulgatis *conversum*. Voces porro *orationis* et *lectionis* peculiari et inusitato sensu accipit. Utraque enim voce hos præloquiorum li-

serim pausam, eum orando iste pugnet, ille expugnetur; legendo iste animetur, ille increpetur; in uno isti virtutes accrescant, illi vires deficiant; in altero isti consilium detur, illi pavor inferatur. His ergo ita se habentibus, videtur quidem prologus pene totus esse meus, in quo et ex meo plura, licet ab aliis **193** explorata (401) ponere sum ausus. Agonisticus vero ipse communis omnium luctamini mansuetum, unde nil ibi præter connexionem ipsam, et, ut ita loquar, nodos membrorum invenies meorum; sed orationes quidem a multis compositas, quamvis et a me in ipsis initiis aliquas interpositas, quas negotio præsentis judicavi congruas, lectiones vero ex sanctorum libris excerptas. Quomodo autem ipsa præfatio, dum expediri eam succinctissime voluerim, tam longum verborum obtinuerit tractum, partim adhuc et mihi manet incognitum; quantum autem est perceptum, aliud [f. alium] dicendi spectat locum: siquidem adhuc est ambiguum (402), quem Deus velit ut causa vergat in exitum. Sed rogo inter hæc, benigne Jesu, veniam, dum incessanter te non ignorante contraho noxam. Cur enim ista præmiserim, videor mihi ex parte scire; utrum autem rite præmiserim, cum et in pluribus vix valeam comprehendere, in nonnullis confiteor me penitus nescire. Rite est autem omne quod humiliter prolatum non dissonat ab omnimoda, quæ tu es, veritate. Si quid ergo rite est dictum, mihi, Domine, rogo ut proficiat: si quid sane absonum, tua quæso clementia ignoscat, tuaque majestas concedat, ut hæcce aliquis melius quam ego adhuc intelligens corrigat, nemo vero corrumpat, nemo de-

bro ista videtur innuere, ut *orationis* nomine ea loca significet, quæ ipse ex alienis sententiis hinc inde excerptis contexit; *lectionis* vero nomine et prolixiora Patrum testimonia, quæ totidem verbis inseruit. *Lectionem* quidem usurpalam pro περι-κωπή textu, allegatione, auctoritate, testimonio, sectione undecunque decerpta, quæ adducebantur, et recitabantur in judiciis, scriptis, et in Ecclesia quoque, Jacobus Gothofredus pluribus exemplis probat in commentario ad legem unicam codicis Theodosiani *De responsis prudentum*, confirmatque ad legem nonam *De infirmis his quæ sub tyrannis*. Eadem significationem ut huic quoque Ratherii textui applicemus suadent sequentia: Nil ibi (in hoc scilicet opere Præloquiorum) *Præter connexionem ipsam, et, ut ita loquar, nodos membrorum invenies meorum; sed orationes quidem a multis compositas, quamvis et a me in ipsis initiis aliquas interpositas, quas negotio præsentis judicavi congruas; lectiones vero ex sanctorum libris excerptas*. Certe vero cum se in carcere libris carere paulo ante testatus sit, *lectiones* hic proprio et vulgato legendi sensu accipere nequaquam potuit.

(401) *Explorata*, id est explicata. *Exploro* enim

leat. Potest tua, cui omnia ad nutum suppetunt, majestas efficere (quandoquidem **194** idem est tibi velle quod agere, posse quod esse) ut hæc eadem alicui contingat prodesse, qui pro me miserrimo te velit exorare, quem tu piissime digneris exaudire, eique vicom pro beneficio referre. Amen.

Hic ponendum quod promisimus (403). beati Augustini de utilitate vigiliarum.

Igitur quia quanta sit utilitas vigiliarum, et istis et multis aliorum doctorum, insuper et multitudine sanctæ Scripturæ docemur testimoniis, admonemus olympionicen (404) nostrum, ut quia singulares excubias, quibus castra suarum virtutum contra multiplices ejus insidias pervigilantissime custodiat, se noverit aggredi debere. Præveniat itaque aliorum vigiliis studio adeundi certaminis, ne eo dormiente improvisus irruat hostis, eo scilicet sævior, quo pridem victus verecundior. Ubi itaque oculos aperuerit, nemor præcipientis: *Incipite Domino in confessione* (Psal. CXLVI, 7); reminiscens etiam beneficiorum ejus innumerabilium; hoc illico contra inimicum intorqueat telum, quod et sibi sit omni clypeo tutius defensaculum.

Explicit liber sextus Præloquiorum Ratherii Veronensis quidem Ecclesiarum episcopi, sed Laubiensis monachi.

Qui cœpisse librum dederas, finire dedisti,

Cunctipotens, famulo dando rogata tuo.

Hunc ego Ratherius pro te quia ferre laborem.

Suscepi, probra dilue, Christe mea.

pro *explico* a Ratherio usurpatur epistola secunda, ut patebit ex not.

(402) Cum *ambiguum* dicit, *quem in exitum Deus velit, ut causa vergat*; *causæ* nomine suam ærumnam et careerem indicare videtur; quippe quod cum hæc scriberet, suæ causæ exitum ignoraret. Hunc porro sensum esse putamus. Quantum autem perceptum est, cur hi libri tam prolixi fuerint, aliud locum spectat, id est exspectat, cum scilicet Ratherius carcere solutus, liberius suum consilium *explicare* poterit.

(403) Huic textum in Augustini editis reperire non licuit. Esse tamen ex aliquo sermone ejusdem S. doctoris, qui desideratur, suadet lectio psal CXLVI, vers. 7: *Incipite Domino in confessione*, quæ ter apud eundem legitur, nimirum tract. 4, in epist. Joannis, n. 3, serm. 1, in ps. CIII, n. 4, et in ps CXLVI, n. 14. Nox quoque *defensaculum* ab eodem usurpatur enarrat. in ps. LXVII, n. 21.

(404) Male in vulgatis *olympionicam*. *Olympionices* autem ille dictus, qui in olympiaco certamine victor evasit. Hic autem de eo dicitur, qui cum spe victoriæ pugnaturus est.